MONDROS'TAN MÜDANYA'YA KADAR

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
YAYINLARI

MONDROS'TAN MUDANYA'YA KADAR
III

Dr. SELÂHATTİN TANSEL

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1978

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 19 Nisan 1977 gün ve 144 sayılı kararı ile bastırılması uygun görülmüş, Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 9 Mayıs 1977 gün ve 6432 sayılı emirleriyle 5.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

I — 1920 yılı başlarında, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünceleri ve bunlar karşısındaki tepkiler 1 - 91

II — Büyük Millet Meclisinin açılışı; faaliyyeti ve buna karşı İstanbul Hükûmeti'nin tutumu. Barış Şartlarının Osmanlılara tebliği, Sèvres Antlaşmasından sonra Türkiye 93 - 192

İKİNCİ BÖLÜM

I — Güneydoğu Anadolu'da ve Kilikya'da Türk - Fransız Mücâdelesi .....—..... 193 - 230

II ... Doğu Anadolu'da Olaylar, Ermenilerin yenilmesi ve Türk - Rus İlişkileri ..... 231 - 258

İndeks 259 - 279

BİRİNCİ BÖLÜM

I

1920 yılı başlarında, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünceleri ve bunlar karşısındaki tepkiler

1920 yılının ilk ayları, Türkler için önemli ve çok heyecanlı olaylarla doludur ve bu olayların en önemlilerinden birisi, Mondros Mütârekesinin imzalanmasından bu yana bir yıl iki ay geçtiği halde Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki hükümlerini hâlâ verememiş bulunan İ'tilâf Devletlerinin, bazı kararlar alabilecek ve bunları Türkler'e tebliğ edebilecek bir ortam içine girmiş olmasıdır Öteki önemli olaylar ise, 12 ocak 1920'de İstanbul'da, Türkiye hakkında verilecek bütün kararları, millet adına kabul veya red etme yetkisi taşıyan aynı zamanda "Kuvâ-yi Milliye'nin" amaçlarını benimsemiş olan bir Parlamento'nun açılmasıdır, bu parlamento'nun cesur tutumundan ve Kuvâ-yi Milliye'nin gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan İ'tilâf Devletlerinin; Osmanlıların her işine karışmalarıdır; kabine üyelerinden bazılarını isti'fâ ettirmeleri ve sonunda İstanbul'u işgal ederek Parlamento'yu dağıtmalarıdır. İşte çok dikkate değer olan bu olayları, aşağıda ki şekilde özetlemek mümkündür.

İngiliz ve Fransızların Türkiye hakkındaki düşünceleri.

1 — Fransa Dışişleri Bakanı M. Pichon, Londra'da Lord Curzon'a, Barış Konferansı'nın, Türkiye hakkında bir karara varmasından önce, İngilizler ile Fransızlar'ın gizlice görüşerek "Türkiye'ye uygulanacak barış şartlarının esaslarını" tesbit etmelerini teklif etmişti (1). Bu teklif İngilizler tarafından da uygun görüldüğü içindir ki, bundan sonra iki devletin temsilcileri, bir kaç defa toplana-

(1) Paris Barış Konferansında, "Barış şartlarının daha küçük çaptaki konferanslarda görüşülmesi" kararlaştırılmıştı. Bak, Taner Baytok, S. 105.

rak "Avrupa'daki Türkiye'nin geleceği ve İstanbul'un kontrolu veya İstanbul'a ne şekilde bir yönetim" uygulanacağı, Pâdişah'ın İstanbul'da bırakılıp bırakılmayacağı, Yunanlılar'ın İzmir'de kalmalarına izin verilip verilmiyeceği, İtalyanlar'a, Anadolu'da toprak verilip verilmeyeceği, Türkiye'nin veya bir kısmının mandaya terkedilip edilmiyeceği, Ermeni bağımsızlığı ve "Kürdistan'ın geleceği gibi meseleler üzerinde görüşmelerde bulundular" (2). Fransızlar, "Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde Pâdişah'ın idâresinde" bir devlet devam etmeli, Türkiye üzerinde hiç bir devlete manda tanınmamalı, "Türk militarizmi" yasaklanmalı, Boğazlar, milletler arası bir teşekkülün idâresi altında serbest olmalı, Ermeniler Türk hâkimiyetinden kurtarılıp bağımsız bir idâreye sahip kılınmalı, Araplar, Türk idâresinde bırakılmamalı, Türkiye'de, azınlıkların hakları garanti edilmeli, ilgili devletlerin kontrolu altında Türk yönetimi yeniden düzenlenmelidir, diyorlardı. Fakat İngilizler bir çok noktalarda onlardan ayrı düşünmekte, özellikle İstanbul ve Trakya'nın Türklere bırakılmaması tezini savunmakta idiler. Ancak, Amerika'nın Türkiye hakkındaki görüşü belli olmadan kesin bir sonuca gidilmesini de istemiyorlardı (3). Öte yandan 1919 sonlarında "Her hangi bir Türk bölgesi için hiç bir mandater devlet'in ortaya çıkmadığı" görülmüştü (4). Halbuki Türkiye meselesinin daha ziyade sürüncemede bırakılması İngilizlerce sa-

(2) Taner Baytok, S. 52.

(3) 17 aralık 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Lloyd George, "Bu meseleyi, Türk meselesi demek istiyorum, çözmek için Amerika'nın ne yapmak istediğini bilmemiz gerekmektedir. Bize diyorlar ki, niçin katıksız olarak Türk olmayan toprakları Türklerin elinden alarak onlarla barış yapmıyorsunuz? Evet öyle. Fakat İstanbul ile Boğazları ne yapalım. Eğer Boğaz kapıları açık bırakılarak harb ve ticâret gemileri serbestçe geçebilmiş olsaydı harb iki yıl kısaltılmış olurdu. Bunun içindir ki, bizim, Boğazları ellerinde tutanlara güvenimiz yoktur. Fakat Amerika'nın eğilimlerini bilmeden ve katılıp katılmayacaklarını ve yahud ne dereceye kadar katılabileceklerini öğrenmeden nasıl bir andlaşma yapabiliriz" demişti. Bak, A. Akşin, S. 95.

(4) G. Jaeschke, 4, S. 53.

kıncah görülüyordu (5). Onun için Lord Curzon, "Her ne pahasına olursa olsun Türklerin Avrupa'dan ve İstanbul'dan çıkarılmalarını öneren (6) bir muhtırayı 4 Ocak 1920'de, İngiliz kabinesine sundu. Bu muhtırada İstanbul'un Türklere bırakılmaması ısrarla isteniyordu (7). Ancak bu yolda yürümenin, Britanya İmparatorluğu için tehlikeli olacağını öteden beri savunmakta olan "Hindistan Nazırı Montagu", İngiltere Genel Kurmaybaşkanı Mareşal Wilson'dan, Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenlere karşı, kendisine yardım etmesini istedi. İngiliz - Osmanlı Cemiyyetine mensup bazı hatırlı İngilizler de Lloyd George'a bir mektup göndererek, 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmayı hatırlattılar, "Çoğunluğu Türk olan

İngiliz Kabinesi'nin bir kararı.

---

(5) Amiral de Robeck, İstanbul'dan gönderdiği bir raporda, "Barışın gecikmiş olmasından kuvvet alan Türk milliyetçiliği, gittikçe büyüyen bir kuvvet olmuştur. Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir andlaşmayı kabul ettirmek, bu gün sekiz ay öncesine nazaran çok daha güçtür. Türk milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar, yabancı himâyesini reddediyorlar. Onlar İmparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat mukavelesini imza etmek azmindedirler" diyordu. Bak, T. Bıyıkoğlu, I, S. 55.

(6) Winston Churchil İstiklâl Savaşında, S. 42.

(7) Lord Curzon'un muhtırasından bazı parçalar aşağıda verilmiştir :

"Fikrimde esaslı olarak ısrarım; sırf Türkler'in Avrupa ile bağlarının kesilmesi için mevcut fırsattan faydalanılması zarûretinden doğmuş değildir; bu fırsattan faydalanılmadığı takdirde kendimize yarının karışıklığını, entrikasını ve doğu harblerinin mirasını da hazırlamış olacağız ki, bunun acısı nesiller sürecektir. İstanbul hiç bir zaman... Hind müslümanlarınca herhangi özel bir kudsîlîğe veya prestije sahib olmamıştır. Eğer Türkler şimdi feryad ediyorlarsa bu, zannımca sun'î ve geçici bir galeyandan ibaret kalacak ve çok geçmeden sönecektir... Şahsî düşüncem şudur ki, İstanbul'a karşı yapacağımız herhangi bir teşebbüs; Asya'da ırkî ve dînî düşmanlığı, Türklerin İzmir'den mahrum edilmeleri hâlindekinden çok daha az estirecektir. Avrupa'nın siyâsî hayatını aşağı yukarı 500 yıldan beri ifsad eden tek basit da'vâ olmaktan uzak bir meseleyi ilk ve son defa halletmek üzere, girişilen harbi en az iki yıl uzatan, bize paraca milyonlara, can kaybı bakımından on binlere mal olan bir düşmanı yenmek suretiyle elde ettiğimiz fırsatı çürütmemekliğimiz uzgörüşlülük icâbıdır". Bak, Jaeschke, 4, S. 54. Muhtıranın bütünü için Bak. B. Şimşir I, S. 300.

Aydın Vilâyeti'nin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş" olmasından utanç duyduklarını söylediler ve şimdi de Doğu Trakya ile İstanbul'un Osmanlılardan alınmak istenmesinden dolayı kaygılandıklarını bildirdiler (8). Fransızlar arasında da Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklerde kalmasını istiyenler vardı. General Sarrail, "Boğaziçi sahillerinde bir miktar Rum tüccarı olduğu için, Trakya'nın ve İstanbul'un Rumlar'a ait olduğunu kabul etmek çok gülünç bir iddiadır" diyordu (9). İşte bu karışık ve sıkıntılı ortam içinde İngiliz Kabinesi, Lord Curzon'un Türkleri Doğu Trakya ve İstanbul'dan yoksun bırakan plânını tartıştı. Plânın aleyhinde konuşanlar oldu, özellikle Hindistan İşleri Nâzırı Montagu, bu meselenin Hindistan'da büyük olayların çıkmasına sebep olacağını söyledi. Gerçi Lord Curzon, plânını kuvvetle savundu fakat bu plân, Lloyd George ve Balfour'dan başka taraftar bulamadığı için, 6 Ocak 1920'de, Kabine tarafından reddedildi (10). Bunun üzerine, Türkiye ile yapılacak barış şartlarının hazırlanması işi, Montagu'ya verilmiş, o da İngiliz Harbiye Bakanlığının uzmanlarının da mütalealarını alarak yeni bir muhtıra hazırlamış ve 12 Ocak 1920'de hükûmete sunmuştu. Buna göre İstanbul, Türklere bırakılıyor, Doğu Trakya Türk sınırı, Enez - Midye hattına kadar geri çekiliyor, Boğazlardan geçiş serbestisi kabul ediliyor, İzmir'den çekilecek olan

(8) Ömer Sami Coşar, No : 236.

(9) Aynı eser, No: 233.

(10) Lord Curzon, planının reddedilişini 7 ocak 1920'de aşağıdaki şekilde protesto etti. "Dün kabine'de çoğunlukla alınan karara ..... Türklerin İsanbul'da bırakılması kararına karşı ısrarlı ve ciddî muhâlefetimin protokol'e geçirilmesini istiyorum... Verilen kararın kısa görüşlülük ifâde ettiğine ve uzun bir zaman için kararların isabetsiz olduğuna inanıyorum... Hindistan'da karışıklıkları önlemek maksadıyla... Avrupa'nın aşağı yukarı beş yüz yıldan beri beklediği ve bir daha geri gelmiyecek olan bir fırsatı kaybettik. İstanbul'da uysal bir Türk hükûmeti görmek... fikri, kanaatımca bir hayaldır... Bütün bunların dışında, uğrunda doğuda döğüştüğümüz ve Gelibolu'da fedâkârlığına katlandığımız esas hedefin... tam elde edeceğimiz bir anda bir tarafa itilmesinden dolayı üzülmekteyim". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 54.

Yunanlılar'a Edirne verilirse o takdirde İzmir'e bir Rum, Edirne'ye de bir Türk valisi ta'yin edilmesi ön görülüyor, Erzurum ve Bayburt hariç, Erzurum'un doğusundaki topraklarda bir Ermenistan kuruluyor ve Trabzon'un doğusu (Lâzistan), Gürcistan'a bırakılıyordu (11). 15 Ocak 1920 tarihli Birmingham Post Gazetesinin baş yazısında da "İstanbul'un ve Osmanlı Avrupasının Osmanlı egemenliği altında kalmasını görmek isteriz" denildikten sonra bu halden doğacak faydalar sıralanıyor ve sonunda da "Türk'ü İstanbul'dan kovmak demek doğu'da karışıklığın çıkmasına meydan vermek demek" olacağı ileri sürülüyordu (12).

Türkiye'de heyecan.

"Londra'da geçen bu olaylar henüz Türkiye'de bilinmezken (13), bu hususlar hakkında ortaya çıkan bazı söylentiler Türk halkı arasında büyük bir heyecan konusu oldu. Nitekim 8 Ocak 1920'de Konya'da Şerâfeddin câmi'inde beş bin Türk kadını toplanarak, Paris Barış Konferası'na gönderilmek üzere bazı kararlar aldı ve özellikle "Büyük bir milletin izzet-i nefsini, haysiyyetini rencîde edecek her hangi bir karardan tevakkî" olunmasını Paris Barış konferansından istedi (14). Bundan başka yine Konya'da, Alâeddin câmi'inin kuzeyindeki tepede 20

---

(11) Ömer Sami Coşar, No: 198, 213.

(12) İhsan Ilgar, S. 140.

(13) G. Jaeschke, 4, S. 54.

(14) "Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti Konya Merkezi. Onikinci Kolordu-yi Hümâyûn Kumandanlığına. Bu gün Şerâfeddin Câmi'-i şerîfinde toplanan beşbini mütecâviz Konya hanımları ittihaz ettikleri mukarrerât-ı âtiyenin, vesâtet-i aliyyeleriyle sulh konferansına iblâğını istirhamla kesb-i şeref eylerler.

Mütârekenin imzasından bu güne kadar taht-ı işgale alınan aksâm-ı vatan'da ve bilhassa Adana ve İzmir'de milletimizin ma'ruz kaldığı tecâvüzat ve fecâyi'den müteessiren ve oralarda şehid olan kahramanlarımızın ervâhine fâtihalar ithaf ederken tekrar göz yaşları dökerek bu iki sevgili vilâyetimizde Türk ve müslümanların düçâr oldukları sefâlet ve vahşetlere medenî Avrupa'nın daha ziyâde sükût etmemesi ve asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış bir millet olmak haysiyyetiyle Avrupa'nın adâletinden ber-vech-i âtî hususâtı istirham eyleriz.

binden fazla Konya'lı, Türk başkenti'nin İstanbul'dan başka tarafa nak'edileceği söylentilerini protesto etmiş ve bunu, İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine duyurmuştu (15). Trabzon'da büyük bir miting yapılmış, İstanbul'un Türklerden alınmasının mümkün olamayacağı üzerinde durulmuş ve İ'tilâf Devletleri temsilcilerine bir telgraf gönderilerek, "Daha dün bize adâlet vaâdeden Avrupa'nın bazı siyasî ricâlinin, her köşesi Türk ve her cihetî bir İslâm âbidesi taşıyan Halîfelik makamı hakkındaki meş'ûm tasavvurlarını, büyük Allah'ına sığınan ve bu gün miting hâlinde toplanan binlerce Türk ve müslüman ahd ü peymân ederek nefret

---

Bir çok küçük milletlere kadîm hakları verilirken altı buçuk asırdan fazla bir zaman hür ve müstakil yaşamış büyük bir milletin izzet-i nefsini, haysiyetini rencîde edecek herhangi bir karardan tevakkî edilmesini rica ile aramızdaki gayr-i müslimlerin hukukunu kendi hukukumuz kadar muhterem ve mu'teber addeylediğimizden akalliyyetlerin hukuku bahânesiyle hâkimiyyet ve haysiyyet-i milliyyemizi ihlâl edecek ahkâmı kabul edemiyeceğimizi ve Türk ve Müslümanla meskûn harbden evvelki hudud dâhilinde makarr-ı Hilâfet ve pay-ı taht İstanbul olmak üzere müstakil ve hür Türkiye'nin bakasını ve Wilson prensiplerinin harfiyyen tatbîkını te'mîn etmiyen herhangi bir sulhün asırların kabul edemediği (?) bir millete kabul ettirilmesi imkânı olmadığına i'timad buyurulması esâsen cihânın hürriyet ve selâmeti için uğraşanların mazlûm ve asîl bir milleti siyânet ve vikâye etmek suretiyle hak ve adâletin galebesine vasıta olacaklarından emîn olmak istediğimizi arzeyleriz". 8 kânunusânî 336. Beş bin hanım nâmına Hey'et-i Müntahibe Reîsesi, Çelebî Efendi haremi Kevser. Reîse-i sâniyesi, Tâhir Paşa kerîmesi Şerife. A'za, Divân-ı Harb Reîsi Binbaşı Rüşdü Bey'in haremi Zühre, A'za, Said Çelebî haremi Zâhide, A'za, sâbık Alaybey haremi Safiye. A'za, sâbık Meb'ûs Mehmed Emin Bey haremi Lütfiye. A'za, Kâzım Bey haremi Nazmiye. A'za... haremi Sıddıka. A'za, ... Hâfız Zâde Mustafa Efendi haremi Aliye. A'za, Tâhir Paşa kerîmesi Nâciye. A'za, Tâhir Paşa kerîmesi Havva. A'za, Bahâüddin Çelebî haremi Sûzide. A'za, Dârülmuallimat Hey'et-i Temsîliyyesi nâmına Fransızca ve Piyano Muallimesi Emîne, Ferhunde. A'za, tüccardan Ali Bey haremi Naime. A'za, Erkân-ı harbıktan mütekaid Şevki Bey haremi Firdevs. A'za, Faik Bey haremi viodan. A'za, tüccardan Yusuf Efendi haremi Emîne. A'za, Eczâcı Hüsameddin Bey haremi Şüaybe (?). Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 48. Belge 1116.

(15) Ömer Sami Coşar, No: 219.

ve lâ'netle reddeder" denilmişti (16). Edirne'de yapılmış olan miting'de ise Trakya ve Edirne'nin Yunanlılara verileceği söylentileri üzerinde durulmuş, yapılan protesto İngiliz askerî temsilcisine duyurulmuş, o da bunu Londra'ya bildireceğini va'detmişti (17). İstanbul'da duyulan heyeca nise büsbütün şiddetli olmuş, bir taraftan Üniversiteli gençler, Sadrazam'dan, Fatih'de büyük bir miting yapılma izinini almış, öte taraftan da 150000 kişi, 13 Ocak 1920'de Sultan Ahmet Meydanında toplanarak, İstanbul'un eskiden olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunun hükûmet merkezi olarak kalması, "Edirne ve tevâbi'inin" Osmanlı topraklarından koparılmaması, İzmir'in Türklere geri verilmesi, Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinin Osmanlılara bırakılması gibi kararlar almış ve bunları bütün Türk ve müslüman âlemine bildirmişti (18). Söylenen sözler karşısında kendini tutamayarak ağlayan bir Fransız kadını da bu mitingde bir konuşma yapmış, Türkleri över sözler söylemiş, özellikle "Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki, şark'da sâdık ve nâmuskâr millet yalnız Türk milletidir" demişti (19). 15 Ocak 1920'de de Kastamonu'da Nasrullah meydanında büyük bir miting yapıldı, İngilizlerin İstanbul, Boğazlar ve Türkiye hakkındaki görüşleri eleştirildi ve bu görüşler İstanbuldaki Müttefik Devletler temsilcileri katında şiddetle protosta edildi (20). İşte iç'de ve dış'da bu şekilde çalkantılar devam eder-

(16) Ömer Sami Coşar, No : 214.

(17) Ömer Sami Coşar, No : 240.

(18) Kemal Arıburun, S. 58 - 67.

(19) Fransız kadının sözlerinin bir kısmının tercümesi aşağıdadır : "Sizi sevmiyen aleyhinizde bulunanlar, Türkü, Türkiye'yi tanımayan Fransızlardır. Bütün Fransızlar bi-t-tabi, Türklerle temas etmemiş ve Türkiye'yi görmemişlerdir. Aranızda bir müddet yaşamış, buralarda çok gezmiş Fransızlar tabiî sizi pek ziyade takdir ederler. Ben de onlardan bir tanesiyim. Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki, şark'da en sâdık ve nâmuskâr millet yalnız Türk milletidir". Bak, Kemal Arıburnu, S. 68.

(20) Bu protestonun metni aşağıdadır : "Dersaadette Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya Devletleri mümessil-i siyâsîleri cenaplarına. İngiliz hükûmeti Başvekili Lloyd George cenaplarının

İstanbul'un Türklere bırakılma kararı

ken Türkiye meseleleri, 12 Şubat 1920'de toplantılarına başlayan, "İlk Londra Konferansı"na getirildi, (21), fakat İ'tilâf Devletlerinin, meselelerin bütünü üzerinde benimsenmiş ortak fikirlere sahip olmadıkları da hemen görüldü. Nitekim Fransızlar ve İtalyanlar, İzmir'in mutlaka boşaltılması ve Yunanlıların başka suretle tatmîn edilmeleri lâzım geldiği tezini savundular. Fakat Lloyd George, öteden beri olduğu gibi, İzmir'in Yunanlılara verilmesinde ısrar etti ve "Unutmamak lâzımdır ki, Türkler Avrupa'ya meydan okudular, kaybettiler, sonucuna katlanmalıdırlar" dedi (22). Gerçi, Türkiye'nin doğu toprakları üzerinde kurulması düşünülen Ermenistan işinde Devletler, fikir birliği içinde idiler. Fakat Amerika'nın istediği şekilde yani "Van ve Trabzon bölgelerinin" de katılmasiyle Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan bir büyük Ermenistan'ın kurulmasına taraftar olamıyorlardı (23). İstanbul'un kime bırakılacağı meselesi ise İngiltere, Fransa ve İtalya arasında büyük

---

İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hale ifrâğına, Fransa ve İngiltere'nin müttefikan buralarda hâiz-i rüchan bir surette icrâ-yi hükmedeceğine ve Türk Hükûmeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız Hilâfet ve dinî payitaht olarak kalacağına dair sulh konferansına teklifatta bulunacağını büyük bir heyecanla istihbar eyliyen biz Kastamonu ahalisi, bugün Nasrullah meydanında büyük bir miting akdederek İzmir'siz, İstanbul'suz Türkiye'nin ve Osmanlı Hükûmeti'nin müstakil kalmasına ve yaşamasına imkân olmadığını ve binâenaleyh İstanbul'un ve İzmir'in bizden alınması suretiyle akdedilecek sulh'ün doğrudan doğruya Hükûmet-i Osmaniye'nin i'dâmını ve Türkiye'nin ihnakını müstelzem bulunduğunu bildiğimizden bu şerâit dâhilinde akdedilecek sulh'e hiçbir şekil ve surette serfürû etmemeğe karar vermiş ve böyle bir sulh'ü kanlarımızla temizlemeğe hazır olduğumuzu tebliğ ve Türklerle meskûn bulunan arazinin ve bilhassa Türk ve müslüman âsârı ile mâlâmâl olan 400 küsur senelik payitahtımızın elimizden gasbına teşebbüs edilmesini kemâl-i şiddetle protesto eder ve cihân-ı medeniyyet huzurunda adâlet teahhüd ve va'deyliyen devlet... fahîmelerine işbu protestomuzun arzına delâlet buyurulmasını rica ederiz". Bak, Nurettin Peker, S. 124.

(21) Bu konferans 12 şubat'dan 10 nisan 1920 tarihine kadar sürdü.

(22) Taner Baytok, S. 76.

(23) Aynı eser, S. 79.

bir tartışma konusu oldu. Çünkü Lloyd George, mensub olduğu devletin en çok müslüman tebaası bulunan bir İmparatorluk olmasına, İngiliz hükûmeti tarafından izlenen politikanın yanlış olduğunun, bir çokları tarafından belirtilmesine, hatta İngiliz kabinesi'nin 6 Ocak 1920 tarihindeki kararına rağmen, "Türklerin Avrupa'dan çıkarılmaları" tezini bu konferans'da da şiddetle savunmuştu. Fakat aynı konferansda Fransız delegesi Millerand, Türklerle imzalanacak barış andlaşmasının geciktiğini, bunun kaçınılmaz bazı sonuçlar doğurduğunu ve İ'tilâf Devletlerinin Onbeş ay önce yapmağa muktedir oldukları şeyleri artık yapamayacaklarını söyledikten sonra "Fransa, müslümanların geleceği ile yakından ilgilenmek ve İstanbul meselesini bu ilginin ışığı altında incelemek" zorundadır, "Türkiye'de ve Fransa'nın müslüman ülkelerinde de ne gibi sonuçlar yaratacağı belli olmayan bir karara varmayı" istememektedir dedi (24). İtalyan Başbakanı Nitti de "Elde edeceğimizden emîn olmadığımız şeyleri istemek faydasızdır. Türk halkını aleyhimize çevirecek kararlar almaktan kaçınmalıyız" diyordu (25). İşte bu iki devletin kesin muhâlefeti, dünya müslümanları arasında özellikle Hindistan'da İngiltere aleyhinde meydana gelen cereyan (26), Türk millî direnişinin gün geçtikçe kuvvetlenmesi ve İngilizler'in, bu gücü yok etmek

---

(24) Taner Baytok, S. 68. "Beyrut'tan 38 kadar ulema ve eşraf ve mu'teberan imzaları ile Meclis-i Meb'usan Riyâset makamına çekilen ve aslı sulh konferansına gönderilen bir telgrafta Hilâfet-i Osmaniyye'ye olan irtibatımız ezelî ve ebedîdir. Hilâfında bir karar ittihaz edilmemesi mercûdur". Bak, Nimet Arsan, S. 276.

(25) Taner Baytok, S. 68.

(26) "Elâlemü İslâm Gazetesi, Müşir Hasan Elkidavi'nin Zât-ı Şâhâne'ye çektiği bir telgrafı neşrediyor. Bunda âlem-i İslâm ve bilhassa 70 milyon Hint müslümanları namına rica ediyoruz. Kat'iyyen hukuk-ı Hilâfet'i cüz'iyyen muhil bir muahedenâmeye vaz'i imza etmeyiniz. Teslimiyyet-bahş bir cevaba muntazırız deniliyor" du. Bak, Nimet Arsan, S. 275. "Kalküta Konferansı da" Hilâfet makamı aleyhine alınacak olan kararlardan her hangi birisi uygulandığı takdirde Hint müslümanlarının "Büyük Britanya Hükûmeti ile fekk-i irtibat etmesine" buna uymayan müslümanların "Cemâât-i İslâmiyyeden ihrac edilmesine Karar vermişti. Bak, Nimet Arsan, S. 275-276.

için, o sıralarda yeter kuvvete sahip olmaması karşısında Lloyd George, İlk Londra Konferansı'nın, İstanbul'un Türkler'e bırakıldığına dair olan 14 Şubat 1920 tarihli kararına katılmak zorunda kaldı (27). İşte bu karar, 16 Şubat da, Lord Curzon tarafından İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral de Robeck'e bildirildi ve açıklanmasına da müsaade edildi. Ancak bu açıklama yapılırken, "Ermenilerin katline ve Anadolu'da müttefik kuvvetlere yapılan tecâvüzlere son verilmediği takdirde barış şartlarının Türkler aleyhine çevrilmesi çok muhtemeldir" de denilecekti (28). Bu sebeple Amiral de Robeck, 19 Şubat'da durumu Osmanlı Dışişleri bakanlığına bildirdi ve müttefiklerden sayılan Yunanlılara karşı, Türk askerleri ve Kuvâ-yi Milliye tarafından yapılmakta olan saldırıların durdurulmasını istemişti. Öte taraftan, İstanbul'un Türkler'e bırakıldığı haberi, İngiltere'deki Türk düşmanlarını öfkelendirdi. Bu yüzden Canterbury Baş Piskopos'u ile Lord Robert Cecil, tarihçi ve diplomat Bryce, İşçi Partisi lideri J. H. Thomas, sosyalist liderlerden Ayndman, Londra Üniversitesi profesörlerinden Burrows ve daha başkaları Times gazetesinde bir beyannâme yayımlayarak, İstanbul'un Türklere bırakılmasının "Bir felâket ve skan-

Kararın aleyhinde ve lehinde bulunanlar.

Hint müslümanları adına Londra'ya gönderilmiş olan Mehmet Ali Han, Roma'da Papa ile yaptığı konuşmada Barış Konferansı'nın müslümanlığı temsil eden Osmanlı Devleti'ni "Hürriyet ve istiklâlinden" mahrum etmek istediğini, bu hale müslümanların tahammül edemiyeceğini, Hint müslümanlarının filen harekete geçeceklerini söylemiş ve Papa'nın bu hususta ki fikirlerini sormuştu. Papa müslümanların göstereceği reaksiyonu "Müdafaa-i Meşrûa telâkkî" ediyordu. Bak, Söylemezoğlu, S. 253.

(27) G. Jaeschke, 1, S. 89. Bu karar 15 şubat'da alındı. Bak, T. Baytok. S. 71. İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair haberi Mustafa Kemal Paşa daha önceden duymuştu. Çünkü 21 ocak 1920'de O, Sivas Heyet-i Merkeziye Riyasetine gönderdiği bir yazıda, "Sulh Konferansında İtalyanların şiddetle müdafaa ve iltizamına Fransızların da iştiraki hasebiyle azîm münakaşalar neticesinde İngilizlerin de ricata mecbur olması üzerine Türkiyenin İstanbul payitaht olmak üzere hakimiyet ve boğazlarla birlikte temamiyetinin temini ve Halifenin Padişah olarak İstanbulda İbakasının Karargîr olduğu..." haber alınıştır diyordu. B. Nimet Arsan. S. 166.

(28) G. Jaeschke, 4, S. 55.

dal" olduğunu açıkladılar (29). Fakat buna karşılık 23 Milletvekili "Türk İstanbul lehinde" bir beyannâme yayımlamışlardı (30). Bu durum karşısında her halde konuşmayı lüzumlu sayan Lloyd George, 26 şubat'da Avam Kamarası'nda, İstanbul'un Türklere bırakılması kararının sebeplerini aşağıdaki şekilde açıkladı :

1918 Ocak ayında "Türkiye'nin pây-ı tahtından ve ahâlisinin çoğunluğunu Türk teşkîl eden Anadolu'daki ve Trakya'daki zengin ve önemli arâzisinden mahrum edilmiyeceği" hakkındaki sözlerim, o zaman bütün partilerce tasvib edildiğine göre bu gün "Bir teahhüd" hâline gelmiş gibidir. Beni o tarihte bu şekilde konuşmaya götüren iki sebep olmuştu. Bunlardan birisi, İngiliz işçisinin bizi "Harb gayelerini ta'kîb ve tesbîte da'vet etmesi, ikincisi de Hind müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğuna karşı duydukları sempati idi". Çünkü, Hindistan Vâlisi tarafından gönderilen ve 1919 mayısında, Paris Barış Konferansı'nda da dikkate alınan raporda "İslâm hissiyâtı fevkalâde teessür içindedir, İslâm münevverleri, Türkiye'nin mühim zâyiâta uğramasına şimdiden hazırlanmışlarsa da İstanbul'dan çıkarılmasına asla râzı olamazlar" denilmekte idi (31). Ayrıca Paris Barış Konferansı, Hindistan'dan gelen iki hey'eti dinlemişti. Her iki hey'et, İstanbul Türkler'e bırakılmazsa Hindliler'in İngiltere'ye güveni sarsılacağını söylemişti, Ağa Han da aynı şeyleri tekrar etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiltere, Hindistan'ın istediklerini bir tarafa itemezdi. Çünkü Hindistan bu savaşta İngiltere'ye 160.000 asker vermişti. Onlar olmasaydı Türklere karşı zafer kazanamazdık. Bu sebeple zaferde Hind müslümanlarının payı büyüktür. Aynı zamanda büyük bir İslâm Devleti sayılabilecek olan

(29) Ömer Sami Coşar, No : 233.

(30) G. Jaeschke, 1, S. 90.

(31) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 48. Belge, 1120. Lord Curzon, Lloyd George'un bu sözlerinin, "Türkleri harb'den geri çekmek için" söylendiğini, Türkler harbden çekilmediğine göre bu sözlerin de hükmü olmayacağını söylüyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 36.

İngiltere'nin, İngiliz tahtına fevkalâde sadâkat gösteren müslüman tebaasını, İstanbul yüzünden, teessür içinde bırakmayacağı tabiîdir dedi. Bir Milletvekilinin "İstanbul'un Türkiye'de bırakılmasının genel efkârın çoğunluğunda hayret uyandırdığını" söylemesi üzerine de (32) Lloyd George : "Bununla beraber, barış şartları i'lân edildiği vakit Türkler'in ağır surette cezalandırılmış oldukları görülecektir. Çünkü, "İmparatorluğun yarı mülkünden fazlasının ellerinden alınması, memleketlerinin Müttefik topları altında bulundurulması, ordusundan, bahriyesinden, nüfûzundan mahrum bırakılması" gibi "Cezâlar, onların büyük düşmanlarını bile kâfi derecede tatmîn edecek kadar müdhiştir". Ayrıca İstanbul'da milletler arası bir idâre tarzı düşünmek, uygulanması mümkün olmayan bir şeyi düşünmek olur. Böyle bir idâre tarzı aynı zamanda en kötü bir idâre tarzıdır. Oysa ki, "Rum, Ermeni ve Yahudilerin İslâmlardan daha kolay idâre edileceğini tasavvur etmek için bir adamın tarihi dikkatle okumaması gerekir" cevabını vermişti (33).

Son Osmanlı "Meclis-i Meb'ûsanı" nın açılışı.

2 — Bu tarihlerdeki en önemli olaylardan bir başkası da, İstanbul'da son Osmanlı "Meclis-i Meb'ûsanı" nın açılması idi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclis üyelerinin "Kuvve-i ma'neviyyelerinin" yüksek olmasını ve "Muayyen maksad etrafında şuurlu ve azimkâr" bir surette toplanmasını istediği için (34), İstanbul'a gitmek üzere Ankara'ya uğrayan Milletvekillerine (35), o günkü durumun sanıldığı kadar korkunç olmadığını bildiriyor, iç durumu ve düşman kuvvetlerin "Muhtemel inkişaf istikametlerini" anlatırken de güvenlik ve ferahlık yaratacak sözler söylüyordu (36). Onlara telkîn edilmek istenen ikinci husus, meclis'de "Kuvâ-yi Milliyeci bir grub'un teşkîl edilmesi" hususu idi (37). Millî harekete des-

(32) A. Akşin, S. 95, 96.

(33) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 48. Belge 1120. A. Akşin, S. 95, 96.

(34) Nutuk, 1, S. 257.

(35) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 11 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(36) Aynı tarihli aynı gazete.

(37) Aynı yer.

tek olacak bir grubun bu meclis'de meydana gelmesine son derece önem veren Mustafa Kemal Paşa, eğer bir çoğunluk sağlayabilirse o takdirde bu meclis, "Osmanlı Meb'ûsan Meclisi görünüşünden çıkacak, millî hareketin, Anadolu'nun meclisi olacaktı". Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, "Meclise Ankara'dan hâkim olacağını ve istediği kararları aldıracağını ümit ediyor (38), meclise katılmak istememekle beraber, aynı meclise başkan olmağı da arzu ediyordu. İşte bütün bu işleri organize etmek üzere Hey'et-i Temsîliyye, millî da'vaya inanan ve güvenilir bir kişi olan Rauf (Orbay) Bey'in, "Meclis-i Millî küşâdında İstanbul'da bulunmasını uygun görmüştü (39). Ancak meclisin açılması işi gittikçe uzadı, Çünkü, çeşitli partilere mensub itibarlı kişilerin seçileceğini düşünerek, meclsin toplanmasını desteklemiş olan Pâdişah (40), seçimleri, özellikle İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyyetine bağlı kişilerin kazandığını görünce, iktidârın yeniden bu partinin eline geçeceğini düşünmüş, belki de sadece bu sebep yüzünden meclisin açılmasını geciktirmeğe başlamıştı. O, parti başkanlarını toplayıp meclisin bu durumu ile açılmasının mı veya "Milletvekillerinden bazılarının isti'fâ'ya da'vet" edilerek onların yerine öteki partilerden üye almanın mı doğru olacağının müzakere edilmesini istiyordu (41). Fakat Pâdişah, bunun mümkün olamıyacağını sonunda anladı ve meclisin açılmasına izin verdi (42).

Meclis, 12 Ocak 1920 Pazartesi günü öğleden sonra saat iki'de Padişah'ın okunan bir beyannâmesiyle açıldı

(38) İ. İnönü, Millî Mücadele. 11 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.
(39) Nimet Arsan, S. 147.
(40) Ali Fuad Türkgeldi, S. 273.
(41) Aynı eser, S. 274.
(42) Aynı eser, S. 275.

(43). Fakat Mustafa Kemal Paşa tarafından telkîn edilen ve lüzumlu görülen şeylerin bir kısmı gerçekleşemedi, yani ne Mustafa Kemal Paşa başkanlığa getirildi ne de "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" kuruldu (44). Bununla beraber, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu yerine, meclisteki milliyetçi üyeler tarafından kurulmuş olan Felâh-i Vatan Grubu'nda ilginç konuşmalar oluyor ve önemli kararlar alınıyordu. Nitekim bu Grubun

Misâk-ı Millî.

22 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında, "Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî metni okunmuş" (45) ve pek az değişiklikle bu metin (46), 28 Ocak 1920'deki gizli toplantıda kabul olunmuştu (47). 17 Şubat 1920'de "Meclis-i Meb'usan" tarafından verilen bir kararla bütün parlamentolar ve basına da bildirilen Misak-ı Millî'ye göre : 1 — Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte düşmanlar tarafından işgal edilmiş bulunan ve nüfusunun çoğunu Araplar teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu topraklarının "Mukadderatı", o topraklar üzerinde yaşayan halkın serbestçe beyan edecekleri oylarla ta'yin edilmek gerekir. Fakat mütâreke'nin imzalandığı tarihte, düşmanlar tarafından işgal edilememiş olan ve "Osmanlı - İslâm ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksâmın hey'et-i mecmuası, hakîkaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik edilemez" bir bütündür.

2 — Daha önce kendi istekleriyle ana vatan'a katılmış olan "Elviye-i Selâse" (Üç Sancak) için, gerekirse yeniden bir plebisit yapılabilir.

---

(43) Pâdişah, hastalığını bahâne ederek Meclis'e gelmemiş, "Beyannâme-i Hümâyûn" Sadrazam'a verilmiş, o da bunu Meclis'te, "Dâhiliyye Nâzırı Şerif Paşa'ya" okutturmuştu. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 275.

(44) Nutuk, I, S. 258.

(45) Hamdullah Suphi Tanrıöver, S. 223. Nutuk, I. 258. Misâk-ı Milli ile bölünemiyeceği kabul edilen Türk toprakları, 7 ağustos 1335 (1919) tarihli Erzurum Kongresi Beyannâmesinin 6. maddesinde, "30 ekim 1334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan" topraklar diye ifâdelendirilmiştir. Bak, C. Dursunoğlu, S. 168.B.Baykal, S. 24.

(46) T. Bıyıkoğlu, I, S. 77. G. Jaeschke, 4, S. 209.

(47) Melzig, S. 74. İ. H. Danişmend, 4,, S. 463.

3 — Batı Trakya'nın durumu, orada yaşayan halkın serbestçe beyan edecekleri oylarla tespit olunmalıdır. 4 — Hilâfet'in "Makarr'ı", saltanatın ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi ve Başkent'i olan İstanbul ile Marmara Denizi güven altında olmak şartiyle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticâretine açılması hakkında Osmanlılarla birlikte ilgili devletlerce verilecek karar "Mu'teber" olacaktır. 5 — İ'tilâf Devletleriyle "Muhâsımları ve bazı müşârikleri arasında tekarrür eden esâsat-ı ahdiyye dâiresinde" azınlıkların hukuku, komşu memleketlerdeki "Müslüman ahâlinin de aynı hukuktan istifâdeleri" isteği ile Türkiye'ce "Te'yîd ve te'mîn edilecektir." 6 — Türkiye'nin, "Siyasî, adlî, mâlî" gelişmesine engel olacak kayıtlar kabul edilmeyecek; "Tahakkuk edecek" borçlarının ödenmesi şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır (48).

İşte Meclis-i Meb'ûsan'ca, maddeler hâlinde tespit ve kabul edilen bu esaslar, aynı zamanda Kuvâ-yi Milliyye-

(48) G. Jaenschke. I, S. 89. Mîsâk-ı Millî metni aşağıdadır : "Zîrde vâzı'-ül - imza Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan a'zaları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha nâiliyyet için ihtiyar edebileceği fedâkarlığın hadd-i a'zamîsi mutazammın olan esâsât-ı âtiye'ye tamâmî-i riâyetle mümkinü-t-te'mîn olduğunu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde paydar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu, gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemiştir.

Madde 1 — Devlet-i Osmaniyye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan ta'yin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyyeleriyle muhitiyelerine (?) tamamiyle riayetkâr Osmanlı - İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı ammeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârâyı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne ta'lik edilen Garbi Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemali hürriyyetle beyan edecekleri ârâya tebaân vâki olmalıdır.

cilerin de gerçekleştirmeğe çalıştıkları esaslardı. Bu sebeple, İ'tilâf Devletlerinin "Çok Millîci" olarak niteledikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın ise, "Müttefiklere kâfi derecede karşıt" bulmadığı bu meclis'in (49), verdiği bazı kararları, Misâk-ı Millî adı altında yayımlaması, gerçekten büyük bir cür'etti. Çünkü İzzet Paşa Kabinesinden beri iş başına gelen Osmanlı Hükûmetelrini Müttefik Devletler, kendileri tarafından ileri sürülen her isteği kabule mecbur birer teşekkül olarak düşünmüşlerdi. Halbuki, Meclis-i Meb'ûsân, bu kararı ile istenilenleri değil, ancak kendi istediğini yapmış oluyordu. Onun için müttefiklerin bu meclise karşı tutumları, 28 Ocak'da vapurla İstanbul'a gelen İstanbul Milletvekili Reşat Hikmet Bey'i tutuklayacak kadar (50) sert oldu. Bu, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir olaydı. Gerçi Reşat Bey, yapılan teşebbüsler sonunda serbest bırakıldı (51). Fakat anlaşılıyordu ki İ'tilâf Devletleri herhangi bir bahane ile

---

Madde 4 — Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükûmet-i osmaniyye olan Istanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münâkalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bil'umum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar mu'teberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memâlik-i mütecâviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Milli ve İktisadî inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tamma mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî adlî, malî inkişafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahaukkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasssata mugayir olmayacaktır. 28 Kânunuani 1336 (1920)". Bak, T. T. Cemiyeti, Tarih, 4, S. 45.

(49) Jean Deny, S. 62.

(50) Nimet Arsan, S. 178. Reşat Hikmet Bey'in tutuklanmasına sebep gûya kendisinin Münih'e gitmesi ve "Talât Paşa ve İttihad ve Terakkî'nin oradaki Merkez-i umûmisiyle" görüşmesi idi. Bak, Nimet Arsan, S. 187.

(51) Nimet Arsan, S. 178, 187.

bu meclisin üyelerine ve kararlarına karşı harekete geçebileceklerdi.

Cemal ve Cevat Paşaların istifa ettirilmesi.

3 — İ'tilâf Devletleri, Ali Rıza Paşa iktidarı zamanında, Türk düzenli birlikleri ile Kuvâ-yı Milliyye'nin birbirlerine daha çok yardım etme durumuna girdiğini görmekde gecikmediler. Onlara göre Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın, Kilikya'da Fransızlara, İzmir'de de Yunanlılara karşı direnen Kuvâ-yı Milliyye'yi desteklediği bir gerçekti (52). Bu sebeple General Milne, onların "Anadolu'daki Milliyetçileri teşkilâtlandırdıklarını", İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb de "Yüksek Konsey kararlarına ve mütâreke şartlarına" uymadıklarını söylüyordu (53). Gerçekten Cemal Paşa, Kuvâ-yi Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, 12. Kolordu emrine para bile göndermişti (54). Gerçi İ'tilâf Devletleri temsilcileri işlerin bu kadar ayrıntılarını bilmiyebilirlerdi, fakat bu paşaların görev başında kalmalarına da artık tahammülleri kalmamıştı. Bu sebeple 20 ocak 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya Devletleri Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verdiler. Bu nota ile Cemal ve Cevat Paşaların 48 saat zarfında işten uzaklaştırılmaları isteniyordu (55). Paşa'ların suçları, "Kuvâ-yi Milliye Erkân-ı harbiyesine" özel surette seçilmiş subay yollamak, 14. Kolordu'nun bir kısım erlerini, kolordu'dan ayırarak ve terhis ederek, Kuvâ-yi Milliye'ye göndermek, izin almadan, Afyon'dan Alaşehir'e, Bursa'dan Bandırma'ya birer Alay nakletmek ve Anadolu'ya gizlice silâh yollamaktı (56). Her nekadar hükûmet, onların ileri sürdüğü noktaları hemen cevaplandırdı ise de Müttefikler, verilen cevâbı inandırıcı bulmadılar, kanaatlarını değiştirmediler. Bunun üzerine hükû-

(52) Jean Deny, S. 62.

(53) Taner Baytok, S. 48.

(54) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 12. Belge: 302.

(55) Nutuk, I, S. 261. Nimet Arsan, S. 173. K. Karabekir, S. 454. Verilen mühlet 47 saattir. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 16. Taner Baytok, S. 49.

(56) Nutuk, I, S. 261.

met, Müttefiklerin, isteklerine kulak asmamayı veya toptan isti'fayı düşündü. Fakat birinci yolu benimseyemedi, ikinci şıkkı da tercih edemedi. Çünkü bu takdirde Damat Ferit Paşa'nın yeniden iktidara geleceği, yani Müttefiklerin esâsen istemekte oldukları bir halin gerçekleşeceği düşünüldü (57) ve Paşaların isti'fasından başka çıkar yol bulamadı. Onun için, Mustafa Kemal Paşa'nın, isti'fa edilmemesi hususundaki ısrarına rağmen, Dışişleri Bakanı, 21 ocak 1920 akşam üzeri, paşaların isti'fa ettiğini, posta ile Yüksek Komiserlere bildirdi (58). Gerçi iki paşa'nın isti'fası hükûmetin düşmesini önledi. Fakat zaten küçümsenen bu hükûmet, bu olaydan sonra her halde yabancıların gözünde daha da çöktü, i'tibârını büsbütün kaybetti, fakat vatan'a hizmet etme çabasından vaz geçmedi. Nitekim 7 şubat 1920'de Harbiye Nezâreti, Sadâret makamına gönderdiği bir yazıda, Yunanlılar yeni bir tecâvüze geçtikleri takdirde, Kuvâ-yi Milîye'nin bu tecâvüzü durduramıyacağını, askerî birliklerin de şimdiki kuvvetleriyle bir iş başaramayacaklarını bildirmiş ve kolordulardan bazılarının mevcutlarının artırılmasını, depolarda bulunan silâhlarla cephânelere el koyabilmek ve şimendifer hatlarından faydalanabilmek için gereken tedbirlerin şimdiden alınmasını istemişti (59). Bundan başka yine Harbiye Nezâreti, gerektiği vakit, seferber hâle gelebilmek için bir plân hazırlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği direktiflere (60) pek uygun düşen bu planda aşağıdaki ihtimaller dikkate alınıyordu. I - Yunanlılar, Türkler barış konferansına çağrılmadan önce tecâvüze geçebilirler. II - Paris Barış Konferansı'nın, İzmir'in Yunanlılara bırakıldığını Türkler'e tebliğ etmesinden sonra Yunanlılar taarruza geçebilir ve İngilizler, Fransızlar da onlar lehine hükûmete baskı ya-

Seferberlik ilânının planlanması

(57) Nutuk. I, S. 262.

(58) Taner Baytok, S. 50.

(59) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 21. Belge: 537.

(60) Bak, C. II, S. 201.

pabilirler. III - İzmir Yunanlılara bırakıldıktan sonra, devam edecek olan Türk millî mukavemeti karşısında İngiliz ve Fransızlar, Yunanlılarla birlikte Türklere saldırabilirler. IV - Devletler, Yunanlılar'ın İzmir'den çıkarılıp çıkarılmaması hususlarını, sadece Yunanlılar'la Türkler arasında bir mesele gibi kabul edebilirler.

Bu plânda, düşünülen ihtimaller gerçekleştiği takdirde, Türk kuvvetlerinin ne yolda hareket edeceklerine dâir direktifler de vardı. Bunlara göre, birinci ve ikinci ihtimal karşısında Kuvâ-yi Milliye, silâh depolarına ve şimendifer hatlarına el koyacak, bazı kolordular merkezle bağlılıklarını keserek seferberlik hareketlerine başlayacak; telgrafhâneleri işgal edecek, "İ'tilâf mensûbînini, mücerred galeyâna karşı hayatlarının siyâneti" için, tutuklayacaktı. Fakat bir İngiliz - Fransız müdâhalesi olursa o takdirde öteki kolordular da merkezle ilgilerini keserek harekete geçecek ve 15. Kolordu doğu'da Ermeniler üzerine yürüyecekti. Üçüncü ihtimal karşısında, bütün askerî birlikler hemen merkezle ilgilerini keserek seferberliklerini yapacaklardı. Dördüncü ihtimal karşısında ise hükûmet, usulüne uygun olarak seferberlik i'lân edecekti.

"Akbaş cephaneliği baskını ve İngilizlerin faaliyeti

4 — Vatan - severleri heyecanlandıran ve aynı zamanda sinirlendiren olaylardan birisi de, Akbaş cephaneliği meselesi idi. Mondros Mütârekesi hükümleri gereğince Fransızlara teslim edilmiş olan Akbaş cephaneliğinde çok sayıda Rus tüfeği, mitralyöz'ü, 5 bin sandık cephâne vardı (61). Müttefikler bunları Rusya'da Bolşeviklere karşı savaş hâlinde bulunan beyaz Ruslar'a vermek istiyorlardı (62). Bunu duyan bazı vatan - severler, özellikle "Balıkesir Hey'et-i Merkezziyesi" üyelerinden Köprülülü Hamdi Bey (63), Akbaş cephâneliğini basarak silâh ve cephâneyi kaçırmağa karar verdi. Bu sebeple Dıramalı Rıza Bey adındaki çok fedâkâr bir kişi ile iki arkadaşı, baskından bir hafta kadar önce, karşı kıyıya gönderildi. Rı-

(61) Kâzım Özalp, S. 91.

(62) Silâhları nakletmek üzere Gelibolu'ya bir Rus vapuru gelmişti. Bak, Nutuk 3, S. 280.

(63) Bak, C. II. S. 159.

za Bey'in görevi, cephânelik çevresinde gerekli incelemelerde bulunmak, telefon hatları ile cephâneliğe gelen yolları, kıyıda kayıkların yanaşabileceği yerleri, nöbetçilerin bulundukları mevki'leri ta'yin ve tesbit etmekti (64). Bu işler tamamlandıktan sonra Hamdi Bey, 26/27 1920 gecesi karşı tarafa geçmiş (65) ve cephaneliği basmıştı. Baskın çok başarılı olmuş, cephaneliği korumakta olan Fransızlar yakalanmış, cephânelikteki silâhların hepsi ve cephâneden bir kısmı, Fransız muhâfızlarla birlikte, Anadolu kıyısına geçirilerek iç kısımlara yollanmış ve bundan sonra Fransızlar geri çevrilmişlerdi (66). Türk milletinin, sayıları bilinmiyecek kadar çok olan kahramanlık destanlarına, bu suretle bir yenisinin eklenmesi, Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırmış, olayın kahramanı Hamdi Bey'e teşekkürlerini bildirirken 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey'i de aynı başarıdan dolayı tebrik etmişti (67). Fakat aynı olay İ'tilâf Devletlerini özellikle İngilizleri çok sinirlendirdi (68). Onun için hükûmetten, suçluların hemen yakalanmasını ve silâhların geri verilmesini istediler, aksi takdirde Bandırma'ya asker çıkaracaklarını bildirdiler. Bu durum karşısında hükûmet, meseleyi önemle ele alacğını söylemiş (69) ve sözünü tutmuş ise de, gerekli sonucu alamadığı için, İngilizler 1 şubat 1920'de Bandırma'ya, bir yüzbaşı komutasında 200 kişilik bir kuvvet çıkarmışlar ve kendilerine tahsis edilen Rum evlerine girmiyerek "İ'dâdî Mektebi binâsiyle civârındaki" müslüman evlerini işgal etmişleri (70). Onlar, Bandırma'dan, "Karacabey, Susurluk cihetlerine 200 araba ile" silâh kaçırıldığını iddia ediyor (71), davranış ve hareketleriyle de, maksadları-

(64) Kâzım Özalp, S. 90.

(65) Nutuk, 3, S. 281. Nutuk'un birinci cildinde verilen tarih yanlıştır.

(66) Nutuk, 3, S. 281.

(67) Aynı eser, S. 281.

(68) Kâzım Özalp, S. 92.

(69) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 47. Belge: 1106.

(70) T. Gökbilgin, 2, S. 361.

(71) Aynı eser, S. 361.

nın sadece bu silâhları ele geçirmek olduğunu anlatmak istiyorlardı (72). Bu sebeple çok ciddî soruşturmalarda bulunmuşlar, fakat bundan bir sonuç alamamışlardı. Öte taraftan, Bandırma'nın işgalinden büyük bir üzüntü ve heyecan duymuş olan o civar ahâlisi, özellikle "Balıkesir Hey'et-i Merkeziyyesi", gönderdiği bir yazı ile işgal olayını, İngilizler katında şiddetle protesto etmiş (73) ve işgalin devamının bazı olaylara yol açacağını söyleyerek Bandırma'nın hemen boşaltılmasını istemişti. Bunun bir blöf olmadığını ve her an kritik bir durumun meydana gelebileceğini, millî kuvvetlerin Bandırma çevresindeki sayılarının artmasından anlamış olan İngilizler, Bandırma'da daha fazla kalmayı gereksiz saydılar ve araştırmlarından bir sonuç alamadan Bandırma'yı, 11 şubat 1920'de, terkettiler. Fakat bu tarihlerde isyan hâlinde bulunan Ahmed Anzavur (74), Akbaş Cephâneliğinden kaçırılmış olan silâh ve cephanelerin Yenice'ye götürülmüş olduğunu öğrenmiş ve oraya saldırmıştı. Gerçi Dıramalı Rıza Bey, bu saldırıyı birinci defa önlemeğe muvaffak oldu. Fakat Anzavur'un, 800 kişi ile yaptığı ikinci saldırıyı durduramayacağını anlayınca cephane ve silâhları dinamitledi (75). Öte taraftan başka bir İngiliz müfrezesi, 5 şubat'da, Gelibolu Mutasarrıfı ile mahallî hükû-

(72) İngiliz kuvvetlerinin Bandırma'ya çıkması münâsebetiyle Mustafa Kemal Paşa, askerî birliklere bir yazı göndererek, "İ'tilâf kuvvetlerinin harekât-ı milliye bölgeleri gerilerinde, İ'tilâf Devletleri askerlerinin de bulundukları yerlerdeki depolarda bulunan silâh ve cephânenin başka yere taşınması veya kullanılmayacak bir hâle konulması veya bu gibi yerlerin işgal edilmesi ihtimaline karşı" tedbirli bulunulmasını bildirdi. Bak, Nutuk, I, S. 281. Nutuk, 3, S. 282.

(73) Bu protestodan bir kısım aşağıdadır: "Milletimizin ruhundan doğan bu gibi zarûrî harekât-ı muhikkaya karşı hiç bir tedbir ittihaz edemeyiz. Mücâdelât-ı milliyemiz, çoluk çocuğu doğranan bir milletin eser-i galeyan ve fedâkârîsidir. Hükûmetin bu gibi mesâilde icra edeceği teblîgatın infâzı mümkün değildir. Bandırma işgalinin devamı, vukuât-ı müessifeye bâdî olacağı ve efkâr-ı umûmiyyemiz nazarında Yunanlıları teşçi' gibi telâkkî edileceği şüphesiz bulunan sarih bir tehdidden başka bir şey değildir" Bak, Kâzım Özalp, S. 93.

(74) Bak, S. 30.

(75) Ömer Sami Coşar, No: 239.

met memurlarından ve halktan on kişiyi tutuklamış, bu hâlden heyecanlanan halkı makineli tüfek ateşiyle tehdid etmiş (76), tutuklananları, süngülü muhâfızlar idaresinde limana ve oradan da vapurla belli olmayan bir yere götürmüştü (77). Fakat İngilizlerin bu yersiz hareketleri, Edirnedeki İngiliz askerî temsilciliği katında ilgili makamlarca protesto edildi ve yapılan "Teşebbüsât-ı müessire üzerine" tutuklananlar serbest bırakıldı (78).

Cemiyyet-i Ahmediyye ve İngilizler.

5 — Kuvâ-yi Milliye'yi içten parçalamak için, Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası ile Askerî Nigehbân Cemiyyeti ve Kızıl Hançerliler Cemiyyeti, "Boğazlardaki İngiliz hâkimiyyetine güvenerek, Anadolu ile Boğazlar arasında bir irticâ" bölgesi hazırlamağa çalışmış (79) ve bunun için de aralarında anlaşarak "Cemiyyet-i Ahmediyye'yi" kurmuşlardı (80). Onlar bu suretle, Yunanlılara karşı kurulmuş olan Balıkesir'deki Türk millî cephesini arkadan vurarak dağıtmağı düşünüyorlardı (81), halkın taassubundan faydalanılarak "Kuvâ-yi Muhammediyye" adı ile bir kuvvet toplamayı, "Biga'da teşkilâtlarını tamamladıktan sonra Gönen'i elde edip Bursa'ya doğru" ilerlemeği, Adapazarı ile ilişki kurmayı, İngilizlerle birlikte hareket ederek hükûmeti düşürmeği ve "Damat Ferit veya Kiraz Hamdi Paşa başkanlığında" bir hükûmet kurmayı tasarlıyorlardı (82). Teşkilât için lâzım olan parayı İngilizler vermekte idiler (83). Silâh ve mühimmat bakı-

---

(76) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 48. Belge: 1116. Nimet Arsan, S. 190.

(77) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 48. Belge, 1116.

(78) Nimet Arsan, S. 197.

(79) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298.

(80) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298. Bu cemiyyete, Ahmet Anzavur'a nisbetle Ahmediyye adı verildi. Bak, Nutuk, I, S. 281. Nimet Arsan, S. 234.

(81) Nimet Arsan, S. 234.

(82) Kâzım Özalp, S. 102. Nutuk, 3, S. 286.

(83) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 18. Belge: 452.

mından da yardım va'dinde bulunan İngilizler (84), İstanbul'da bir takım kişilerle görüşerek ve bu arada ulemâdan Mustafa Sabri efendi ile anlaşarak "İslâm dînînin Bolşevik aleyhinde olduğuna dâir bir fetva" almışlardı. Bir kısım ulemânın haberdar olduğu bu fetvayı, Tevfik Paşa'nın da desteklediği söyleniyordu. Ancak İngilizler, bu kadarını yeter görmüyor, Şeyhülislâm'dan da böyle bir fetva alınmasını ve Pâdişah'ın başkanlığında "İslâm âleminden gelecek delegelerden kurulmuş bir Hilâfet Meclisi'nin" toplamasını istiyorlardı. (85)

Önemli kişiler tarafından kurulmuş olan Cemiyyet-i Ahmediyye'nin (86), askerî kısmını idâre edenler (87), Kızıl Hanşeniler cemiyetine mensup bazı subayları kara-

(84) "İngilizler Cemiyyet-i Ahmediyye ile resmen i'tilâf eylemiş ve tertîbât-ı ihtilâlkârânenin ilk âsârı müşâhede edilir edilmez gerek nakd gerek esliha ve mühimmat hususunda kendilerine vâsi' mikyasta yardım edeceklerini ve sû-i kasd tertîbâtina kat'iyyen göz yumacaklarını ve firarlarını da teshîl eyliyeceklerini beyan etmişlerdir". Bak, Nimet Arsan, S. 246.

(85) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Belge: 554. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, aşağıdaki bilgileri vermektedir: "1 — İstanbul'da teşekkül eden Cemiyet-i fesâdiye, İngilizlerle müttehiden hükûmetin iskatı ile Ferit Paşa ve emsalinden bir hükûmet tesisi. 2 — Meclisin feshi. 3 — Kuva-yi Milliye'nin ilgası. 4 — İstanbul'da bir Şura-yi Hilâfet teşkili, Bolşevikler aleyhinde fetva isdarı hususatının takarrür ettirildiği tahakkuk etmiş ve Anzavur harekâtı ile beraber İngilizlerin hükûmeti tazyik etmeleri mezkûr mukarrerat cümlesinden olduğu İstanbuldan bildirilmiştir. Mustafa Kemal". Bak, Nurettin Peker, S. 145.

(86) Bu kişilerden bazılarının adları aşağıdadır: "Tayyar Paşa, Nigehbândan'dan Hüsnü Bey, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Çerkes Bekir, Adapazarlı Kâmil, Kırmastılı Çerkes İdris, Mütekaid Binbaşı Çerkes Hüseyin Bey, Mekteb-i Harbiye ta'biye muallimlerinden erkân-ı harb binbaşı Hayri Bey, Kürt Mustafa Paşa, Kiraz Hamdi Paşa, da'va vekili Fuat Şükrü, Refi' Cevat, Kemal Paşa damadı doktor Esat Bey, Zeynelâbidin Efendi, Sadık Bey, Kadri Pehlevan Eskişehir mutasarrıf-ı sâbıkı Sami, Âlî, Ali Kemal, Mehmet, Ali Hikmet Beyler". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 18. Belge: 452.

(87) Cemiyyetin askerî işlerini idâre edenler. "Hamdi, Tayyar, Mustafa Paşalarla Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Mahmut Celâleddin, Yüzbaşı Şevket, Mülâzım Ya'kub, Yüzbaşı Tahsin, Müşîr Fuad Paşa Zâde Âlî ve elyevm tevkıfhâne'de mevkuf bulunan Binbaşı Hüsnü Beylerdir" Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. S. 554.

biga'ya (88) ve Bandırma'ya göndermeği düşünmüşlerdi. Bu subaylar, kendilerinin Kuvâ-yi Milliye'den yana olduklarını söyleyerek bucak ve köylere dağılacak, halkı Kuvâ-yi Milliye aleyhine kışkırtacak ve yeter derecede kuvvetlendiklerini anladıkları vakit harekete geçecekler, Yunanlılardan da "Kendilerine müttefik muamelesi yapılmasını isteyeceklerdi" (89). Bu işleri organize edenler Kuvâ-yi Milliye aleyhine girişilecek olumsuz bir propaganda'nın bu bölgede çok etkili olacağını umuyorlardı. Çünkü bu yörelerdeki halkın bir kısmı, çeşitli sebeplerden ötürü, Millîcilere karşı sempati duymuyordu, Biga ve dolaylarında faaliyette bulunan ve güvenliği sağlamayı da üzerine almış olan Kara Hasan Çetesi'nin davranışları da hoşnutsuzluğu artıran sebeplerden biri idi. Gerçekten bu adam, lüzumlu, lüzumsuz, halktan para topluyor, vermek istemiyenleri her türlü cezaya çarptırıyor, kanun dışı yaptığı işleri zulüm derecesine vardırmaktan çekinmiyordu (90). Oysaki bu şekilde hareket eden sadece Kara Hasan da değildi. Gönen ve civarındaki çetelerin, bir kısım köyleri yağma ve tahrib ettikleri, bazılarını yaktıkları, şehid âilelerini ve kimsesizleri bile soydukları yapılan şikâyetlerden anlaşılıyordu (91). İşte bu ve buna benzer hallerden faydalanan Kuvâ-yi Milliye düşmanları, özellikle "Teâlî-i İslâm Cemiyyeti"nin bu bölgedeki şubesi (02) mensupları, "Pâdişah'dan başka hiç bir kuvvet tanımayız, Kuvâ-yi Milliye'yi dağıtmak

---

(88) Kâzım Özalp, S. 102. Kuvâ'yi Ahmediyye Genel Komutanlığına Kürt Mustafa Paşa getirilecekti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 299.

(89) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 299.

(90) Kara Hasan, Müftü Hamdi Beyle birlikte Biga'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına hizmet edenlerden birisi idi. Bak, Zühtü Güven, S. 28.

(91) 8 nisan 1920 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen bozuk ifadeli bir şikâyet mektubunda, "İttihad ve Terakkî çetelerinin gayr-i meşru' emellerine itâat etmediklerinden dolayı Gönen kazası dâhilinde Sizi Hasan Bey, Keçidere, Karacaalan, Hacıveli Obası, Ayvalıdere köyleri asker kuvveti, jandarma ve Kuvâ'yi Milliye ile bunların cebirle kendilerine uydurdukları, Sarıköy, Yürükân, Gündoğan köylerinin bir kısım ahâlisi taraflarından sarılarak ev eşyası, türlü

için mâlen, bedenen bütün kuvvetlerimizi harcamağa ahdettik" demek suretiye (93) Karabiga, Bandırma, Gönen dolaylarındaki Çerkesleri, Kuvâ-yi Milliye'ye karşı yapılacak bir ayaklanma hareketi için hazırladılar. Bu sebeple, Boğazların doğusundaki topraklar üzerinde yaşayan çeşitli halk kütlesini, Kuvâ-yi fMilliye lehine kazanmak için çok çaba harcamak ve her şeyden önce onları, Kuvâ-yi Milliye'nin halk ve memlekete hizmet ettiğine inandırmak gerekiyordu. İşte bundan dolayı, Akbaş Cephaneliği kahramanı Hamdi Bey, Biga'ya gönderildi. Hamdi Bey'in orada yaptığı ilk işlerden birisi Kara Hasan Çetesini dağıtmak ve Kara Hasan'ı cezaevine sokmak oldu (94). Bu suretle halk, kanun dışı işler yapan korkunç bir adamdan kurtulmuştu. Fakat Hamdi Beyin, Balıkesir Kuvâ-yi Milliye'sine bağlı olarak kuvvet toplaması ve bunların ihtiyaçalrını karşılamak üzere halktan para alması, millî harekete taraftar olmayanlarla Kara Hasan taraftarlarının yeniden ortaya atılmasına sebep oldu, bunların yaptığı olumsuz propagandа ise 16 şubat 1920 tarihinde Pomaklardan Gâvurimam ile Çerkeslerden Şahismail'in idâresi altındaki 200 kişilik silâhlı ve binden fazla bıçaklı, baltalı, sopalı insanın

Hamdi Bey Biga'da.

Anzavur'un ikinci isyanı.

---

zahîreler ve çift hayvânâtı, âlet ve edevâtı ve diğer hayvanlar kâmilen zapt ve yağma ve tahrib edildi. Bu köylerde 30 ev, 15 dam, 16 samanlık, yıkılmak suretiyle bir buçuk milyon liralık zarar verildiği yapılan keşiflerden ve vâki' tahkîkattan anlaşıldı. Umûmî Harb'de harb meydanlarında koca ve velîleri şehîden vefat eden âileler, yetimler, dağ başlarında çırılçıplak ve bir lokma ekmeğe muhtaç bir halde kalmışlardır ki, bu fâcia manzaraları tüyleri ürpertecek bir durumdadır. Bu hal ve vaziyyetin tabiî ve zarûrî bir neticesi olarak âdil hükûmetimizin şefkat ve yardımına sığınan ve gerçekten merhamete şâyan bulunan zavallı mağdûr âilelerin dağ başlarında çekmekte bulundukları sefâletten kurtarılmalarını te'mînen meskenleri inşa ve tohumluk zahîre ve çift hayvanlariyle çift âletleri te'mîn edilerek zararları mümkün mertebe telâfî edilmek üzere bir buçuk milyon liralık tahsîsatın sür'atle gönderilmesi....." denilmekte idi. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 398.

(92) Teâlî-i İslâm Cemiyyetinin bütün şubeleri, Cemiyyet-i Ahmediyye'ye katıldılar. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298.

(93) T. Gökbilgin, 2, S. 397.

(94) Türk İstiklâl Harbi, İç ayaklanmalar, S. 28.

Biga'ya saldırmasını ve bu Kasaba'yı işgal etmesini kolaylaştırdı (95). Böylece İkinci Anzavur ayaklanması başlamış ve 17 şubat'da Biga'ya gelen Anzavur, idâreyi ele almıştı. Bu durum karşısında Çanakkale'deki jandarma bölüğünün âsîlere karşı gönderilmesi istendi, fakat bu gerçekleşmedi. Çünkü bazı kişiler, Sadrazamı ziyaret ederek "Meselenin barış yolu ile halline çalışacaklarını" söylediler ve "Anzavur'a karşı yapılan ta'kîbâtın" durdurulmasını istediler (96). Sadrazam onları dinledikten sonra, kendilerine bizce bilinmiyen bir sebepten dolayı, Anzavur'a karşı kuvvet gönderilmiyeceği te'mînatını verdi (97) ve Biga'ya bir heyet gönderdi (98). 21 Şubat'da Bigaya varan bu heyet gerekli incelemelerde bulunacaktı (99). Halbuki âsîler, gün geçtikçe daha atak bir hal aldılar, daha önce de söylendiği gibi, 21 şubat'da, Akbaş'tan kaçırılmış olan silâh ve cephaneleri ele geçirmek için, Yeniceyi bastılar (100) ve faaliyyet bölgelerini genişletmeğe başladılar. Bu arada Ahmet Anzavur, bir beyannâme yayımlayarak (101), Köprülülü Hamdi Bey'-

---

(95) Âsilerin Biga'ya girdikleri gün, Hamdi Bey'in adamlarından Kâni Bey, cezaevi'ne giderek Kara Hasan'la arkadaşlarını öldürdü. Fakat âsîler duruma hâkim olduktan sonra Kâni Bey ve arkadaşlarını yakalamış ve şehid etmişlerdi. Bu arada Hamdi Bey de vardı, Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2. 2, (İç ayaklanmalar), S. 29.

(96) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Belge: 554. Anzavur meselesinin barış yolu ile halledilmesi hususunu görüşmek üzre Sadrazamı ziyaret edenler şunlardır: "Emekli Albay Mirza Bey, Binbaşı Kel Hüseyin Bey, Tüccardan Çerkes Hacı Ahmet Bey". Bak, Harb Tatihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 554.

(97) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 554.

(98) Ayaklanmadan sonra Biga Müftüsünün İstanbul'dan bir heyet gönderilmesini istediği anlaşılmaktadır. Çünkü 16 şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın Biga'ya gönderdiği bir telgrafta "Teşkîl olunan heyet-i mahsusa'nın müttehi-i hareket olduğu, oradan ahali namına telgraf keşide eden müftü efendiye tebliği" deniliyordu. Bak, Uluğ İğdemir, S. 20.

(99) Uluğ İğdemir, S. 21.

(100) Bak, S. 25.

(101) Anzavur'un beyannâmesi aşağıdadır : "Kuvâ-yi Milliye teşkilâtını kurtarmaya me'mur olarak Biga'ya gelmiş olan Hamdi Bey'in ahâlî-i muhteremeye ihtiyar ve irtikâb eylediği muâmelât-ı

in ve arkadaşlarının cezalarını verdiğini, bundan sonra herkesin hukukunun korunacağını ve öteki şehir ve kasabaları da Biga gibi "Kuvâ-yi Milliyecilerden" kurtaracağını açıklamıştı (102). Öte taraftan 14. Kolordu Komutanı, Biga olayını haber alır almaz, elindeki kuvvetlerle işe müdâhale yoluna girmiş, Balıkesir'deki Millî teşkîlât ile 61. Tümen tarafından hazırlanmış olan 1500 kişilik atlı ve piyâde kuvvet de, "Ta'kib Müfrezesi" adı ile harekete geçerek 2 mart'da Gönen'e gelmiş ve âsîlerle çarpışmağa başlamıştı (103). Fakat, karşı taraf boş durmuyor, Biga olayının Ahmet Anzavur ile bir münasebeti bulunmadığını iddia ediyor, olayın Kuvâ-yi Milliye'cilerin sert tutumundan; istedikleri 112000 liranın toplanması sırasında gösterdikleri şiddettten; bir çok genci silâh altına almalarından ileri geldiğini propaganda etmek (104) suretiyle te'dîb kuvvetlerinin hareketlerini engellemeğe çalışıyordu. Bu tarzdaki propaganda

---

honhârânenin ref' ve izâlesi için geldim. Bi-lutfillâh-i Teâlâ bu zulmün tamamiyle ortadan kaldırılmasına ve kendisi ile müşterek rüfekanının cezâ-yi sezâlarını vermeğe muvaffak oldum. Bundan böyle her kes ve her şahsın şerîat-ı garrâ-yi Muhammedî dâiresinde her bir hukuku te'mîn edilmiş olduğu gibi kendileri de şerîat-ı Muhammediyye'ye mensub ve mütemessik olarak hareket eylemeleri Cenâb-ı Hakk'ın lûtf ü keremlerine ve rûhâniyyet-i Hazret-i Risâlet-penâhî Efendimiz Hazretlerine sığınarak hiç bir ferdin burnu kanamamak ahass-ı âmâlim olduğunu Biga ahâlî-i muhteremesine beyan ederim. Diğer memleketleri de Biga şehri misillu Kuvâ-yi Milliyecilerin işgalinden kurtarmak üzere murahhaslar gönderdiğim cihetle memleketim olan Biga'yı Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyet-i İlâhiyyesine emânet eyliyeceğim hususu i'lân olunur. Kuvâ-yi Muhammediyye Kumandanı Ahmed Anzavur". Bak, Hüsameddin Ertürk, S. Nafiz Tansu, S. 432. Bu sıralarda bunun kadar tipik başka bir beyannâmenin yayımlandığını görüyoruz. Demirci Mehmet Efe tarafından, Bursa, Biga, Karacabey ve Gönen müftülüklerine ve Balıkesir millî hey'etlerine gönderilen ve Kuvâ-yi Milliyye'yi savunan bu beyannâme şudur : "Bu nidâmızın bütün dâire-i şerîfleri din kardeşlerimize iblâğını niyaz eyleriz. Eğer ihmal edenler veya buna mânî olanlar bulunursa bütün ma'sûmîn ve mazlumîn ile Hak Teâlâ'ya karşı onlar için bed duâ eyleriz.

Ey din kardeşleri, siz ki Yunan zulmünden uzaksınız, anlıyoruz ki bu vahşî düşmanın Aydın ve havâlîsi müslümanlarına ne şenâatler, hakaretler ve ne fecî' cinâyetler irtikâb ettiğini bilmiyorsunuz. İşte biz size bu fecâyii iblâğ ediyoruz. İnanmak ve inanmamak

her halde çok başarılı olmalıdır ki, 3 mart'da 14. Kolordu bile, Biga olayının Anzavur'la bir ilgisi olmadığını, hatta Bigalıların Anzavur'u kendi kasabalarından uzaklaştırdıkları hikâyesini kabul eder bir tutuma girmişti (105). Aynı gün hükûmet'in isti'fası, karışıklıkların ve müdâhalelerin daha da artmasına sebep oldu. Bununla beraber Anzavur'u tenkîl için tertiplenmiş olan kuvvetler, 13 mart'da Biga üzerine yürümüşlerdi (106). Fakat daha yolda iken âsîlerin hücumuna uğrayan, ayrıca Bibalılar tarafından ateşle karşılanan ve "Gönen ile Biga arasındaki Çerkes köyleri"nin de işe karıştığını gören

---

cihetini vicdânınıza terk eyleriz ve yakînen görmek suretiyle inanmak isterseniz bir hey'et göndermenizi rica ederiz.

Ey din kardeşleri, gün görmedik gelinlik kızlarımızın ırzları zebren paymâl edildi, genç erkek çocuklarımızın nâmusları berbâd edildi, bî-günah ve tüvânâ erkeklerimiz gizli olarak muhtelif suretlerle itlâf edildi. Evler, köyler yakıldı, servetler yağma edildi. Ayak attıkları yerlerde Osmanlı sancakları parçalandı, ayaklar altında çiğnendi. Müezzinlerle istihza edildi, hatta üzerlerine kurşun atıldı. Edâ-yi salât eden mü'minler edâ-yi salâttan tehdid ve hakeretlerle men'edildi. Kur'ân-ı Kerîm'in yaprakları ayaklar altında çiğnendi, Peygamberimize alenen sövülüp sayıldı.

Ey din kardeşleri, Yunanlıların bu mezâlim ve şenâati sebepsiz değildir. İşte tarih meydandadır. Yunanistan'da yüz sene evvel, mevcud yüzbinlerce İslâm, binlerce câmi' ve mescid şimdi nerededir? Bunlardan eser kalmadı. İşte Yunanlıların bu mel'ûnâne vahşeti, Aydın vilâyetinden biz müslümanları kaçırmak, mahvetmek ve bu vechile bu güzel memleketlerimizi bir Yunanistan yapmak içindir.

Ey din kardeşleri, Yunanlıların bu şenâatleri ve bu cinâyetleri karşısında siz bizim yerimizde olsaydınız ne yapardınız? Silâha sarılmaz mı idiniz?. İşte bizim yaptığımız vazîfe-i dîniyye ve milliye budur. Bu sebeple bize de Kuvâ-yi Milliye ismini vermişlerdir.

Ey din kardeşleri, şimdi sorarız orada biz zavallı mazlumlara yani Kuvâ-yi Milliye'ye âit silâhları zaptetmek için, elimizi ayağımızı kırmak için, silâh atan, kılıç çeken komşularımızın vicdanları acaba bu harekete nasıl kail oldu. Bunlar, yüzbinlerce ma'sum kendi kardeşlerini, düşman ayakları altında ezilmeğe nasıl razı oldular. Bu adamlar yarın rûz-i mahşerde huzûr-i İlâhî'ye ve huuzûr-i Peygamberî'ye ne yüzle çıkacaklardır.

Ey ulemâ-yi Dîn ve müslüman kardeşler, Allah rizâsı için insaf ediniz. Eğer düşmanın cinâyatından ve mezâliminden bizi muhâfaza edecek başka bir kuvvet varsa buyursun gelsin, bizi kurtarsın. Bizi kurtaracak olanların, ellerini öpelim, hâk-i pây'ı olalım. Fakat

Millî Kuvvetler 15, 16 ve 17 mart'da yapılan çarpışmaları kaybettiler ve Gönen'e çekilmek zorunda kaldılar (107). Bu sıralarda idi ki Anzavurun, Gönen'i işgal ederek (108). Bandırma'ya yürüyeceği duyuldu. Bu durum karşısında 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, direnmenin mümkün olmadığını kabul ederek Bursa'ya çekilmişti (109). Bu yüzden Bandırma'daki birlikler kasabayı terk ettiler, Balıkesir'e doğru yola çıktılar. Onun için, hiç bir direnme ile karşılaşmadan Bandırma'yı işgal eden Anzavur, bundan sonra Balıkesir ve Bursa'ya yürümeği plânladı. Gerçekten 2000 kişilik bir kuvvet, Gâvurimam idaresinde Balya üzerinden Balıkesir'e, 5000 kişilik bir kuvvet de, Anzavur'un idâresinde Bursa'ya yöneldi (110). İşte bu çok tehlikeli durum karşısında 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey, Çerkes Etem'e de bir telgraf göndererek "Herhalde kâfî bir kuvvet ve sür'atle Balıkesir'e hareket

---

Kuvâ-yi Milliye dediğiniz binlerce müslümanı arkadan vurmağa çalışmak ne demektir?. Acaba bu hakîkatı, bu gafil kardeşlerimiz idrak etmiyorlarmı?.

Ey din kardeşleri, bize müâveneti, Hak Teâlâ farz kılmıştır. Fakat biz sizden muâvenet istemiyoruz. Ancak bize fenalık edenlere mâni' olunuz. Mâni' olmazsanız rûz-i mahşer'de şehidlerimizle, yetimlerimizle sizden yalnız biz değil, İslâmiyyet da'vâcıdır. Rizâ-yi Bârî nâmına bu nifakı kaldırınız. Esselâmü alâ menittebealhüdâ.
Aydın - Menteşe ve havâlîsi Umum Kuvâ-yi Milliye Kumandanı Demirci Efe". Bak, Hüsameddin Ertürk, S. 433.

(102) Hüsameddin Ertürk, S. Nafiz Tansu. S. 432.

(103) İç ayaklanmalar, S. 31. Ta'kib müfrezesinin emrinde iki top ve dokuz makineli tüfek vardı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 42.

(104) Harb Tarihi Dâiresi Arşivi, 2548/5 numaralı dosya.

(105) Aynı belge.

(106) Nimet Arsan, S. 274.

(107) Aynı yer.

(108) İç ayaklanmalar, S. 38. Bu işgal sırasında Yarbay Rahmi Bey ile Gönen müftüsü Şevket Efendi, bir kaç subay ve millî harekete taraftar bazı kişiler şehid düşmüşlerdi.

(109) Kâzım Özalp, S. 109.

(110) Aynı eser, S. 122.

ediniz" demişti (111). Çerkes Etem, bu telgrafı aldıktan iki gün sonra, "Piyâde ve süvâriden kurulu iki bin kişilik" bir kuvvetle cepheden ayrılarak Balıkesir'e hareket etti (112). Demirci Mehmet Efe de, Dânişmend İsmâil Efe komutasında, 600 atlı zeybek göndermişti (113). İşte Balıkesir ve dolaylarında toplanan ve mevcut askerler birlikte, Albay Kâzım (Özalp) Bey komtuasına giren bu kuvvetlerden bir kısmı, Kâvurimam, bir kısmı da Anzavur üzerine yürüdü. Bu ikinci grup, 15 nisan akşam üstü, Yayaköy sırtlarına geldiği vakit Anzavur kuvvetlerini orada bulmuştu. O gece ara sıra karşılıklı ateş açan ve ertesi sabah erkenden birbirlerinin boğazına sarılan bu kuvvetler yedi saat savaştılar. Sonunda Anzavur taraftarları, silâhlarını ve iki toplarını bırakarak

---

(111) Çerkes Etem'e gönderilen yazıdan : "Her tarafta hatta cephemize yakın ve geri mıntakalarda vazi'iyyet hâdd ve vahîm bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmağa muvaffak olan Anzavur mel'ûnu, bir kaç gün evvel Gönen üzerine ilerliyerek Kaymakam Rahmi Bey alayını mağlûb etmiş, alay kumandanı Rahmi dâhil olduğu halde bazı zâbitlerin şehid olması üzerine alay dağılmış, mütebâkî âsîler Gönen şehrine ve civarına hâkim olmuşlardır. Anvazur bu sefer mâhirâne ve desîseli hareket ediyor, esir ettiği zâbitleri ve askerleri Halîfe adına yemîn ettiriyor, sonra serbest bırakıyor, böylelikle zihinlerini karıştırıyor ve Kuvâ-yi Milliye aleyhine tahrîk ediyor. Vaziyyeti tehlikeli gören kolordu kumandanımız Yusuf İzzet Paşa, Bandırma'dan çekilmiş, Anvazur ise, mukavemetsiz bulduğu Bandırma'ya girmiştir. Hatta Bandırma'da kalan bazı zâbitler ve bir kısım halk tarafından Anzavur istikbal edilmiştir. Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Balıkesir üzerine istikamet almışlardır. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gâvur İmam'ın kumandasındadır. Bunların karşısında Edip Bey, kuvvetlerinin ma'neviyyatsızlığından sızlanmaktadır. Diğer koldan, yani bizzat Anzavur'un emrinde bulunan âsîlerin bir müfrezesi dün Karacabey'i işgal etmiştir. Yusuf İzzet Paşa ile çekilmiyen ve Bandırma'da kalan bazı zâbitlerin fırkama katılmaları lüzumunu, aksi takdirde şiddetle cezalandırılacaklarını kendilerine bildirdim. Ben, civardaki kıt'aları Balıkesir'e toplamakla meşgulüm. Yusuf İzzet Paşa'nın Bursa'ya ânî olarak çekilişi, fırkamızın vaziyyetini tehlikeye düşürdüğü gibi bu, ma'neviyyat üzerinde de fena te'sirler yaratmıştır. Bize ne Bekir Sami Bey fırkasından ne de bir başka taraftan muâvenet imkânı olmadığını biliniz. Âsîlerin Balıkesir'i ellerine geçir-

dağıtıldılar (114). Fakat Anzavur yine yakalanamamış, 19 nisan 1920'de, yaralı olarak Karabiga ve oradan da İstanbul'a kaçmıştır (115). Gâvurimam kuvvetleri de dağıtıldıktan sonra Biga işgal olundu, şakîlerden bir kısmı ele geçirildi, geriye kalanlar ise, limana gelmiş olan yabancı gemilerine sığındılar.

Salih Paşa iktidârı.

6 — İ'tilâf Devletlerinin, Osmanlıların iç işlerine gün geçtikçe daha çok karışmaları, İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkilerin tekrar bozulması (116), 3 mart'da Yunanlıların taarruza geçerek, "Gölçük yaylası ile Bozdağını işgal" etmesi (117), Ali Rıza Paşa'yı 3 mart'da isti'faya götürdü. Ancak herkesi, bu isti'fadan daha çok, iktidâra kimin geleceği ilgilendirdi. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın yeniden Sadrazam olacağı söylentileri her tarafa yayılmıştı. Onun için, 3 mart'tan Salih Paşa kabinesinin kurulduğu 8 Mart tarihine kadar geçen beş günlük bir süre, vatan - seberler için büyük bir huzursuzluk dev-

---

meleri, Yunanlılarla irtibat te'mîn etmelerine imkân verecektir ki, bunun ne kadar vahîm bir netice doğuracağını tahmîn edebilirsiniz. Gerçi ben, son itâat eden neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim, vaziyyeti Balıkesir'de müdâfaaya ve öyle bir hâle meydan vermemeğe çalışacağım. (?) Lâkin maksad şahsî şeref değil müşterek ve mukaddes bir gayedir. Vaziyyet muhâtaralıdır. Binâenaleyh, bizzat ve her halde kâfi bir kuvvetle ve sür'atle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür ve sür'atle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum" Bak, Çerkes Ethem, S. 27. Ayrıca Bak, Kâzım Özalp, S. 112.

(112) Kâzım Özalp, S. 113. Durumun çok kritik bir hal aldığını aşağıdaki belge de göstermektedir. 1920 nisanında Edincik Bucak Müdürü'nün ve Belediyye başkanı ile bir kaç üyesinin Dâhiliyye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı) gönderdiği bir yazıda "Şevket - meâb sevgili Pâdişahımız Hazretlerine ve Âl-i Osman Hânedânına karşı şimdiye kadar ubûdiyet ve sadâkattan zerre kadar ayrılmamış bulunan nâhiyemiz ahâlisi sekiz aydanberi Kuvâ-yi Gayr-i Milliyye çetelerinin silâhlarına ve ölüm tehdidlerine karşı fikrini değiştirmemiş ve hayat bahâsına bir taraftan âsâyişsizlik ve nehb ü garet içersinde mevcudiyyetini idâmeye çalışmış, diğer yandan, bu çetenin bütün zulümlerine göğüs gererek metânette sebattan ve Pâdişaha olan bağlılıktan ayrılmamıştır. Bu def'a memleketimizi, ma'sûm ahâlimizi gayr-ı millî çetelere karşı müdâfaa ve onun zulüm ve tehdidin-

resi olmuş, Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesi hususunda çok çaba harcamalarını gerektirmişti. Nitekim "Felâh-ı Vatan" grup başkanı ile "Meclis reis vekilleri (118), daha hükûmetin isti'fa ettiği gün, Saray'a giderek Kuvâ-yi Milliye'nin kabul edebileceği bir hükûmet kurulmasını istemişlerdi (119). Mustafa Kemal Paşa'nın bu husus için Pâdişaha gönderdiği mektup ise cidden enteresandı. O, bu mektubunda, İ'tilâf Devletlerinin müdâhalesine ve mütâreke hükümlerine aykırı hareketlerine dayanamayan kabine'nin isti'fası ile meydana gelen sıkıntının, Türk milletinde derin bir kaygı yarattığını söylüyor ve düşmanlar tarafından tertiplenen ve idare edilen ihtilâllerden zaten acı çekmekte olan bu milletin, millî isteklerini yerine getirecek bir hükûmetin kurulmasını sabırsızlıkla beklediğini, bu yolda yürümeye-

---

den kurtarmağa mukaddes bir celâdetle azm ve bu yolda hareket etmiş ve etmekte bulunan Ahmet Anzavur Paşa'yı bütün engellere rağmen, iç teşkilâtını ikmalden sonra altı saatlik mesâfeden muhâbere ederek meserret göz yaşlarıyla istikbal etmiş, onun maddî ve ma'nevî zahîri bulunan sevgili pâdişahımız ve hükûmetine karşı bir kat daha ubûdiyyeti tekrar, Pâdişah'ın ömr ü âfiyetine, sevgili vatan'ın kurtarılmasına, başları secde'de olarak duâ etmişlerdir.

Osmanlı tarihimizde şimdiye kadar misli görülmemiş mukaddes Pâdişahımızın millet ve yurdu için düşündüklerinin kudretli ve muhteşem hülâsası bulunan Hatt-ı Hümâyûnları ve fetvâ-yi şerifesi, meşru' hükûmetin beyannâmesi, çetelerin zulüm ve kahrı altında sevgili Pâdişahını bile yâd ve zikirden men' edilmiş bulunan mazlûm ahâlimizin yüzünü güldürmüş ve tâze bir hayat bahşeylemiştir. Hatt-ı Hümâyûn nasıl mazlûm ahalimizin hayat ve hürriyetlerini iâde etmiş ise çetenin ve onun mel'anet âleti olan vatan ve millet düşmanlarının da hayal kırıklıklarına, inhizamla firarlarına ve vatansızlık demek olan leîmâne emel ve maksatlarının da açığa vurulmasına sebep olmuştur. Nâhiyemiz halkı yüksek vatan ve millet emellerini kendilerine zulüm ve mel'anet âleti ittihaz etmiş vatansızların kahrına ve ezilmesine azm etmiş ve Pâdişahı ile onun meşru' hükûmetinin emirlerine kayıtsız ve şartsız inkıyâd eylemiş, mukaddes bir vazifeyi ifâ ederek hareket eden Ahmet Anzavur Paşa'ya maddî ve ma'nevî fedâkârâne müzâheretini göstermekte bulunmuştur. Bu hayırlı vesîle ile zulüm ve vahşete nihâyet veren mukaddes Pâdişahımızın ömr ü âfiyetlerinin devâmına ve hükûmetimizin başarılarına duâ etmekte bulunduğumuzu, hislerimize tercüman olması için, nâhiyemizde kurulan cemiyyetimiz adına başkanımız Ahmet Bey'in başkanlığı altında a'zamızdan Nâhiye Müdürü Ce-

cek olan bir kabineye tamammül edemeyeceğini bildiriyordu (120). Bu yazıda anlatılmak istenen kişi Damat Ferit Paşa idi. Çünkü, Damat Ferit Paşa veya o anlayışta birinin Sadâret'e getirilmemesi "Hey'et-i Temsiliy ye'ce" propaganda edilmeğe başlanmış (121), bunun sonucu olarak da. Türkiye'nn her yanından İstanbul'a. Ali Rıza Paşa kabinesinin isti'fa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesini istiyen telgraflar yağmıştı. Kolordu komutanları da "Millî istekleri sağlayamayacak bir kabine reisine" taraftar olamayacaklarını, gönderdikleri telgraf ve şifrelerle açıkladılar (122). Ayrıca, 6 Mart 1920 tarihinde Erzurumlular, kolordu binasının önünde toplanarak gösterilerde bulunmuş, hükûmetin isti'fa sebepleri üzerinde durmuş ve yabancıların, dayanılamayan teklif ve müdâhaleleri karşısında yapılan bu isti'fayı, "Millî istiklâl'e vurulmuş bir darbe olarak vasıflandırmışlardı. Onlar ayrıca Meclis-i Meb'ûsan"ın da baskı altında bulunduğunu sandıklarını, Meclis'in "Her türlü te'sirden uzak bulunduğunu anlamadıkça ve milletin emniyet ve i'timâdına lâyık bir kabineyi iktidar mevkiinde görmedik-

---

lâl ve Kemal Beyleri murahhas ta'yin ettiğimizi arzederiz" denilmekte idi. Bak. T. Gökbilgin, 2, S. 399.

(113) Kâzım Özalp, S. 113.

(114) Nimet Arsan, S. 300. İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'in 20 nisan 1920 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda Sadrazam'ın, General Milne'in müsaadesiyle, Anzavur'a gerekli silâh ve cephaneyi vaktinde gönderemediğini yaymaktadır. Bak. Şimşir, II. S. 44.

(115) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 354. Anzavur önce Bandırma'ya, oradan da Gönen ve Biga istikametine yönelmiş, sonunda Karabiga limanında demirlemiş bulunan düşman filosu arasındaki bir vapur'a binerek İstanbul'a gitmişti. Bak. Çerkes Ethem, S. 34.

(116) Ali Fuad Türkgeldi, S. 277.

(117) Nutuk, I, S. 283.

(118) Celâleddin Ârif Bey, 4 mart 1920'de "Meclis-i Meb'ûsan" a başkan seçildi.

(119) Nutuk 3, S. 285.

(120) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı : 18. Belge : 460.

(121) Aynı dergi, 462.

(122) Aynı dergi, 463, 465.

çe" heyecanlarının dinmiyeceğini söylüyor ve isteklerinin gereklilere duyurulmasını kolordu komutanından istiyorlardı (123). Yine 6 Mart'da, Meclis Başkanı, her yandan gelen ve Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmemesini bildiren çok sayıdaki telgraflardan Saray'ı haberdar etmek, aynı zamanda yeni seçilmiş olan "Divan-ı Riyâset"i Padişah'a takdim etmek maksadiyle Saray'a gitmişti. İşte ilk ferahlatıcı haber o gün alınmış, yani Salih Paşa'nın, Sadâreti kabul ettiği öğrenilmişti (124). Bu haber, her tarafta iyi karşılandı. Kabine'nin kuruluşuna dâir 8 Mart 1920 tarihli "Hatt-ı Hümâyûn" ise cidden ilgi çekici idi. Çünkü burada Pâdişah, tek isteğinin, dedelerinden miras kalan bu devletin birlik ve selâmeti olduğunu, milletin de bu duygularla duygulanmış olarak vatanın yüksek çıkarlarını korumak için, Hilâfet ve Saltanat tahtı etrafında toplanacağına inancı bulunduğunu söylüyor ve yeni hükûmetten bunun mutlaka sağlamasını, Osmanlıların, "Meşru' haklarını müdâfaaya" kesin olarak karar vermiş birleşik ve medenî bir millet olduğunun herkese karşı isbatlanmasını istiyordu (125). Bu suretle yeni hükûmetin yürüyeceği yol da belli olmuştu. Onun birinci görevi milletin haklarını savunmak ve yurt içinde birliği sağlamaktı. Esâsen Salih Paşa, hükûmet

---

(123) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı : 48. Belge : 1118.

(124) Salih Paşa Sadrazamlık teklif edildiği vakit ağlamış ve kabul edemiyeceğini söylemişti. Fakat Başkâtib Ali Fuat Bey'in uyarması ve Pâdişah'ın ısrarı karşısında bu görevi kabul etti. Bak. Ali Fuad Türkgeldi, S. 278, 279.

(125) Hatt-ı Hümâyûndan bir kısım aşağıda verilmiştir:"... Emel-i yegânem, mevrûs-i ecdâdım olan devletimin te'mîn-i vahdet ve selâmetinden ibâret olup bütün efrâd-ı milletimin de aynı his ile müteheassis olarak menâfi-i âliye-i vataniyye'yi muhâfaza için taht-ı saltanat ve Hilâfet etrafında müctemi' ve müttehid bulunacakları meczumum olduğundan rüfeka-yi mesâînizle bilittifak bu gayeyi istihsâle azm ve metânet ve i'tidâl ve basiretle sarf-ı makdur ederek hukuk-ı meşrûasını müdâfaaya âzim ve esâsât-ı idâriyyesini adâlet ve hakkaniyyet düstûrlarına ve icâbât-ı asriyye'ye tevfikan suret-i ciddiyyede islâha kadir bir millet-i müttehide ve mütemeddine olduğumuzu nazâr-ı âmmede fi'len isbat eylemeniz hamiyyet-i vataniyyenizden muntazardır". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2123.

ile Kuvâ-yi Milliye arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da büyük çaba harcamış olan kişilerden biri idi (126), Ankara ile iş birliği yapabileceği düşünülebilirdi. Nitekim O, daha sonra Kuvâ-yi Milliyeyi red ve takbih" etmesi için İ'tilâf Devletlerinin yaptıkları teklifi de kabul etmemişti (127). Fakat bu tutumdaki bir kişinin uzun süre iktidarda kalamayacağı da tabiî idi.

İstanbul'un işgali kararlaştırıldı.

7 — Altı ocak 1920'de İngiliz kabinesinin, 14 şubat'da da ilk Londra Konferansı'nın, İstanbul'un Türklerden alınmamasına dâir verdiği kararı Lloyd George, Müttefiklerden ayrılmamış olmak için kabul etmiş, Lord Curzon ise bu karara zaten muhâlif kalmıştı. Daha açık bir deyişle her ikisi de Türkiye ve Türkler hakkındaki düşüncelerini muhâfaza ediyorlardı; herhangi bir fırsat zuhurunda, Türkler ve Türkiye hakkındaki eski tezlerini yeniden ortaya atacak ve daha önce verilmiş olan kararları bozdurmaya çalışacaklardı. Nitekim, Güneydoğu Anadolu'da, Fransız idâresine bırakılmasından bu tarihe kadar geçen süre içinde, Türkler tarafından 20 bin Ermeninin öldürüldüğü haberi onlar için iyi bir fırsat oldu. Gerçi bu rakam çok mübâlağalı idi (128) ve Osmanlı hükûmeti tarafından da resmen yalanlanmıştı (129). Buna rağmen Lord Curzon ve Lloyd George bu haberi, bir taraftan Fransızları tenkid için fırsat saydılar, bir taraftan da, Mustafa Kemal Paşa ile münasebette bulunduğunu kabul ettikleri İstanbul Hükûmetinin, bu olaydan sorumlu tutulmasını istediler. Gerçekten Lord Curzon, 28 şubattaki toplantıda, Maraş savaşı sırasında bu bölgede 20 bin Ermeninin öldürülmüş olduğunu, bu halden, İstanbul Hükûmeti ile ilişkileri bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da sorumlu bulunduğunu, söyledi,

---

(126) Bak, Cilt 2. S. 146.

(127)) Bak, S. 51. T. Bıyıkoğlu, I, S. 57. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2124.

(128) Fransızlar bile, öldürülen Ermeniler'in sayısını beşbin'den yukarı çıkaramıyorlardı. Bak, Taner Baytok, S. 83.

(129) Takvim-i vekayi', 3793. G. Jaeschke, I, S. 92.

Bâbâlî üzerinde politik baskıda bulunulmasını, bu bölgedeki Fransız kuvvetlerinin artırılmasını ve Mersine savaş gemileri gönderilmesini istedi (130). Aynı gün yaptığı konuşmada Lloyd George, Curzon'un Ermeniler için söylediklerini tekrarladıktan sonra, İngiliz işgali zamanında sükünet içinde bulunan bu bölgenin aşayişliğinden Fransızların sorumlu olduğunu belirtti, Mustafa Kemal Paşayı suçladı, Türkiye'ye karşı harekete geçilmesini, gerekirse "Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve diğer bazı Nâzırların" tutuklanabileceğini ve "Müttefik gemilerinin birinde hapsedilebileceğini" bile ileri sürdü (131). Gerçi Fransızlar, onun gibi düşünmüyorlardı. Ama sonunda onlar da, "Durumun düzeltilebilmesi için bir şeyler yapılması gerektiğini" (132) söyledikleri için Müttefikler bazı konular üzerinde tartıştılar. Uzlaşabilecekleri anlaşılan noktalar şunlardı: 1 - Güneydoğu Anadolu'da geçen olayların bir daha tekrarlanmaması için o bölgede ve İstanbul'da gerekli tedbirleri almak ve suçluları cezalandırmak lâzımdır. 2 - Güneydoğu Anadolu'daki olaylardan İstanbul Hükûmeti sorumludur. "Türkler'in İstanbul'da bırakılmasına dair verilmiş olan kararın değişmez olmadığının bilinmesi" de gerekir. 3 - İstanbul'da Harbiye Nezâreti ve diğer bazı önemli binaların işgali, Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve diğer sorumlulardan bazılarının tutuklanması gibi tedbirlere baş vurulabilir. Ancak onların düşüncelerini uygulamak çok zordu. Nitekim Churchill bile "İstanbul'da alınacak olan tedbirler için bir bütün olarak Türkler'in rızasının" alınmasını mümkün görmüyor "Ve İstanbul'un dışında da Müttefikler", isteklerini kabul ettirebilecek bir kuvvete sahip değillerdir diyordu (133). Fakat her şeye rağmen Lloyd George, Londra Konferansı'nın 5 mart tarihli toplantısında, Konferans'ın bir an önce İstanbul hakkında bir karara varmasını istedi, hatta, Türk-

(130) B. Şimşir, I, S. 393.

(131) B. Şimşir, I. 403.

(132) Taner Baytok, S. 83.

(133) Taner Baytok, S. 87.

lerin 80000 kişilik kuvvetine karşı, Müttefiklerin Türkiye'de 160000 kişilik bir kuvveti bulunduğuna göre çekinilmeden İstanbul işgal edilmeli ve bu suretle Türkler barış andlaşmasını itirazsız imzaya mecbur edilmelidir dedi (134). Onun bu mütâleaları yerinde görüldüğü içindir ki, Konferans, aynı gün İstanbul'daki Yüksek Komiserlere, bir telgraf çekerek, Türkiye'den imza edilmesi istenecek olan barış andlaşmasının belki de, aşağıdaki şartları kapsayacağını bildirmişti : 1 Trakya, Çatalca'ya kadar Yunanlılara bırakılacak, 2 - Boğazlar milletlerarası bir kontrola tâbi tutulacak, 3 - İzmir, Yunanistan'a katılacak, 4 - Erzurum dâhil bir Ermenistan kurulacak, belki de bağımsız bir Kürdistan meydana getirilecekti. Ayrıca Konferans, çok ağır olan bu şartların Türkler'e zorla kabul ettirilmesi için Komiserlerden "Alınacak tedbirler neler olmalıdır, bunlar ne zaman ve nerede alınmalıdır, bunlar hangi kara ve deniz kuvvetleriyle zorlanmalıdır" şeklinde bazı sorular sormuş, fakat aynı zamanda tedbirler hususundaki düşüncelerini de bildirmeği lüzumlu saymıştı. Konferansa göre : 1 - İstanbul, müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmeli, bu işgal, Barış Andlaşmasının kabulüne kadar sürmeli, 2 - Adana bölgesindeki olaylarda sorumluluğu bulunan, Erzurum vâlisi Mustafa Kemal Paşa'nın (?), görevinden alınması istenmeli, 3 - Güneydoğu Anadolu'daki olaylara benzer yeni olayların çıkması hâlinde barış şartlarının daha ağırlaştırılacağı Türk hükûmetine bildirilmeli, 4 - İstanbul'da "Harbiye Nezâreti" işgal edilmeli ve oradan verilecek bütün emirler'in kontrolu ve sansürü sağlanmalı idi (135).

Konferanstan gelen bu telgraf üzerine İngiliz, Fran-

---

(134) Taner Baytok, S. 87.

(135) Konferans tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen telgraf aşağıdadır : "Konsey bu kritik anda, İstanbul'da Müttefiklerin izliyeceği politikanın ne olacağı konusunu dikkatlice incelemiştir. İlk akla gelen, Müttefik Devletlerin, milliyyetçilerin aşırı ve ulaşılmaz tutumu karşısında Pâdişah ve ılımlı Türklerle bir arada hareket

sız ve İtalyan Yüksek Komiserleri hemen toplanarak bir metin hazırladılar ve bu ortak metni kendi hükûmetlerine bildirdiler. Onlar, Konsey'in kararlarını yerine getirmeye çalışacaklarını açıklıyor, fakat aşağıdaki noktalar üzerinde dikkatle durulmasını hükûmetlerinden istiyorlardı. 1 — "Türkiye'nin antlaşmayı imzalamayı, imzalarsa onaylamayı, onaylarsa uygulamayı reddetmesi" mümkündür. 2 — "Pâdişah'ın tahtından indirilmesi veya sınır dışı edilmesi", yeni bir Pâdişah'ın iş başına getirilmesi, Ana-

---

etmesidir. Böyle bir politika ise ancak nisbeten ılımlı bir barış andlaşması ile mümkün olabilir ki bu da şu anda üzerinde çalıştığımız ve ergeç Türkiye'ye kabul ettirilmesi gereken barış şartlarında büyük değişikliği gerektirmektedir. Sadece Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri ve kara ve deniz kuvvet kumandanları arasında gizli tutulmak kaydıyla şunu belirtelim ki, tespit edilen barış şartları, Trakya'nın Çatalca hattına kadar Yunanistan'a verilmesini, Boğazların tamamen, milletler arası kontrola tabi' tutulmasını, bu bölgede milletler arası bir kuvvet meydana getirilmesini, Türk hükûmetinin sıkı mâlî kontrolünü, Türklerin egemenliğine bırakılmasına rağmen İzmir'in Yunanistan'a katılmasını, Erzurum'u da içine alan bir Ermenistan kurulmasını ve belki de Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınmasını ön görmektedir.

Yukarda belirtilen şartlar bir arada hareket etme politikasının başarı ile uygulanmasına imkân vermeyecek kadar ağırdır. Bu şartların Konseyce kabulu halinde, Türklere zorla kabul ettirilebilmesi için ergeç kuvvete baş vurulması gerekecektir. Buna göre, cevaplandırılması gereken sorular şunlardır : Alınacak tedbirler ne olmalıdır? Bunlar ne zaman ve nerede alınmalıdır? Bunlar hangi kara ve deniz kuvvetleri ile zorlanmalıdır? Konseyin bu hususlaki görüşü aşağıda belirtilmiştir : 1) İstanbul müttefik kuvvetler tarafından aşağıda gösterilen şartlar da göz önünde tutularak işgal olunmalıdır. 2) Adana bölgesinde cereyan eden son olaylardan sorumluluğu söz götürmeyen Erzurum Valisi Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden atılması Türk hükûmetinden istenmelidir. 3) İstanbul'un işgalinin barış antlaşmasının kabul ve uygulanmasına kadar devam edeceği Türk Hükûmetine bildirilmelidir. 4) Bu ve buna benzer olayların yeniden cereyanı hâlinde bu şartlar daha da ağırlaştırılacak ve önceden verilen ta'vizler geri alınacaktır.

İstanbul'un işgali için gereğinin yapılmasını sağlamak üzere kara ve deniz kuvvetleri kumandanlarına emir verilmektedir. Bu emir, Türk Savunma Bakanlığı'nın işgalini ve oradan verilecek bütün emirlerin kontrol ve sansürünü kapsamaktadır". Bak, Tamer Baytok, S. 88.

dolu'da yeni bir hükûmetin kurulması ve parlamento'nun Anadolu'ya çekilmesi düşünülebilir. 3 — Türkler'in Bulgarlarla beraber Yunanlılar'a karşı ortak bir harekete girişmesi akla gelebilir. 4 — Türkler'in Bolşevik ve Araplarla birlikte faaliyyete geçmesi ihtimalleri de vardır (136).

Görülüyorki Komiserler, Konferansca verilen kararların uygulanması karşısında, hoş olmayan bazı sonuçlar doğacağından kaygı duymakta idiler. Amiral de Robeck'e gelince O, dokuz Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği bir yazı ile İngilizler'in Türkiye hakkındaki politikasını tenkit etmiş, İzmir'in ve Trakya'nın Yunanlılar'a verilmesini yersiz bulmuş, Konsey'in kararlarının bir genel savaşı hazırladığını söyledikten sonra bütün bunlar, "Venizelos'un Yunanistan'da kuvvet ve otoritesini idame ettirebilmek için midir" ve Yunanistan'ı memnun etmek için "Bütün Asya'yı kana bulamaya cesaret etmek akıllılık mıdır?" diyerek durumdan acı acı yakınmıştı (137). Lord Curzon'un çok küstahca yazıldığını ve fakat çok önemli olduğunu kabul ettiği bu yazıya rağmen Türkler'e karşı izlenen politikada bir değişiklik meydana gelmedi ve Konferans İstanbul'un askerî işgalini kararlaştırdı. Ancak, İstanbul'daki Yüksek Komiserler, önceleri İstanbul'un işgali üzerinde anlaşamadılar. Çünkü Fransız Yüksek Komiseri, hükûmetinden aldığı direktife uyarak, meselenin iyice incelenip bir karara varılmasından önce harekete geçilmesine taraftar olmadı. Bunun üzerine Lord Curzon, bir taraftan Fransa Hükûmetine baş vurmuş, bir yandan da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine, Fransız ve İtalyanlar işgale katılmasa bile bunun sadece İngiliz kuvvetleri tarafından yerine getirilmesini bildirmişdi (138). Fakat buna lüzum kalmadı. Çünkü Yüksek Komiserler, aralarınd anlaşarak, işgal için, gerekli kararı almışlardı. Buna göre : İstanbul'un askerî işgali, 16 Mart sabahı saat 10.00 da başlayacak, "Harbiye ve Bahriye Nezâretleri"

---

(136) Taner Baytok, S. 89. B. Şimşir. I, S. 452.

(137) Taner Baytok, S. 91.

(138) Aynı eser, S. 93.

işgal edilecek, posta, telgraf ve telefon işlerine el konacak ve polis sıkı bir kontrol altına alınacaktı (139).

İşte İstanbul'un işgal planı bu suretle hazırlanmış ve çok gizli tutulmuştu. Fakat buna rağmen İngilizler'in; İstanbul Türkocağı binasını işgalleri; II mart'da, bütün ağırlıkları ile birlikte Ankara'yı terk etmeleri (140) ve 14 mart'da telgrafhaneyi (141) kontrol altına almaları İstanbul'un işgal edileceği söylentilerini yaygın bir hale getirdi (142). Mustafa Kemal Paşa, işgalden bir kaç gün önce, Harbiye Nezâreti'nin ve netice i'tibâriyle İstanbul'un işgal olunacağını, işgalden sonra çok şiddetli davranılacağını, yurt yararına çalışmakta olanların, birer bahâne ile tutuklanarak hapsedileceklerini, Türk subaylarının sivil gezmeğe mecbur tutulacaklarını öğrenmişti. Bu haberlerin kaynağı Fransızlardı (143). Yine Mustafa Kemal Paşa, 16 mart 1920'de saat 10'da, İstanbul'un işgal edileceğini 15 mart'da biliyordu. Ona bu haberi de İtalyanlar vermişti (144).

İstanbul'un işgali ve Şehzâdebaşı olayı.

8 — Onuncu Kafkas Tümeninin karargâh binası Şehzâdebaşı'nda Direklerarası mevkiinde idi. Bu binada karargâh erleriyle tümenin mızıka erleri kalıyordu. Binanın kapısında, her zaman olduğu gibi, 15/16 mart gecesi de silâhsız ve tek bir nöbetçi vardı. Halbuki o gece Müttefik donanması, bir yandan Bakırköy, öte yandan Kadıköy'e kadar İstanbul limanını, abluka etmiş ve toplarını da şehre çevirmiş bulunuyordu. Sabahın erken saatlerinde ise karaya asker çıkarılmış, bunlardan bir kısmı saat 5.45'de, Onuncu Kafkas Tümen Karargâhı dolayına gelmişti. Gelenler İngiliz'di ve iki yük otomobiline bindirilmiş h[illegible] nuyorlardı. Bu otomobillerin birisinden inen 50 - 60 kişi-

(139) B. Şimşir, I. 461. İstanbul'un işgaline 6 mart 1920'de karar verilmişti. Bak, Orhan Duru. No: 7.

(140) Nutuk, I, S. 292.

(141) İstanbul telgrafhânesi.

(142) Nimet Arsan, S. 250.

(143) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 22 - 553.

(144) Nimet Arsan S. 250.

lik bir birlik (145), önlerinde subayları olduğu halde, karargâh binasına geldi, silâhsız olarak kapıda nöbet tutmakta olan er'in ihtârına aldırmayarak içeri girdi ve henüz yataklarında bulunan 61 Türk askerine ateş açtı, 4 er şehid düştü, on tanesi de yaralandı, sonra bunlardan bir tanesi daha öldü. Bu tüyler ürpertici ve insanlık dışı bir olaydı, savaş halinde bulunulmadığı bir zamanda yapılmıştı, bu sebeple de yapanlara bir şeref sağlayamazdı. Kaldı ki, bu mesele üzerine eğilecek ve incelemelerde bulunacak olan her tarafsız ve insaflı kişi, bu işi yapanları birer katil, birer cânî olarak niteleyecek, ölenleri ve yaralananları ise mertlik ve yiğitliğin birer senbolü kabul edecektir. Çünkü, mevcut belgelerde, İngilizlerden yaralı olup olmadığı üzerinde durulduğuna (146), "Müsâdeme ve tahrîbat bir saat kadar devam etmiş" olduğu söylendiğine, hatta İngilizler, "Silâh davran vaziyyetinde tesâdüf ettikleri" Türk askerlerine karşı ateş açtı denildiğine göre (147), Türk askerlerinin yataklarından fırlayarak silâha sarıldıkları ve miskince kendilerini ölüme terketmedikleri anlaşılmaktadır, bu şekilde bir ölüm veya yaralanma ise belki de sadece Türklere vergi bir meziyyettir. Bu tipik ve acıklı olay o günkü tutanaklardan birinde aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: Sabaha karşı saat 5.45'de Şehzâdebaşı Direkler arasında Onuncu Kafkas Tümeni karargâh ve mızıka erlerinin oturdukları binânın yakınındaki caddeye, içleri İngiliz askeriyle dolu iki yük otomobili gelmiştir. Bunlardan birisi biraz ileriye giderek gözetleme durumunda kalmış, diğerinden inen 50 - 60

---

(145) Öteki otomobilin içindekiler, bulundukları yerde gözetlemede, kalmışlardı. Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 22. Belge, 562.

(146) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 562.

(147) Aynı dergi. 562, 563.

kişilik bir İngiliz kuvveti - bir kısmı sömürge askeridir - önlerinde bir subay olduğu halde karargâh binası önüne gelmiş, silâhsız olan Türk nöbetçisinin ihtârına aldırmıyarak içeri girmiş ve yatakta bulunan 61 Türk erine ateş açmıştır. Askerlerden dördü şehid olmuş ve on tanesi yaralanmıştır. Yaralıların durumu ağırdır. Silâh seslerinin devam ettiği sıralarda tümen karargâhında bulunan Onuncu Tümen yaveri (Emir Subayı) Üsteğmen Cemil Efendi vak'a mahalline geldi, fakat ona da ateş edildi. Kaput'unun sol kolu kurşunla delinen Üsteğmen burada fazla kalamayarak uzaklaştı. Karargâhda bulunan karargâh komutanı Üsteğmen Nâil, hesap memuru yardımcısı Arslan ve alay kâtibi Zeki Efendileri İngilizler alıp götürmüşlerdir. Bu arada mızıka erlerinden birisi de kaybolmuştur. Bundan başka İngilizler, koğuş'da bulunan 51 mavzer'i de almışlardır. İngilizlerden yaralı olup olmadığı bilinmemektedir (148). Başka bir tutanakta, olayın bazı kısımları biraz daha açıklanmıştır. Buna göre, koğuşa, elinde tabanca olduğu halde, ilk giren bir İngiliz subayı olmuşur. Onun arkasında bulunan süngülü İngiliz erleri, "Silâh davran vaziyyetinde tesâdüf ettikleri efrâdımıza karşı bilâ hesap ve bilâ süal mühâcim vaziyyet almışlar ve yatağından kalkmak istiyen efrad üzerine ateş etmeğe başlamışlardır". İngilizlerden ölü veya yaralı olup olmadığı anlaşılamamıştır. "Müsâdeme ve tahrîbât bir saat kadar devam etmiştir" (149). Bir başka belgede ise olay, aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: O gün sabahleyin saat altıda elli kadar İngiliz askeri, subaylarının komutasında bir otomobil ile Şehzâdebaşı Karakoluna geldi. Burada otomobilden inen İngilizler, kapıdaki Türk nöbetçisine saldırınca nöbetçi bağırarak arkadaşlarını yardıma çağırdı. Bunun üzerine koşup gelen nöbetçi onbaşısını, İngiliz subayı yaralamış, koğuş'a dalan İngiliz askerleri de yatmakta olan Türk askerlerine ateş açmışlardı. Olayda beş er şehid düştü,

(148) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 22. Belge 562.

(149) Aynı dergi. 563.

dokuz er de yaralandı. İngilizler, karargâh komtuanı ile "Kâtip Arslan ve Bekir Zeki Efendileri" ve askerleri, silâhlarını aldıktan sonra, Bayazıt câmi'i karşısındaki jandarma komutanlığı binasına götürdüler (150). Bir başka belgede de, karargâh'daki mızıka erleri üst katta idiler. Aşağıdaki kısımda bulunan Türk askerleri öldürülürken onbeş kadar İngiliz eri binanın yukarı katına çıkmış ve mızıka erlerini koridora çıkararak iki sıra hâlinde dizmişti. Bunlar, mızıkacı olduklarını ve silâhları bulunmadığını söylemelerine rağmen İngilizler tarafından kurşunlandılar. Üç er şehid düştü, iki er yaralandı. Geri kalanlardan bir kısmı yere yatmak, bir kısmı da kaçmak suretiyle ölümden kurtulabildi (151).

Bu kanlı olayın Dört Şehidi Zileli Abdullah Çavuş, Reşâdiyeli Mehmet Onbaşı ve erlerden Şehirkışlalı Ömer Osman ile Balıkesirli Nasuh'un, cesetleri, henüz sıcaklığını muhâfaza ettiği dakîkalarda (152), İstanbul'da başka olaylar da cereyan etti, saat altı sıralarında eski "Harbiye Nâzırı" Cemal Paşa'nın evi kuşatıldı, Paşa'nın

---

(150) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 19, Belge 495.

(151) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 19. Belge 495.

(152) Şehzâdebaşındaki karargâh binasında şehid düşenlerle yaralananların kimlikleri aşağıda gösterilmiştir: "Şehidler: Fırka karargâhından Onbaşı Veli oğlu Mehmet Reşâdiye. Fırka karargâhından Çavuş İbiş oğlu Abdullah Zile. Fırka mızıka efrâdından ..... oğlu Ömer Osman Şehirkışla. Fırka mızıka efrâdından Ahmet oğlu Nasuh Balıkesir.

Yaralılar. Fırka karargâhından Onbaşı Mustafa oğlu Mehmet Pehlivan Vezirköprü. Fırka karargâhından Nefer Mustafa oğlu Hafız İbrahim Merzifon. Fırka karargâhından Nefer Mehmet oğlu Hasan Söğüt. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu Âbidin Erbaa. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu Mehmet Tavas. Fırka karargâhından Nefer Şakir oğlu Maksut Rize. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu İsmail İskilip. Fırka mızıka efradından Nefer Halil oğlu Osman Ödemiş. Fırka mızıka efrâdından Onbaşı Süleyman oğlu Musa Sivas. Fırka mızıka efrâdından Nefer Hasan oğlu Bekir Bursa. Kayıp. Mızıkadan Osman oğlu Mehmet, Edirne". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge 563. Yaralılardan birisi daha sonra ölmüştür". Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 573. Baskında altı er şehid düştü. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 16.

giyinmesine bile müsaade edilmedi, kendisi gecelikle alıp götürüldü (153). Saat sekiz buçuk sıralarında ise "İ'mâlât-ı Harbiye muhâfız tabur karargâhı ile" muhâfız bölüğünün oturduğu kışla binâsı, İngiliz deniz erleri tarafından kuşatıldı, kışlanın etrafına makineli tüfekler yerleştirildi, saat dokuz buçukta da, "Bahriye Nezâreti" nin, beş dakîka içinde boşaltılması istendi (?), istek uygulandı ve her çeşit silâhlara el kondu. Bir İngiliz deniz taburu, "Geceleyin eski jandarma dâiresine" geldi. Bu tabur, saat 10 sularında, Harbiye Nezâreti binâsını, bir bölük deniz eri de "Muhâfızlık Dâiresini" işgal etti, mevcut silâhlara el koydu, telefon tellerini kesti; dosyaları karmakarışık etti; subay ve erlerin bir tarafa ayrılmamalarını, ayrılmak zorunda olanların da silâhsız olmalarını emretti (154), Harbiye Nâzırı'nın odasına giren İngilizler de, orada bulunan Nâzır'ın göğsüne süngülerini da-

---

(153) O gün sabaha karşı ve ertesi gün tutuklananlardan, öğrenilebilenlerin listesi aşağıdadır : "1 — Harbiye Nâzır-ı sâbıkı Cemal Paşa Hazretleri, altı saat-ı evvelde yüz kişilik bir müfreze ile hânesi abluka edilerek odasından gecelik ile çıkarılarak Moda cihetine götürülmüştür. 2 — Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reis-i sâbıkı Cevat Paşa Hazretleri, Nişantaşı'ndaki konaklarından bir İngiliz müfrezesi tarafından alınmış ve götürülmüştür. 3 — Meclis-i A'yân a'zâsından Çürüksulu Mahmud Paşa Hazretleri hânesinden bir İngiliz müfrezesi tarafından alınıp götürülmüştür. 4 — Sivas Meb'ûsu Vâsıf Bey, Meclis-i Meb'ûsan'dan alınarak götürülmüştür. 5 — Sivas Meb'ûsu Rauf Bey, kezâ Meclis-i Meb'ûsan'dan alınarak götürülmüştür. 6 — Fatih'de, Nümûne-i İrfan Mektebi'ni bir İngiliz müfrezesi taharrî etmiş, Mektep Müdürü Mustafa ve ders nâzırı Ahmet, Kondüktör Mektebi talebesinden Ahmet, mûmâileyh'in kayın pederi Muhiddin, ihtiyat zâbitlerinden Fahri ve Salih Efendileri tevkif ederek götürmüşlerdir. 7 — Meşrutiyet otelinde Binbaşı İsmet, doktor Ahmet, Mülâzımsâni Zeki Efendilerle bir kaç sivil alınıp götürülmüştür. 8 — Kumkapı'da Harbiye Nezâreti ketebesinden Aziz Efendinin hânesi taharrî edilmiş ve kendisi götürülmüştür. 9 — Cağaloğlu'nda göz tabîbi Es'ad Paşa ile Aydın Meb'ûsu Tahsin Bey, hânelerinden alınarak götürülmüştür. 10 — Fırka karargâhından Mülâzım Nâil, alay kâtibi Bekir Zeki ve kâtip muâvini Arslan Efendiler karargâhtan alınıp götürülmüşlerdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 22.575.

(154) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 574. "Saat dokuz'da tam teçhizatlı, başlarına kasklar giymiş dört bin kadar denizci" Karaya çıkmıştı. Bak, Orhan Duru. No: 7.

yadılar (155). Öte taraftan "Beyoğlu, Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar, Libâdiye ve sâir mevki'lerdeki caddeler" İngilizler tarafından tutulmuş ve gidiş geliş durdurulmuştu (156). İstanbul'dan Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi'ne işliyen vapur ve sandallara müsaade edilmemekte idi. "Ahırkapı İnşâat Fabrikası, Otomobil Taburu ve Müze-i Hümâyûn", Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Süleymaniyye Câmî'i avlusundaki Türk askerleri ile Ayasofyadakiler, kuşatılarak makineli tüfeklerle tehdid altına alınmıştı (157). Ayrıca Harb Oku'u ile, İngiliz ve Fransız elçilikleri binâlarına, makineli tüfekler, İstanbul ve Beyoğlundaki meyhanlara toplar yerleştirildi. Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy, Erenköy postahaneleri ile Boğaziçindekilerden bazıları, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü binası, işgal altına alınan yerler arasında idi. İşte bu olayların büyük bir kısmı olduktan sonradır ki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Maïssa tarafından imzalanmış olan nota, 16 mart sabahı saat 9.40 da, İngiliz yüksek Komiserliği baş tercümanı Ryan tarafından sadrazam'a ve Fransız yüksek komiserliği siyasî müşteşarı M. Ledoulx tarafından da, saat 10.15'de saray baş kâtibi Ali Fuat Bey'e verildi (158). Bu notada, 16 mart sabahleyin saat on'dan i'tibâren İstanbul'un ve bu arada "Harbiye" ve "Bahriye Nezâretlerinin" Müttefikler tarafından işgal edileceği, polise ait işlerle posta ve telgrafın kontrola tâbi tutula-

Hükûmet'e işgal haberi, İstanbul işgal edildikten sonra verildi.

(155) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, I, S. 90. Hüsameddin Ertürk, S. 385.

(156) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 22. Belge 574.

(157) Aynı yer.

(158) B. Şimşir, I, S. 463.464. Taner Baytok S. 93. A. Fuat Türkgeldi S. 281.

İstanbul'un işgal edileceğini Harbiye Nezâretine bildiren yazı aşağıdadır: "Kuvâ-yi Mü'telife Kumandanı General H. F. M. Wilson tarafından vârid olan 16 mart 1920 tarih ve Dersaadet Kuvâ-yi Mü'telife Kumandanı Karargâh-ı Umûmîsi ifâdeli merbut İngilizce tah-

cağı bildirildikten sonra, Kilikya'da meydana gelen olaylardan sorumlu olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, giriştikleri hareketlerin hükûmetçe tasvib edilmediğinin hemen î'lân edilmesi isteniliyor (159), bu gibi hareketler "Tekerrür ederse", barış için kararlaşmış olan şartların daha da ağırlaştırılacağı tehdidinde bulunuluyordu (160). Ayrıca İngiliz generali Wilson (General Henry F. M.), yayımladığı beyannâmelerle, Türk halkını rahata kavuşturacak bir barışın hazırlandığı şu sıralarda İttihadcıların: milliyyetçilik perdesi arkasında harekete geçtiklerini, Pâdişah'ın emirlerini dinlemediklerini, askerlik behânesiyle para topladıklarını, bu suretle halkı soyduklarını ve yeniden bir savaş çıkarmağa çalıştıklarını, açıklıyor, bu halleri önlemek üzere İstanbul'un işgal edildiğini, sıkı yönetim î'lân edildiğini, verilen emirlere uyulması gerektiğini, emirlere aykırı hareket edecek olanlarla, Müttefiklerin düşmanlarına yardım edecek olanakların suçlarına göre ölüm veya başka cezalara çarptırılacaklarını bildiriyordu. Yine bu beyannâmelere göre işgal geçici idi, fakat taşrada bir ayaklanma olur veya bir katliâm yapılırsa o takdirde İstanbul'un Türklerden alınması ihtimali vardı (161). Anadolu'ya da gönderilmek istenen bu beyannâmelerden (162),

---

rîrâtın tercümesi. Harbiye Nâzır'ı Paşa Hazretlerine. Meclis-i Âlî'nin emri altında îfâ-yi vazîfe eyliyen Düvel-i İ'tilâfiyye Fevkalâde Komiserlerinden telâkkî eylediğim ta'lîmâta tevfîkan İstanbul'un işgali hususunda lâzım gelen tedâbîr-i askeriyye'yi ittihaz eylemekte olduğumuzu zât-ı devletlerine arzeylemekle mübâhîyim. Harbiye ve Bahriye Nezâretlerinin işgaliyle Telgraf ve Telefon Müdiriyyet-i Umumiyyesinin kontrolu ve âşâyiş-i umûmiyyenin te'mîni tedâbir-i mezkûre a'dâd'ına dâhildir. Bu ahval dâhilinde emriniz altında bulunan kıtaâtın kendi yerlerine çekilmelerini ve hasb-el-vazîfe hârice çıkacak herhangi bir askerin silâhsız olmasını te'mîn etmenizi rica ederim". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 557. İstanbulun işgal edileceğini hükûmet, üç gün önceden bilmekte idi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 90.

(159) G. K. Zöylemezoğlu, S. 191, 194. İnbül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2124.

(160) Nutuk, I, S. 297.

(161) Nutuk, I, S. 297.

(162) Aynı eser, S. 296.

sert bir yönetimin başlayacağı anlaşılıyordu. Çünkü, daha işgal günü, Moda'daki Sekizinci İngiliz Tümen Komutanı Croker, Üsküdar Bölgesindeki Türk Komutanına bir yazı göndererek, 16 mart'dan i'tibâren sıkı yönetim i'lân edilmiş olduğunu, onun için bölgedeki subayların ve erlerin, Jandırma hariç, kışlalara kapatılmasını ve sokaklarda silâhla gezmemelerini emretmişti (163). Fakat ne İstanbul'un işgali, ne de yapılan bu tehditler, ilgilileri yıldırmadı. Nitekim daha o gün yani 16 mart 1920'de Osmanlı Hükûmeti, işgali protesto eden yazısında, şehrin işgalini gerektiren bir sebep bulunmadığını Anadolu'daki olayların, "Aydın Vilâyetinin" haksız yere Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden, Yunanlıların ve yerli Rumların, müslümanlara zülüm yapmasından, büyük bir Ermenistanla, Karadeniz kıyısında bağımsız bir Rum devletinin kurulmak istenmesinden, Maraş olaylarının da silâhlı Ermeni birliklerinin müslüman halk'a saldırmalarından ileri geldiğini cesaretle belirtmişti (164). Yine bu hükûmet yüksek komiserlerin "Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin" reddedilmesi isteklerini, aradan on gün geçmesine rağmen cevaplamamıştı. Bu yüzden yüksek komiserler, hazırladıkları ortak bir notayı 27 martta Sadrazam'a verdiler ve "yüksek barış konseyi'nin kararına dayanan bu istege gecikmeden uyulmasını ve M. Kemal Paşa ile millî hareketin öteki liderlerinin açıkça redd ve inkâr edilmesini" tekrarladılar, fakat isteklerine uygun bir metin hazırlanmasını sağlayamadılar (165). Bundan başka 16 matta Onuncu Kafkas Tümeni Komutanı, Harbiye Nezâretine gönderdiği bir yazıda, İngilizlerin rastgele Türk askerlerinin silâhlarını aldıklarını, fakat emir olmadıkça her hangi bir askerin silâhını vermemesi gerektiğini, onun için silâhların teslim edilmesine dâir

(163) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. belge 574.

(164) G. K. Söylemezoğlu, S. 194. Fevzi Paşa (Harbiye Nâzırı) 17 mart'ta Şehzâdebaşı olayını, General Shuttleworth katında protesto etti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 19. belge 499.

(165) B. Şimşir, I, II. S. 468 ve 7 - 16.

"Emir gelinceye kadar mütecâvizlere karşı nâmus, kanun ve îcâbât-ı askeriyyenin tatbik" olunacağını bildirmişti (166). Yine aynı gün Meclis "İkinci reis vekili Abdülaziz Mecdi, Meb'ûsandan Vehbi Efendilerle Rauf Bey" Pâdişahla görüştüler ve kendisinden "Meclis'in onayı olmadan hiç bir uluslararası antlaşmaya imza konulmamasını" (167) istediklerse de Pâdişah bu sözlere değer vermemişti (168). Ona göre düşmanlar, "İsterlerse ayrın Ankaraya da" gidebilirlerdi (169). Pâdişahla uzun süre konuşan bu Milletvekilleri (170), Saray'dan ayrılıp Meclis'e varışlarından az sonra bir İngiliz askerî birliği geldi ve Meclis Başkanlığından, Rauf Bey'le Kara Vâsıf Bey'in,

Milletvekillerinin tutuklanması

(166) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 19. Belge 498.

(167) Kinross, 1, S. 324.

(168) Aynı yer.

(169) Hey'et üyeleriyle Pâdişah arasındaki konuşmalar aşağıdaki şekilde olmuştur:

"Sultan Vahîdüddin-Ecnebîler her şeyi yapacak vaziyettedirler. Meclis-i Meb'ûsan müzakerelerinde sözlerinize fazla dikkat etmelisiniz. Hoca Vehbi Efendi-Efendimiz. Anadolu birlik hâlindedir. Hem vatanımızın istiklâlini ve hem de makamınızı kurtarmaya azmetmiştir.

Sultan Vahîdüddin-Yok yok Hoca. Sözlerinize dikkat ediniz. Fi'li hâdiseler meydandadır, akıl için tarîk birdir.

Abdülâziz Mecdi Efendi-Düşmanlarımızın, burası (eliyle denizi göstererek) su kenarı olduğu için zorları geçer. Anadolu'da millet yekvücûd ve pulat gibidir, azimlidir. Pâdişahım, müsterih olunuz. Millet sonuna kadar mücâdele edecektir.

Sultan Vahîdüddin-Hoca, dikkat ediniz. İsterlerse yarın Ankara'ya da giderler.

Hüseyin Rauf Bey-Pâdişahım. Millet, hudutları dâhilinde istiklâlini ve makamınızı kurtarmaya azmetmiştir. Millet sizden, bir muâhede'ye mizanızı koymamanızı istirham ediyor. Aksi takdirde âkibeti çok vahîm ve karanlık görüyorlar. Siz mahsur vaziyette olduğunuz için, imza etmeğe mecburiyyetiniz de yokdur.

Bu sözler üzerine birdenbire ayağa kalkan Zât-ı Şâhâne şu cevabı vermiştir : Bir millet var, koyun sürüsü, bir çoban lâzım, o da ben im". Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 312.

(170) Ali Fuat Türkgeldi, S. 281.

kendilerine teslim edilmelerini istedi (171). Bundan dolayı meclis'de çok sinirli bir hava esti. Gümüşhâne Milletvekili Zeki Bey'in etrafında toplanmış olan bir kısım Milletvekilleri, arkadaşlarını teslim edemiyeceklerini, gerekirse silâh kullanacaklarını söylüyor ve Meclis'i korumağa mahsus olan askerlerin neden görevlerini yapmadıklarını soruyorlardı (172). Bir kısım Milletvekilleri ise İngilizlerin, Türk Milletvekillerini tutukladıklarını bildirir bir kâğıt verdikleri takdirde bu işe razı olabileceklerini söylediler. Sonunda bu fikir çoğunluk kazanmış ve Rauf Bey'le Vâsıf Bey, imza karşılığında İngilizlere teslim olunmuştu (173).

İşgal olayı Ankara'da nâsıl duyuldu.

9 — Ankara, işgal olayını, 16 mart 1920 günü sabahleyin saat 10'da İstanbul telgrafçılarından Manastırlı Hamdi Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgraftan öğrendi. Bu telgrafta, "Bu sabah Şehzâdebaşındaki mızıka karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler müsâdeme ederek neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar" deniliyordu (174). Bu sıralarda idi ki Harbiye Nezâreti telgrafhânesinden Ali adındaki bir me'mur, altı kişinin şehid edildiğini, onbeş kişinin yaralandığını ve Harbiye Nezâretinin işgal edilmekte olduğunu bildirdi (175). Az sonra Manastırlı Hamdi Efendi Harb Okulu'nun, Tophâne'nin ve Beyoğlu telgrafhânesinin de işgal edildiğini, gemilerden durmadan karaya asker çıkarıldığını da haber verdi (176). Ancak bu kötü haberler Ankara'da, daha önceden sezildi-

(171) İstanbul'daki, Yüksek Komiserler yani de Robeck (İngiliz), Defrance (Fransız), Maissa (İtalyan) ve Kanellopulos (Yunan), Osmanlı Milletvekillerinin tutuklanmalarına, 10 Mart 1920 de karar vermişlerdi. Bak, Melzig, S. 181.

(172) Bu soruya Muhâfız birliği komutanı, "Evvelce Meclis-i Meb'ûsan Reisi'nden kan dökülmemesi hakkında" emir almış olduğunu söylemek suretiyle cevap vermişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 313.

(173) Ali Fuad Türkgeldi, S. 281.

(174) Nutuk, 1, S. 294.

(175) Aynı yer.

(176) Nutuk, 1, S. 294, 295.

ğı veya bilindiği için, bir şaşkınlık meydana getirmedi. Tersine olarak o gün ve daha sonraki günlerde çok ilginç kararların alınmasına ve bunların uygulanması için, ilgililere gerekli emir ve direktiflerin verilmesine, protestolar, beyannameler yayımlanmasına, yapılacak işler hakkında bazı kişilerin mütâlealarının sorulmasına, düşmanlara karşı savunma tedbirleri alınmasına, hatta onlara karşı saldırıya geçilmesine yol açtı. O günkü güç şartlar altında verilmiş olan ve yeni bir devletin kuruluşunun temel taşlarını teşkil eden bu kararları ve direktifleri biz, aşağıdaki şekilde sıralıyor ve özetliyoruz:

16 mart'da ve daha sonra Ankara'ca verilen karar, direktif, emir ve alınan bazı sonuçlar.

İşgal haberini alan Hey'et-i Temsiliyye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak bu haberi kolordulara bildirmiş (177) ve çıkması ihtimalli olan kötülükleri önlemek üzere de Vâlilere, Mutasarrıflara, Kolordu Komutanlıkları ile gerekli gördüğü askerî birliklere ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetlerine hemen bir telgraf çekerek, "Bir müddet için, dost olsun düşman olsun, bütün resmî dış alem ile muvakkaten temas edilmemesini istemişti. Bu telgrafta aynı zamanda, hiristiyan halka karşı iyi davranılması, fakat vatan menfaatlarına aykırı hareket edenler hakkında, hangi millet ve dinden olursa olsun, kanunların uygulanması emrediliyordu (178).

Aynı gün "Vâli ve Kumandanlara ve Müdâfaa-i Hukuk Hey'etlerine" Mustafa Kemal Paşa, tarafından gönderilen bir genelgede de, bir takım kötü niyyetlilerin, İstanbulun işgali olayından faydalanarak, "Milleti iğfâle teşebbüsleri" ihtimâli olduğu, bu sebeple söylentilere önem verilmemesi gerektiği ve gerçek durum hakkında yalnız Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetinin milleti aydınlatacağı açıklanıyordu (179).

Yine bu gün, önemil tegraf merkezlerine birer subay ve me'mur konularak telgrafların kontrol edilmesi, şüpheli görülecek mektupların açılması, kıyılardaki iskelelerden iç kısımlara girmek istiyenlerin, sıkı

(177) Nutuk, I, S. 294.

(178) Aynı eser, S. 296.

(179) Aynı eser, S. 298.

bir kontrola tâbî, tutulması, şüpheli görülenler hakkında gerekli işlemlerin yapılması, kolordulara tebliğ edildi (180).

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Birleşik Amerika siyâsî temsilcisine, tarafsız devletler dış işleri Bakanlıklarına, Fransa, İngiltere ve İtalya parlamentolarına birer protesto gönderdi ve İstanbul'u işgal etmenin "yirminci yüzyıl medeniyyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet ve vatan duygusu gibi bu günün insan topluluklarına esas olan prensiplere" vurulmuş bir darbe olduğunu belirtti. Ayrıca, Vali ve Komutanlara gönderdiği bir yazı ile olayın, İ'tilâf Devletleri katında protesto edilmesini istedi ve "protesto telgraflarında", yapılmış olan tecâvüzün "Osmanlı hâkimiyyetinden ziyade yirmi asırlık bir medeniyyet ve insâniyyetin mevlûdu olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esaslarına" indirilmiş bir darbe olduğunun belirtilmesini, fakat bu olayın, "Osmanlı milletinin varlığını savunma ve istiklâl hususundaki azim ve îmânına" bir etki yapamıyacağının özellikle açıklanmasını tavsiye etti (181).

O gün Mustafa Kemal Paşa, Türk Milletine de çok dikkate değer bir beyannâme yayımladı. Bu beyannâmede, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye'yi taksim etmek üzere giriştikleri teşebbüsler aşağıdaki şekilde sıralanıyordu: 1) İ'tilâf Devletleri, Damat Ferit Paşa ile uzlaşarak Türk Milletini, "Müdâfaasız bir halde ecnebî idâresine esir" etmeği ve Türk vatanının bazı önemli parçalarını sömürge hâline getirmeği düşündüler. Fakat bu düşünce, bütün milletten yardım gören "Kuvâ-yi Milliyye'nin", istiklâli koruma hususundaki tutumu karşısında yok oldu. 2) Bunun üzerine "Kuvâ-yi Milliyye'yi iğfal ve onun müsaadesiyle şarkta bir üstünlük siyâseti ta'kib etmek için Hey'et-i Temsîliyye'ye" baş vurdular. Fakat Hey'et-i

(180) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 23, Belge : 582.

(181) Nutuk, I, S. 298, 299.

Temsîliyye, "Milletin istiklâlini ve mülkün tamamiyyetini te'mîn etmedikçe" ve özellikle işgal olunmuş bulunan Türk topraklarının boşaltılmasına teşebbüs olunmadıkça hiç bir müzâkereye yanaşmadı. 2) Yine İ'tilâf Devletleri, Kuvâ-yi Milliyye ile iş birliği içine giren kabinelerin "İcrââtına müdâhale etmek suretiyle" millî birliği sarsmak istediler. Fakat "Millî birliğin teşkil ettiği metânet ve tesânüd karşısında" başarı kazanamadılar. 4) Bu defa da, Türk vatanının geleceği hakkında endişe verici kararlar alındığından söz ederek kamu oyunu baskı altına alma yoluna gittiler. Ancak, bu tehdidler de, nâmusunu ve memleketini koruma uğrunda her fedâkârlığı göze almış olan milletin tutumu ve irâdesi önünde bir fayda sağlamadı. Sonunda bu devletler, bu gün, İstanbul'u işgal ederek, "Osmanlı Devletinin 700 senelik hayat ve hâkimiyyetine" son verdiler, yani bu suretle Türk Milletini, "İstiklâlinin ve bütün istikbâlinin müdâfaasına da'vet" ettiler. Esasen başlanılmış olan vatan ve istiklâl mücâdelesinde Allah, Türk Milletine yardım edecektir (182).

Dört madde üzerinde toplanmış olan bu beyannâmede dikkati çeken noktalardan birisi ve belki de en önemlisi, İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devletinin sona ermiş olduğunun kabul edilmesi ve Türk Milletinin istiklâlini savunmaya çağrılması idi.

16 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından, Sivas'daki Üçüncü Kolordu Komutanına gönderilen bir yazı ise, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir yazı idi. Bu yazının baş tarafında "Sureti aşağıda arzolunan maddeler hakkında yüksek mütâleaları rica olunur" deniliyor, uygun bulunduğu veya değiştirilmesi "Münâsib olan cihetler görüldüğü takdirde" bunların da bildirilmesi isteniyordu (183). Genelge haline getirilecek olan ve fakat Üçüncü Kolordu'nun mütâleası alınmadan yayımlanmak istenmiyen bu yazıda, Meclis dâhil, İstanbul'daki

(182) Nutuk, I, S. 299.

(183) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 23. Belge 578.

Hükûmet Daireleri ve İstanbul şehri İngilizler tarafından zorla işgal olunmuştur. Telgrafhâneler de işgal edildiği için Hilâfet ve Saltanat Merkezine ve öteki resmî makamlara "Ma'rûzatta bulunmak" artık mümkün değildir. Bu suretle Anadolu, İstanbul ve resmî makamlar ile "Muhâbereden" mahrum kalmış oluyor. İstanbul ile muhâbereye teşebbüs etmek ise, düşmanları karşımıza çıkaracağından dolayı, esasen doğru olamaz. Onun için bu andaki duruma ve bundan sonra meydana gelecek olan olaylara karşı milletçe birlikte alınması lüzumlu tedbirler için bütün vilâyetlerdeki sivil ve askerî âmirlerin, "Hely'et-i Temsîliyye ile muhâfaza-i irtibat eylemeleri ricasını", bir vatan görevi sayarız. Merkez hey'etlerimizin de, sivil ve askerî me'murlarla iş birliği yaparak millî ve vicdânî görevlerini yerine getirecekleri tabiîdir. İstanbuldaki olaganüstü hal, Anadolu'da Osmanlı kanunlarının yürürlüğünü "Haleldar edemiyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tedâbîre millet-i Osmâniyyenin kabiliyye-i medeniyyesi bilhassa şayân-ı dikkat bulunduğundan", kanun dışında hiç bir işlem yapılmaması ve bütün mahallî görevlerde kanun esaslarına her zamankinden daha çok dikkat edilmesi, "Hayâtî menfaatlarımız" gereğindendir (184) deniliyordu. Ancak, Üçüncü Kolordu Komutanı, bu önemli yazıyı kendi başına tam cevaplama yoluna gitmedi, Vâli ile görüşmeği lüzumlu gördü (185) ve Ankara'dan gelen telgrafın altına, "Mütâlea-i aliyyeleriyle maan iş'ârını istirham eylerim" cümlesini yazarak telgrafı vilâyete gönderdi. Halbuki Ankara, sadece kolordu'nun mütâlealarını istemişti. Buna rağmen Koloru Komutanının bu yolda hare-

(184) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 23. Belge, 578.

(185) Üçüncü Kolordu Komutanının, vilâyetle görüştükten sonra mütâlealarını bildireceğine dâir şifresi aşağıdadır". Ankara'da Hey'et-i Temsiliyye'ye. Şifre henüz alınmıştır. Hey'et-i aliyyeleriyle, şimdiye kadar olduğu gibi hususen ahvâl-i hâzırada temâsın, bütün kuvvetle muhâfazası tabiî ve zarûrîdir. Vilâyetle yarın görüşülerek müştereken cevap da yazılacaktır. 16-3-36. Selâhaddin". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 23. Belge, 579.

ket etmemesinin elbette sebepleri vardı ve bunlardan birisi belki de tek başına bir sorumluluk almak istememesi veya, tecrübeli bir devlet adamı olan Vâli Reşid Paşa'nın bu hususdaki mütâlealarının faydalı olacağını düşünmesi idi. Öte taraftan Vâli Reşid Paşa, kendisine gönderilmiş olan yazının altına, "Mâdemki Devlet'in" yasama ve yürütme kuvvetlerine zorla el konularak İstanbul'da Hakk-ı hâkimiyyet-i Osmaniyye'ye, (Osmanlıların egemenlik hakkına) son verilmiştir. "Şu halde Anadolu'nun", yürürlükte bulunan kanun ve nizamlara göre, bütün işleri kendi başına yürütmesinden "Başka çare yoktur. Ancak bütün memleket ve millete âit olagan üstü hallerde "Hey'et-i Temsîliyye ile" danışılarak varılacak karara göre hareket etmek "bittabi' münâsip olur" demişti (186). Üçüncü Kolordu Komutanı da aynı düşünüşte olmalıdır ki Vâli Reşid Paşa'nın mütâleasını 17

(186) Üçüncü Kolordu tarafından Sivas vâliliğine gönderilerek mütâlea istenen ve Vâlinin mütâleasını da kapsayan Ankara'nın yazısı, aşağıda aynen verilmiştir. "Sivas'da K3. Kumandanı Selâhaddin Beyfendiye. Sureti âtide arzolunnan mevad hakkında mütâlea-i âlîleri mercûdur. Tasvib buyurulduğu veya ta'dîli münâsib olan cihetler görüldüğü takdirde iş'âr buyrulmasını telgraf başında muntazırım. Cevab-ı âlîleri alındıktan sonra ta'mîm olunacaktır. "Meclis-i Meb'ûsan dahî dâhil olduğu halde Bâbıâlî bilcümle devâir-i hükûmetle beraber İstanbul, İngilizler tarafından cebren ve resmen işgal edilmiştir. Telgrafhâneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı makarr-ı Hilâfet ve Saltanat'a ve sâir makamât-ı resmiyye'ye ma'rûzatta bulunmak imkânı kalmamıştır. Bu şerâite nazaran Anadolu, Dersaâdet'le ve makmât-ı resmiyye ile muhâbereden mahrum kalmış oluyor. Muhâbere teşebbüsü, doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkartmakta olduğundan dolayı gayr-i câizdir. Vaziyyet-i hâzıranın îcâbâtına ve ihdas edecek ahvâl ve vekayi'â, milletçe müttehiden ittihâzı zarûrî olan tedâbîrin te'mîni için bi-l-umûm vilâyât-ı Osmâniyye'de rüesâ-yi me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyenin Hey'et-i Temsîliyye ile muhâfaza-i irtibat eylemeleri ricâsını bir vazîfe-i vataniyye addederiz. Hey'et-i merkeziyyelerimiz de bi-t-tabi' me'mûrin-i mülkiye ve askeriyye ile teşrik-i mesâ'î ederek vazîfe-i milliyye ve vicdâniyyelerini îfâya müsârcat ederler. Dersaadet'teki hâl-i fevkalâde Anadolu'da kavânîn-i Osmâniyyenin mer'iyyetini haleldar edemiyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tedâbîre millet-i Osmâniyyenin kabiliyyet-i medeniyyesi bi-l-hassa şâyân-ı dikkat bulunduğundan, kanun hâricinde hiç bir muâmele icra olunmaması ve bi-l-umûm vezâif-i mahalliyye'de esâsat-ı kanu-

mart'da aynen Ankara'ya bildirdi (187). Aynı tarihte Kastamonu valisi Cemal Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti, Kastamonu ilinin, bugünden itibaren "Hey'et-i Temsiliyye'yi Hükûmet-i merkeziyye" sayarak "emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını" bildirdi (188).

Geyve boğazı ile Geyve telgraf santralının işgali, şimendifer köprüsünün tahribi, "Geyve, Ankara Pozantı mıntakasındaki şimendifer hatlarına ve malzemesine" el konulması için bu hat boyundaki İ'tilâf kuvvetlerinin silâhları alınarak tutuklanmaları gibi işler de yine 16 mart'ta ilgililere tebliğ edilmişti (189). Bu alanda en güç görevlerden birini Yirminci Kolordu yapacak, yani Eskişehiri, İngilizlerin elinden kurtaracaktı. Ancak, en iyi şekilde silâhlandırılmış 1000 kadar İngiliz askerinin bulunduğu bu şehri (190) elde etmek kolay değildi. Bu-

---

niyye'ye her zamandan ziyade i'tinâkâr davranılması, menâfi'i hayâtiyyemiz iktizâsındandır. İşbu telgrafın vüsûlünün iş'ârı bilhassa rica olunur. 16-3-36. Mustafa Kemal".

"Mütâlea-i aliyyeleri ile maan iş'ârını istirham eylerim". 17-3-36. 3. K. K. Selâhaddin".

"Mâdemki devlet'in kuvvet-i teşrî'iyye ve icrâiyyesine cebren vaz'-i yed edilerek İstanbul'da hakk-ı hâkimiyyet-i Osmâniyye'ye hâtime verildiğine nazaran Anadolu'nun kavânîn ve nizâmât-ı mer'iyye dâiresinde mesâlih-i âmmeyi kendi başına temşiyet etmesinden başka çâre yoktur. Ancak, bütün memleket ve millete âit hususât-ı fevkalâde'de, Hey'et-i Temsiliyye ile bi-l-istişâre ittihaz olunacak karar dâiresinde hareket etmek bi-tabi' münâsib olur mütâlâası ile mazrûfen Kolordu Kumandanlığı cânib-i âlisine iâde ve takdim olunur. 17-3-336. Reşit". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 23. Belge 578.

(187) Üçüncü Kolordu Komutanının cevabı aşağıdadır: "Ankara'da 20. Kolordu K. 16-3 36 şifreye zeyldir. Devlet'in kuvve-i teşrî'iyye ve icrâiyyesine cebren vaz'-i yed edilerek İstanbul'da hakk-ı hâkimiyyet-i Osmâniyye'ye hâtime verildiğine nazaran Anadolu'nun kavânîn ve nizzâmât-ı mer'iyye dâiresinde mesâlih-i âmme'yi kendi başına temşiyet etmesinden başka çare olmadığı ve bütün memleket ve millete âit husûsât-ı fevkalâde'de hey'et-i celîleleriyle bi-l-istişâre ittihaz olunacak karar dâiresinde hareket edilmek münâsib olacağı mütâleasında bulunulduğunu, Vâli Paşa hazretleriyle yapılan istişâre üzerine arzederim. 17-3-36. Selâhaddin". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. belge 590.

nunla beraber, Ankara'da bulunan 24. Tümen'in 143. alayı, hazırlıklarını bitirerek 17/18 mart gecesi, "Ankara millî müfrezeleriyle birlikte" tren'le Eskişehir'e hareket etti. Başlarında Kolordu Komutan vekili Mahmut Bey'in bulunduğu bu birlik, Eskişehir yakınındaki Ağapınar istasyonunda trenden indi ve 18 mart akşamı Eskişehir'e hâkim tepeleri işgal etti (191). Fakat bu tarihte, düşmanın kuvveti biraz daha artmış bulunuyordu. Çünkü, kendilerine karşı olan davranışın değiştiğini gören İngilizler, Afyon ve Kütahya'daki birliklerini de Eskişehir'e getirmiş bulunuyorlardı (192). Ancak, bu hal, Ağapınarda toplanan Türk kuvvetlerinin, 20 mart'da İngiliz karargâhını sarmalarına ve Komutan Mahmut Bey ile birlikte Eskişehir Mustasarrıfı Fatîn Bey'in, İngilizlere bir ültimaton vermelerine engel olamadı. Bu ültimatom'da Eskişehir'in iki saat zarfında terkedilmesi isteniyor, aksi takdirde, dökülecek kandan İngilizlerin sorumlu olacakları belirtiliyordu (193). Bu durum karşısında İngilizler, Eskişehiri boşaltmaya razı oldular, fakat, şehrin boşaltılması için verilmiş olan iki saatlik zamanın

---

(188) Kastamonu valisinin telgrafı aşağıdadır :

"Türk milletinin aşîretten yetiştiği ve başsız idare edilemiyeceği ma'lûm-i âlinizdir. Düşmanın İstanbul'u fiilen işgali sebebi ile ortada fiilen ve hukuken bir hükûmet kalmadığından Hey'et-i Temsiliyye'nin Hükûmet-i merkeziyye sıfat ve selâhiyetini takınmasını ve bu yapılmadığı takdirde her vilâyetten gelecek ayrı bir sesin milli teşkilâtı zaafa uğratabileceğini ve bu günden itibaren Kastamonu vilâyeti Hey'et-i Temsiliyye'yi Hükûmet-i merkeziyye addederek emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını arzederim. 17 mart 1920. Kastamonu valisi Cemal". Bak, Nurettin Peker S. 157.

(189) Nime Arsan. S. 253, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı, 22. Belge, 577.

(190) Nutuk, 3.266. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621. Eskişehir'de "350 muhârib ve 16 otomatik tüfek ve 2 bomba topundan ibâret" bir İngiliz müfrezesi vardı. Bak, Nimet Arsan, S. 262.

(191) Tren hattının "Ankara'dan Eskişehir'e kadar olan" parçası bir çarpışma olmadan elde edilmiş ve yirmi beş kadar İngiliz askeri tutuklanarak Ankara'ya getirilmişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 316.

(192) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 317.

(193) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621.

uzatılmasını ve çekilme sırasında İzmit'e kadar kendilerine saldırılmamasını istediler. Fakat, onların zamanı uzatma dilekleri reddedildi, sadece İzmit'e kadar kendilerine saldırılmıyacağına dâir söz verildi (194). Bunun üzerine İngilizler üç askerî trenle hemen Eskişehirden uzaklaşmışlardı (195).

Bunlardan 500 kişi, Lefke (Osmaneli) ile Geyve arasında yerleşti, 150 kişilik bir kuvvet de hat boyundaki bazı yerleri işgal etti (196). Ancak, İngilizler Lefke'de de rahat bırakılmamış (197) ve kendilerinden bu bölgenin de boşatılması istenmişti (198). Çünkü Lefke ve dolayları, Kocaeli bölgesinden Orta Anadolu'ya doğru uzanan Geyve Boğazından geçen yolun doğu ucunda bulunuyordu. Esâsen daha 17 mart akşamı "İstihkâm müfrezesi de dahil 150 kişilik" bir Türk kuvveti Lefke'ye varmış ve ertesi gün Geyve boğazına hareket etmişti (199). İşte Türk kuvvetlerinin bu tutumu karşısında, İzmitten Lefke'ye kadar yayılmış olan İngilizler, 27/28 mart'da Lefke'nin doğu ve kuzeyindeki köprüleri tahrib ederek İzmit'e çekildiler. 28 mart'da Türk millî kuvvetleri Geyve'de idiler. Bu, mutlu bir olaydı. Çünkü bu suretle Millî Mücâdele'nin en önemli merkezlerinden birisi kurulmuş ve Kocaeli bölgesinden yapılacak düşman saldırılarının Orta Anadolu'ya açılan kapısı tıkanmış oluyordu.

16 Mart'da verilen emirlerin en önemlilerinden bi-

---

(194) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621.

(195) İngilizlerin Eskişehir'de terketmiş oldukları "At, katır, ağırlık ve teçhizat" o kadar çok idi ki bunlar, "24. Tümen'in seferberlik noksanını ikmâle kâfi gelmişti". Bak, Ali Cebesoy, I, S. 317.

(196) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 35. Belge 868.

(197) İngilizler, 2 mart 1920'de tahrib edilmiş olan LeLfke civârındaki köprüyü, onarmak üzere ayrıca 200 işçi ile bir kısım kuvvet daha getirmişti. Türk milisleri buradaki İngilizlere saldırmış ve bunlardan beş altısını öldürmüştü. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 35. Belge 869.

(189) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 81.

(199) Nimet Arsan, S. 261.

risi hiç şüphesiz Anadolu'daki yabancı subay ve askerlerinin, silâhlarının alınarak, tutuklanmalarına dâir verilmiş olan emirdir. Fakat bu arada, Erzurum'da bulunan İngiliz irtibat subayı Yarbay Rawlinso'nun (200) tutuklanması işine ötekilerden daha çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü 16 mart 1920 saat 16'da Mustafa Kemal Paşa, makine başında, Kâzım Kara Bekir Paşa'ya: "İsanbuldaki arkadaşların tehlikeye düştükleri muhakkaktır. Rawlinson hakkındaki eski kararı hatırlatırım" diyordu (201). Bunun üzerine Kâzım Kara Bekir Paşa, "Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına "Rawlinson'un tutuklanması için gerekli emri verdi (202), Komutan da, bir tercüman subayla aynı gün, Rawlinson'un karargâhına giderek, verilen direktif dâhilinde, durumu kendisine bildirince Rawlinson gösterilen nezâket ve alınan tertiplerden dolayı teşekkür ettikten sonra, yanındaki askerlerin silâhlarını teslim etmiş, ayrıca bina üzerinde çekili bulunan İngiliz bayrağını da

---

(200) Bak, C. 2. S. 45.

(201) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26. Belge 662. Mustafa Kemal Paşa'nın hatırlatmak istediği eski karar aşağıdadır : Ankara. 22 ocak 1920. "15. Kolordu Kumandanlığına. İngilizlerin Dersaâdet'de tecâvüzü artırarak Nâzır ve Meb'uslardan bazı zevâtı ve bilhassa Rauf Bey'i tevkif ederlerse bi'l-mukabele Anadolu'da bulunan İngiliz zâbitânı tevkif edilecektir. Binâenaleyh Erzurum'da bulunan Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden ittihâz-ı tedâbir edilmesini rica ederim". Bak, Nutuk, 3, S. 266.

(202) "Mevki-i Müstahkem Komutanlığına. 16-3-36. Erzurum. İstanbul Hükûmetine İngilizlerin vaz'-ı yed etmesi ve bazı zevâtı tevkîf eylemeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyâna gelerek buradaki İngiliz Kaymakanı Rawlinson'a karşı arzu edilmiyen bir muâmelede bulunmaları muhtemeldir. Binâenaleyh mûmâileyh'in ikametgâhında bir zâbit kumandasında mikdar-ı kâfî asker ikamesiyle muhâfaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyyetindeki esliha ve cephânenin alınarak muvakkaten münâsip mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şeref-i zâtisi için olduğu hususuna da mûmâileyh'in nazar-ı dikkatinin celp buyrulması lâzımdır efendim. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 26. Belge 662.

kendi isteğiyle, indirmişti (203). Bundan sonradır ki bina'ya Türk nöbetçileri dikildi (204). Fakat, Samsundaki İngiliz Yüzbaşısı Forbes'in tutuklanması ve oradaki telsiz istasyonuna el konulması işi iyi bir sonuca bağlanamadı. Gerçi, Anadolu'daki yabancı subay ve askerlerin tutuklanması hususundaki direktif ve emirlere uyan Üçüncü Kolordu Komutanı, Samsun'da bulunan İngiliz kontrol subayı Yüzbaşı Forbes'in tutuklanması için, 15. Tümen Komutanına, gerekli emri vermişti. Fakat bu tümen komutanının verdiği cevaptan, emrin uygulanamıyacağı anlaşılıyordu. Çünkü, bu tümen komutanına göre zaten o tarihte Samsun'da bulunmıyan Forbes ile Samsun'daki öteki İngilizlerin tutuklanması ve telsiz telgraf istasyonuna el konması, "İstanbul'daki vaziyyet esaslı surette henüz" belli olmadan yani "İ'tilâf Mümessillerinin ne surette bir hatt-ı hareket ta'kib edecekleri tekarrür" etmeden, doğru değildi. Çünkü böyle bir davranış karşısında İngilizler, bir kaç savaş gemisini Samsun'a

---

(203) Mevki-i Müstahkem Komutanı, Rawlinson'u tutukladıktan sonra, kolorduya durumu aşağıdaki şekilde bildirdi : "17-3-36. Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına. 16-3-36 tarih ve 21 numaralı emirnâmeye cevaptır : Emr-i sâmîleri dâiresinde Merkez Kumandanı Kaymakam İshak Bey ve tercüman Mülâzım Edip Efendi, İngiliz Mümessili Kaymakam Rawlinson'a mürâcaatla İstanbul'daki hâdise-i elîmenin netâyici olarak kendisinin muhâfaza-i hayat ve şerefi için bazı tedâbire mürâcaat lüzûmu nâzikâne bir lisanla anlatılmış ve kendileri işbu tedâbîr-i zarûriyyenin îfâsını kabul ve yapılan nezaket ve tertîbattan dolayı beyân-ı memnuniyyet etmiş ve maiyyetinin eslîha ve mühimmatını teslim etmiş ve emir dâiresinde Fırka'nın muhâfız zâbiti ile nöbetçileri binâya yerleşmiş ve bir tehlikeyi dâ'i olmasın diye kendiliğinden İngiliz bayrağını dahi içeriye almış olduğu ma'ruzdur. Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanı Miraley Kâzım". Bak, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 26. Belge 663.

(204) Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, "Paşam, bildirdiğiniz havadisleri öğrendiğimden dolayı büyük teessüfümü arza müsâraat eylerim. Aynı zamanda maiyyetimdekilerle ben emrinize âmâdeyim. İltifâtınızdan ve pek meş'ûm olan bu ahval dâhilinde nâzik ve pek doğru muâmelenizden dolayı hissettiğim büyük minnettarlığı arzı bir vazife tanırım. Hissiyyat-ı fâikamın kabulünü rica ederim Paşam" diyordu. Bak, K. Karabekir, S. 531.

gönderebilir; tutukluları geri isteyebilir; olumsuz cevap aldıkları takdirde islâm mahallelerini ve kışlaları top'a tutabilirlerdi, bu suretle de bir subay, dört er ve bir telsiz telgraf makinesi için büyük olaylara yol açılmış olurdu (205).

Samsun'daki tümen komutanının verdiği cevaptan sonra, Yüzbaşı Forbes'in Amasya'ya gitmek üzere Erbaa'ya doğru geziye çıktığı anlaşılmıştı. Onun için, Kolordu Komutanı bu defa da, Amasya'daki 5. Tümen Komutanlığına bir emir göndererek, Yüzbaşı Forbes'in, İstanbul'un işgalinden dolayı heyecan içinde bulunan halk tarafından "bir taarruz veya sû-i kasda" ma'ruz kalabileceği ihtimaline karşı maiyyeti ile birlikte tümende misafir edilmelerini bildirdi (206). Bunun üzerine 5. Tümen Komutanı, kışlaya getirttiği İngiliz subayına verilen direktif dâiresinde, durumu açıklamış ve kışlada misafir edileceğini tebliğ etmişse de, Forbes, "Mademki öyledir, ben Samsun'a avdet isterim, benim için Kolordu Komutanına ve Vâli Paşa'ya söyleyiniz, bir miktar mu hafız versin. Yarın hareket etmek isterim" demişti (207). Ancak Kolordu, Forbes'in bu dileğini kabul etmediği gibi onun daha sonra, "Samsun'daki kontrol memuru vekiline, tutuklandığını bildirir, İngilizce bir telgraf göndermek istediğini de reddetti (208), hatta 18 Mart'ta Samsun Mutasarrıflığı ile 15. Tümen'e bir yazı göndererek Samsun'daki öteki İngiliz subayı ile maiyyetinin de, halkla münâsebette bulunmaktan men edilmelerini, bunların telsizle yaptıkları konuşmalara engel olmak üzere Samsun'daki telsizlerin direk ve dinamosunun alınmasını emretti (209). Ancak Mutasarrıfla 15. Tümen Komutanı, esâsen evinden dışarıya

(205) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 634.

(206) Aynı Dergi, belge, 635.

(207) Aynı Dergi, belge, 636, 638.

(208) İngiliz subayının göndermek istediği telgrafın bir sureti aşağıdadır : "I am detained as a prisoner inform my Superior-pri oity". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 25. Belge, 638.

(209) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 639.

pek çıkmayan S. Perring adındaki bu subay hakkında bir işlem yapmayı lüzumlu görmüyor, telsiz'e de el koymayı faydalı saymıyordu. Çünkü, onlara göre Samsun limanında demirlenmiş bulunan bir İngiliz gambot'unda başka bir telsiz mevcuttu. Bunun dışarı ile muhâberesi engellenemiyeceğine göre karadaki telsize el koymanın bir anlamı kalmıyordu. Onun için bu makamlar, kolordunun emrini bu defa da yerine getirmediler, hatta bununla da yetinmiyerek daha temkinli hareket edilmesi lâzım geldiğini ve Amasya'da bulunan Forbes'in, Samsun'a geri gönderilmesinin uygun olabileceğini bile kolorduya yazdılar (210). Kolordu'nun bu yazıya verdiği cevap bir emir değil, Kolorduca alınmak istenilen tetdbirlerin bir gerekçesi gibi idi. Gerçekten bu zayıya göre, "Meb'usları, Vükelâsı ve hatta Pâdişahı esârette bulundurulan millet efrâdına karşı" Forbes'in serbest bırakılması ve Samsun'a geri çevrilmesi kat'iyyen doğru değildi. Samsun'daki öteki İngiliz subayı ve telsiz telgraf cihâzı hakkında uygulanmak istenilen hareket ise, "Millet-i İslâmiyye ve Hükûmet-i Osmaniyye'ye yapılan hakarete karşı fi'lî bir protesto" idi. Yine bu yazıya göre İngilizler'in Samsun üzerinden bir baskı yapacakları muhakkaktı. Fakat, İngiliz temsilcilerine karşı yapılacak okşayıcı hareketlerle bunun önlenmesi mümkün değildi. Çünkü "Bir yüzbaşıya yapılacak muâmelenin tarz ve şekli ile" İngiliz plânının değişeceği elbette bahis konusu olamazdı ve bu sebeplerle de verilen emirlerin uygulanması gerekirdi (211). Öte taraftan, Samsun'daki diğer irtibat subayı Perring, 24 mart'da, 15. Tümen Komutanı ile görüştü ve kolordu'ya gönderilmek üzere kendisine bir yazı verdi. O, bu yazıda, Forbes'in hakkındaki tutuklama kararının hemen kaldırılarak kendisinin Samsun'a geri çevrilmesini istiyor, böyle yapılmadığı tak-

(210) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 25. Belge 641.

(211) Aynı Dergi, Belge 642.

dirde durumdan kolordu komutanının sorumlu tutulacağını ve yapılan bu haksız işlemin, kendileri için bir "İ'lân-ı harb" demek olduğunu bildiriyordu (212). Bu yazının bir sureti ile birlikte Kolorduya gönderdiği bir yazıda bu Tümen Komutanı, İstanbul'da bir hükûmetin mevcud olduğunu, Meclislerin görevlerine devam ettiğini, cüm'a selâmlığının yapıldığını söylüyor ve "Şu halde İstanbul'da bir kabine mevcud iken, kabinenin ma'lûmâtı olmaksızın" İngilizler hakkında uygulanan işlemi iyi bulmuyorum diyecek kadar ileri gidiyordu (213). Anlaşılıyordu ki, Samsun'daki elemanlar ve idâre âmirleri tereddütler içinde idiler. Onların tereddüdlerinin bir sebebi, İngilizler'in Samsun'u bombardıman etmeleri veya asker çıkararak şehri işgal etme ihtimalleri idi. Fakat bu kişilerin, İstanbul'dan başka bir otoriteye tâbi' olmak istemeyişlerini, bu sebepler arkasında gizlemeğe çalıştıkları da seziliyordu. İşin en dikkate değer tarafı, onların bu davranışları karşısında, Üçüncü Kolordu Komutanının da tereddütlere düşmesi ve İngilizler hakkındaki tutumunu yavaş yavaş yumuşatması idi. Nitekim, 20 mart 1920 tarihinde Hey'et-i Temsîliyye'e gönderdiği bir yazıdan bunu açıkça anlamak mümkün oluyordu (214). Ayrıca bu kolordu komutanı, 24 mart'da Mustafa Kemal Paşa'ya, makine başında, durumu anlatmış ve Perring'e verilecek cevap hakkındaki mütâlealarını da sormuştu (215). Gerçi Mustafa Kemal Paşa, Perring'a verilecek cevabın ne olması lâzım geleceğini

---

(212) Perring'in yazısı aşağıdadır : "Samsun'a yeni gelen kontrol me'mûru kaptan Forbes, bu defa emriniz üzerine Amasya'da tevkif olunmuştur. Bu emrinizi geri almanızı talep ederim. Çünkü, aksi takdirde kendiniz tamamiyle mes'ûl olursunuz ve bu haksız mûâmeleniz için kendiniz cevap vereceksiniz. Yaptığınız iş, bizim için i'lân-ı harb'dir. Tarafınızdan verilecek emir mucibince kaptan Forbes, Samsun'a bir dakika te'hîr edilmiyerek gönderilmelidir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 651.

(213) Harb Tarihi Vesikası Dergisi, Sayı 25. Belge 651.

(214) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 647.

(215) Aynı dergi, belge 652.

ona açıkça ifâde etmiş (216) ve işin büyütülmemesi gerektiğini anlatmış ise de kolordu komutanı bu yolda yürümemiş ve Perring'e yazdığı cevapta, Forbes hakkında "Yapılan muâmele misâfir ve meslekdaş muâmelesinden ibârettir" dedikten sonra, meselenin üzerinde durulduğunu ve bir kaç güne kadar sonuç alınabileceğini bildirmişti (217). Bu tarihlerde çok daha önemli meselelerle uğraşmak zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa ise, Forbes meselesi üzerinde daha fazla durmayı her halde lüzumlu saymadı ve Üçüncü Kolordu Komutanını düşüncelerinde serbest bıraktı (218). Bundan dolayıdır ki kolordu komutanı düşündüklerini uygulamış, yani 31 mart 1920'de Yüzbaşı Forbes'i muhâfaza altında Samsun'a göndermek suretiyle serbest bırakmıştı.

16 mart'da Mustafa Kemal Paşa, 14 ve 12. Kolordulara da durumu bildirmişti (219). 14. kolordu bu

---

(216) Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Kolordu Komutanına, makine başında verdiği cevaptan bir kısmı aşağıdadır : "Selâhaddin Beyefendiye. 1) Bendenizce buna verilecek cevapta, şöyle denilebilir : Forbes'i tevkîf eden ben değilim, payitahtları mütâreke'ye, insâniyyete mugayir işgal olunan millettir, binâenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir. Ben ancak buna delâlet edebilirim, fakat kat'iyyen söz veremem. 2) Her halde böyle emir üzerine tahliye etmek gayr-i câizdir. 3) Ma'lûm-ı âliniz Kâzım Paşa, Kaymakam Rawlinson'u bütün maiyyetiyle tevkîf etmiştir, i'lân-ı harb kabul ediyorsa bu kâfidir. Mahmut Bey, Eskişehir'den tardettiği İngilizlerle Bilecik'de tekrar çatışarak ateşle ric'ate devam ettiriyor. Binâenaleyh Yüzbaşı Forbes'in tevkîfi bunlar yanında pek zayıf kalır efendim. Mustafa Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 653.

(217) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. belge 654.

(218) Mustafa Kemal Paşa'nın, Forbes hakkında 3. Kolordu'ya gönderdiği son yazı aşağıdadır. "Selâhaddin Beyefendiye. Bu bapta taraf-ı âlilerinden tensib buyrulacak tarz-ı hareketin tatbîki hepimizce müreccah görülmektedir. Binâenaleyh, mütâleaları vechile îfâ-yi muâmele olunmak üzere îcâbedenlere emir buyrulur. Yalnız şunu arzederim ki, İngilizler fi'len her türlü harekâttan müctenibdirler. Blöflerle istihsal edebilecekleri netâyiç onlara daha ileri gitmek için büyük ümidler verebilir efendim. 25 - 3 - 36. Mustafa Kemal". Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 25. Belge 657.

(219) Nutuk, I. S. 296.

hususu ayrıca Trakya'daki Birinci Kolordu'ya da duyuracaktı (220). Fakat 14 ve 12. Kolorduların davranışları, Kuvâ-yi Milliyyecileri tasalandıracak derecede garipti. Gerçekten, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, İstanbul ile muhâbere edilmemesine dâir Hey'et-i Temsîliyye'ce verilmiş olan karara aykırı olarak (221), Bursa üzerinden İstanbul hükûmetiyle temas aramıştı. Fakat "Bursa, Paşa'ya İstanbul yolunu" açmadı, Paşa da bu yüzden ve daha bazı sebeplerden dolayı isti'fa etti (222). Fakat bu isti'fa ancak 24 saat sürdü. Çünkü, Bandırma'ya gelen bir İngiliz savaş gemisi Yusuf İzzet Paşa'ya, Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan bir şifreli yazı getirmişti. 19 mart tarihini taşıyan bu yazıda Fevzi Paşa, İ'tilâf Devletleri "Karadeniz Başkumandanı Amiral Calthorpe, Harbiye Nezâretine bir ültimatom vererek Anadolu'da husûle gelen" olaylardan ve hükûmet merkezinin tanınmaması yoluna gidildiğinden dolayı şiddetli tedbirlere baş vuracağını bildirdi dedikten sonra kendi düşüncelerini aşağıdaki şekilde ortaya koyuyordu : Mütâreke şartlarına aykırı olmayan İstanbul'un işgalinden dolayı Anadolu'da "Bazı sergerdeler"in giriştikleri hareketler, memleketin ve milletin çıkarlarına uygun düşmemektedir. Onun için bu durumu, en kıdemli komutan olarak, "Harbiye Nâzırı" adına bütün birliklere bildiriniz ve İstanbul Hükûmetinin tanınmasını sağlayınız (223). İşte bundan sonra Yusuf İzzet Paşa, görevinden hiç ayrılmamış bir komutan davranışı ile, hemen o gün bu emri bütün birliklere ve bu arada Bursa'daki 56. Tümen Komutanlığına da duyurmuş, Harbiye Nâzırının emrine uymak istemiyen komutanların, "Yerlerine birer vekil ta'yini ile" birliklerinden hemen ayrılmalarını istemişti (224). Aynı komutan, yine en kıdemli komutan sıfatı ile, Harbiye Nezâretinin 25 mart tarihli bir yazısını, 20. Ko-

---

(220) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 560.

(221) Nimet Arsan, S. 256.

(222) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 321.

(223) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 322.

(224) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 322.

lordu Komutanlığına gönderdi. Harbiye Nâzırının bu yazısından, İstanbul'daki İngiliz siyâsî temsilcisinin İstanbul Hükûmetine bir nota verdiği, "Türk gayrı muntazam Kıtaâtı serger-desinin", Lefke (Osmaneli) civârındaki İngiliz birliklerini tehdid ettiği, o bölgeyi terketmeleri için tanıdığı sürenin sonunda onlara ateş açtığı ve bu olaydan da doğrudan doğruya hükûmeti ve şahsen Sadrazamı sorumlu tuttuğu anlaşılıyordu. Onun için Nâzır, memleket ve millet yararına olmayan bu gibi hareketlere engel olunmasını ve İngiliz birliklerine karşı iyi davranılmasını istiyordu (225). Konya'daki 12. Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) Bey'in durumu da şüpheli görünüyordu. Çünkü, 16 mart'da İstanbul'un işgali üzerine "Harbiye Nezâreti" ile bağlantısını kaybetmiş olan bu komutan, Hey'et-i Temsîliyye'nin direktiflerini aldığı vakit tereddüt içinde kalmış, İstanbul ile muhâbere imkânlarını aramış, bulamadığı için en kıdemli komutan olan Yusuf İzzet Paşa ile muhâbere ederek onun emrine girmişti (226). Bu suretle o, Hey'et-i Temsîliyye'ye değil hükûmete bağlı kalmağı daha uygun görmüştü. Onun için bu kolordu'nun da, 14. kolordu gibi, durumu cidden düşündürücü oldu. Gerçi Hey'et-i Temsîliyye ve 15. Kolordu tarafından her iki kolordu'ya, İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra artık orada meşrû' bir hükûmet bulunamayacağı ve bu durumda bütün kolorduların birlik halinde bulunmaları gerekeceği ısrarla anlatılmak istendi. Ama onlar, "İstanbul ile muhâberenin ve hatta temâsın kesilmesini îcâb ettirecek" bir halin bulunduğunu kabul etmediler (227). Bu itibarla Yusuf İzzet Paşa ile Fahreddin Bey'in tutumları, Kuvâ-yi Milliyye'ce hoş görülmemeğe başladı. Bu sıralarda idi ki,

---

(225) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 329.

(226) K. Karabekir, S. 561. "İstanbul'un bu güvenilir hükûmetine karşı zorluk çıkarmayıp onu desteklemek hususundaki görüşümü beğenmiyen Ankara, benim İstanbul ile telgraf irtibatımı kesti, ben de Bandırmadaki 14. Kolordu Kumandanı General Yusuf İzzet vasıtasiyle bu irtibatı tekrar tesise çalıştım". Bak, Fahrettin Altay II, S. 222.

(227) Nimet Arsan, S. 277.

Konya'da, "Ankara'da toplanacak fevkalâde meclise aza gönderilmemesi ve mitinglerle protesto edilmesi gibi bazı hâdiseler cereyan" etti ve bu işlerde Kolordu Komutanı Fahreddin Bey ile Vâli Suphi Bey'in büyük rol oynadığı anlaşıldı (228). Bunun üzerine, Batı Anadolu'da bulunan Albay Re'fet Bey (Bele), 26 mart 1920'de bu durumu Ankara'ya duyurmuş ve kendisinin Konya üzerine harekete geçeceğini bildirmişti. Bu tutum,14 ve 12. Kolordu Komutanlarının davranışlarını "esâsât-ı milliyyemiş nokta-i nazarından hoş" göremediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa (229) tarafından da uygun görüldüğü için Re'fet Bey gerekli hareket plânını hazırladı. Buna göre, Re'fet Bey Konya civârına gelecek, Vâli ile 12. Kolordu Komutanını buraya da'vet edecek ve sonra da onları tutuklayarak Ankara'ya götürecekti. Plânın gerçekleşebilmesi için ,her şeyden önce kendini Konya'ya da'vet ettiren Re'fet Bey, 100 kadar zeybekle birlikte Nazilli'den hareket ederek 2 nisan gece yarısından sonra Konya'nın kuzeyindeki Sarayönü'ne geldi ve Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) Bey'i yanına çağırdı. Bu çağrıya uyan kolordu komutanı Sarayönü'ne gelmiş, orada Re'fet Bey'le görüşmüş ve bu görüşmeden sonra oraya, "Vâli Suphi, kolordu ümerâsı ve eşrâf-ı beldenin bir kısmının da getirilmesi te'mîn olunmuştu" (230). Bundan sonradır ki Re'fet, Bey, kolordu komutanı dâhil, Konya'dan gelenleri, pek istekli olmamalarına rağmen 3/4 nisan gecesi, özel bir terenle Ankara'ya doğru yola çıkardı. 4 Nisan öğleden sonra Ankara'ya varan bu treni istasyonda Mustafa Kemal Paşa karşılamış, gelenlere yakın bir ilgi göstermiş, hangi maksad ve amaç için çalıştıklarını açıklayarak onları Kuvâ-yi Milliyye tarafına çekmeğe çalışmıştı. Bununla beraber Vali ile Kolordu Komutanının, bir süre, görevlerinden uzaklaş-

---

(228) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 332.

(229) Nimet Arsan, S. 277.

(230) Ali Fuad Cebesoy, 1, S. 341.

tırılmaları gerekli görüldü ve kolordu komutanlığına İsmet Bey (İnönü) ta'yin edildi (231).

Konya meselesi bu suretle halledildikten sonra Kuvâ-yi Milliyyecilerin bütün dikkatleri 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa üzerinde toplanmıştı. Bu sebepten dolayı, 3 nisan 1920'de Hey'et-i Temsîliyye, 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey'e "Karesi livâsı", 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e de "Hüdâvendigâr vilâyeti dâhilinde tekmil kuvâ-yi mülkiye ve askeriyye ve milliyye'yi" ele almaları emrini vermiş ve bu komutanlara, azilden i'dâm'a kadar giden cezaları verebilme yetkisini de tanımıştı (232), fakat Yusuf İzzet Paşa'nın bundan haberi olmamıştı. Esâsen bu Paşa, bu günlerde çok huzursuz bir halde idi. Çünkü bir yandan Anzavur ayaklanması yüzünden Bandırma'da duramayacak bir hale gelmiş (233), bir yandan da maiyyetindeki komutanların kendini dinlemediklerini anlamıştı. Nitekim, Anzavur kuvvetleri üzerine yürünmesi için vermiş olduğu emri, 172. Alay Komutanı Yarbay Osman Bey, bazı sebepler ileri sürerek, yerine getirmemiş, Paşa'nın, verdiği emirde ısrar etmesi üzerinede "Ankara'yı tanımamış olan" bir komutana itaat edemiyeceğini" bildirmişti (234). Bu durum karşısında Paşa, alay komutanını harb divânı'na vermiş, fakat bu defa da Bursa'daki 56. Tümen Komutanı bunu uygulamamış, hatta Hey'et-i Temsâliyye tarafından 3 nisan'da kendisine tanınan yetkiye dayanarak, Alay Komutanı Osman Bey'i eski görevine geri çevirmişti (235). Bunun

(231) Rli Fuat Cebesoy, I, S. 342. "Bu surette Ankara'ya gidiş, otoritemi sarsmış, Kumandanlık vakarımı kırmıştı. Artık Kumandanlıkta kalamazdım, o gün istifamı verdim. Bu kararımdan hoşlanmadılar, geri aldırmak için uğraştılar, ben ısrar ettiğim için kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Yerime henüz İstanbul'dan kaçıp gelmiş olan Miralay İsmet Beyi (İnönü) tayin .....". Bak, Fahrettin Altay, II, 233.

(232) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 344.

(233) Bak, S. 33.

(234) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 345.

(235) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 345.

üzerine, Anzavur ayaklanmasından dolayı zaten sıkışık durumda bulunan Yusuf İzzet Paşa, 4 nisan'da Bandırma'dan Bursa'ya hareket etti ve aynı günde görevine dönmek üzere yola çıkmış olan Alay Komutanı Osman Bey'le karşılaşınca onu yakalattı, eline kelepçe vurdurdu, Bursa'ya getirdi (236). Paşa bu komutanı kurşuna dizdirmek istiyordu, ancak "Bütün kolordu karargâhı" paşa'nın bu emrine karşı gelmişti (237). İşte maiyyeti karşısında bu duruma düşmüş olan ve esâsen Ankara'ya bağlanmamış bulunan Yusuf İzzet Paşa'nın, daha ziyâde görevi başında kalması Ankara'ca sakıncalı görüldü ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağrıldı (238). O bu da'vete katılmadığı takdirde, 56. Tümen Komutanlığınca tutuklanarak Ankara'ya gönderilecekti (239). Fakat buna lüzum kalmadı, Yusuf İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak Ankara'ya gitti.

İstanbul işgalinin ikinci günü Hey'et-i Temsîliyye, İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı, özellikle bu memurlardan düşman tebliğlerini İstanbul'dan Anadolu'ya "Anadolu muhâberâtını" da İstanbul'a bildirenlerin câsus kabul edileceğini ve buna göre cezalandırılacaklarını açıkladı (240). Aynı gün, "Hey'et-i Temsîliyye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur'un" İstanbul ile konuşma yapamıyacağı ilgililere bildirildi (241).

İstanbul'un işgali olayı, 17 Mart'da İslâm dünyasına da bir beyannâme ile duyuruldu. Bu beyannâmede, İstanbul'a yapılan tecâvüz; Osmanlı saltanatından çok "Makam-ı Hilâfette hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün âlem-i islâma" karşıdır; Asya ve Afrika'da bağımsızlık mücâdelesine girmiş olan müslü-

(236) Ali Fuat Cebesoy, I. S. 345.
(237) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 345.
(238) Nimet Arsan, S. 288.
(239) Aynı eser, S. 289.
(240) Aynı eser, S. 257.
(241) Aynı yer.

manların "Kuvâ-yi ma'neviyyesini" kırmak için İ'tilâf Devletlerinin baş vurdukları son bir tedbirdir; 1300 yıldan beri süregelen Hilâfet makamını esaret altına alarak "Hürriyet-i islâmiyye'yi yıkmak için giriştikleri bir teşebbüstür" deniliyor ve son bir haçlı saldırısına benzetilen bu hareketin, bütün müslümanlarda bir direnme ve ayaklanma duygusu meydana getireceğine inanıldığı açıklanıyordu (242). Ancak, bu beyannâmenin islâm âlemindeki tepkisi umulduğu kadar olmadı. Bununla beraber bazı yerlerde, İstanbul'un işgali üzerine, bazı hareketler görüldü (243).

Hey'et-i Temsiliyye'ce, Merzifon'dan Aantep'e gönderilen Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Bey, makine başında, Üçüncü Kolordu Komutanına, bir takım sorularla birlikte, şu andaki durum karşısında geçici bir hükûmet kurulması düşünülüyor mu ve hemen "Bir Meclis-i Müessisan (Kurucular Meclisi) cem'i hakkındaki Hey'et-i Temsiliyye"nin acaba nokta-i nazarı nedir?" diye

---

(242) Nimet Arsan, S. 258.

(243) Hind müslümanları, İstanbul işgalini haber alır almaz, protesto etmek ve gerekenlerle görüşmek üzere Mevlânâ Mehmed Ali Han'ı bir hey'etle birlikte Londra'ya göndermişlerdi. 1920 nisanında Roma'ya da uğrayan bu hey'et, orada Papa Benoit XV. ile de görüşmüştü. Bu görüşmede Mehmed Ali Han, "Mukaddes Peder, sizi kardeş dinin en büyük adamı olarak saygı ile selâmlıyoruz ve tek Allah'a inanan iki dinin kardeş çocukları olarak sizden, galip devletler tarafından Türk ve müslümanlara, Peygamber Efendimizin hedefi olan (?) Halîfe'ye ve Osmanoğulları Hânedân'ına ve Türk milleti ile onun şahsında bütün islâm dünyasına revâ görülen zulüm ve hakaret için, müdâhalenizi rica ediyoruz. Bundan mes'ûl olan İngiliz Başvekili Lloyd George, hakikatte hiristiyan dünyası ile müslüman âlemi arasında bir ehlisalip zihniyyeti yaratmış bulunmaktadır. Asya'da ve müslümanlarla meskûn olan bütün kıt'alar'da İngilizler'in ve Fransızlar'ın revâ gördüğü zulüm ve tazyike karşı bir takım reaksiyonlar uyanmış ve uyanmaktadır. Hıristiyan âleminin en büyük makamı olan zât-ı âlilerinin, böyle bir hareketi nasıl telâkkî ettiğini müsaadenizle sorabilir miyim?" demişti. Buna karşılık Papa : Bu durum karşısındaki yapılacak "Müdafaayı meşru' sayarım" deyince Mehmed Ali Han, "Bu cevabınızı Bombay'da Hind Hilâfet Hey'et'ine telgrafla tebşîr edebilir miyim diye sormuş ve olumlu cevap almıştı. Bak, Hüsameddin Ertürk, S. 494. Tunus'da da müslümanlar, İstanbul'un işgalini pro-

(244) soruyordu (245). Aynı tarihte, Hey'et-i Temsîliyye adına Mustafa Kemal Paşa da, Üçüncü Kolordu'ya gönderdiği bir telgrafta aynı konuya temas etmiş yani" Her milletin bu gibi zamanlarda mürâcaat ettiği ahvâle tevfikan bir Meclis-i Müessisan" teşkilinin zarûrî olduğunu ve bu meclis'in, onbeş gün içinde Ankara'da toplanması gerektiğinin karar altına alındığını, onun için hemen seçimlere gidilmesini, fakat müslüman olmıyan tebaa'nın seçimlere katılmamasını, "Her livâ'dan beş a'zanın seçilmesini yazmış ve bu hususlar hakkında kolordunun mütâleasını ve bu mütâleanın, ertesi gün öğle vaktine kadar gönderilmesini istemişti (246). Üçüncü Kolordu Komutanı ile Sivas Valisi, Hey'et-i Temsîliyye'nin bu yazısına aynı günde verdikleri ortak cevapda, "Meclis-i Müessisan" deyimine, alışılmamış bir deyim olduğu, gerekçesi ile ve daha bir takım sebepler göstererek katılmadılar ve açılacak meclisin bir "Meclis-i Meb'ûsan" olmasını ileri sürdüler (247). Sonunda bu mütâlealar kabul olunduğu için 19 Mart 1920'de Kolordu Kumandanlarına, Vilâyât'a, Müstakil Livâlar'a Hey'et-i Temsîliyye" adına Mustafa Kemal Paşa tarafından bir genelge gönderilerek, Ankara'da açılacak olan bu meclis'e üye seçilmesi istendi (248).

---

testo eden beyannâmeler yayımladılar. Üniversite gençleri, büyük bir kalabalık halinde, Fransız vali'ye baş vurdular ve "Hilâfet makarrı'nın işgalini protesto" ettiler. Vâlî bunların temsilcilerine, işgalin geçici olduğunu söylemek suretiyle, coşkunluğu yatıştırmaya çalıştı. Bak, K. Karabekir, S. 104.

(244) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 591.

(245) Cemil Bey'in bu soruları, 16 mart'da sorduğu, telgraf konuşmasının sonundaki 16 rakamından anlaşılmaktadşr, fakat telgraf 17 mart 1920'de işlem görmüştür.

(246) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 592. Nutuk, I, S. 301.

(247) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 593.

(248) Nutuk, I, S. 301. Mustafa Kemal Paşa, açılacak olan meclisin, nasıl bir anlayış içinde çalışacağını belki de kestiremediği için, 8 nisan 1920'de bütün kolordulara ve askerî birliklere yaptığı bir tebliğde, "Yakında içtimâ edecek olan Meclis-i Kebîr-i Millî'nin mukarrerâtı her ne olursa olsun düşmanlarımız âmâl-i cinâyetkârânelerine devam ettikleri müddetçe umum Anadolu'nun mukavemet-i müsellâha göstermesi ve bu mukavemette ordunun esas teşkil etmesi tabiîdir" diyor. Bak. Tarih Vesikaları Dergisi sayı 13. Belge 352.

18 Mart'da Mustafa Kemal Paşa, ilgililerden, aşağıdaki hususların da hemen uygulanmasını istemişti : 1) Türkiye'deki Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile "Düyûn-i Umûmiyye ve Reji idâreleri", mevcud paralarını, mahallin en büyük mülkî âmiri ile mâlî âmirine bildirecek ve her hangi bir tarafa gönderilecek paralar bu iki âmir tarafından "Mürakaba edilerek" üst makamlara bilgi verilecektir. Sadece Ziraat Bankası, İstanbul hariç, kendi şubeleriyle işlem yapabilecektir. 2) Adı geçen kuruluşların İstanbul ile "İrsâlât yapması men olunacaktır". Bu kuruluşlarla "Mal sandıklarında ve Evkaf sandıklarında mevcut" paraların cinsleri ve rehinlerin değerleri de Hey'et-i Temsîliyye'ye bildirilecektir (249).

İstanbul işgalini Trakya'daki yankıları.

10 — İstanbul'un işgal haberini, işgalden bir iki saat sonra öğrenmiş olan (250) Trakya'daki Birinci Kolordu'nun heyecanı ve telâşı, öteki askerî birliklerden daha fazla olmuştu. Çünkü, bu kolordu'nun görevlerinden birisi de, İstanbul'a karşı yapılacak her hangi bir saldırıyı önlemekti (251). Bu sebeple kolordu komutanı Ca'fer Tayyar Bey, işgali haber alır almaz hemen harekete geçmiş, yayımladığı bir beyannâmede, durumu kısaca özetledikten sonra, Hilâfet makamının serbestçe kurabileceği ve Milletvekillerinin güvenini sağlayabilecek bir kabine'nin iş başına geleceği tarihe kadar, "Edirne Vilâyetindeki idâre-i mülkiye ve askeriyye"nin birlikte ve kimseye tâbi' olmadan çalışacağını, bundan dolayı da sıkı yönetim ilân edilmiş olduğunu açıklamıştı (252). Aynı komutan aynı

(249) Tarih Vesikaları Dergisi. Sayı 13. 22. Belge 355 ve 572.

(250) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, Belge 608.

(251) Seferberlik planına göre I. Kolordu'nun görevleri şunlardır : 1) "Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya karşı yapılacak bir düşman tarruzunu durdurmak", 2) İstanbul'u her türlü taarruzlara karşı müdâfaa etmek", 3) "Türkleri yerli hiristiyanların tecâvüzlerine karşı korumak", 4) "Bulgarların tarafsızlığını sağlamak", 5) "Trakya ile Anadolu arasına kuvvetli ecnebî kıt'aları girebilmesi ihtimali olduğundan, Anadolu'dan Trakya'ya hâkim olmamak endişesi vardır. Bunun için planda İstanbul ve Trakya hakkında fazla tafsîlât verilmemiştir. Birinci Kolordu İstnbul ve Trakya'daki ecnebî kuvvetlerin kaldırılmasına çalışacak ve Anadolu ile irtibat sağlayacaktır". Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 206-7.

(252) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 604.

gün Edirne Vâliliğine de bir yazı yazarak durum hakkında bilgi vermiş ve "Hilâfet makamının intihab ve Millî meclis'in tasdîkını hâiz meşrûtî bir hükûmet" kurulmadıkça "Edirne vilâyeti dâhilindeki askerî idâre müstekillen harekete medbur" kalacaktır dedikten sonra sıkı yönetim i'lân edilmiş olduğunu ve askerî idareye yardım edilmesi hususunun gerekenlere emredilmesini istemişti (253). Bundan başka yine bu komutan, 16 mart'da, askerî birliklere gönderdiği bir emirde aşağıdaki tedbirlerin alınmasını lüzumlu görüyordu: 1) Her tümen, kendi bölgesindeki silâh ve cephâne depolarından faydalanarak, "Seferbeliğini ikmal edecektir." Ancak askere çağrılacak olanların sayısı eldeki silâh sayısından fazla olmayacaktır. 2) Her tümen kendi bölgesindeki Ziraat Bankası ile Mal sandıklarında ve evkaf ve tapu dâirelerindeki paralara el koyacaktır. 3) Her tümen bölgesinde sıkı yönetim i'lân edilecektir. 4) A'şâr anbarlarında ve hükûmete âit tohumluk ve hubûbât ve sâir erzak'a" el konacaktır. 5) Her türmen bölgesinde, tüccarların elinde bulunan "Zahîre ve hubûbât ile askere yarayacak eşyanın, büyük ölçüde alınıp satılması ve başka tarafa nakli men olunacaktır. 6) Her tümen kendi bölgesindeki "Telgrafhânelerle telgraf hatlarının muhâfazasına" çok dikkat edecek ve muhâberelerin kesilmemesini sağlayacaktır. 7) Hangi suretle olursa olsun hiç bir kimse silâhını hiç bir kimseye teslim etmiyecektir" (254).

Kolordu Komutanının telâşlanması elbette yerinde idi. Çünkü, daha İstanbul işgalinin başladığı saatlerde Tekirdağ limanına bir İngiliz torpidosu gelmiş (255) ve bu geminin kaptan'ı, Tekirdağ Mutasarrıfı ile 55. Tümen Komutanını, Tekirdağ jandarma komutanını ve polis

---

(253) Harb Tarihî Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 605.

(254) Aynı dergi, belge 606. Bu tedbirler arasında 1298 - 1315 (1881 - 1897) doğumluların askere alınması da vardı. Bak, T. Bıyıklıoğlu 2, I, S. 212. Seferberliğe, Batı Trakya'daki Bulgarlardan da katılanlar olmuştu. Bak, Stefan Velikov, S. 141.

(255) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 607.

komiserini, görüşmek üzere gemisine da'vet etmişti (256). Fakat hiç bir şeyden haberi olmayan tümen komutanı, nasıl hareket edileceğini kolordu'dan sorduğu vakit kendisine verilen cevapta, o andaki durum kısaca açıklanmış, seferberlik ilân etmesi emredilmiş ve "Torpido'ya gitmeyiniz ve kimseyi göndermeyiniz" denilmişti (257). Kolordu komutanının verdiği emre uyularak da'vete kimse katılmayınca geminin kaptanı Tekirdağ hükûmet konağına gelerek Mutasarrıf vekili ve komutanla görüşmüş, İstanbul'un işgal edildiğini söylemiş ve Tekirdağ'da bir olay çıktığı takdirde şehri topa tutacağını kendilerine bildirmişti (258). Bu, önemli bir mesele idi. Fakat o sırada ortaya, bundan daha önemli olan bir mesele çıkmıştı, bu mesele 55. Tümen Komutanı Alâeddin Bey'in, seferberliğe karşı oluşu idi. Çünkü ona göre halk, seferberliğe karşı ilgisizdi. Ayrıca silâh altına alınacak olanları yedirip içirmek de çok zor olacaktı. Şehrin bombadıman edileceği haberi ise Tekirdağ halkını düşündürmüştü. Bu sebeplerden dolayı 55. Tümen Komutanı, durum belirli bir hal alıncaya kadar Tekirdağ'da seferberliğin geri bırakılmasını istiyordu (259). Fakat kolordu komutanı verdiği cevapta bu mütâlealara katılmadı, seferberlik fikrinde ısrar etti, İstanbul ile mühâberenin kesilmesini istedi. Vatan'a ve göreve bağlılığın bütün heyecanını yansıtan bu telgraf karşısında

---

(256) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 607.

(257) Kolordu Komutanının verdiği cevapta, "Torpido'ya gitmeyiniz ve kimseyi göndermeyiniz. İstanbul'da Şehzâdebaşı karakolu İngilizler tarafından işgal edilmiştir, altı şehid ve bir kaç mecruhumuz vardır. Harbiye Nezâreti binâsının da işgal edlimek üzere bulunduğu anlaşılıyor. Bu cihetle bu günden i'tibaren seferberlik i'lân ediniz ve bi-l-umûm kıt'a kumandanlarını ikmâl-i nevâkıs'a memur ediniz" deniliyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. belge 608.

(258) İngiliz kaptanı, "Burada anâsır-ı muhtelife arasında bir kıtâl veya kıyâm zuhûr'a gelir ve tek bir kişinin burnu kanarsa kasaba'yı ve müessesât-ı askeriyyeyi topa tutmak üzere emir aldım" diyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 610.

(259) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 610.

(260) gerçi tümen komutanı, maksadının yanlış anlaşıldığını ve kendisinin de "Aynı fikir ve gaye'de" olduğunu belirten bir telgraf gönderdi (261), fakat seferberlik i'lânı mümkün olmadı. Çünkü, Tekirdağ Mutasarrıfı Fürûzan Bey de seferberliğe karşı idi. Bundan dolayı o, Tekirdağ'a bağlı ilçelere, İçişleri Bakanlığı tarafından Pâdişah'ın bir emri duyurulmadıkça, seferberlik olamayacağını bildirmişti (262). Bu durum karşısında kolordu komutanı, "Mükellefiyyet-i askeriyye kanununun" seferberlik hususunda kolorduları yetkili kılan maddelerini hatırlatmak suretiyle, Mutasarrıf'a sert ihtarlarda bulundu (263) ve Edirne Vâlisinden işe müdâhale etmesi-

---

(260) Kolordu komutanının telgrafı aynen aşağıda verilmiştir : "İstanbul hükûmetsizdir. Ben bu kısım vatan'ın kumandanıyım. Tarih karşısında vazîfe-i vataniyyemi nâmuskâr bir kumandan sıfatiyle yapmak isterim. Milletimi temsîl eden bir hey'et-i meb'ûsanın serbest olarak intihab edeceği bir kabine teessüs edinceye kadar burada sükûn ve âsâyişi muhâfaza ve fakat her işgal-i gayr-i meşrû'a karşı benim arkamdan gelecek tek bir millet neferiyle dahi vazîfe-i vataniyyemi yapacağım. Sizinle uzun müddet kumanda arkadaşlığı yapmış olduğum için sizi de aynı gayede görmek isterim. Yerin altının üstünün farkı yoktur. Üstünde esir olarak yaşamaktan ise altında istirâhat-ı ebediyyeye dalmak ve düşmanlarına da nâmuskâr olarak öldüğünü tanıttırmak daha büyük bir şereftir. Binâenaleyh, Tekfurdağı kasabasında muhill-i âsâyiş hâle meydan vermemek üzere fırka'nızın sahile mücâvir olmayan şehirlerinde seferberliği i'lân edersiniz. Milletin icâbet edip etmemesi milletin nâmûs-ı millîsine âit tir. Ve benim tanıdığım, onbeş sene de kumanda ile hayat geçirdiğim bu millet, tarih karşısında bu vazîfe-i vataniyyesini yapacaktır, buna da îman edenlerdenim. Yeter ki, kendisine hakikat anlatılmış olsun. Vilâyet vazîfesini de der-uhde etmek mecbûriyyetinde kalacağımı anlayorum ve bu hususdaki mes'ûliyyet-i vataniyyeyi de biliyorum. Ümid ederim ki, siz de tarafımdan verilecek vazîfe-i milliyye'ye âit evâmiri icra edersiniz. Bizim harekâtımızda gayr-i meşrûiyyet yoktur. Bu hususta vicdânen de müsterihiz. Âsâyiş-i mahallînin te'mîni suretiyle vazîfe-i vanâtiyyenin de icrasını ve İstanbul'la kat'-ı muhâbere'yi tavsiye ederim. Cafer Tayyar". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 610.

(261) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 611.

(262) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 212.

(263) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 24. Belge 623.

ni istedi (264). Fakat Mutasarrıf da "İdâre-i vilâyât kanununun" bazı maddelerini ileri sürerek kendini savundu, hatta daha çok bilgi vermek üzere, otomobil gönderildiği takdirde, Edirne'ye gelebileceğini söyledi (265). Bununla beraber Edirne Vâlisi Celâl Bey, yayımladığı bir genelgede İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edilmiş olduğunu, bu sebeple de bağlantıların kesildiğini, vilâyet'in güvenlik ve âsâyişini korumak ve Yunan istîlâsına mâni' olmak üzere kolordu komutaniyle birlikte, bir kısım gençleri silâh altına almayı lüzumlu gördüğünü, her hususta mülkî makamların askerî idâreye yardım etmeleri gerektiğini belirttikten sonra, gerçi alınan karalar Mondros Mütârekesi hükümlerine aykırı gibi görünüyorsa da mütâreke hükümlerinin, İngilizler tarafından "İhlâl" edildiğine göre, artık "Akıl ve mantık, kanun, usul" ve dünya efkârı katında zaten bir değeri kalmamıştır. Onun için askere alınma hususunda askerlik şu'belerine yardım olunması gerekir diyordu (266). "Anadolu ve Rumeli Müd;faa-i Hukuk Cmiyyeti Edirne Hey'et-i Merkeziyyesi" de bir beyannâme yayımlayarak, İ'tilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi bölüşmeye yol bulmak için baş vurdukları çeşitli yolları ortaya koymuştu (267). Fakat bu olumlu davranışlar yanında olumsuz propaganda da harekete geçmişti. Nitekim askerler tarafından tüccarların ve ziraatçilerin mallarına el konacağı ayrıca zengilerden çok miktarda para isteneceği haberi etrafa yayıldı (268). Bundan başka bazı komutanlarla Tekirdağ Mutasarrıfı'nın ve çıkarları sarsılan bazı kişilerin seferberlik emrine karşı takındıkları tavır, halk üzerinde kötü bir etki meydana getirmişti. Gerçi seferberlik emrine karşı olanlardan tümen komutanı Alâeddin Bey, hastalığını bahane ederek, görevini terk etti. Fakat onun yerine ta'yin edilen

---

(264) Harb Tarihi Vesikaları. Sayı 24. Belge 624.

(265) Aynı Dergi, Belge 625.

(266) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 24. Belge 628.

(267) Aynı Dergi, Belge 614.

(268) Aynı Dergi, Belge 615.

komutan vekili, husûle gelmiş olan olumsuz etkiyi ortadan kaldıramadı. Onun için seferberlikden bir buçuk ay sonra bile 55. Tümene sadece 500 kişilik bir ikmal eri gelebilmişdi. (269).

Lüleburgaz Kongresi

Askerlerin ve idare adamlarının birbirleriyle anlaşmazlığa düştüğ übu tarihlerde halkda gittikçe artan bir heyecan husûle geldi. Çünkü Trakya için yalnız Yunan istilâsı değil, bir Fransız mandası da bahis konusu idi, onlar bu hususta bazı teşebbüslere bile girişmişlerdi. Nitekim, 6 nisan 1920'de Genral Frenchet d'Esperey, Karaağaç istasyonunda, Trakya ve Paşaeli Cemiyeti üyelerinden kurulu bir heyet'e "Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali kararlaşmıştır. Siz bu işgale mukavemet edemezsiniz. Çünkü yeter asker ve silâhınız yoktur" dedikten sonra, "Bu işgalin durdurulmasının çaresi vardır" Eğer bana Fransız mandasını istediğinize dâir imzalı bir belge verirseniz Fransa, konferans'da sizi savunabilir ve Yunan işgalini önliyebilir demişti (270). Fakat hey'et, "Memleketi başkasına verme vekâlet ve yetkisine sahip olmadığını ve böyle bir muhtıranın verilemiyeceğini" general'e bildirdi (271). Aynı general, aynı tarihte ve aynı yerde, 1. Kolordu Komutanı Ca'fer Tayyar Bey'e, Trakya savunmasının Anadolu'daki gibi kolay olmayacağını, Trakya'da meydana getirilecek bir ayaklanmanın hemen bastırılabileceğini imâ etmiş ve alınmak istenen savunma tedbirlerinin lüzumsuzluğunu belirtmişti (272). Bununla beraber kolordu komutanı Trakya'yı savunmada azimli idi ve bu azmini Fransız gene-

---

(269) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 214.

(270) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 223 - 230.

(271) T. Bıyıklıoğlu, 2, S. 223 - 230. Hey'et o zaman bu cevabını Mustafa Kemal Paşa'ya duyurmuş, O da, "Benim vereceğim cevabı siz vermişsiniz, biz bu memleketi kanla aldık, mukadderse yine ancak kanla veririz" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 230.

(272) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 224.

raline mertçe ve askerce açıklamıştı (273). İşte bu konuşmaların yapıldığı sıralarda, Lüleburgaz Kongresi (274) de bazı kararlara vardı. Bunlardan en önemlisi, siyâsi iktisâdî, tarihî, ırkî sebeplerden ve devletlerce kabul edilmiş olan milliyet ve adâlet prensiplerinden dolayı Trakya'nın, Türk hakîmiyyetinde kalması gerekeceği ve "Bu hakka karşı vaki' olacak her türlü işgal ve ihtilâl hareketine mukavemet" edileceği kararı idi (275). Çok dikkate değer olan bu kararlariyle Trakyalılar, bir yandan Trakya topraklarını savunmayı bir yandan da, Fransızlara bile karşı durmayı göze almış oluyorlardı. Öte taraftan Edirne Vâlisinin görevden uzaklaştırdığı Tekirdağ Mutasarrıfı Fürûzan Bey, (276), İstanbul'da yaptığı temaslar sonunda Tekirdağ sancağını Edirne vilâyetinden ayırtarak İstanbul'a bağlatmış ve kendisi de yine mutasarrıf olarak oraya dönmüştü. Fakat bu defa da kolordu komutanı onu geri çevirdi. Ancak bu sıralarda Hükûmet, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırdı. Gerçi Ca'fer Tayyar Bey, İstanbul'a gitmek için pek hevesli görünmüyordu. Fakat işe Fransızların da karışması onu, kararından ayırmıştı. Çünkü Fransızların Doğu Orduları Komutanı General de Bourgogne, Karaağaç'daki Fransız komutanına gönderdiği bir mektupta, "Osmanlı Hükûmeti, görüşmek üzere, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırtmaktadır. Ca'fer Tayyar Bey'in

---

(273) Franchet d'Esperey, Trakya hakkındaki Fransız düşüncesini açıkladıktan sonra Ca'fer Tayyar Bey'e, "Bakalım Kumandan Bey, şimdi sizin fikriniz ne dir" diye sormuştu. Buna karşılık Ca'fer Tayyar Bey: "Asker olduğum için Pâdişah'ın emrine itâata mecburum. Fakat bu mıntakaya Yunan ayağının basacağını anladığım gün, askerlik sıfatımı ve kumandayı bırakır, sadece bir vatan evlâdı sıfatı ile millî vazîfemin başına geçerek bu topraklara Yunanlıları sokmamaya çalışırım" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 225.

(274) Lüleburgaz Kongresi, 31 mart 1 nisan tarihleri arasında toplandı.

(275) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 217.

(276) Edirne Vâlisi, Firûzan Bey'i izinli saymıştı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 234.

bu seyyahati İt'tilâf Devletlerinin te'mînâtı altında yapılacaktır. Ca'fer Tayyar Bey'e bu seyyahatında bir Fransız subayı eşlik edecektir" diyordu (277). İşte, Fransa hükûmeti adına verilen garantiye güvenen Ca'fer Tayyar Bey, Trakya hakkında görüşmelerde bulunmak üzere, 20 nisan 1920 de İstanbul'a gitti (278), fakat bir daha görevine dönemedi. (279). Çünkü onun yerine, 21 nisan 1920 tarihli İrâde-i Seniyye ile, 60. Tümen Komutanı Muhiddin Bey tayin edilmiş, 55. Tümen Komutanı Alâeddin Bey ile Tekirdağ Mutasarrıfı Fürûzan Bey de görevlerine dönmüşlerdi. Sözün kısası, Trakya'yı savunmak isteyenler iş başından uzaklaştırılmış ve I. Kolordu, Trakya'da bir Yunan saldırısını karşılıyacak duruma getirilmemişti.

Damat Ferid Paşa dördüncü defa iktidarda.

II — Damat Ferit Paşa'nın, tekrar Sadrazam olacağı söylentileri ortaya çıktığı vakit, vatan-severler arasında büyük bir huzursuzluk baş göstermiş, hatta eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, buna engel olmak üzere Padişah katında gerekli uyarmaları yapmıştı. Her ne kadar kendisine böyle bir şeyin düşünülmediği söylenmiş idi ise de (280) bunun gerçek olmadığı çok çabuk anlaşıldı. Çünkü, "Meclis-i Meb'ûsan" başkan vekillerinden Hüseyin Kâzım Bey (281) de, Saray'a giderek aynı husus için Pâdişah'la görüştüğü ve böyle bir ta'yinin

---

(277) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 233 - 234.

(278) Ca'fer Tayyar Bey, İstanbul'a gidişini, Hey'et-i Temsîliyye'ye aşağıdaki şekilde bildirdi : "Hey'et-i Temsîliyye'ye. Trakya hakkında müdâvele-i efkâr etmek üzere Dersaâdet'e azîmetim, Dersaâdet Fransız Kumandanı tarafından iltimas ve da'vetim Fransa Hükûmeti nâmına teahhüd ve tekeffül edilmesine binâen bu gece Dersaâdet'e hareket edeceğim. Berâ-yi ma'lûmat ma'ruzdur. Birinci Kolordu Kumandanı Ca'fer Tayyar. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 236.

(279) Ca'fer Tayyar Bey İstanbul Hükûmetinin muhâlefetine rağmen, Edirne'ye dönmüş, Trakya ve Paşaeli Cemiyyetinin ve daha sonra büyük Edirne Kongresi'nin onayiyle "Trakya Millî Kumandanlığını" üzerine almıştır. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 340.

(280) Nimet Arsan, S. 278.

(281) Âli Tüekgeldi, S. 125.

memleket için bir felâket olacağını söylediği vakit (282) Pâdişah sinirlenmiş ve "Ben istersem Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşı'yı da getiririm" diye cevap vermişti. Buna karşı Hüseyin Kâzım Bey, "Getirirsiniz amma bir faydası olmaz" deyince Pâdişah, "Ben böyle karar verdim, getireceğim" demek suretiyle hem Ferit Paşa'nın yeniden iktidara geleceğini ifâde etmiş, hem de görüşmeğe son vermişti (283). Bu hal, İstanbul ile Ankara arasında her şeyin sona ermek üzre olduğunu gösteriyordu. Esâsen bu tarihlerde, iki tarafın birbirine yaklaşacaklarını bile düşünmek doğru olamazdı. Çünkü 16 mart 1920 de Mustafa Kemal Paşa, millete yayımladığı beyannâmede, Osmanlı Devletinin "Hayat ve hakk-ı hâkimiyyetine" son verilmiş olduğunu i'lân etmiş, ayrıca Ankara'da, olağan üstü yetkilere sahip bir meclis'in toplanması için harekete geçmişti. (284). Halbuki, kudretsiz de olsa İstanbul'da bir devlet başkanı ve bir Osmanlı Hükûmeti vardı. Şu halde Ankara, artık bunları tanımadığını, Türk istiklâl ve hâkimiyyetini savunmak üzere yeni bir teşekkülün kurulması yoluna fi'len girilmiş olduğunu saklamıyordu. Onun için, yukarda da söylendiği gibi, Kuvâ-yi Milliye'ye muhâlif bir hükûmetin iş başına gelmesi her an düşünülebilirdi. Nitekim öyle de olmuş, İ'tilâf Devletlerinin baskısına daha çok dayanamayarak isti'fa eden Sâlih Hulusi (Kezrak) Paşa'nın yerine, 5 nisan 1920'de, Damat Ferit Paşa getirilmişti (285). Fakat bu defa hükûmet sade başkaniyle değil, üyeleri i'tibâriyle de çok ilgi çekici idi. Meselâ Adalet Bakanı Ali Rüşdü Bey, "Yunan ordusunun muvaffakiy-

(282) Ferit Paşa'nın Sadrazam olmasına kimse taraftar değildi, bu hususta Saray ve Meclis'e çok yerden telgraf gelmişti. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 278, 282.

(283) Ali Fuat Türkgeldi, S. 282. Âli Türkgeldi'ye göre Pâdişah "Ben istersem Rum Patriğini de getiririm, Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşı'yı da getiririm" deyince Hüseyin Kâzım Bey, "Getirirsiniz amma efendim bu makamda kalamazsınız" diyerek huzurdan çıkmıştı. Bak, Âli Türkgeldi, S. 125.

(284) Nutuk, I, S. 301.

(285) Nimet Arsan, S. 285.

yeti için düâ edilmesini istiyen" bir kişi idi (286). Millî Eğitim Bakanı Rumbeyoğlu Fahreddin Bey ise, okul kitaplarında bulunan Türk kelimesi yerine Osmanlı kelimesinin konmasını emretmişti (287). Böyle düşünce ve karakterdeki kişilerden kurulmuş olan bir kabinenin milleti kurtarabileceği ve Anadolu'da, gün geçtikçe kuvvetlenen Millî Teşkilâtla iş birliği yapabileceği elbette düşünülemezdi. Esasen Damat Ferit Paşa'yı, dördüncü defa iktidâra getiren Hatt-ı Hümâyûn'da da Kuvâ-yi Milliye aleyhinde hükümler vardı. Gerçekten Küvâ-yi Milliyecilerin yaptıkları hareketler suç telâkkî ediliyor, bu hareketleri "Teşvik ve tahrik" etmiş olanların cezalandırılması isteniyordu (288). Onun için bu iktidar zamanında Ali Rıza ve Salih Paşaların davranışlarına tamamiyle aykırı hareketler yapıldı, millî mücâdele hareketine karşı düşmanca ve çok sert tedbirlere baş vuruldu, hatta o zamana kadar vatan hâini kabul edilerek yaptığı işler, her gün gazetelerde "cinâyet" kelimesi ile vasıflandırılan Ahmed Anzavur'a bile, paşalık rütbesi verildi ve kendisi Karesi Mutasarrıflığına atanacak kadar ileri gidildi. Ayrıca Damat Ferit Paşa, 8 nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret etti, milliyetçilere karşı Pâdişahın nüfuzundan başka silâh da kullanacağını, İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput bölgelerinde ayaklanmalar meydana getirebileceğini söyledikten sonra, Bandırma bölgesinde milliyetçilere karşı savaşan Anzavur'un adamlarına depolardaki üniformaları dağıtmayı düşündüğünü bildirdi ve bu adamların İngilizlerce silâhlandırılmasını istedi. O, Gemlik yöresinde, milliyetçilere karşı harekette bulunan kuvvetlerle Anzavur kuvvetlerini birleştirmek, bu suretle Marmara kıyısına hakim olmak, sonra da Kocaeli Yarımadasını ele geçirerek milliyetçileri Anadolu içine ve Karadeniz kıyılarına sürmeği

(286) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 17.

(287) Aynı yer.

(288) Hatt-ı Hümâyûn'dan bir kısmı, sadeleştirilerek, aşağıda verilmiştir: "..... Mütârekenin imzasından başlayarak derece derece düzelmeğe yaklaşan siyâsî durummuzu, milliyyet adı altında mey-

düşünüyordu (289). Aynı ayda Ferit Paşa, tutuklanmalarını istediği kişilerin bir listesini İngilizler'e vermişti (290). Bunlarla da yetinmeyen bu iktidar, 11 nisan 1920'de Parlamento'yu dağıttı; Kuvâ-yi Milliyye aleyhine bir beyannâme yayımladı ve bir fetva çıkarttı. Ancak, iktidarın bu tutumu, kendisine bir şey sağlamamış, tersine olarak Anadolu'da kurulmakta olan millî teşkilâtın bir devlet kuruluşu hâline gelmesini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştı.

Meclisin dağıtılması

Toplandığı ilk günden itibâren, yerli yabancı herkesin dikkatini kendi üstüne çekmiş olan "Meclis-i Meb'ûsan" a karşı, her şeyden önce, Pâdişah'ın bir sempatisi yoktu. Çünkü O, seçimlerde ittihadcıların kazandığını görerek, bu meclisin açılmasını bile istememişti (291). Sadrazam ise, ötedenberi seçimlerde yolsuzluklar

---

dana getirilen karışıklıklar, korkunç bir hâle getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmaya çalışılan barışçı tedbirler faydasız kalmıştır. Son zamanlarda görülen olaylardan anlaşıldığına göre, bu isyan halinin sürüp gitmesi, Tanrı korusun, daha korkunç hallerin çıkmasına temel olabileceğinden, mevcut karışıklıkların tertipcileri ve kışkırtıcıları hakkında kanun hükümlerinin uygulanması ve fakat kandırılmak suretiyle bu ayaklanmaya katılmış olanlar hakkında genel af ilân edilmesi, bütün memâlik-i şâhânemiz'de güvenlik ve düzenliğin geriye getirilmesi ve kuvvetlenmesi tedbirlerinin, çok çabuk ve kesin surette, alınarak sadık tebaamızın bu suretle de Hilâfet ve Saltanat makamına, değişmesi düşünülemiyecek olan bağlılıklarının daha da sağlamlaştırılması, yoluna gidilirken İ'tilâf Devletleriyle gayet samîmî bağlar kurulması, devlet ve millet menfaatlarının, hak ve adâlet esâsına dayanılarak, savunulması suretiyle barış şartlarının yumuşatılması ve barışın bir an önce imzalanmasına çaba harcanması, bu arada mâlî ve iktisâdî tedbirlere baş vurularak muzâyaka-i âmme'nin mümkün olabildiği kadar hafifletilmesi kesin isteğimizdir. Cenâb-ı Hak, tevfikat-ı ilâhiyyesine mazhar buyursun. 5 nisan 1336 Mehmed Vahîdüddin". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2052.

(289) Şimşir, II, S. 26, 29.

(290) Bu listede aşağıdaki adlar yazılı idi. Kâzım Paşa, Ali Fuat Paşa, Remzi Paşa, Abdülkerim Paşa, Nihat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Hasan Riza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Hüsnü Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Cafer Tayyar Bey, Ahmet Selâhaddin Bey, Hüseyin Selâhaddin Bey, Selâhaddin Âdil Bey, Ömer Lütfi Bey, İsmet Bey, Galip Paşa, Hayri Bey, Salih Bey, Ahmet Riza Bey, Seyyit Bey. Bak, B. Şimşir, II, S. 93.

(291) Ali Fuat Türkgeldi, S. 273.

yapıldığını iddia etmekte ve bu seçimlere "Anâsır-ı muhtelifenin iştirak etmemesi" ni doğru bulmamakta idi (292). İ'tilâf Devletlerine gelince. Onların bu meclis'e hiç güvenleri yoktu. Çünkü, kendi top, tüfek ve süngülerinin hâkim olduğu bir yerde ve bir ortamda bu meclis, Mîsâk-ı Millî'yi bile kabul edebilmişti. Fakat üyelerinden bir kaçı tutuklanmış olan bu mecliste 18 mart'tan beri toplantılar yapılmıyordu. Çünkü, "Kutsal görevin güvenle yapılmasına imkân verecek bir hal ve durum meydana gelinciye kadar" toplantıların yapılmaması için 17 imzalı bir önerge verilmiş ve bu teklif 18 mart'ta kabul olunmuştu (293). İşte bütün bunlardan sonra bu meclis'in uzun ömürlü olabileceği kabul olunamazdı. Nitekim 11 nisan 1920'de, Merkez Komutanı Nâtık Paşa, Polis Genel Müdürü ile birlikte Meclis'e gelmiş ve Pâdişah'ın, Meclis'i dağıtma emrini, ikinci Başkan vekili Abdülaziz Mecdi Efendi'ye sunmuştu (294). Bu irâde-i saniyyede politik zorunluklar yüzünden Meb'uslar Meclisi'nin, Anayasa'nın 7. maddesine dayanılarak dağıtıldığı ve dört ay içinde seçim yapılarak yeniden toplanacağı yazılı idi (295).

Beyannâme.

Damat Ferît Paşa'nın, Millî Hareket ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bir Beyannâme yayım-

(292) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2057.

(293) Âli Türkgeldi, S. 125. Doktor Riza Nur ve Tunalı Hilmi beylerin, Milletvekillerinin tutuklanmasını protesto etmek maksadı ile, toplantıların yapılmaması hakkındaki 18 mart 1920 tarihli teklifleri meclisce itirazsız kabul olunmuştu. Bak, Melzig, S. 74.

(294) Hilmi Uran, S. 129. İrâde-i Seniyye, Mustafa Natık Paşa tarafından Meclis'de hazır bulunan 15 Milletvekili huzurunda okundu. Bak, Jean Deny, S. 68. "Mustafa Nâtık Paşa, Polis Müdîr-i Umûmîsi ile meb'ûsan dâiresine giderek mevcut meb'usları dağıtmış ve kapıları kapatmıştır". Bak, İnbül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2057.

(295) İrâde-i Seniyye'nin metni aşağıdadır: "Esbâb-ı zarûriyye-i siyâsiyyeden nâşî Meclis-i Meb'ûsân'ın feshi iktiza etmesine ve kanun-i esâsîmizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsûsası mucibince ledeliktiza hey'et-i meb'ûsânın feshi, hukuk-ı şâhânemiz cümlesinden bulunmasına binâen meclis-i mezkûr'un, ber mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilinthâb ictimâ' etmek üzere bu günden i'tibâren ber mucib-i kanun feshini irâde eyledim. 11 nisan 1336". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2058.

laması da 11 nisan 1920'de olmuştu. Bu beyannâmede, bilmiyerek, istemiyerek Birinci Dünya Savaşına sürüklenmiş olan Türk milletinin, mal ve can bakımından büyük fedâkarlıklara katlandığı halde, yenilmekten kurtulamadığı, Mondros Mütârekesi ile çok kötü duruma düşürüldüğü, bu halden ibret alınması gerekirken bazı kişilerin, "Çıkarlarını sağlamak amaciyle millî teşkîlât adı altında çıkardıkları karışıklıkların siyâsî durumumuzu kötüleştirdiği ve sonunda İstanbul'un işgaline sebep olduğu görüldü. Ayrıca bu kişilerin, kanunları çiğniyerek ahâliden zorla para ve asker topladıkları, vermiyenleri cezalandırdıkları da görülmektedir deniliyordu. Hükûmetin siyasî durumunu güçleştirmekten başka bir işe yaramıyan bu kişilerin, kandırmak veya korkutmak suretiyle kendi taraflarına çektikleri kimselerden, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirenlerin affedilecekleri geri kalanların ise şiddetle cezalandırılacakları da bu beyannâmede yazılı idi (296).

Fetvâlar.

11 nisan'daki olayların en önemlilerinden birisi de Şeyhülislâm Dürrî Zâde Abdullah'ın, Kuvâ-yi Milliyye

(296) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 86. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2055. Damat Ferid Paşa'nın 11 nisan 1920 tarihli beyannamesi aşağıdadır: "Devlet-i Osmâniye bugün şekli görülmemiş bir mhâtara içindedir. En hakîkî ma'nası ile vatan tehlikededir. Millet bilmiyerek, istemiyerek sürüklendiği o dehşetli muhârebede mâlen, cânen en büyük fedâkârlıklara katlandığı halde nihâyet kat'iyyen mağlûp olmaktan kurtulamamış ve o zamanki hükûmet tarafından akdolunan mütâreke ile galip devletlere arz-ı teslimiyyet edilmişti. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hâle uygun bir selâmet yolu tutmalı idi. Fakat bu hakîkat da lâyıkı vechile anlaşılamadı. Birtakım kesân'ın yalnız hırs ve menfaat sevkiyle teşkîlât-ı milliye namı altında çıkardıkları fitne ve fesad, bir taraftan vaziyyet-i siyâsiyyemizi son derece tehlikeli bir hâle getirdi, bir taraftan da uğradığımız zâyiattan ve hususiyle harb senelerinde yapılan türlü türlü su-i isti'mâlât ve cinâyetten dolayı derin bir surette mecruh olan vatan-ı mukaddesimize yeniden yeniye yaralar açtı, bir takım çirkin hâdiseler de Avrupa efkâr-ı umumiyyesinde aleyhimize şiddetli bir fikir ve cereyan peyda ve şerâit-i sulhiyyenin birkat daha şiddetlendirilmesi muhâtarasını tevlid etti. Nihâyet bu ahval te'sîrâtiyle düvel-i mazzama mütâreke ahkâmını, İstanbul'u muvakkaten işgal-i askeri altına almak suretiyle de tatbik ettiler. Buna karşı erbab-ı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki munâbere ve

aleyhine verdiği fetvalardır. Fakat, Osmanlı tarihinde görülenlerin sonuncusu olan ve çok sert hükümleri kapsayan bu fetvâlar, hükûmet üyeleri arasında çok tartışıldı ve bunların meydana getireceği sakıncalar üzerinde duruldu. Ancak Damat Ferit Paşa, "Bu mesele üzerinde İngilizler'in ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında kendisinin daha fazla direnemiyerek fetvaların i'lân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin, İ'tilâf Devletleri katındaki güven ve i'tibârını kaybedeceğini söylemesi, muhalifleri susturdu (297). Bu fetvâlarda, Millî Mücâdele hareketini idâre edenler, hak tanımıyan bir takım insanlardır. Bu kötü kişilerdir ki, İslâm Halifesi'nin idâresi altındaki topraklarda yaşayan ve Pâdişah'a sâdık olan halkı hîle, yalan ve dolanla kandırarak azdırmışlardır. Yine bunlardır ki, Pâdişah'ın emri olmaksızın asker

---

muvâredeyi kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük hiyânet-i vataniyyedir. Bu halde teşkîlât-ı milliye denilen harekât-ı bâgiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istîlâya uğratmak hem de devlet'in başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün Devlet-i Osmaniyye'nin en büyük düşmanları, yalancı milliyet da'vasiyle şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir âkibeti hazırlamak için buldukları çâre ise ağır bir silsile-i cinâyettir. Kanun-ı esâsîyi ve kavânîn-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak ve cebren askere almak, para vermiyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmiyenlere eziyet, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hattâ kasabaları urmak gibi fezâhatler mütevâliyen ika' olunmaktadır. Halbuki bu ef'âlin emr-i İlâhî'ye münâfî ve şer'-i şerif nazarında merdud olduğu, sureti merbut fetvâ-yi şerîfe ile de müeyyettir. Vatan-ı Osmânî'nin dûçâr olduğu her türlü musîbetlerin ta'miri ve nüfus ve kuvvet itibariyle uğradığı zâyiâtın telâfisi vücûbundan dolayı hükûmet-i hâzıra indinde bugün her ferdin hayatı ve sa'yi her zamandan ziyade kıymettardır. Bu cihetle Hükûmet, vâsıl olmak istediği maksad-ı hayr ü salâha kan dökmeden vusûlü her vechile tereih etmekle beraber devlet'in ve millet'in hakîkaten tehlike içinde bulunan hayâtını ve selâmetini kurtarmak için yola gelmiyenleri şer'i şerif ve kanun-ı münîf mucibince ve Hatt-ı Hümâyûn ile tebliğ olunan irâde-i Seniyye-i Hilâfet - penâhî'ye imtisâlen te'dip etmekte tereddüt etmiyecektir. Binâenaleyh, evvelâ harekât-ı isyâniyye'nin mürettip ve müşevviki olanların iğfâlât ve tezvîratına kapılarak ve yaptıklarının neticesi ne kadar vahîm olacağını düşünmiyerek onlara iştirak edenlerden bir hafta zarfında izhâr-ı nedâmet ve şevketli Pâdişâhımız Efendimiz

toplamakta, vergi koymakta ve zorla halkın elinden mal ve mülkünü almaktadırlar. Topladıkları paraları askerin yiyeceğine ve donatımına harcayacaklarını söylüyorlarsa da bu gerçek değildir. Çünkü onların tek maksadları kese-lerini doldurmaktır. Bazı bölgelerde köyleri ve kasabala-rı yakıp yıkıp bir çok insanı öldürdükleri, Pâdişah"ın gönderdiği memurları değiştirdikleri, kendi adamlarını iş başına getirdikleri, hükûmet merkezi ile bağlantıları kestikleri ve devlet tarafından verilen emirleri dinleme-dikleri görülmüş, bu suretle Halîfe'ye ihânet ettikleri ve memleketin âsâyişini bozmak için yalan haberler yaya-rak karışıklıklara sebeb oldukları da meydana çıkmış-tır. İşte yukardan beri sayılan hallerden ötürü bu kişi-ler ve onlarla beraber olanlar bâğîdirler. Çıkarılmış olan emirden sonra da hareketlerinde devam ederlerse, bu kişilerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve hal-kı kurtarmak "Vâcib" dir, bu gibileri öldürmek de "Meşru' ve farz" dır. Bunları öldürmek için, muktedir olan her müslümanın, Halîfe'nin etrafında toplanması ve hareket geçmesi de "Vâcib" dir. Halîfe tarafından görevlendirilen ve bunlara karşı gönderilen askerler, görevlerini yapmaz veya kaçarlarsa büyük günah işle-miş olurlar. Bu gibiler dünya'da "Tâ'zîr-i şedîd'e" ve âhi-rette de "Azâb-ı elîme müstahak" olurlar. Halbuki gö-revlerini yapanlar ve onlardan birisini öldürenler gazi, onlar tarafından öldürülenler de şehid olurlar. Bunlara karşı harekete geçmek üzere Pâdişah'ın verdiği emre uymayan müslümanlar da günahkârdır denilliyordu (298). İşte İngilizler, Ali Rıza ve Salih Paşalara yaptıramadık-

---

Hazretlerine arz-ı sadâkat edenlerin aff-ı âliye mazhar olacakları, sanîyen, mürettip ve müşevviklerin ve onlarla beraber harekette inad edecek olan âsîlerin şer'an ve kanunen te'dip edileceği ve memleket'in herhangi cihetinde olursa olsun ahâlî-i islâmiyye tarafından sunuf-i sâire-i ahâliye... karşı taadiyat ve tecâvüzat vukuu, Hükûmetçe hiç-bir vechile tecviz olunamıyacağından böyle bir hal vukuunda müte-câsirlerinin ve o hususta müsâmaha ve müşâreketi görülenlerin şah-san ve şedîden düçâr-ı mücâzat olacakları i'lân olunur. Sadrazam Fevzi". Bak, Nurettin Peker, S. 165.

(297) Ahmet Reşid, S. 284.

(298) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2054.

larını, Damat Ferit Paşa'nın bir beyannâmesi ve bu beyannâmenin hükümlerini kuvvetlendiren bu fetvalar ile sağlamış oldular, yani Kuvâ-yi Milliyecileri, memleketin kanunlarını çiğneyen; Hükümdârını saymayan, bir takım bahânelerle halkı soyan kişiler olarak i'lân ettirdiler ve bu suretle Türk halkının onlara karşı cephe alacağını umdular, bu sebeple bunları herkese duyurmaya çalıştılar (299). Gerçekten onların bu yoldaki çabaları, yurdun bazı bölgelerinde küçümsenmiyecek yankılar meydana getirdi, ayaklanmalar doğurdu. Fakat bunu daha önceden hesap etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın, bu silâha aynı silâhla karşı koyması yani tam tersi bir fetva alarak halkı uyarması, belki de İngilizlerle Damat Ferit Paşa'nın düşündüklerinin daha etkin bir hale gelmesini önlemiş oldu. Gerçekten, "Ankara Müfti ve ulemâsından" alınmış olan bir fetva (300), 16 nisan 1920'de bütün müftülüklere tebliğ edildi ve bunu, her müftünün onaması istendi (301). Bu fetva'da, özet olarak, meşru' haklarına tecâvüz edilen bir memleketi düşmandan temizlemek için, kavgaya girişen müslümanlar "Bâğî" olmazlar, tersine olarak düşmanla yaptıkları, savaşlarda ölenler şehid, kalanlar gazi olurlar. Esâsen düşmanların zoriyle ve ayartmasiyle gerçeklere aykırı olarak İstanbul hükûmetince çıkarılmış olan fetvalara uymak da şer'an câiz değildir deniliyordu (302). 21/22 nisan'da Bursa ulemâsı da İstanbul'-

(299) T. Bıyıkoğlu, I, S. 58.

(300) Nimet Arsan, S. 298.

(301) Ankara Müftüsü ve ulemâsının fetvasını Mustafa Kemal Paşa, aşağıdaki şekilde, 15. Kolordu'ya bildirdi : "Ankara 16-4-1336. Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine. 1) Ankara Müfti ve ulemâsının verdiği fetvâ-yi şerîfe, imza eshâbı tarafından bu gün müftilere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviye-i müstakile ile kazalar müfti efendilerinin dahi vaz'-ı imza etmek suretiyle iştiraklerinin te'mîni münâsib olur. 2) Mıntaka-i âlileri dâhilindeki müfti efendilerin, fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber (?) şimdiden telgrafla isimlerinin iş'ârı mercûdur. Hey'et-i Temsîliyye nâmına. M. Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 298.

(302) Bu fetvâdan bir kısım aşağıdadır: "Bu surette hukuk-ı meşrûası bi-l-fiil ma'rûz-ı tecâvüz olan memâlik-i mezkûreyi düşmandan tathîr için mücâdele ve mücâhede eden cumhûr-ı müslimîn şer'an

un fetvasına karşı "Esârette bulunduğu muhakkak olan Fetvâ Emîni'nin fetvâsiyle Pâdişah irâdesinin muta" olamayacğı muhakkaktır. Cümlemiz bu kanaattayız" demişler ve bu yolda yazılmış olan bir kâğıdı imzalamışlardı (303). Sözün kısası, Ankara'da, yeni bir hükûmet'in kurulacağı o sıralarda durum büsbütün karışmış, İ'tilâf Devletleri daha saldırgan bir hal almış ve Ferit Paşa Hükûmetinin fetvalarının yayımlanmasından hemen sonra Düzce ve Bolu isyanları başlamıştı. Fakat hiç bir şey, 23 nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına engel olamadı.

---

bâğî olurlar mı? El cevab olmazlar. Bu suretle düşmanlara karşı açılan mücâhede'de vefat edenler şehid, ber hayat olanlar gazi olurlar mı? El cevab olurlar. Bu suretle mücâhede ve vazîfe-i dîniyyesini îfâ eden cumhûr-ı müslimîne karşı düşman tarafını bi-l-iltizam, müslüman beyninde îka-ı fitne ederek isti'mâl-i silâh eden müslimîn şer'an ekber-i kebîre mürtekib ve sâî bi-l-fesâd olurlar mı? El cevab olurlar. Bu suretle Düvel-i muhâsıma'nın ikrâh ve iğfâli ile vâkı'a ve hakîkate gayr-i muvâfık olarak sâdır olan fetvâlar şer'an muta' ve ma'mûlün aleyha olur mu? El cevab olmaz". Bak, Hüsnü Açıksözcü, s. 45.

(303) Ali Fuad Cebesoy, I, S. 356.

II

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı; faaliyeti ve buna karşı İstanbul Hükûmetinin tutumu. Barış şartlarının Osmanlılara tebliği. Sévres Antlaşmasından sonra Türkiye

Meclis'in açılma hazırlıkları.

1 — İstanbul'un işgali ve Milletvekillerinden bazılarının tutuklanmasından sonra yeni bir Meclis'in toplanmasını gerekli sayan Hey'et-i Temsîliyye, 19 Mart 1920'de ilgililere bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını ve seçilecek kişilerin Ankara'da toplanmalarını istemişti (1). Fakat toplantıların yapılabileceği bir bina bile yoktu. Gerçi, İttihad ve Terakkî Kulüb'ü için yapılmakta olan bina bu iş için kullanılabilirdi. Fakat bu bina henüz tamamlanmamıştı, kiremitleri de satın alınmamıştı.. Onun için, inşa hâlinde bulunan bir ilkokul'un kiremitleri hemen buraya aktarıldı ve hızla bitirilmiş olan bina pek sâde bir surette döşendi ve toplantılar için uygun hâle getirildi.

İlgililer arasında, açılacak meclisin hangi adı taşıyacağı meselesi de tartışıldı. Bazıları bu Meclis'e Kurultay denilmesini istediler. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte daha bazıları "Meclis-i Kebîr-i Millî" adı üzerinde durdular (2) ve sonunda "Büyük Millet Meclisi" adını kabul ettiler (3). Ancak, yeni seçilenlerle İstanbul'dan kaçabilen Milletvekillerinin (4), Ankara'ya geldikleri sıralarda bile henüz Büyük Millet Meclisi'nin hangi gün ve tarihte açılacağı belli değildi. Bununla beraber hazır-

---

(1) Nutuk, I, S. 301.

(2) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 13. Belge 352.

(3) İ. İnönü, Millî Mücadele, 15 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(4) İstanbul'dan kaçabilen Milletvekilleri arasında, Meclis Başkanı Celâleddin Ârif Bey de vardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı, 23. Belge 603.

lıkların 23 nisan'dan önce biteceği anlaşıldığı için Meclis'in, 23 nisan cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak (5), açılmasına karar verildi ve açılışla ilgili olarak 21, 22 nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 nisan cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacıbayram camiinde, bütün Milletvekilleriyle beraber cuma namazı kılındıktan sonra "Lihye-i saadet" (6), sancak-ı şerif ile meclis binâsına gidileceği ve burada duâlar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor, 23 Nisan gününün "Kutsallığının te'yidi için 21 nisandan itibâben "Merkez-i vilâyette Vâli Beyefendi Hazretlerinin tertibiyle hatm ve buhârî-i şerîf tilâvetine" başlandığı bildiriliyor ve yurdun her köşesinde aynı suretle hareket edilmesi isteniyordu (7). Bir gün sonra yani 22 nisan 1920'de yayımlanan genelge ile de, açılış tarihinden itibâren bütün "Makamât-ı mülkiyye ve askeriyyenin ve umum milletin merci'i'nin Büyük Millet Meclisi olduğu bildiriliyordu (8).

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı.

23 Nisan 1920'de Hacıbayram Câmiinde Cuma namazı kılındıktan sonra, câmiin avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. En önde, yeşil örtülü bir rahle'nin üstüne konulmuş olan, Kur'ân-ı Kerîmi ve "Lihye-i Saâdet'i başının üstünde taşıyan bir kişi vardı. Törene katılmış olanların geçeceği yolun iki tarafına halk ve asker sıralanmış bulunuyordu. Yavaş yavaş yürüyen ve her tip insandan meydana gelmiş olan bu alay, tekbîr getire getire meclis'in toplanacağı binânın önüne geldi ve durdu.

---

(5) Nutuk, I. S. 308.

(6) "Lihye-i şerîfe veya Lihye-i saadet", Hazret-i Muhammed'in sakalının kırpıntısından toplanıp muhâfaza edilen kıl veya kıllar" a verilen ad. Bak, Ferit Devellioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara 1962.

(7) Nutuk, I, S. 308.

(8) Nutuk, I, S. 309. Daha sonra Hukuk-ı Esâsiyye Encümeni, Büyük Millet Meclisi'ni aşağıdaki şekilde ta'rif etti : "Büyük Millet Meclisi, teşrî' ve icra kudretlerini hâiz ve irâde-i devlete bizzat ve müstakillen vâzı'ül yed'dir". Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi C I, S. 281.

Burada bir duâ okunduktan ve kurbanlar kesildikten sonra Milletvekilleri binâya girdiler. Meclis, saat 14.45'de en yaşlı Milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in bir söyleviyle açıldı. "Hüzzâr-i kiram" diye başlayan bu söylevinde Şerif Bey, İstanbul'un, geçici olarak yabancılar tarafından işgal edildiğini ve bu suretle "Hilâfet makamının ve hükûmet merkezinin" istiklâlini kaybettiğini, bu hâle boyun eğmenin ise "Ecnebî esâretini kabul" etmek demek olduğunu, halbuki öteden beri özgür olarak yaşamış olan Türk milletinin yine de aynı suretle yaşamak istediğini, esir olmayı şiddetle reddettiğini ve bundan dolayı bu meclisi topladığını söyledikten sonra, "Milletimizin dâhili ve hâricî istiklâl-i tam dâhilinde mukadderâtını bizzat der-uhde ve idâre etmeye başladığını bütün cihâna İlân ederek Büyük Millet Meclisini" açıyorum demişti (9). Ertesi gün yani 24 Nisan'da bu meclis huzurunda Mustafa Kemal Paşa, geniş bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Mondros Mütârekesinden 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen zaman içindeki olayları özetleyen Mustafa Kemal Paşa (10), aynı bün bu meclis'e başkan seçildi (11).

Büyük Millet Meclisi'nin ilk karar ve tebliğleri.

II — Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, bir hükûmet kurma işi hemen ele alınmıştı. Bununla beraber 2 Mayıs 1920 tarihine kadar hükûmet kurulmadı, bu sebeple de işler, Mustafa Kemal Paşa ve ona yardımcı olarak çalışan bazı kişiler tarafından yürütüldü (12) ve önemli kararlar alındı. Onun için Büyük Millet Meclisi'nin ilk karar ve tebliğlerini, hükûmetin kurulmasından önceki ve sonraki kararlar olmak üzere iki katagoride top kıyacağız.

A — Hükûmet kurulmadan önce yapılan işler :

1 — Büyük Millet Meclisi, 25 Nisan 1920 de düşman propagandasına inanılmaması gerektiğini bildiren bir beyannâme yayımladı. "Büyük Millet Meclisi emriyle

(9) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi. C. I. S. 8, 16, 26, 30, 33, 36.

(10) Aynı ceride, S. 39.

(11) Nutuk, II, S. 9. Nimet Arsan, S. 302.

(12) "25 nisan 1920 de B. M. M. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında olmak üzere yedi kişilik muvakkat icra heyetini seçmiştir". Bak, İslâm Ansiklopedisi. S. 745.

Reis Mustafa Kemal" diye bir imza taşıyan bu beyannâmede, "Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olan biteni dinleyip anladıktan sonra, millete hakîkati söylemeğe lüzum gördü" denildikten sonra "İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hâinler, sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar", yurdun çeşitli bölgelerini işgal etmiş olan düşmanlara karşı silâha sarılan vatandaşlarınızı ve din kardeşlerinizi, yine size öldürtmek için "Pâdişah ve Halife'ye isyan" etmiş olarak gösteriyorlar. Halbuki Ankara'da toplanan meclis, Pâdişah ve Halîfe'yi düşman baskısından kurtarmak, vatanın parçalanmasına engel olmak ve İstanbul'u yeniden ele geçirmek için uğraşıyor. "Biz vekilleriniz", Allah ve Peygamber adına "Yemin ederiz ki, Pâdişah'a, Halîfe'ye isyan sözü" yalandır. İstediğimiz tek şey, Hindistan ve Mısır'ın başına gelen hâlden vatanımızı kurtarmaktır. Onun için İngiliz câsuslarının uydurduklarına inanmayın, İzmir, Adana, Urfa ve Maraş gibi düşman istîlâsına uğramış şehir ve kasabalarımızı kurtarmak üzere silâha sarılan milletdaşlarınızı ve kardeşlerinizi, size vurdurmak istiyenleri dinlemeyin, "Onları, Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezâlandıracak olanlara yardım edin ki" yurdunuz kaybedilmiş olmasın, "Milletimiz köle olmasın" deniliyor ve "Allah'ın lâ'neti, düşmana yardım eden hâinlerin üzerine olsun ve rahmet ve tevfiki (de) Halife ve Pâdişahımızın, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın" temennisinde bulunuluyordu (13).

2 — 26 nisan'da "Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisi'ne" bir mektup gönderildi. Bu, Büyük Millet Meclisi'nin "İlk siyâsî teşebbüsü idi (14).

3 — 27 Nisan'da Pâdişah'a, "Büyük Millet Meclisi emriyle Mustafa Kemal" diye imza taşıyan bir "Sadâkat arîzası" gönderildi. "Pâdişah-ı a'zam, Halîfe ve Hâ-

(13) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 60. Nimet Arsan, S. 303.

(14) Bak, Türk - Rus ilişkileri.

kan-ı akdesimiz, Efendimiz" diye başlayan bu arîza'da aynen şöyle deniliyordu :

"İstanbul'un işgali ve bunu izliyen fâcialar üzerine, durumu incelemek, saltanatınızın hukukunu ve millî istiklâlimizi savunmak ve sağlamak maksadiyle bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık. Andolu'nun, düşman istilâsı altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından olağanüstü yetkilerle izinli kılınan Milletvekilleri, oybirliği ile aldıkları karar sonunda bazı gerçekleri yüce kapınıza arzetmeyi, kendileri için bir sadakat ve kulluk görevi bildiler :

Pâdişahımız, Yüce ma'lûmunuzdur ki, Hânedânınızın kutlu ve ulu atası olan Sultan Osman, millî tarihimizin mutlu ve uğurlu bir gecesinde, hâtırası nesillerden nesillere intikal eden bir düş görmüştü. O düş'ün, üç kıt'a üzerinde gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kutsal ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız koskoca bir gövde kalmıştı. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derine gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ulu atalarınız Rumeli'de kendi başına cihan kıt'alarını fetih ve istîlâ ederken, ordularını da Anadolu topraklarından da'vet eder ve uzak memleketlerin, büyük ana hatlarını; askerî yollarını korumak üzere yine Anadolu'dan ahâli getirterek en önemli noktalara yerleştirirlerdi. Bu halk kütleleri Bosna - Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı, Basra körfesine kadar indirildi, Suriye, Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Pdişahımız; Yüce saltanat merkezinizin şeref ve devamı için Anadolu halkı, yüz yıllardan beri baba ocaklarından uzak savaş yerlerinde can vermeyi, kendisine en kutsal bir borç bilmiştir.

Anadolu boşaldı, Anadolu vîvân oldu; fakat ülkelerden ülkelere uzayan Hâkanlığınızın büyüklüğü ve güçlenmesi için her sıkıntıyı, her felâketi cana minnet bildi. O bir topraktır ki; Macaristan içlerinden Yemen çölle-

rine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar, kuşak kuşak uzayıp giden sonsuz şehitliklerle kuşatılmıştır. O meşhetleri her yerden fazla, şimdi hürriyet ve istiklâli için bir halk savaşı içinde bulunan, bu eski Anadolu verdi.

Şevketli Pâdişahımız; İslâmın her tarafta bozguna uğrayan bayrakları gelip bu memleketin ufuklarında toplandı, orada kendine en son sığınağı ve kurtuluşu aradı. İzmir'in işgali üzerine memleketinizin en bakımlı ve en mutlu bir parçası ateş, yağma ve vuruşma ile nasıl baştan başa harab oldu bilirsiniz. Hiç bir hakka dayanmayan ve milletimizi son yurdunda esirlik altına almayı emel edinen bu vahşi akın üzerine duyduğunuz acıyı, dünya basınına kendiniz bildirmiştiniz. İzmir'in işgalini, Adana fâciaları, bu fâciaları Maraş ve Antep boğazlaşmaları ve onu da, felâketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali izledi. Soyundan yetiştiğiniz millet, binlerce yıldan beri dünyanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış bir millet sıfatiyle, bu haller karşısında Pâdişâhını, ordularını kullanmaktan men' ve yoksun edilmiş gördüğü için, kendi kendine silâha sarıldı ve nerede ana vatanı saldırıya uğramışsa oraya, dinî ve millî nâmusunu kurtarmak için, koştu. Pâdişâhımız; Kafkasya'nın islâm kahramanları babalarının ocaklarını, kendilerinden yüz kere kuvvetli bir düşmana karşı otuz yıl, kadın erkek savundular, Cezâyir, yirmi yıldan beri bir yiğitlik devri yaşıyor, zavallı Fas, on yıldır ki, Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trabulus, bir avuç kahramânîyle aynı kavga içindedir. Bu gün İslâm âleminin her köşesi silâhtan tamamiyle yoksun bir halde iken; zulüm ve hiyânet boyunduruğunu atmak için ayaklanırken, Abbâsî ve Fatımî Hilâfetlerinden, Sulçuk Türklerinden beri hemen bin yüz yılı aşan bir zamandır, istiklâl, hürriyet ve dîn için savaşan büyük milletimiz; Asyanın ve İslâmın bayraktarı diye dünya çapında ün yapmış olan milletiniz kurtuluşunu, canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi?. Şevketmeâb Efendimiz; Millî savunmamızı, mübârek makamınıza karşı bir ayaklanma su-

rûhunda göstermek ve halkı kandırmak için durmadan çalışan hâinler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman zaferlerine yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da, vurulan da hepsi sizindir, hepsi aynı derecede sadık evlâtlarımızdır. Millî savunmamızı, düşmanların beyrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar, terk edemeyiz. Her yeri, bir büyük Hâkanımızın, dînî ve İlâhî aşkına çok parlak ve gösterişli bir tanık olan İstanbul ma'betleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatan toprakları üstünden yâd adamların ayakları çekilmedikçe biz, savaşımızı devam ettirme zorundayız. Allah, atalarının yurdunu koruyan, Halîfe ve Hâkanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâtlarınızla beraberdir. Kendi hükûmetimizin idâresi altında bahtı kara ve fakîr yaşamak, yabancıların esirliği altında kavuşulacak rahat'a ve mutluluğa, bin kere yeğdir. Pâdişâhımız; Kalbimiz sadakat ve bağlılık duygusu ile dolu olarak, tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir bağlılıkla toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk bu sözü (?) Halîfe ve Pâdişâhıma sadâkat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibâret olacağını yüce kapılarına en büyük saygı ve alçak gönüllülükle arzeder" (15).

Hiyânet-i vataniyye kanunu.

4 — Damat Ferit Paşa'nın yeniden iş başına gelmesi, millî hareket aleyhine bir beyannâme yayımlaması, Şeyhülislâm Dürrî Zâde'nin yine millî hareket aleyhine bir fetva vermiş olması, Türkiyedeki olayların büsbütün artmasına sebep oldu ve iç ayaklanmaların başlamasını da kolaylaştırdı. İşte Büyük Millet Meclisi, yurt'da meydana gelen olumsuz cereyanları önlemek, ayaklanmaları kışkırtanlarla idâre edenleri ve ayaklanmalara katılanları yola getirmek için "Hiyânet-i vataniyye" kanununu çıkardı. 29 nisan 1920 tarihini taşıyan bu kanunun birinci maddesinde, hangi suçları işliyenlerin vatan hâini sayılacağı, ikinci ve üçüncü maddelerinde de, bunlara verilecek cezâlar açıklanmakta idi. Vatan hâinlerinin cezası ölümdü.

---

(15) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 123. Nimet Arsan, S. 305.

5 — 27 Nisan'da Büyük Millet Meclisi, çok heyecanlı bir gün yaşamıştı. Çünkü o gün, Osmanlı Hükûmeti eski Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) Paşa, Büyük Millet Meclisine geldi ve bu suretle de millî kuvvetlere resmen katılmış oldu. Her sınıf halk ile askerler arasında büyük şöhreti olan ve fakat o güne kadar Kuvâ-yi Milliyye aleyhinde bazı emirler vermiş bulunan bu Paşa'nın (16), birden bire karar değiştirmesi çok dikkat çekici idi. İstanbul onun bu kararını, daha Harbiye Nâzırı bulunduğu sıralarda Kuvâ-yi Milliyye ile gizlice iş birliği hâlinde bulunmasına bağlıyordu (17). Ankara'nın ise, Fevzi Paşa'ya iyi bir gözle bakmadığı bir gerçekti. Nitekim, Damat Ferit Paşa'nın iktidâra gelmesiyle Harbiye Nâzırlığından ayrılmış olan Fevzi Paşa (18). Ankara'ya gitmek üzere, İstanbul'dan kaçarak 25/26 nisan'da Lefke'ye (Osmaneli) geldiği vakit durum, Mustafa Kemal Paşa'ya duyurulmuş fakat alınan cevap, "Fevzi Paşa'yı geldiği yere îâde edersiniz" şeklinde olmuştu (19). Halbuki Kuvâ-yi Milliyye'nin, Fevzi Paşa çapındaki komutanlara çok ihtiyacı vardı. Ayrıca, dürüst, fazîletli ve her şeyden önce büyük bir asker olan bu paşa'ya 25/26 nisan'da Lefke'ye gelmiş bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın da saygısı büyüktü (20). Bu sebeple Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa katında yeniden teşebbüse geçti ve Fevzi Paşa'nın Ankara'ya kabulünü sağladı (21). Bütün bunlardan habersiz olan Fevzi Paşa ise, 27 nisan'da Ankara'ya gelerek doğruca Büyük Millet Meclisi'ne gitmiş ve orada çok dikkate değer bir konuşma yapmıştı. İşte, Kuvâ-yi Milliyye lehine bazı hareketler sağlayacağı kabul edilerek Büyük Millet Meclisi tarafından bir özeti 29 nisan'da yayımlanmış olan bu konuşmasında Fevzi Paşa, "Mevkı'-i esâretten kurtularak milletin sîne-i

(16) Bak, S. 68, 69.

(17) Hüsameddin Ertürk, S. 439.

(18) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 349.

(19) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 371.

(20) Aynı eser, S. 368.

(21) Aynı eser, S. 371.

sebestîsine ilticâya muvaffak" olduğundan ötürü Allah'a şükrettiğini bildirdikten sonra İstanbul'un ve Harbiye Nezâreti'nin nasıl işgal olunduğunu, uyku sırasında Türk askerlerinin İngilizler tarafından nasıl şehid edildiklerini anlattı, cuma selâmlığında, "Kudret-i saltanatın timsâli olarak bulunması mu'tad olan" silâhlı askerlere müsaade olunmadığını bildirdi, Pâdişâh'ın üzüntülü hâlini ve sözlerini nakletti (22).

6 — 30 nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Birleşik Amerika ile tarafsız devletler ve İ'tilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarına bir nota verildi. Bu notada, İstanbul'un İ'tilâf kuvvetleri tarafından sebepsiz ve haksız olarak işgali üzerine Türk milletinin, İstanbul'da bulunan "Halîfe ve Hükûmeti esir telâkkî ederek", Milletvekillerinden mürekkep bir meclis toplamayı lüzumlu gördüğü, bu yüzden seçime gittiği, seçilenlerden kurulu bir meclisin (Büyük Millet Meclisi) 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanarak, vatanın bu günkü ve gelecekteki "Mukadderâtını eline" aldığı; bu meclisin bütün üyelerinin, İstanbul'un işgalini mütâreke hükümlerine aykırı buldukları ve protesto ettikleri açıklandı; Osmanlı parlementosunun toplantı halinde bulunduğu bir sırada, basıldığı, Milletvekillerinden bazılarının İngilizler tarafından tutuklandığı, senatör, komutan ve yazarlardan bazılarının da, evlerinden alınarak ve ellerine kelepçe vurularak götürüldüğü, resmî ve özel kuruluşlardan bazılarına süngüzoriyle girildiği belirtildi; bütün hukukuna yapılan bu saldırılardan ve "Hâkimiyyetine indirilen darbeden" dolayı "Osmanlı Milleti"nin, memleketin idâresini, "Meclis'den seçtiği bir İcra Heyeti'ne" verdiği bildirildi, ayrıca Meclis'in, 29 nisan'da kabul ettiği bazı hususlar da aşağıdaki şekilde kendilerine tebliğ edildi: a) "Hilâfet ve Saltanat makarrı olan İstanbul ile İstanbul Hükûmeti, Osmanlı milleti tarafından Müttefiklerin esiri telâkkî edildiği için, İstanbuldan sâdır olacak emirler, fetvâlar" hüküm-

(22) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 14, belge 368, Nimet Arsan, 312.

süzdür. b) "Müstakil ve hür bir devlet hâlinde" kurucu haklarını savunmaya kararlı olan "Osmanlı Milleti hakkı ve şerefli bir barış" istediğini bildirir ve kendi adına temâsa hütlere girişme hakkını da ancak kendi temsilcilerine verir. c) Osmanlı hıristiyanları ile Türkiye'de yaşıyan yabancılar, "Milletin himâyesi altındadır. Ancak bunların, Vatanın emniyet ve âsâyişi aleyhinde hiç bir hareketde" bulunmamaları gerekir (23).

7 — İşte bütün bu önemli işlerin yapıldığı sıralarda Ankara'da henüz bir hükûmet kurulmamıştı, fakat tartışması yapılıyordu. Çoğunluk, Ankara'da kurulacak olan idârenin geçici olması lâzım geldiğini, Saltanat ve Hilâfet makamı istiklâle kavuştuğu anda, bu kuruluşun görevinin sona ermesi gerektiğini kabul ediyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu fikirde değildi. Onun için bu hususla ilgili olarak verdiği bir önergede O, hükûmet kurulmasının zarûrî olduğunu, geçici olarak bir hükûmet başkanının veya "Bir Pâdişah kaymakamı kabul edilmesinin yerinde olmadığını, yasama ve yürütme yetkisi bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut" olamayacağını, "Meclis'den tefrik ve tevkîl edilecek" bir hey'et'in, işleri idâre edeceğini, meclis başkanının aynı zamanda bu hey'et'in de başkanı olacağını, Pâdişah ve Halîfe'nin durumunun ise, zor ve baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenliyeceği kanunla ta'yin ve tesbit edileceğini belirtmişti (24). Bu önergeden sonra bile bir anlaşmaya varmak güç oldu, hatta bir ara Büyük Millet Meclisi, kendini hükûmet gibi kabul etme eğilimi içine girdi, meclis başkanlık divânının, memleket işlerini doğrudan doğruya yürütmesini düşündü. Fakat sonunda yani 2 mayıs 1920 de çıkarılan bir kanun, "İcra Vekilleri Hey'et'inin" nasıl seçileceğini tesbit etmişti.

B — Hükûmet'in kurulmasından sonraki karar ve tebliğlerin bazıları.

---

(23) Nimet Arsan, S. 314.

(24) Nutuk, 2, S. 4.

1 — 4 mayıs'da, Büyük Millet Meclisi'nin, "Teşkîlâtına âit bir genelge yayımlandı. Buna göre "Büyük Millet Meclisi'nin siyâsî niteliğini tesbit eden ve ikinci toplantı'da oybirliğiyle kabul olunan hususların en önemli noktaları" : a) "Millî irâdenin bilfiil vatan mukadderâtıma vâzı'ulyed tanınması"nın, esas prensip olarak kabul edilmesi; b) Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme kuvvetlerini kendisinde toplaması; c) Büyük Millet Meclisi'nin, kendi içinden ayıracağı ve vekâlet vereceği üyelerinin yürütme görevine memur etmesi, bunların ayrı ayrı ve hey'et olarak da Meclis'e karşı sorumlu olması; d) Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın, aynı zamanda, "İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin de başkanı olması idi. Bu genelgeye, "İcrâ Vekilleri'nin" adlarını ve İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin seçimine dâir olan kanunun nerede yayımlanmış olduğunu gösteren bir liste eklenmişti (25).

2 — 6 mayıs'da "İcrâ Vekilleri Hey'etinde", genel siyâsî durum görüşülmüş, Bolşevik'lerle yapılacak anlaşma ve "emperyalizm siyasetine âlet olan Ermeni hükûmetinin" ortadan kaldırılması lüzumu üzerinde durulmuş, fakat Barış Konferansı'nın Türkiye hakkında alacağı kararlar kesin olarak bilininceye kadar İ'tilâf Devletlerin, Türkiye ile "itilâf ihzarı imkânından yoksun bırakmaya bugünki iç ve dış durumumuzun müsait" olmadığı, ortaklık şartları az çok belirmeden ve Türkiye'ye sağlayacakları maddî yardımlar belli olmadan Bolşeviklerle işbirliği yapılamıyacağı, "Ermeni vukuâtı bütün âlem-i İseviyyeti" Türkiye aleyhine harekete geçiren bir hal olduğuna göre şimdilik Ermenilere karşı girişilecek düşmanca bir hareketin sakıncalı olacağı kararlaştırılmıştı (26).

3 — 9 mayıs'da, "Büyük Millet Meclisi Şer'iyye Encümeni" tarafından, İslâm âlemine yayımlanmak üzere, hazırlanan beyanname Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Önemli bazı noktaları kapsayan bu beyannamede özet olarak a) Hilâfet merkezi olan İstanbul ile Halîfe, esâ-

(25) Faik Reşit Unat, Tarih Vesikaları, I, sayı 6. Belge 404.

(26) Nimet Arsan, S. 318.

ret altına alınmıştır. b) Bir İslâm memleketi olan Türkiye'nin işgal edilen yerlerinde özellikle İstanbul'da müslümanlar İngiliz kanunlarına göre yargılanmaktadır. Bu hal, "Halîfe'nin kaza hakkına müdâhale"dir. c) Düşmanlarla birlikte yerli Hıristiyanlar, "İslamları katl ve İslâm kız ve kadınlarının ırz ve namusunu hetk" etmekle, müslümanların "Mukaddesâtını" tahkîr ve Kur'ân-ı Kerîmi "Tezyîf" etmektedirler. d) "Ehl-i islâmın cellâd-ı bi-emânı olan" İngilizler, bu suretle hareket etmekle, "Hilâfet-i İslâmiyye'yi" ortadan kaldırarak "Bütün cihâna hâkim olmağı ve müslümanlığı da yok etmeği düşünmektedirler. Bu durum karşısında Türk milleti silâha sarılmış, teşkîlâtlanmayı lüzumlu bulmuş ve Ankara'da büyük bir millet meclisi toplamıştır. İşte böyle önemli bir zamanda "İstanbul muhîtinde hevesât-ı hayvâniyyesi melekât-ı insâniyyesine gâlib" bazı kötü kişiler, sadece yüksek makamları ele geçirmiş olmak için, milletin giriştiği kurtuluş hareketini bir isyan, vatanlarını kurtarmak için silâha sarılmış olanları da âsî olarak göstermektedirler. Onun için bu gibilerin yaptıkları propagandalara inanılmamalı ve silâha sarılmış olanlara yardım edilmelidir deniliyordu (27). Bundan sonradır ki, Büyük Millet Meclisi tarafından İslâm âlemine, aşağıda bir özetini verdiğimiz beyannâme yayımlandı. "Cenup çöllerinin bir köşesinde arzın seslerini dinliye dinliye yatan Peygamber-i zî-şânın ruhlarını ruhlarımızla birleştirdiği islâm kardeşlerimiz" diye başlayan bu beyannâmede, "Şam'ın, Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın düşmesinden sonra İslâmın son" Hilâfet merkezi olan İstanbul da "Düşman silâhlarının gölgesi altına düştü. Biz, Avrupa, Afrika ve Asya'daki islâm ülkelerinin kaybedilişine ağlarken düşmanların, Hicaz ve Yemeni de istîlâ ettikleri görüldü, istîlâ edilen yerlerin bir çoğunda İngiliz hâkimiyyeti kuruldu. Onlar şimdi de "On yüzyıllık bir zamandanberi" müslümanların yurdu olan Anadolu'ya yöneldiler ve oraya "Taraf taraf istîlâ orduları çıkardılar". Bunlardan, Mora, Tesalya, Güney Arnavut-

(27) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 246. Nimet Arsan, S. 319.

luk, Makedonya ve Girit müslümanlarının katili olan ve "Yunan ordusu adını taşıyan eşkıya" sürüsü, bakımlı ve verimli bir Türk vilâyetini (İzmir) "Vurgunla, yangınla" ıssız ve vîran bir hâle getirdi. Gerçi, milletlerarası bir komisyon bu hâli belirtti. Fakat İngilizler ve onlarla birlik olanlar Yunanlılara' "İşine devam et, sana beyân-ı i'timâd ediyoruz" dediler. Öte taraftan Adana, Maraş, Urfa gibi Türk ve islâm memleketleri, "Fransız zâbitlerinin idâresinde Ermeni kîn ve gayzına", "Yenecek, parçalanacak bir av gibi terkedildi". Bu durum karşısında Türk erkek ve kadını atalarından hâtıra olarak kalan eski silâhlarla, "Her tarafta düşmanı karşılayarak geri iten bir halk mücâdelesine" başladı. Bunun üzerine İngilizler; "Halkın vücuda getirdiği cepheleri geri almaya razı olmayan" Ali Rıza ve Salih Paşa hükûmetlerini istî'fa ettirdiler; İstanbul'un Türkler'e bırakılacağına söz vermiş olan İngilizler, On gün geçmeden verdikleri sözden dönerek şehri askerî işgal altına aldılar; geceleyin yataklarında uyumakta olan Türk askerlerini şehit ettiler; Parlamento'yu basarak Milletvekillerinden bazılarını tutukladılar; tanınmış komutanlarla devlet adamlarını ve yazarlardan bazılarını evlerinden alarak sürdüler; "Her şeyi batının adâlet ve merhametinden bekliyecek kadar anlayışsız" bir adamı, yeniden iş başına getirerek, müslümanları birbirine kırdıracak şekilde fetvalar çıkarttılar. "İşte biz, bir yandan istilâcıları geldikleri yere tard etmek,, öte yandan kandırılmış olanları yola getirmek" için silâha sarıldık. Fakat düşmanların bizim kurtuluş hareketimizi, Halîfe'ye karşı bir isyan gibi gösterdiklerini ve bizi günahkâr bir kütle olarak tanıttıklarını işitiyoruz. Halbuki Türk milleti eskisi gibi "Bu gün de islâm dinine ve islâm âlemine karşı üzerine aldığı büyük göreve gevşemez, sarsılmaz bir iman ile bağlıdır. Onun için biz, "Düşmanların tezvirine ve iğfâline" kapılmamamızı diler, aynı zamanda Anadolu ulemâsının, "Müslümanların düşmanı olan muhâsım devletler tarafından işgal edilen İstanbul'da, müslüman askerlerinin silâhları alınmış, hükûmet dâirelerine el konmuş sıkı yönetim i'lân edilmiş ve Hilâfet hakları gasbedilmiştir. Bu sebep-

le Halîfe'nin kurtarılması hususunda kudret-i mümkinelerini harcamak bütün müslümanlara farz" olur şeklindeki fetvasını, "Bu sadâ-yi şer'î'yi" sizin de işitmenizi ve Türk milletinin istiklâl da'vâsına "Mâ'nevî te'yîd ve müzâheretinizi bir saniye eksik" etmemenizi isteriz deniliyordu (28). Sözün kısası: Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile birlikte, millî irâde'nin, her kudretin üstünde olduğunun benimsendiği, bu arada Hilâfet makamının, sınır dışı müslümanlar katında büyük bir değer taşıdığının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak, Kuvâ-yi Milliyyenin bu tutumunun yurt dışındaki reaksiyonunu ve bu reaksiyonun Kuvâ-yi Milliyecilere sağladığı faydanın derecesini, yeteri kadar doküman'a sahip bulunmadığımız için, ta'yin edemiyeceğiz. Bununla beraber bu tarzdaki hareketlerin sömürgeci devletleri rahatsız ettiği de bir gerçektir.

Kuvâ-yi Milliye'ye karşı hükûmetçe alınan tedbirler.

III. Kuvâ-yi Milliyyecilerin, kurtuluşu sağlamak amaciyle, türlü sıkıntılara katlandıkları ve çeşitli çârelere baş vurdukları bu sıralarda İstanbul hükûmeti de boş durmadı. 1 mayıs 1920'de, Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu "Birinci İdâre-i Örfiyye Dîvân-ı Harbi" (Birinci Sıkı Yönetim Mahkemesi), Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarını gıyaben ölüme mahkûm etti. Çünkü onlara göre Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, "Kuvâ-yi Milliyye unvânı altında" fitne ve fesad çıkaran, anayasaya aykırı olarak halktan para ve asker toplayan, kendilerine uymayanları cezalandıran, iç güveni bozanları kışkırtan ve harekete geçiren kişilerdi (29). Bunlar, 3. Ordu Müfettişliğinden azledilmiş olan "Selânikli Mustafa Kemal Efendi" ve 27. Tümen eski komutanı Albaylıktan emekli Kara Vasıf Bey ve eski 20. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Salacaklı Ali Fuat Paşa ve eski Ankara Milletvekili Vaşington Sefiri Midillili Alfred Rüstem Bey ve eski Sağlık Müdürü İstanbul'lu Doktor Adnan Bey ve Dârül-

(28) Nimet Arsan, S. 323.

(29) Takvim-i Vakayi', 3864. Hüsameddin Ertürk, S. 353.

fünûn-i Osmânî (Osmanlı Üniversitesi) Batı Edebiyyatı eski öğretmeni İstanbul'lu Hâlide Edip Hanımdı" (30). Bunlar hakkında gıyâben verilmiş olan i'dam kararını Pâdişah, 24 mayıs 1920'de "ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere" tasdik etmişti (31). Fakat, sadece liderleri yok etmek, Kuvâ-yi Milliyyecileri ortadan kaldırmak için yeter bir tedbîr olamazdı, bu liderlerle birlikte çalışanları ve teşkîlâtı kaldırmak ise kolay bir iş değildi. Çünkü bu teşkîlât hem çok kuvvetlenmiş hem de ordu ile iş birliği haline girmişti. Onun için, gerektiği vakit ordu birlikleriyle çarpışabilecek yeni bir askerî kuruluşa ihtiyaç vardı. Bu hususun gerçekleşmesi için en çok

Kuvâyi İnzibâtiyye.

(30) Hüsameddin Ertürk, S. 353. Takvim-i Vekayi', 3864.

(31) Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte ölüm cezasına çarptırılanların bu kararını tasdik eden İrâde-i Seniyye aynen şöyledir: "Mehmed Vahidüddin. Kuvâ-yi Milliyye unvânı tahtında çıkardıkları fitne ve fesâdın ve kanun-ı esâsî hilâfında ahâliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilâfında hareket edenlere işkence ve ezâya ve tahrîb-i bilâda cür'et eylemek suretiyle emniyet-i dâhiliyyeyi ihlâl eyliyenlerin müretttib ve müşevviklerinden oldukları iddiâsiyle maznunun aleyhim olan Üçüncü Ordu-yi Hümâyûn Müfettişliğinden ma'zûl ve meslek-i askeriden muhrec Selânikli Mustafa Kemal Efendi ve Yirmi yedinci Fırka Kumandan-ı sâbıkı Mrialaylık'tan mütekaid Âstâne'li Kara Vasıf Bey ve sâbık 20. Kolordu Kumandanı Mirlivâ Salacak'lı Ali Fuad Paşa ile esbak Vaşington sefiri ve esbak Ankara Meb'ûsu Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye Müdir-i esbakı Âstâne'li Doktor Adnan Beyler ve Dârülfünûn Garb Edebiyyatı sâbık Muallimesi Âstâne'li Hâlide Edib Hanım'ın, tafsîlâtı 20 şa'ban 338 ve 11 mayıs 1336 tarih ve 20 numaralı mazbata-i hükmiyyede muharrer olduğu üzere mülkiye ceza kanun-nâmesinin kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delâletiyle elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrası ve elli altıncı maddesine tevfikan hâiz oldukları rütbe-i askeriyye ve mülkiye ve nişanlarla her güne resmî unvânlarının ref'ine ve i'damlarına ve elyevm hâl-i firarda bulunmalarına mebni ol baptaki ahkâm-i kanûniyye mucibince mallarının haziyle usûlü dâiresinde idâre ettirilmesine dâir Dersaadet Birinci İdâre-i Örfiyye Divân-ı Harb'inden gıyâben verilen hüküm ve karar, ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere tasdik olunmuştur. İşbu İradei-Seniyye'nin icrâsına Harbiye Nazırı me'murdur. 5 ramazan 1338/24 mayıs 1336. Sadrazam ve Harbiye Nâzır Vekili Damat Ferit". Bak, Takvim-i Vakayi', 3864. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı, I, Belge 6.

çaba harcayanlardan birisi Damat Ferit Paşa idi (32). Gerçekten bu paşa, 8 nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'i ziyâret ederek, Anadolu'da, "Sözde milliyyetçi denilen hareketin bastırılması" işini konuşurken, millî kuvvetlere, kuvvetle karşı konulmasını ileri sürmüş ve bu yolda "İngiltere ile müttefiklerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini" sormuştu (33). Bunun üzerine Amiral, Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı İngilizler'in fi'len harekete geçmiyeceklerini fakat bunlara karşı kurulacak bir teşkilâta yardım edebileceklerini Ferit Paşa'ya bildirdi (34). Belki de bundan sonra gerekli hazırlıklara girişilmiş ve 18 nisan 1920'de Kuvâ-yi İnzibâtiyye kurulmuştu. Çıkarılan kararnâmeden anlaşıldığına göre Kuvâ-yi İnzibâtiyye, "Kuvâ-yi Milliyye nâmını taşıyan eşkıyâyı tenkîl için", Harbiye ve Dâhiliyye Nezâretlerine bağlı olarak meydana getirilmişti (35). Yine bu kararnâmede Kuvâ-yi İnzibâtiyye bölüklerinin ikiyüz ellişer mevcutlu olacağı, her tabur'un dört bölük ve her alay'ın dört tabur'dan ibâ-

---

(32) Kuvâ-yi İnzibâtiyyenin kurulmasında ve teşkilâtlanmasında en çok gayreti görülenler, Damat Ferit Paşa ile Süleyman Şefik, Nemrut Mustafa ve Kiraz Hamdi Paşalardır.

(33) 48 yıl sonra ortaya çıkan gizli telgraf, 18 ekim 1968 tarihli Milliyet Gazetesi Hafta Sonu ilâvesi.

(34) Böyle bir kuruluşu İngilizler istemekte idiler. Çünkü onlar, Rusya'da Denikin ordularını teşkilâtlandırmak suretiyle nasıl Rusyayı parçalamak istemişlerse Türkiye'yi de, millî kuvvetleri vurmak suretiyle parçalamayı düşünmüşlerdi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 220.

(35) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç ayaklanmalar). S. 66. Damat Ferit Paşa Kabinesinde Dâhiliyye Nazırı (İçişleri Bakanı) olan Reşit Bey bu hususta şöyle diyor" : Kabinemizin teşekkülünden evvel Lloyd George'un menvî-i zamirini icrâdan iskat ve sonra da devletin elinde az çok bir kuvvet bulunmasını te'min için jandarma'ya müşâbeheti sebebiyle Kuvve-i İnzibâtiyye nâmı altında ihdas ettiğimiz askeri, Sadrazam'ın vaz'-ı aslisinden çıkararak bir takım aykırı maksadlara âlet etmek istediği anlaşılmış ve artık bu askerin dâhilde ve hâriçte hikmet-i teşekkülü de kalmamış olduğundan külliyyen feshini bittezekkür irâdesini istihsal ile derhal tatbik ettik". Bak, Ahmed Reşid, S. 288.

ret olacağı, subay (36) ve erlere kaçar lira ücret verileceği açıklanıyordu (37). Bir gün sonra çıkarılan ikinci bir kararnâme ile de, Kuvâ-yi İnzibâtiyye için, "Bir milyon ikiyüzelli bin sekiz yüzelli lira" ödenek kabul olunmuştu (38). Teşkîlâtın başına, ordu komutanı yetkisi ile Süleyman Şefik Paşa getirilmiş, "İzmit ve havalîsi fevkalâde kumandanlığına ta'yin" edilen bu paşa'nın, "Vazîfe ve selâhiyyetine dâir ta'lîmat-nâme" bile düzenlenmişti. Buna göre "Harekât-ı bâgiye'yi def' ü tenkîl" etmekle görevli olan Süleyman Şefik Paşa'nın; 1) Kurmay hey'eti, idâre hey'eti, emir subayları, sivil sekreteri ve emir erleri bulunacak; 2) Kuvâ-yi İnzibâtiyyeyi kurma ve subaylarını seçme yetkisi olacak; 3) "Harekât ve icrââtında müstakil" olan bu paşa'nın, Sadaret makamıyle yazışma, Harb Dîvânlarınca verilen kararları, i'dam hâriç, arzetmeden önce icrâ etme, gerekenleri doğru yola yöneltmek üzere yazı yazma ve bu gibilerden sığınanları affetme, "Kıtaât-ı askeriyye'ye memur erkân, ümerâ ve zâbitânı" işlerinden uzaklaştırma, değiştirme, cezâlandırma ve rütbe dışında mükâfatlandırma yetkisi de bulunacaktı. Yine bu ta'lîmatnâme'ye göre bu komutanlık için, resmî tahsîsattan başka ödenekler de kabul olunmuş, karargâhı için de, gerekli eşya ile birlikte, "İki

---

(36) "Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye İttihad ve Terakkî zamanında Enver Paşa'nın tasfiye ettiği, emekliye sevk ettiği subaylar alınıyordu". Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele, 21 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(37) Kararnâmede şöyle denmekte idi: "Devlet kanunlarını tatbik eyliyen hükûmet me'murlarını zor kullanarak icrâ-i me'mûriyyetine mâni' olan ve Kuvâ-yi Milliyye nâmını taşıyan erbâb-ı şekaveti tenkîl için Kuvâ-yi İnzibâtiyye kurulmuştur. Kuvâ-yi İnzibâtiyye devletin zâbıta kuvvetlerinin yardımcısı olacaktır, aynı zamanda devletin kuvve-i müsellehasıdır. Bu teşekkül, Harbiye ve Dâhiliyye Nezâretine bağlı olacaktır. Buraya intisab edecekler and içeceklerdir. Teşkîlât, subayları ile birlikte 250 mevcutlu bölüklerden teşekkül edecek ve 4 bölük bir tabur, 4 tabur bir alay olacaktır. Subaylar muvazzaf ve emeklilerden ve gönüllü olanlardan ta'yin edilecekti..... Hizmet esnâsında ma'lûl kalacak erlere ve subaylara, rütbe ve derecelerine göre ve şehid olanlarla vefat edeceklere aynı vechile tazmînat verilecektir". Bak, İçayaklanmalar, S. 66.

(38) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, İçayaklanmalar, S. 66.

takım Telsiz Telgraf, üç takım Helyosta, iki binek otomobili ve on iki kamyon tahsîs edilmişti (39). İşte İngilizler'in de yardımı ile (40) ve hızlı çalışmalar sonunda hazırlıklarını bitiren Kuvâ-yi İnzibâtiyyeden bazı birlikler, 8 Mayıs'da İzmit'e geldiler ve karargâhlarını, İzmit'in iki kilometre doğusundaki bataklık bölgede kurdular; bazı birlikler de Sapanca'ya kadar ilerlediler. Buralara yerleşme, onlar için zor olmamıştı. Çünkü, Mondros Mütârekesînden sonra o bölgeye bir İngiliz Tugay'ı yerleşmiş bulunuyordu. Bulundukları yeri tel örgülerle çevirmiş, gerekli yerlere bol sayıda top ve makineli tüfek yerleştirmiş olan bu Tugay, deniz'de de gerekli güvenlik tedbirlerini almış bulunduğu için millî kuvvetler bu taraflara yaklaşamamakta idi. Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye komuta edecek olan Süleyman Şefik Paşa'nın karargâhı,

---

(39) "İzmit ve havâlîsi fevkalâde kumandanlığına ta'yin buyrulan Ferîk Süleyman Şefik Paşa'nın vazîfe ve selâhiyyetine dâir ta'lîmatnâme suretidir. 1) "Unvan. Ordu Kumandanı selâhiyyet ve muhassasâtiyle İzmit ve havâlisi fevkalâde kumandanı. 2) Maiyyeti. Erkân-ı harbiyesi, idâre hey'eti, yâverân, sivil kâtib-i husûsî, emirberler. 3) Vazîfe. Harekât'ı bâgiye'yi def'ü tenkîl etmek, Kuvâ-yi İnzibâtiyyeyi vücûda getirmek ve bunları teşkîl, zâtibânını intihab etmek. 4) Selâhiyyeti. Harekât ve icrââtta müstakil olmak ve muhâberece Sadaret-i Uzmâ ve Harbiye Nezâretine merbut bulunmak, Divânıharblerden sâdır olacak hükümleri, i'dâma dâir olanlar müsteana olmak üzere, ba'del icra arz ve inhâ etmek ve icâbedenleri tarîk-ı hak ve savâba da'vet için muhâberâta mezun ve bunlardan dehâlet edecekleri affa muktedir bulunmak, kıtaât-ı askeriyye'ye me'mûr erkân, ümerâ ve zâbitânı azl ve tabdil ve tecziye, ez gayr-i rütbe, mükâfata mezun bulunmak. 5) Tahsîsât. Kumandanlık emrinde masârif-i gayr-i melhûze'den şimdilik 10000 lira bulunmak. 6) Kumandanlığa muhassasasât-ı resmiyyesinden başka tahsîsât olarak mâhiye 500 lira verilmek. 7) Karargâh için icâbeden eşya, çadır, eyer ve sâire saraçhâne ve silâhhâne anbarlarından verilir. 8) İki takım telsiz telgraf, üç takım helyosta iki binek, oniki kamyon. 6 mayıs 1336". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 51, belge 1174.

(40) Damat Ferit Paşa, İngilizlerin kontrolu altında bulunan Maçka Silâh Deposundan "600 tüfek, 30000 piyâde fişeği ve 80000 makineli tüfek mermisi" verilmesi için İngiliz başkomutanlığından bir belge almıştı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 58.

İzmit körfezinde demirlemiş olan Yavuz zırhlısında idi. Ancak onun bu görevi uzun sürmemişti (41).

Alınan tedbirlerden birisi de "Anadolu Fevkalâde Müfettişliği" adı altında bir müfettişlik kurulması idi. 28 nisan 1920 tarihinde, başına Müşîr Zeki Paşa'nın getirildiği bu müfettişliğin başlıca görevi âsâyişi sağlamak, birliği korumak ve Anadolu'da Pâdişah'ın idare ve hâkimiyyetini yeniden kurmaktı (42). İşte bu hususları sağlamak için Zeki Paşa Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temas kurmak üzere Binbaşı Recep Sezâi Bey'i bir iki defa Ankara'ya gönderdi. Bu binbaşı, Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup götürmüştü. 28 mayıs 1920 tarihinde gönderilmiş olduğu söylenilen ikinci mektupta Zeki Paşa özel olarak şöyle diyordu : "Size, elli yıldan daha uzun bir süre ile, vatanına şeref ve liyâkat ile hizmet eden, Hükümdâr'ının ve sevgili vatan'ının yüksek çıkarlarını sağlamaktan başka hiçbir emeli olmıyan, hem üstleri hem de astlarının güvenini kazanmış olan tecrübeli bir Müşîr olarak hitap ediyorum. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve Filistin'deki hizmetleriniz kalbimde size karşı takdir ve sevgi hislerini uyandırmıştır. Bu tür duyguların etkisi altında bulunduğum için size ve çalışma arkadaşlarınıza güveniyor ve bazı teklifler getiriyorum. Bunlar üzerinde ciddiyyetle duracağınıza eminim. Herşeyden önce, temiz ve lekesiz olan askerî şerefimle şunu te'mîn ederim ki, gerek Hükûmet, gerek bizler, İ'tilâf Devletleri tarafından delegelerimize verilen barış tekliflerinin olumlu olmadığını

---

(41) Süleyman Şefik Paşa'nın, 11 nisan 1920'de paşalığa yükseltilen Ahmed Anzavur ile, Yavuz zırhlısında yaptığı bir konuşma, çok canını sıkmıştı. Çünkü Anzavur bu konuşmasında, "Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye istediği anda komuta etmek hakkı olduğunu ve İstanbul Hükûmeti Erkân-ı Harbiyye'sinin kendi emrine göre hareket etmek zorunda bulunduğunu" söylemişti. Bak, İç ayaklanmalar, S. 109. Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye, daha sonra Senâi Bey ve Suphi Paşa komuta edecektir. Ancak bu Paşa, İstanbul Hükûmetine samîmi olarak hizmet etmemiş ve Ali Fuat Paşa ile münâsebet kurmuştur. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 403.

(42) Kenan Esengin. S. 128.

siz ve başkanı bulunduğunuz Meclis kadar anlamaktayız. Bizim ve her şeyin üstünde Pâdişah'ın ortak arzumuz, kabul edilmesine imkân olmıyan barış şartlarını, İmparatorluğun çıkar ve vakarına uyacak şekilde değiştirilmesini sağlamaktır. Bu amaçla Hükûmet, her türlü güçlükleri göğüslemiye kararlıdır. Onun için İ'tilâ Devletlerinin güvenine sahip olan bu hükûmeti, istesek de istemesek de, desteklemek zorundayız. Böyle olursa bütün dünya, Türkiye'nin aynı amaç etrafında toplanmış olduğunu anlıyacaktır ki bu, başarının ilk şartıdır. Yurtseverliğinden hiç şüphemiz olmayan sizin gibi bir kişinin bunu, Anadolu'da ihdas edilen durumun da, Müttefik Devletler üzerinde meydana getirdiği izlenimi ve kaçınılmaz etkiler altında kurulmuş olan bir hükûmet'in bu durum karşısında tutumunun ne olacağını anlamış olması gerekirdi. Halbuki siz, delegelerimizin barış antlaşmasını, millî şeref ve menfaatlerimiz ve İmparatorluğun bağımsızlığı ile te'lif edilebilir bir biçimde değiştirilmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptıkları bir sırada, ülkenin refâhı için gösterdiği çabaların inkâr edilmesine imkân bulunmıyan Hükûmeti bırakıp kaçtınız, Sultanlığın ve Halifeliğin Avrupa'daki merkezini terkettiniz. Davranışlarınız, müslümanları birbirine kırdıran ve kan dökülmesine sebep olan bir mücâdeleye yol açtı, bu ise durumu daha da ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Hükûmet, ilân etmiş olduğunuz amaçları prensip olarak kabul ettiği için hedeflerimiz aynıdır. Bu sebeple, kesin bir harekete girişmeden önce dikkatinizi aşağıdaki teklifiere, çekmeyi bir görev sayıyorum:

1 — Büyük Millet Meclisi tarafından teşkîl edilmiş olan Bakanlar Kurulu'nun hemen lâğvedilmesi, ve bu arada İstanbul'da bir Meclis-i Meb'ûsan'ın (Milletvekilleri Meclisi) toplanması; 2) Bütün Ordu birlikleri ile askerî birimlerin, millî teşkîlât ve idarenin Merkezî Hükûmet otoritesine boyun eğmesi; 3) Bu teklifiere bir cevap alınıncaya kadar, kan dökülmemesi için, emriniz altında bulunan kuvvetlerin düşmanca bir harekette bulunmaması 4) Birinci mektubumda belirttiğim isteğe uygun olarak, yukardaki meselelerin ayrıntılarını ve toplantı

yerini tesbit etmek için, ta'yin edeceğiniz delegelerin adlarının bana bildirilmesi gerekir. Tekliflerim tarafınızdan kabul edilmediği takdirde hem kendinize hem de ülke'ye karşı sorumlu durumda kalacaksınız. Kaybedecek zaman olmadığı için hemen cevap bekliyorum" (43).

Bu mektubun cevabı, 30 mayıs 1920'de Zeki Paşa'ya iletilmek üzere, Binbaşı Recep Sezâi Bey'e verilmişti. Bu cevapta 1 - Büyük Millet Meclisi, Anadolu İslâhat İşleri Genel Müfettişi Zeki Paşa'nın ikinci mektubundan haberdar edilmiştir. 2 - Büyük Milet Meclisi hareket serbestliğini koruyarak Merkezî Hükûmet ile kendi amaçlarının ne dereceye kadar te'lif edilebileceğini tesbit ve 5 haziran 1920'de Çekirge'de müzâkerelere başlamak üzere aşağıda adları verilen kişileri ta'yin etmiş bulunmaktadır: İsmet Bey, Kurmay Albay. Refet Bey, Topcu Binbaşı. Recep Efendi, Kırşehir Müftüsü. Necati Bey, Sivas Milletvekili. İbrahim Efendi, Teğmen, Emirsubayı. İsmail Hakkı Bey, Sekreter. 3 - Mudanya'da ilgililere, hükûmet delegelerinin geçmelerine engel olunmaması, ayrıca Adapazarı, Sapanca, İzmit ve dolaylarındaki Millî kuvvetlere de, yeni bir emre kadar hareketlerini durdurmaları için gerekli emirler verilmiştir denilmekte idi. Bu mektup "Büyük Millet Meclisi Kurmaybaşkanı Albay İsmet" tarafından imzalanmıştı (44). Ancak belirli günde Hükûmet delegeleri Çekirge'ye gelmemişlerdi.

İç ayaklanmalar.

Türk İstiklâl Mücâdelesi esnâsında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bir takım ayakanmalar odu. Bunları, maksatları ve amaçları bakımından, Saltanat ve Hilâfet makamının tehlikeye düştüğünü iddia ederek o makama bağlı kalmak istiyenler ve Türk vatanını parçalayarak yeni kuruluşlar meydana getirilmesi yolunda çalışanlar olmak üzere iki katogoride toplamak mümkündür. Fakat, bazan İstanbul'un ve yabancıların

(43) Bu mektup; 4 haziran 1920 tarihli ve 72 sayılı İngiliz Askeri Haber Alma Teşkilâtı tarafından hazırlanan rapordaki İngilizce çeviriden alınmıştır. Bak, B. Şimşir, II, S.

kışkırtması, bazan da belli bir zümrenin (45) önayak olması ile meydana gelmiş olan bu iki tip ayaklanmada ortak fikir, Millî Hareket'in başında bulunanların, Saltanat'a Hilâfet makamına ve şerîata düşman oldukları fikridir. Halkın bu üç kuruluşa çok değer verdiğini, bunlara karşı ters bir tutum içine giren her kişiye düşman gözü ile baktığını bilen kışkırtıcılar, bu yolda yürünmesi halinde başarının büyük olacağını takdir ediyorlardı. Onun için akla gelebilecek her çareye baş vurdular, rütbe, para dağıttılar, düşmanla iş birliği yaptılar, Kuvâ-yi Milliyyecilerin âsî olduklarını ilân ettiler, haklarında fetvâlar çıkardılar, i'damlarına dâir verilmiş olan kararları yayımladılar ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bu yolda propagandaya giriştiler. Bu propagandaya, yabancıların dağıttıkları para ile bazı bölgelerde beliren milliyyet duyguları da eklendi. Halk, propagandanın kimin tarafından yapıldığını değil, kimin adına yapıldığına önem veriyordu. Bu i'tibarla, Halîfe adına ortaya atılan her kişi başarılı olmakta idi. Nitekim, kendisine "Gönüllü Halife Ordusu Kumandanı" adını veren ve Postacı Nâzım diye bilinen bir sâbıkalı bile bir çok insanı peşinden sürükliyebilmişti. Oysa ki, propagandayı yapanlar arasında devlet'in yüksek makamlarını işgal edenlerle ulemâ sınıfından bazı ünlü kişiler ve halk arasında nüfuzları büyük olan bir takım âileler vardı. Bunların yaptıkları tahrik ve teşvikler sonunda isyanlar, çok tehlikeli bir hal almıştı. Bundan dolayı, henüz kuruluş halinde bulunan Ankara Hükmeti çok güç duruma düşmüştü. Çünkü, dış düşmanlara karşı kudretli olabilmenin tek çaresini birlik ve beraberlikte bulan bu hükûmet, ayaklanmaları hızla bastırabilmek için, Yunanlılar'a karşı kullanılması gereken Türk kuvvetlerinden bir kısmını, cepheye göndermemeğe hatta, cepheden kuvvetler çekmeğe mecbur kalacak, bu yüzden de yurdun başka kesimleri düşman istîlâsına uğrayacaktı. İşte bazıları doğrudan doğruya Kuvâ-yi Milliyye'nin yok edilmesini, bazıları da memleketin bütünlüğünün parçalanmasını amaç sayan bu

(44) B. Şimşir, II, S.

ayaklanmaları (46), aşağıdaki şekilde sıralayarak ve özetliyerek veriyoruz.

1 — Düzce isyanları :

Haydutluk olaylarının zaten çok olduğu Düzce ve çevresinde bir an geldi ki devlet otoritesine kimsenin boyun eğmek istemediği, mahkeme kararlarının bile uygulanmadığı görüldü. Nitekim, hüküm giymiş bir eşkıya ile üç arkadaşını Amasya'ya götürmek isteyen jandarmalara, 16 kasım 1919'da, 30 kadar atlı saldırarak hükümlüleri onların elinden aldı. Bundan başka, Düzce yargıcı ve jandarma komutanı, herkesin gözü önünde, haydutlar tarafından öldürüldü; jandarma silâh deposu da yağmalandı. Bu karışıklıklar sırasında idi ki, bazı ileri gelen çerkes beylerinin, Türkler'e ait hayvanları çaldıkları ve sonra, buldurmuş gibi davranarak, çalınanları para karşılığında sahiplerine teslim ettikleri görüldü (47). Bu durum karşısında halk, kendi güvenliğini sağlamak üzere silâhlı bir teşkilât kurmaya mecbur olmuştu. Fakat ne bu tutum, ne Binbaşı Mahmut Nedim Bey komutasındaki "Âsâyiş Müfrezesi" ne de sıkı yönetim ilân edilmesi olayları önlemeğe yetti. Tersine olarak, "Halk hatiplerinin câhil halkı kandırması, Mustafa Kemal'in ikinci Pâdişah olmak isteğinin etrafa yayılması, Pâdişah'ın irâdesi" olmadan asker toplanması, Kuvâ-yi Milliyye'nin, İttihadcıların bir devamı gibi kabul olunması, Millî Kuvvetler aleyhinde çıkarılmış olan fetvaların etkisi (48), halk arasındaki huzursuzluğu artırdı ve henüz Anzavur kuvvetleriyle uğraşıldığı bir sırada, ondan daha geniş, fakat amacı itibariyle aynı olan bir ayaklanma meydana getirdi.

İsyan, Düzce'ye bağlı Ömerefendi Köyünde toplanan silâhlı Abaza ve Çerkeslerin, 13 nisan 1920'de Düzce ci-

---

45) İngilizlere göre isyanlar, "Kesin olarak Hürriyet ve İtilâf ve Askerî Nigehban kurucuları ile ilgilidir". Bak, Selâhi Sonyel, S. 327.

(46) Ayaklanmaların hepsini bir araya toplamak mümkün olmadı, bazılarının ayrı yerde mütâlea edilmesi zarûrî görüldü.

(47) Rahmi Apak, I, S. 114.

(48) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 24 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

varındaki Asayiş Müfrezesi'nin karargâhına yaptıkları baskınla başladı. Bu müfrezenin başında bulunan, fakat Ankara ve İstanbul'dan hangisine daha çok bağlı bulunduğu kestirilemiyen Binbaşı Mahmut Nedim Bey, fazla bir gayret göstermeden âsîlere teslim olmuş, daha küçük rütbedeki subaylar ise, sayıları dört bin'e yaklaşan âsîlere karşı bir süre direnmişlerdi (49). Ancak sonunda isyancılar, Düzce'ye girerek duruma hâkim oldular. Ayaklanmanın elebaşlarından birisi olan Berzek Sefer Bey, Düzce'ye kaymakam, emekli jandarma binbaşısı Maan Ali Bey jandarma komutanı, Koç Bey de Belediye Başkanı oldu. İsyancılarla görüşen Bolu Mutasarrıfına onlar, "İstanbul'a bir hey'et göndererek zât-ı Şâhâne'nin Kuvâ-yi Milliyye'ye taraftar olup olmadıklarını anlamak istediklerini ve alacakları cevâba göre hareket" edeceklerini söylemişlerdi (50). 14 nisan'da Beypazarı ahâlisi, "Pâdişah nerede ise biz oradayız" diyordu. 18 nisan'da Bolu isyancılar tarafından işgal edilmişti. 19 nisan'da, Beypazarlılardan bazıları kaymakam'a başvurdular ve o günkü posta ile Pâdişah'ın fetvasının geleceğini söyliyerek İstanbul'dan gelen postanın kendilerine teslim edilmesini istediler. Kaymakam bu dileği istemiyerek yerine getirmiş, hatta Kuvâ-yi Milliyye için tedârik etmiş olduğu 30 kadar silâhı da onlara vermek zorunda kalmıştı (51). Bundan sonra daha da atılgan hâle gelen âsîler, ferman olmadıkça asker toplanamıyacağını, esasen Pâdişah'a tabi' olmıyan Ankara'yı ve Kuvâ-yi Milliyecileri dinlemiyeceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Ankara'dan acele bir müfreze yola çıkarılmış, aynı zamanda "Oradaki ulemâyi kiram ve Kaymakam telgraf başına çağrılarak" gerekli sözler söylenmiş, "Silâhların geri verilmesi ve fesadcıların Ankara'ya gönderilmesi" istenmişti (52). Fakat yapılan öğütleri olumlu karşıladıkları sanılan Beypazarlı-

(49) Çarpışmalar sırasında bir subay şehid düştü, birisi de yaralandı. Bak, İçayaklanmalar, S. 44.

(50) Nimet Arsan, S. 298.

(51) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (içayaklanmalar), S. 51.

(52) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi. Cilt 1, S. 47.

lar, tersine olarak gelen müfrezeye karşı dostça davranmadılar, hatta onların ellerinden silâhlarını bile almak istediler. Bundan dolayı müfreze, kasaba'nın dışında mevzilenmek zorunda kaldı. Bununla beraber, 24 nisan'da Beypazarı müftüsü ile Belediye Başkanı, Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf çekerek silâhların geri verildiğini, fakat elebaşıların kaçtığını bildirdiler ve bu sebeple de isyana katılmış olanların affedilmesini istediler (53). Bu mürâcaatı dikkate alan B. M. Meclisi, âsîlere karşı yolladığı ikinci müfrezeyi yolda durdurdu. Âsîler ise verdikleri söze bağlı kalmayarak daha önce gelmiş olan müfrezeye saldırmış, fakat yenilmişlerdi. Bununla beraber bölgedeki isyanın gittikçe geliştiği ve tehlikeli bir hal aldığı görüldü. Bundan ötürü Geyve'de bulunan 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey 18 nisan'da, Düzce ayaklanmasını bastırmaya memur edildi (54). Yarbay Mahmut Bey, gerekli kuvvetlerle 20 nisan'da Akpazarı'na, 21 nisan'da da Hendek'e geldiği vakit, her iki kasaba'da da bir ihtilâl havası esdiğini ve özellikle Hendek'de kendilerinin dostça karşılanmadıklarını görmüştü. Çünkü askerler kasabaya girer girmez halk dükkanlarını kapatmış; hükûmet konağı önünde toplanmaları istenmiş olmasına rağmen bu çağrıya uymamıştı (55), ayrıca, isyanla ilgili bazı Hendekliler, o gece çevredeki köylere giderek askerler hakkında çok çirkin ve dürüstsüz bir propaganda'ya girişmişlerdi (56). İşte 22 nisan'da bu hava içinde Hendek'ten ayrılarak Düzce'ye doğru yola çıkan 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey'in idâresindeki kuvvetler, Nüfren (Nuhveren) boğa-

Yarbay Mahmut Bey'in şehit edilmesi.

---

(53) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 46, 47.

(54) 19 nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Bey'e aşağıdaki telgrafı çekmişti: "Düzce isyanı hâdd bir safhaya girmiştir. Maiyyet-i âlinizdeki tekmil kuvvetlerle beraber bilâ ifâte-i vakt Düzce'ye hareketle isyanı te'dib ediniz". Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(55) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(56) Hendeklilerden bazıları, o gece gidebildikleri köylerde, "Bolşevikler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı çırıl çıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve nâmusumuz tehlikededir. Allah'ını seven Hendek'e koşsun" diye gerçeğe uymayan sözler söylemişlerdi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 306.

zından geçtikleri sıralarda âsîlerin hücumuna uğradılar (57). Onun için askerler hemen mevzi'lendiler ve çarpışmaya başladılar. Ancak, Çerkes olan tümen komutanı Yarbay Mahmut Bey, kan dökülmesini istemediği ve ihtiyar bir Çerkes'in sözlerine belki de lüzûmundan fazla değer verdiği için (58), askerler tarafından açılmış olan ateşi durdurmuş, fakat bu gaflet bir yandan kendisi ile bir kaç subayın ölümüne, bir yandan Tümen'in dağılmasına, bir yandan da âsîlerin hâkim duruma geçmesine sebep olmuştu (59), ayrıca bu başarı isyancıları şımartmıştı. Bundan dolayı 23 nisan'da Safranbolu'da, "Biz Pâdişah'ı isteriz" diye bağıranlar oldu ve kasaba âsîlerin eline geçti (60). Hendek'teki âsîler ise Adapazarı üzerine yürümek istiyorlardı. 23 nisan'da, kendilerine nasîhat etmek için Sait ve Kâzım Beylerin idâresinde Adapazarı'ndan gönderilen bir hey'et, âsîler tarafından iyi karşılanmadı, hatta Sait ve Kâzım Beyler öldürüldü, isyancıları takviye maksadı ile İngilizler tarafından da Şile'ye asker

(57) Türk İstiklâl Harbi, 4, iç ayaklanmalar. S. 48. Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 360 - 362. Bazı eserlerde Nürfen olayı 25 nisan 1920'de gösterilmektedir. Bak, Nutuk, 2, S. 9. Mazhar Müfit Kansu, 2. S. 576. Olayın 23 Nisan'da olduğunu söyleyenler de vardır. Bak, Kâzım Aras. İstiklâl savaşında Kocaeli bölgesindeki harekât. Askerî mecmua, sayı 102. İstanbul 1936.

(58) Mahmut Bey isyancılar üzerine hareket ettiği sırada "ihtiyar bir adam onun önüne çıkarak Çerkezce bir şeyler söylemişti. Mahmut Bey süvarilerinden birini indirerek bu ihtiyarı ata bindirmiş ve beraberce kasabadan çıkmıştı"..... "Yaylım ateşi altında 300 metre kadar yol alındıktan sonra ihtiyar, şose istikametinde asilere doğru gönderilmişti. Bu esnada iki taraftan da ateş devam ediyordu. İhtiyar Çerkes asilere yaklaşınca, Mahmut Bey boru ile ateş kes emri verdirmişti"... Fakat ihtiyarın aracılığı bir fayda sağlamamıştı, Mahmut Bey aldanmış olduğunu anlamış ve bu sırada şehit düşmüştü. Bak, A. Fuat Cebesoy, 1, S. 361.

(59) Nutuk, 2, S. 9. Esir düşen subayların sayısı 27 idi. Bak, Kâzım Aras.

(60) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç ayaklanmalar), S. 52. Sayıları 700 olarak duyurulan âsîler sadece 50 kadardı. Bunlar tekbîr getire getire Safranbolu'ya girmiş, kaymakam ve kadı da onlara katılmıştı. İşin en enteresan tarafı, "Kıran köyü Rumları da çalgı ile bunları ta'kîb ediyordu". Bak, Hüsnü Açıksözlü, S. 51.

çıkarıldı (61). İşte bütün bu olaylar, özellikle, Mustafa Kemal Paşa tarafından ayaklanmayı bastırmaya memur edilen 24. Tümen Komutanı Mahmut Bey'in (62) öldürülmesi, Ankara'da hem heyecan hem de kaygı yarattı (63). Çünkü ayaklanmaya katılanların sayısı küçümsenmiyecek derecede idi, ayrıca ayaklanma bölgesindeki halk da, Ankara aleyhine hazırlanmış bulunuluyordu. Bu sebeple Ankara Hükûmeti, bir yandan ayaklanmayı bastırmak için tedbirler alırken bir yandan da âsîlere nasîhat etmek üzere bir iki Milletvekili göndermeyi faydalı bulmuştu. Ancak nasîhatçılar umulan sonucu sağlayamadılar (64). Fakat bu arada, Salihli ve Balıkesir Kuvâ-yi Milliyyesinden müteşekkil Çerkes Edhem Bey müfrezesi ile Binbaşı Nâzım, Kaymakam Ârif, Binbaşı İbrahim (Çolak İbrahim) Beylerin komutalarındaki müfrezelerin, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Re'fet (Bele) Paşa'ların komutasında acele ayaklanma bölgesine gönderilmeleri kararlaştı. "Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civârından Adapazarı üstikametinde ve Re'fet Bey de Ankara'dan Beypazarı tarikiyle Bolu İstikametinde" harekete geçeceklerdi (65). Fakat bunlardan önce isyan bölgesine varmış olan bazı millî müfrezeler, özellikle Bozkır ayaklanmasında yararlığı görülen Karakeçeli Müfrezesi, 25 nisan'da Beypazarı'nı işgal ederek 26 nisan'da Nallıhan üzerine yürümüştü (66).

---

(61) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 60.

(62) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(63) Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından bir kaç gün sonra, Etlik sırtları yanlarında bir toz bulutu yükselmişti. Bunun Kızılcahamam yakınlarına kadar gelmiş olan isyancıların, Ankara'ya doğru yürüyüşünden meydana gelmiş bir toz bulutu olduğunu sanan Ankaralılar ve bu arada Mustafa Kemal Paşa, çok heyecanlanmıştı. Ancak bunun, bir sığır sürüsünün çıkardığı toz olduğu anlaşıldıktan sonra herkes rahatlamıştı. Bak, İsmail Hakkı Tekçe, Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1968.

(64) Nasîhat için gönderilen Milletvekilleri Hüsrev Bey ile Osman Bey idi.

(65) Nutuk, 2, S. 9.

(66) Düzce ve Bolu isyanı sırasında Mihalıççık, Nallıhan, Mudurnu ve çevresi halkı, millî kuvvetlere gönüllü yazılmak suretiyle, büyük yardımlarda bulunmuştu. "Gönüllüler arasında va'z u

Anzavur, yeniden harekete geçiyor.

2 mayıs 1920'de Göynük, âsîlerden kurtarıldı. Aynı gün, "Kuvâ-yi Milliyye ve Te'dibiyye Kumandanı Ârif" Bey'den alınan bir telgraftan, millî kuvvetlerin Bolu çevresine geldikleri ve şehr'e girmek üzere oldukları anlaşılıyordu (67). Ancak bu mahallî başarılar, Kuvâ-yi Milliyye'yi kesin sonuca götürebilecek nitelikte değildi. Nitekim Mudurnu ve Gerede'de âsîler yenilememişti (68). Öte taraftan 14 mayıs 1920'de Yenihan isyanı başlamış, 15 mayıs'da da Anzavur Paşa, Eskişehir - İstanbul yolunu açmak üzere, Geyve Boğazı'ndaki millî kuvvetlere saldırmıştı (69). Gerçi o gün ve 16 mayıs'da yapılan saldırılar pek başarılı olmadı. Fakat 17 mayıs'da, Geyve istasyonuna karşı yapılan baskın millî kuvvetleri bir an çok güç duruma düşürdü. Bununla beraber, yardımcı birliklerin tam zamanında işe karışmaları durumun düzelmesine ve Anzavur kuvvetlerinin çekilmesine sebep oldu. Halbuki, Anzavur'un biraz önce kazandığı küçük başarılar, her tarafa büyük birer zafer şeklinde duyurulmuştu, bu yüzden Damat Ferid Paşa, olaylara daha yakın bulunmak ve "Zaferi yerinde görmek üzere 20 mayıs'da İzmit'e" gelmişti (70). Ancak, aldığı haberlerin ne kadar yanlış olduğunu burada anladı. Çünkü, 21 mayıs 1920'de Anzavur'un, Adapazarından çektiği bir telgraf, her şeyi açıkça ortaya koymakta idi. Bu telgraftan, Anzavur'un attan düştüğü; bacağının ezildiği ve artık Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı faaliyyette bulunamayacağı da an-

---

nasîhatları ile zâbitan ve efrâdımızın pek ziyâde hürmetlerini kazanmış olan Nallıhan'lı Kadir Hoca'nın" yeri pek büyüktür. Düzce ve çevresinde yapılan hareket sırasında bu yöredeki lâzların da, "Lâzistan Meb'ûs-ı sâbıkı Hoca Necâti Efendi'nin himmetleri ile", büyük hizmetleri oldu. Bak, M. Ârif, S. 49 - 51.

(67) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 192.

(68) Türk İstiklâl Harbi. 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 50.

(69) Bu saldırı'da Ali Fuat (Cebesoy) Paşa pusuya düşürülmüş ve kendisinin teslim olması istenmişti. Fakat Paşa, aldığı tedbirler sonunda, pusudan kurtulmağı başardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 383.

(70) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 389.

bediyordu (71). Buna rağmen Damat Ferit Paşa 26 mayıs'ta İngiliz Yüksek Komiserinden 10 bin kişinin silâhlandırılmasına müsaade edilmesini istedi ve ona üç hafta içinde milliyetçilere boyun eğdireceğini söyledi (72).

İsyanın bastırılması.

Kuvâ-yi Milliyye'nin, Sapanca - Adapazarı ve Hendek doğrultusundaki taarruzu 23 mayıs'da başladı ve hızla gelişti. Nitekim, daha o gün Kuvâ-yi İnzibâtiyye ile birlikte hareket etmekte olan âsîler, kısa zamanda yenildikleri için, Çerkes Ethem Bey idâresindeki millî kuvvetler, Sapanca ile Adapazarını işgal etmiş; suçluları cezalandırmış (73), bir gün dinlendikten sonra 25/26 mayıs'da Hendek kasabasını ele geçirerek Düzce üzerine yürümüşlerdi (74). Aynı yeri doğu'dan, Albay Re'fet Bey (Paşa/Bele) kuvvetleri de sıkıştırmakta idiler. Bu suretle âsîler güç duruma düşmüş, Kuvâ-yi İnzibâtiyye'nin Sa-

---

(73) Geyve boğazında millî kuvvetler tarafından mağlup edilen Ahmet Anzavur, 21/22 Mayıs 1920) tarihinde Adapazarı'ndan Damat Ferit'e aşağıdaki telgrafı çekmişti.

"Yüce emirlerinize uyarak İzmit'e gelip, bu zamanda oturmak için çok emin olan Yavuz'u da ziyaret ettim. 500 süvari ile 1500 piyadenin iaşe ve maaşları hususunda sarfedilmek üzere huzur-u sâmîlerinde hesap edilen 60.000 lira 2000 tüfek ve top ve cephane istenmiş ise de, paranın katiyen verilemiyeceği, fakat 2000 tüfek ve cephane verileceği ve bunların üç güne kadar yetiştirileceği ifade edilmekle Adapazarı'na gelip 10 miktar süvari ve piyade peyda edip, üç aya yakın kuvâ-yi milliyenin işgal ettikleri Kandıra kazasını işgal eden kuvâ-yi milliyenin en mühim yüzü mütecaviz Arnavut çeteleri ile bizzat müsademe yaparak dağıttıktan sonra Kandıra'ya gönderilen Çerkez Şirin Bey müfrezesi tarafından istirdat edilmiş ve asıl Geyve Boğazlarını işgal eden kuvâ-yi milliyeci Ali Fuat Paşa'nın kuvvetlerine karşı gidilip çok şiddetli müsademelere tutuşup iki saat sonra şimendiferin Sakarya köprüsü zaptedilmiş ise de, şehrin Sapanca cihetinde bulunan nizamiye askerlerinin harb cephesine iştirak etmemesi yüzünden bir çok şehit ve yaralı vererek, bizzat işgal edilen köprü, dağlarda meskûn olan âsî Lâz ahalinin kuvâ-yi milliyeye katılıp arkamızdan şiddetli ateşler açtığından, gece saat altıda bilmecburiye terkedip yararlık gösteremiyen Sapanca Nizamiye kolunun bulunduğu cepheye gelip, boğazın kilidi mesabesinde olan, düşman tarafından bir aydan beri tahkim edilen bir vâsî tepeyi her taraftan mücahitleri ve topları bizzat idare etmek, şehit ve yaralı vererek saat 11'de işgal edip ni-

panca yöresindeki yenilgisi ise onların umutlarının büsbütün yok olmasına sebep olmuştu. Ayrıca, Çerkes Ethem Bey'in, bir kaç gün içinde kazandığı büyük başarısı ve sert hareketleri, onları şaşırtmış ve çok ürkütmüştü. Onun için direnmenin bir işe yaramayacağını tahmin eden âsîler, anlaşma isteğinde bulundular, fakat Düzce'nin Ethem Bey kuvvetleri tarafından değil, Albay Re'fet komutasındaki kuvvetler tarafından işgal edilmesini istediler, bunun için de, daha önce nasîhat etmek üzere gönderilen ve fakat kendilerince rehîne olarak elde tutulan Milletvekili Hüsrev Bey ile Osman Bey'i, Albay Re'fet Bey'e gönderdiler. Bu kişiler, Düzce halkının korku içinde bulunduğunu, Çerkes Ethem Bey kuvvetlerinin Düzce'ye girmesinin büyük bir felâket olacağını söylemek ve isyancılara karşı yumuşak davranılmasını telkîn etmek suretiyle aracılık görevlerini yapmışlardı (75). Ancak bu iki kişinin, isyancılar lehindeki teşebbüsleri olumlu bir sonuca varamadı. Çünkü Genelkurmay Başkanlığının bu hususla ilgili yazısı hem açık hem de çok sertti. Bu yazıda, İstanbul'dan ve İngilizlerden yardım geleceğini uman âsîlerin dileklerinde samîmî olmadıkları, zaman kazanmak için bu yola baş vurdukları belirtiliyor ve bu sebeple

---

zamiye askerine teslim edilmiş ise de, muhafaza edemiyerek gece yarısı geri hatlarına çekilip düşman yine girmişti.

Şu hal üzerine bir haftadanberi rahmet ve çamur içinde muharebe eden mücahidinin hayvanlariyle kendilerinin iaşeleri hususunda muzayakada oldukları gibi, bu uğurda bir çok mecruh olup, hayvanları düşman tarafından katlediliyor. Yaya kalan mücahidine hayvan almak ve alelhesap verilmek üzere, Şefik Paşa'dan aldığım 5000 liradan maada 60000 lira kadar daha borç edinip şimdiye kadar bin müşkilâtla idare edilmiş ise de, bundan böyle idaresi gayri kabil olmakla beraber ayın 21 inci günü edilen muharebede hayvanım yıkılıp altında kalan ayağım ezilmiş olduğundan tedavi ettirmek üzere yüksek müsaadenizle Dersaadet'e hareket eylediğim mâruzdur."

(72) Şimşir, II. S. 117.

(73) Adapazarı'nda 13 kişi, Ankaraca henüz kabul edilmiş olan Hiyânet-i vataniyye kanunu hükümlerine uyularak, idam olunmuşlardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 402.

(74) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 406.

(75) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 63. I. İnönü Milli Mücâdele. 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

de Düzce'ye silâh kuvvetiyle girilmesi gerekeceği, "Şehid edilen komutan ve erlerin hesaplarının sorulacağı", ancak halka karşı kötü davranılmayacağı, âsî elebaşılarından "Eli kana boyanmamış bir kaç kişinin affolunabileceği", eli kana boyanmış olanlarla "Subaylardan ve me'murlardan ihânet veya halkı iğfal edenlerin" asla affedilmiyeceği açıklanıyordu (76). Nitekim âsîlerin, Ali Fuat Paşa'ya yaptıkları teklifler de dikkate alınmamış (77), 26 mayıs'da Çerkes Ethem hiç bir direnme ile karşılaşmadan, Düzce'ye girmiş ve ayaklanmayı kışkırtmış olanlarla idare edenlerden bir çoğunu ölüm cezasına çarptırmıştı (78). Bunlar arasında Sefer Bey, Koç Bey ve Abdülvehhab Bey de vardı (79). Ancak Sefer Bey hakkında Ankara ile Ethem Bey arasında bir takım muhâbereler olmuştu. Çünkü Ethem Bey bu kişiye, teslim olduğu takdirde öldürülmiyeceğini va'detmişti, fakat bu sözüne ve Ankara'nın tasvib etmemesine rağmen Ethem Bey, Sefer Bey'in ölüm kararını imzaladı (80). Öte taraftan Albay Re'fet Bey idaresindeki kuvvetler, 26 mayıs'da Bolu'yu, 31 mayıs'da da Gerede'yi ele geçirdikleri için (81) Düzce isyanı sona ermiş göründü. Fakat ayaklanma ile ilgili bulunan Kuvâ-yi İnzibâtiyye, millî kuvvetleri düşün-

Kuvâ-yi İnzibâtiyye'nin çekilmesi.

(76) Türk İstiklâl Harbi, 2. 2 (İç Ayaklanmalar) S. 63. İ. İnönü. Millî Mücadele. 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(77) İsyancılar Ali Fuat Paşa'ya bazı şartlarla teslim olacaklarını bildirmiş, fakat üzerlerine gönderilmiş olan kuvvetlerin Hendek'den öteye geçmemelerini istemişlerdi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 406.

(78) "İstanbul'dan me'mur edilip bilfiil usat kumandasını ifâ eden Erkân-ı harb Binbaşısı Hayri, Yüzbaşı Ali, Mülâzım-ı evvel Şerafeddin, Mülâzım-ı evvel Hayreddin, makineli tüfek zâbiti Mehmed Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lütfü, Cerrah İbrahim Edhem Efendilerin 28-5-1336'da Düzce'de kanuna tevfikan salben i'dam edildikleri Kuvâ-yi Te'dibiyye Kumandanlığından bildirilmiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 340.

(79) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. (İç Ayaklanmalar) S. 64.

(80) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi. Sefer Bey'in asılmaması için ricaya gelenlere Çerkes Ethem Bey, "Hüküm ve af keyfiyyeti, vicdânından başka bir şey tanımayan Divân-ı Harb'e âittir" demiş ve ölüm kararını imzalamıştı. Bak, Çerkes Ethem, S. 45.

(81) B. M. M. Zaıt Cerîdesi, 2.66.

dürecek derecede güçlü idi (82) ve İzmit'den İstanbul'a kadar uzana nbir alanda, İngiliz birlikleri arasına yerleşmiş bulunuyordu. Bununla beraber, 7 haziran'da, İzmit ve bölgesi ve dolayısiyle Kuvâ-yı İnzibâtiyye komutanı Suphi Paşa, Ali Fuat Paşa ile "Bilvâsıta temasa geçmiş" ve üzerlerine yüründüğü takdirde direnmiyecekleri, tersine olarak bütün "Silâh, cephane ve teçhizatları ile beraber" Kuvâ-yi Milliyye'ye katılacakları anlaşılmıştı (83) Gerçekten daha İzmit'e geldikleri sıralarda, "Silâhlarımızı Kuvâ-yi Milliyye'e çevireceğimize" el birliğiyle düşmanlar üzerine çevirelim diyen Kuvâ'yi İnzibâtiyye subay ve erleri vardı (84). Onun için, 14 haziran'da Kuvâ-yi Milliyyece yapılan baskın taarruzları çok başarılı olmuş, hatta İzmit'in doğusundaki Kuvâ-yi İnzibâtiyye piyade birliklerinden bir kısmı hiç bir direnme göstermeden, Kuvâ-yi Milliyye tarafına geçmişlerdi (85). Fakat Kuvâ-yi İnzibâtiyye topçuları bu yola gitmiyerek, Kuvâ'-yi Milliyye üzerine ateş açtılar. Ancak Millî kuvvetler onları ve onlarla birlikte ateş açmış olan İngilizleri, İzmit'e kadar geri çekilmek zorunda bırakmışlardı (86). Bu yüzden İstanbul dehşet içinde kaldı. Her an Mustafa Kemal Paşa Kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edeceği düşünüldü, hatta Müttefiklerin, şehri terk etme hazırlıkları başladı (87). Çünkü Müttefikler'de, Mustafa Kemal'e karşı harekete geçme isteği yoktu (88). Belki de bu sebepten dolayı İzmit'e kadar itilmiş olan İngilizler, Ali Fuat Paşa'ya baş vurarak "Türkiye'nin dâhilî işlerine" karışmak istemediklerini söylediler ve ateşin kesilmesini

(82) Anzavur, Kuvâ-yi İnzibatiye'nin küçük bir birliğini millî kuvvetlere karşı Sapanca'da kullanmıştı. Bak, Kenan Esengin, S. 117.

(83) Ali Fuat Cebesoy, S. 409.

(84) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 291.

(85) Kuvâ-yi inzibâtiyye'nin 70. piyâde Alay'ı, "Bütün mevcut ve teşkilâtı ile Anadolu Kuvâ-yi Milliyye'sine iltihak" etti. Bak, M. Âsif, S. 49. Ayrıca bak, Kenan Esin, S. 121-125.

(86) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 142.

(87) Jean Deny, S. 76.

(88) Jean Deny, S. 76.

istediler, ayrıca, İzmitteki Kuvâ-yi İnzibâtiyye'nin, İstanbul'a gitmek üzere gemilere bindirilmekte olduğunu da bildirdiler (89). Fakat Kuvâ-yi Milliyye'nin, İzmit'in boşaltılması şartını ileriye sürmesi, anlaşma imkânlarını ortadan kaldırdı (90). Bundan sonradır ki İngilizler, uçaklarda Millî kuvvetleri bombalamaya başladılar. Buna rağmen Kuvâ-yi Milliyye, 14/15 haziran 1920 gecesi İzmit'i, bir baskınla alma teşebbüsüne girişmiş, fakat Ermeni çetelerinin yaptıkları savunma karşısında başarıya ulaşamamıştı; 16, 17 haziran'da İngilizlerin, karadan, denizden ve havadan açtıkları şiddetli ateş üzerine de Adapazarı ve Geyve'ye doğru geri çekilmişti. Bundan sonra İngilizlerin faaliyyetleri daha da arttı. Onlar 19 haziran'da, savaş gemilerinden açtıkları ateşle İzmit çuha fabrikasını tahrib etmişlerdi (91). Öte taraftan İstanbul Hükûmeti, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı olan davranışında ısrar ediyordu. Nitekim, İngiliz Askerî Temsilcisi Shuttleworth'a baş vurarak, "Teşkilât-ı Milliyye'ye karşı koymak üzere 5000 kişilik bir kuvvetin teşkiline müsâade" istemişti. 23 haziran 1920'de İngiliz generali Shuttleworth, Harbiye Nezâreti'nin bu yazısını cevaplıyor ve 5000 kişilik bir birliğin kurulması isteğine, "Evsâf-ı lâzimeyi tamâmen hâiz muayyen bir mikdarda efrad" seçildiğine dâir bir haber verildiği takdirde, İngiliz Başkomutanlığı'nın bunları silâhlandırmak meselesini dikkate alabile-

---

(89) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 412.

(90) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 413. İstanbul'daki yüksek komiserler durumun çok ciddi olduğunu tesbit etmiş ve hükûmetlerine bildirerek gerekli kuvvetlerin gönderilmesini istemişlerdi. Bak, B. Şimşir, II. S. 137.

(91) "Anadolu'da, İzmit çuha fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından o tarihlerde memleketimiz etrafında sıkı bir ablukanın te'sis edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise alınması mümkün değildi. Halbuki terhis dolayısiyle İngiliz kıt'alarının stok halinde bırakmış oldukları ve başka taraflara satamadıkları bol miktarda elbise ve elbiselik kumaş vardı. Bunları Millî Müdâfaa Vekâletimize satmak zorunda kalmışlar, biz de başka çare bulamadığımızdan yüksek fiyatla satın almıştık". Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 413.

ceğini bildirdi (92). Doyurucu olmayan bu cevaba rağmen 1 ağustos'da İstanbul Hükûmeti Erkân-ı Harbiyye-i Umumîyye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ahmed Hamdi Paşa, İngiliz Askerî Temsilcisi General Shuttleworth'a yeniden baş vurarak, "Mustafa Kemal'in te'dîbine karar verilmiş" olduğunu bildirdi ve bunu sağlamak için de biri İstanbul ve civârından, ikincisi ise Bursa, Balıkesir, Çanakkale illerinden olmak üzere iki tümen'in kurulmasına, bunların silâh, cephane ve teçhîzatlarının İstanbul ve civârındaki Osmanlılara âit olan depolardan sağlanmasına izin verilmesini istedi (93). İşte İstanbul Hükûmeti'nin, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı yeni bazı tedbirlere

İkinci Düzce İsyanı.

---

(92) General Shuttleworth'un yazısı aşağıdadır: "Harbiye Nâzır-ı celîli Paşa Hazretlerine, Harbiye Nezâretinde İngiliz Mümessil-i Askerîsi General Shuttleworth tarafından vârid olan 23 haziran 1920 tarih ve 427 numaralı merbut İngilizce mektubun tercümesi. Devletlû Efendim Hazretleri. Teşkilât-ı Milliyye'ye karşı koymak üzere 5000 kişilik bir kuvvetin teşkiline müsâade i'tâsı hakkındaki taleb-i ahîrinize cevâben Türk me'mûrîn-i askeriyyesi tarafından evsâf-ı lâzımeyi tamamen hâiz muayyen bir miktarda efrad intihab edildiğine dâir bir iş'âr vuku' bulduktan sonra Başkumandanlık'ın bu adamları teslih etmek mes'elesini dikkate alabileceğini zât-ı devletlerine arza me'mûr edildim. Shuttleworth". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1178.

(93) "İngiliz Mümessil-i Askerîsi General Shuttleworth Cenaplarına. Sulh Konferansının Spa'daki son ta'dîlât ve mukarrerâtı olup Bâbıâlî'ye tebliğ edilen nota meyanında Hükûmet-i Osmâniyye'nin ak-di sulhu müteâkib ahkâm-ı sulhiyyenin tatbik ve Anadolu'da âsâyişin te'sîsine muvaffak olamadığı takdirde İstanbul hakkında ayrıca bir karar verileceği zikredilmiş olmasına nazaran hükûmetçe de Mustafa Kemal'in te'dîbine karar verilmiştir. İşbu te'dîbi icra için melfuf teşkîlât mucibince şimdilik iki müretteb fırka'nın teşkîli tekarrür etmiştir. İşbu fırka'nın birincisi, İstanbul ve civârından, ikincisi de Bursa, Balıkesir ve Çanakkale sancaklarından (elyevm Yunan işgalinde bulunup muâhede-i sulhiyye'nin Türkiye'ye bıraktığı aksamdan) teşkil ve ikmal edilecektir. İşbu teşkîlâtın mahallerinde icrâsına ve mezkûr fırkalara lâzım olacak esliha, cephâne, techîzat ve malzemenin İstanbul ve civârında ve Hükûmet-i Osmâniyye malı olan bilumum depolardan i'tâsına müsâade ve bu bapta îcâb edenlere teblîgat-ı serîa ve lâzime icrâsiyle neticenin inbâsı rica ve bilvesiyle takdîm-i imtirâmat eylerim efendim. Ahmed Hamdi". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1179.

kaş vurduğu bu sıralarda Düzce'de, ikinci defa bir ayaklanma meydana geldi. Çünkü, birinci ayaklanmayı bastırmak üzere Düzce ve Bolu yöresinde toplanmış olan Millî Kuvvetlerin çoğu, Yozgat ayaklanmasını bastırmak için oraya, 24. Tümen kuvvetleri de, 22 haziran'da başlayan Yunan saldırısını karşılamak üzere cepheye gitmişlerdi. Bu halden yani Millî Müfrezelerin "Zayıf olmasından, Yunanlıların ve İngilizler'in müştereken Adapazarı havâlîsinde icrâ-yi faâliyyet eylemesinden ve İstanbul'un da mübâlâgalı bir takım teşvikatta bulunmasından" (93) cesâretleri artan 300 kişilik bir isyancı grubu, 8 ağustos'da Düzceyi işgal etti. Bunlar ayaklanma sebeplerini, Çerkes ve Abazaların, "Kuvâ-yi Milliyye tarafından" yok edileceklerine bağlamakta idiler. Onlara göre Kuvâ-yi Milliyyeciler, Çerkes ve Abazaları öldürecek; kadın ve kızlarını "Câriye" gibi kullanacaklardı (94). Bu kötü propaganda her halde o çevre halkı üzerinde çok etkili olmuştu. Fakat bu hal, 27 ağustos 1920'de Nüfren (Nuhveren/Nofran) Boğazı tepelerinde dört saat süren çarpışmanın isyancılar tarafından kaybedilmesini engelleyemedi (96). Bundan sonradır ki, isyancılar umutlarını yitirdiler ve teslim oldular. 23 eylül'de isyan tamamiyle söndürülmüştü. Bununla beraber, İzmit dolayları Yunanlılar'ın eline geçtikten sonra, Adapazarı ve Düzce belgesindeki Abazalardan ba'zılarının Yunanlılarla işbirliği yaptığı görülecektir (97).

2 — Yenihan (Yıldızeli) isyanı.

Yenihan ayaklanmasını Postacı Nâzım ve Çerkes Hara Mustafa idâre etmişti. Postacı Nâzım, sâbıkalılardan birisi idi (98). İşlediği suçtan ötürü bir süre, Yeni-

(94) Türk İstiklâl Harbi: 2. 2. İç Ayaklanmalar. S. 87.

(95) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, c. 3, S. 191.

(96) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1181)

(97) Bak, 4. cilt, 2. İnönü Savaşı.

(98) Postacı Nâzım, "Yıldızeli - Sivas posta nakliyatını üzerine alan fakat bu işi başaramayıp açık vererek iflâs eden eski Nâfıa Müdürlerinden Erzurumlu Hüseyin Nâzım" adındaki kişidir. Bak, Türk İstiklâl Harbi: 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 91.

han'a bağlı Kaman köyünde gizlenmiş ve burada bir takım katiller ve çerkeslerle işbirliği yapmış olan Nâzım, 1920 nisan'ında Çapanoğulları ile de münâsebet kurmuştu. Nâzım kendisine, "Gönüllü Halîfe Ordusu Kumandanı" adını takmış (99), etrafına toplananlarla birlikte, Sivas Kongresi kararlarına uyularak yapılan işlerin Pâdişah'ın rızası dışında olduğunu, bu kararları vermiş olanlara karşı koyacak olan Halîfe Ordusu'nun Samsun'a hatta daha yakınlara gelmiş bulunduğunu ve kendisi ile etrafında toplananların, bu ordu'nun öncüleri olduklarını propaganda etmişti. Bir süre gizli olarak devam eden bu propaganda sonunda, kendilerinin yeter derecede kuvvetlendiklerini kabul eden bu adamlar ortaya çıkmakta bir sakınca görmediler. Nitekim, 14 mayıs 1920'de, "Yeşilhan civârında 7 - 8 yüz kişi toplanarak Pâdişah'la Kuvâ-yi Milliyye arasında muhârebe ve müsâdemeye mahal vermemek" ve barış yolu ile meseleyi "Hall ü fasletmek istediklerini" (100), Kendilerine taarruz edildiği takdirde "Halîfe Ordusu'na katılacaklarını ve vergilerin toplanmasına engel olacaklarını, Sivas Vâlîliğine bildirdiler (101). Postacı Nâzım yayınladığı bir beyannâme ile işi büsbütün açığa vurdu. Çünkü o, bu beyannâmesinde Kuvâ-yi Milliyye'nin Padişahla savaş halinde bulunduğunu, bu yüzden müslüman halkın onlara karşı silâha sarıldığını ve Halîfe Ordusunu kurmaya başladığını söylüyor, "Subayların emirlerini tutarak Pâdişah'a âsî olmayınız" demek suretiyle de askerleri itâatsizliğe kışkırtıyordu (102). Bütün memlekete şâmil İngiliz teşkîlât-ı irticâîsinin mü-

---

(99) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 23 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(100) Nimet Arsan, S. 331.

(101) Türk İstiklâl Harbi: 2. 2. (İç Ayaklanmalar), S. 92.

(102) Bu beyannâmede: "Sevgili Pâdişahımızla Kongreciler harb ediyorlar. Ahâli-i İslâmiyye, Pâdişahına yardım için silâha sarılarak Halîfe Ordusu nâmiyle bir ordu teşkîl ediyorlar. Sizi babalarınıza, kardeşlerinize karşı silâh atmaya icbâr ediyorlar. Aklınızı başınıza toplayarak silâhınızla hemen yanımıza geliniz. Zâbitlerin emirlerini tutarak Pâdişah'a âsî olmayınız. Yaşasın Sevgili Pâdişâhımız, Kahrolsun Kongre" deniliyordu. Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele. 23 nisan 1968, Ulus Gazetesi.

him bir safhası" olarak kabul edilen bu olayın (103) bastırılabilmesi için bu tarihlerde ne Sivas ne de Tokat'da yeteri kadar bir kuvvet vardı. Bundan ötürü isyancıların başarılı olacakları ve isyanın kısa zamanda büyük bir gelişme göstereceği tahmîn ediliyordu. Nitekim 14 mayıs'da başlayan ayaklanma, birden bire Yıldızeli'ni, hatta Sivas'ı tehdid eder bir hal aldı. Sulusaray çevresinde toplanan âsîler karşısında Millî Kuvvetler, başarılı olamadılar, yapılan çarpışma sonunda bir kaç makineli tüfek bırakarak çekilmek zorunda kaldılar. 27/28 Mayısta bir Millî müfreze, Çamlıbel'de isyancılara esir düştü (104). Durum o kadar tehlikeli görünüyordu ki, 27 mayıs'da Ankara, Erzurum'daki 15. Kolordudan yardım istemek zorunda kalınıştı (105). Öte taraftan âsîler, 28 mayıs'da Tokat civârında, yürüyüş halindeki bir tabur'u dağıttıktan sonra Zile üzerine yürümüşlerdi. Bundan dolayı Çorum müfrezesi, 3 haziran 1920'de Zile'ye gönderildi. Ancak bu tedbir kâfi gelmemişti. Çünkü 150 atlı ve 200 yaya'dan kurulu bir isyancı grubu, 6/7 haziran gecesi Zile'ye saldırmış ve Çorum müfrezesini, Zile kalesi'ne çekilmek zorunda bırakmıştı (106). Bundan dolayı Beşinci Tümen, isyanı bastırmaya me'mur edildi. Tümenin 200 kişilik bir kuvveti 7 haziran'da Zile'ye 15 kilometre mesâfeye kadar yaklaştı, 8 haziran'da da çarpışmalar başladı. Buna rağmen Zile kalesine çekilmiş olan Çorum müfrezesinin âsîlere teslim olduğu (107) ve şehir halkının âsîleri desteklediği anlaşıldı. Bu suretle Millî Kuvvetler aleyhine bir durum hasıl olmuş ve bu sebeple de, takviye birlikleri gelinceye kadar âsîler üzerine harekete geçilmemesi kararı alınmıştı. Halbuki, 9 haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf emrinde Zile'nin, silâh kuvve-

(103) Nimet Arsan, S. 331.

(104) Nutuk, 2. S. 11.

(105) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç Ayaklanmalar) S. 93.

(106) Aynı eser, S. 111.

(107) Çorum müfrezesi, yiyecek ve içeceği tükendiği için teslim oldu.

tiyle ele geçirilmesi isteniyordu. Bu emre göre, suçsuz olanların kasabayı terketmeleri ve Millî kuvvetlere sığınmaları i'lân edilecek, bu çağrıya uyulmadığı takdirde kasaba topa tutulacaktı (108). Fakat Tümen Komutanı bu emri uygulamadı. Çünkü, kasaba'da 24000 kişi vardı ve evler de ahşap idi. Bununla beraber aynı komutan, takviye aldıktan sonra, kasaba'ya karşı olan baskıyı artırdı; teslim olmaları için isyancılara bir süre tanıdı; tanınan süre içinde âsîlerden bir cevap alamadığı için şehri topa tuttu ve 12 haziran'da Zile'yi isyancılardan kurtardı.

3 — Yozgat isyanları :

Yozgat ve civârı halkının bir kısmı Millî Mücâdele hareketini, başından beri benimser görünmemişti. Özellikle Çerkes köylerinde, Marmara bölgesinde olanlardaki gibi, Millî Mücâdele'ye karşı bir hoşnutsuzluk seziliyor, aynı memnuniyyetsizlik, bu bölgede kalabalık bir halde bulunan Alevîler'de de görülüyordu. Gerçi Çerkeslerle Alevîler'in bu halleri, ilk bakışta Halîfe'ye ve Osmanlı soyuna bağlılığın bir sonucu olarak ele alınabilir. Ancak bu maske altında bazı maksatların gizlendiğini düşünmek için de sebepler yok değildir (109). Bu bölgedeki ayaklanmaların doğmasında, birinci derecede etkisi olan Çapanoğullarına gelince onların muhâlefetini, öteden beri, Osmanlı soyuna gösterdikleri sadâkat ve bağlılıkta aramak daha doğrudur. Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey de aynı duyguları taşıdığı için Hey'et-i Temsîliyye tarafından verilen direktifleri yerine getirmiyor, "Allah'dan ve Pâdişah'dan ve onların kanunlarından başka bir şey tanımadığını" söylüyordu (110). Mutasarrıfın bu tutumu, Hürriyet ve İ'tilâf Fırkasına mensub olan Çapanoğullarının (11) Kuvâ-yi Milliyyecilere karşı olan muhâlefetlerini daha da artırmıştı. Nitekim, Büyük Millet Meclisi

---

(108) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç Ayaklanmalar) S. 112.

(109) Bu tarihlerde Alevîlere, muhtariyyet verilmesi söylentileri ortaya çıkmıştı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. (İç Ayaklanmalar). S. 90.)

(110) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. İç Ayaklanmalar, S. 90.

(111) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 7, S. 127.

için üye seçilmesi işi görüşülmek üzere Belediyye binâsında toplanıldığı vakit, Çapanoğullarından Edip ve Celâl Beyler, böyle bir seçimin ve açılması düşünülen meclis'in kanunlara aykırı olduğunu ileri sürmüş ve kendilerini tenkîd eder şekilde konuşan Yozgat Müftüsünü de tahkîr etmişlerdi. Ayrıca onlar, "Ankara'da bir meclis toplanmasının Pâdişah'ın arzusuna ve kanunlara" aykırı düştüğünü belirten çok imzalı bir telgrafı da Ankara'ya gönderdiler (112). Bundan başka, 14 Mayıs 1920'de Yozgat'da yapılacak olan at yarışlarını seyretmeğe gelen çevredeki sözü geçer kişilerin Çapanlarla toplantılar yaptıkları, bir takım kararlar aldıkları ve toplantıya katılanların, halkı isyana hazırlamak üzere etrafa dağıldıkları bilîniyordu. Onun için Kuvâ-yi Milliyeciler bazı tedbirler almayı lüzumlu görmüş, Antep yöresinde bulunan Kılıç Ali Bey'i, 80 kişilik kuvvetiyle Yozgat bölgesine göndermiş ve bu suretle Çapanoğullarını göz altında bulundurmak istemişlerdi. Ancak, Ankara vali vekili Yahya Galip Bey, Çapanoğulları için alınan tedbirleri yerinde bulmamış ve onların evlerine konulan nöbetçileri de kaldırtmıştı (113). Bununla beraber, 7 haziran'da, onların tutuklanması için Ankara'dan emir gönderildi. Fakat bu defa da Yozgat Mutasarrıf vekili, onlarla olan dostluğunu bir tarafa itemedi ve belki de merhametine mağlûp olduğu için, kendilerine tutuklanacaklarını haber verdi ve kaçmalarına fırsat hazırladı. Gerçi ta'kiblerine çıkıldı, fakat jandarma komutanı da Çapanlardan olduğu için ta'kibden bir sonuç alınamadı. İşte bundan sonradır ki, "Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi bir takım eşkiyâ'yı başlarına toplaya-

Birinci Yozgat İsyanı.

(112) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. İç Ayaklanmalar, S. 90.

(113) Başka bir sebebi yoksa, bu tarzdaki bir hareketin bu gün bilinen tek sebebi, Çapanoğullarının Yahya Galip Bey hakkında vaktiyle gösterdikleri toleranstır, yani Sultan Hamid devrinde siyâsî bir meseleden dolayı Tokat'a sürülmüş olan Yahya Galip Bey, o tarihte Tokat'da Mutasarrıf bulunan Çapanoğlu Celâl Bey'in çok yardımını görmüştü. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. İç Ayaklanmalar, S. 97.

rak 13 haziran 1920'de Yozgat civârında "Köhne nâhiye merkezini" (Sorgun ilçesi) bastılar (144). 14 haziran'da, da, üç dört saatlik bir çarpışmadan sonra Yozgat'ı işgal ederk (115) hem isyana fi'len karışmış oldular, hem de büyük bir toprak parçasında hâkim duruma geçtiler. Bu hal ve Çapanoğlu Celâl Bey'in, Kılıç Ali Bey'e gönderdiği bir mektup (116), millî kuvvetlerin morallerini çok sarstı, hatta Kılıç Ali Bey'in, hiç kimseye danışmadan Akdağmadeni'ni bırakmasına ve Boğazlıyan'a çekilmesine sebep oldu. Onun bu davranışı ise Akdağmadeni halkının bir bölüğünün daha isyancılara katılmasına ve âsîlerin cesaretlerinin artmasına yol açtı. Bu yüzden onlar, 23/24 haziran'da Boğazlıyan'a o kadar başarılı bir baskın yaptılar ki, Kılıç Ali Bey ve arkadaşları canlarını güç kurtarabildiler.

Yozgat'ın işgali isyancılar için büyük bir başarı idi. Şimdi her tarafta, çok yakında Çankırı ve Çorum'un da âsîler eline düşeceği söyleniyordu. Fakat ayaklanmanın alevîler tarafından desteklendiği ve Alaca'nın âsîler eline geçmesinden sonra isyanın bir "Alevî kıyâmı mâhiyyetini" aldığı söylentisi, sunîleri telâşlandırmış, Alevîlerin Rus-larla ittifak ettikleri ve "Sünnîleri imha eyliyecekleri" söylentisi ise heyecanı daha da artırmıştı. Onun için bazı kişiler alevîlerin elindeki silâhların toplanması lâzım geldiğini ileri sürdüler (117). Fakat bu arada, İttihadcıların Ermenileri sürdüğü gibi, "Kongredilerin de alevîleri katlü imha" edecekleri dedikodusu ortaya çıktı. (118). İşte bu karmakarışık ve tehlikeli durum karşısında, Çerkeş'de bulunan Re'fet Bey'e (Paşa), hemen Çankırı'ya hareket etmesi emrolunurken Çerkes Ethem

(114) Nutuk, 2, S. 11.

(115) Cemal Bardakçı, S. 179.

(116) Gönderilen mektupta: "Halîfe Ordusu'nun maksadı Mustafa Kemal ile yedi arkadaşını yakalamaktır. Kırşehir'li Meb'us Rıza Beyle temas ve muhâbere halindeyiz. Kırşehir üzerinden Ankara'ya yürüyeceğiz" deniliyordu. Bak, İç Ayaklanmalar, S. 96.

(117) Cemal Bardakçı, S. 205, 206.

(118) Aynı eser, S. 206.

Bey ile Çolak İbrahim Bey de Ankara'ya çağrılmışlardı. Bunun üzerine, Düzce ayaklanmasını bastırdıktan sonra, cepheye gitmek üzere, Eskişehir'de bulunan Çerkes Ethem Bey, hemen Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla İsmet Bey'in (İnönü) hazır bulunduğu bir toplantıya katılmıştı. Toplantının konusunu Yozgat isyanı teşkil ediyordu. İsmet Bey'in yaptığı açıklamalara göre Ankara'nın, Yozgat isyanını bastırabilecek kadar bir kuvveti yoktu, onun için bu işi de Çerkes Ethem Bey üzerine almalı idi (119). Fakat Çerkes Ethem Bey, bu toplantıda karşısındakileri korkutacak şekilde konuşmuş, paşaları ve ilgilileri tenkid etmiş, onları görevlerini yapmamakla itham etmişti (120). Buna rağmen yapılan teklifi kabul etti. Onun bulunmadığı sürece, Batı cephesi'ndeki sorumluluğu, Fevzi (Çakmak) Paşa alacaktı.

Çerkes Ethem Bey, Yozgat isyan bölgesinde.

19 haziran 1920'de, Genelkurmay Başkanlığının verdiği bir emirle, "İsyan bölgelerinde toplanmış olan âsî kuvvetleri dağıtıp âşâyişi te'mîn ve idâme, fesad teşkîlâtını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmak" görev ve yetkisini alan Ethem Bey (121) 20

---

(119) Çerkes Ethem, S. 54, 55.

(120) Mustafa Kemal Paşa, ihmalin bulunduğunu kabul ediyordu. Bak, Çerkes Ethem, S. 55.

(121) Genelkurmay Başkanı İnönü'nün, 19 Haziran 1920 tarihinde, isyanı bastırmakla görevli "Ankara'da Kuvayi Tedibiye Umum Kumandanı Ethem Beye" verdiği yazılı emir aynen şöyledir:

"1) — Yenihan (Yıldızeli), Yozgat, Zile bölgesindeki ayaklanma durumu aşağıdadır:

a. Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri âsilerin elindedir.

b. Yenihan, Tokat Zile, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Çiçekdağı (Mecidiye) mevkileri bizim elimizdedir. Fevzi Bey adında birisinin komutasındaki âsiler 14 Haziran 1920'de Sivas ile Şarkışla arasındaki Kayadibi Nahiyesini basmışlardır.

c. Yozgat düştükten sonra âsiler, Çiçekdağı istikametinde ilerleyerek Çiçekdağı'na bir saat mesafeye kadar yaklaşmışlardır. Çiçekdağı ahalisi, başta Kaymakam olduğu halde âsilere karşı dayanmağa hazırlanmışlardır.

d. Tokat civarında Gülpınar Köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan 200'ü mütecaviz âsi, 15 Haziran'da Zile'den gönderi-

haziran'da Ankara'dan ayrılarak 23 haziran sabahı erken saatlerde Yozgat'a gelmiş ve aynı günün akşamı, "Bilmüsâdeme muvaffakiyyetle" şehre girmişti (122). Gerekenleri ve bu arada Milli Kuvvetlere karşı silâh kullanmış olan Ermeniler'i de (123) cezalandıran Ethem Bey (124), âsîlerin kuzeyde toplandığını haber aldığı için 24 haziran'da Alaca'ya hareket etmiş ve kısa bir çarpışmadan sonra, 25 haziran'da, bu kasabayı da işgal etmişti. Fakat âsîlerle en önemli çarpışma, 27 haziran'da Arapseyfi denilen boğazda cereyan etti. Bu çarpışmalarda çok sayıda âsî öldürülmüş, bir top ile 4 makineli tüfek ele geçirilmiş ve bu suretle de âsîler, "Toplu bir kuvvet olmaktan" çıkarılmışlardı (125). Ayrıca bundan sonraki hareketlere, Alevîlerin katılması ihtimalleri de azaltılmış bulunuyordu. Çünkü, isyanla ilgili olduğu anlaşıldığı

İkinci Yozgat isyanı.

---

len takip müfrezemiz tarafından sarılarak reisleri ele geçirilmiş, askerlerden almış oldukları silâhlar kısmen geriye alınmıştır.

e. Çorum'un Ortaköy Nahiyesinde toplanan âsiler üzerine Zile'den gönderilen Topçu Binbaşı Mehmet komutasındaki süvari müfrezesi, Çayköy ve İbek köylerinde 15 Haziran 1920'de âsilerle müsademeden sonra, Cevizli'ye gelmiştir. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

f. Yozgat'ın âsiler tarafından işgal şekli ve işgalden sonra cereyan eden olaylar, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat mebusları tarafından Kayseri'den yazılan telgraf suretiyle, en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2 — İsyan bölgesinde ve doğrudan doğruya Genelkurmay emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

a. Çankırı'da 300 piyade, 6 makineli tüfek, 50 süvariden mürekkep, 58'inci Alay Komutanı Binbaşı Vasfi emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet (Bele) 19 Haziran 1920'de 250 atlı ile Çerkeş'den Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

b. Zile'de 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) emrindeki takip müfrezelerimiz ve kıtalarımız vardı. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy şimalinde Cevizli'dedir. Mütebakisi kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

c. Boğazlıyan'da 60 atlıdan mürekkep Kılıç Ali müfrezesi ve 33'üncü Alayın 3'üncü Taburu vardır. Sivas ve Yenihan mevkilerinde de millî mahalli müfrezelerimiz ve kıtalar vardır.

3 — Tedip müfrezesi, 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan, Keskin, Sekili genel istikametinde Yozgat'a gidecektir. Müfreze için Ankara'dan verilen 2 günlük erzak ve yem ihtiyat ola-

halde, Alevî dedesi Galip Dede cezalandırılmamıştı. Bu halden olağanüstü duygulanan Galip Dede, oğlu Gazî Bey'in idaresinde olmak üzere, bütün ihtiyaçları kendi tarafından sağlanan, 400 kişilik bir atlı müfrezeyi Kuvâ-yi Milliyye'ye kattı (126).

Arapseyfi Boğazında âsîlerin kesin surette yenilmeleri Kuvâ-yi Milliyyeciler katında büyük memnunluk uyandırmış, ve Çerkes Ethem Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından tebrik edilmişti (127). Ancak 22 haziran'da başlamış olan yunan taarruzu tehlikeli bir hal aldığı için Ethem Bey, acele geri çağrıldı. Fakat bu hal, ihtiyatlı bir hareket sayılamazdı. Çünkü, isyanın elebaşlarından bir çoğu henüz yakalanamamıştı. Bundan başka, Arapseyfi savaşından kaçıp kurtulanlarla teslim olanlarda, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı duyulmakta olan düşmanca duygular da

---

rak beraber taşınacaktır. Yahşihan civarındaki Kılıçlar mevkiinde ve Keskin'de müfrezenin iaşesi için gereken erzak ve yem biriktirilmektedir.

4 — Kuvayi Tedibiye Umum Komutanlığının görevi: İsyan bölgelerinde toplanmış olan âsi kuvvetleri dağıtıp, asayişi temin ve idame, Fesat teşkilâtını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmaktır.

5 — Harekât hakkında icabettikçe Genelkurmay'dan emir ve direktifler verilevektir. İrtibatın en yakın telgrafhaneler ve bunun dışındaki bölgelerde seyyar makinelerle sağlanması gerekir. Hergün enaz bir rapor verilecektir.

Bak, 25 Nisan 1963 tarihli Ulus Gazetesi. Bu emrin biraz farklı bir sureti Çerkes Ethem Bey'in hatıralarında da vardır. Bak, Çerkes Ethem, S. 62.

(122) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14, Belge 377.

(123) 23 Haziran'da bazı Ermeniler, Millî Kuvvetlere karşı, silâh kullanmış, daha sonra evlere sığınarak bombalarla hareketlerine devam etmişlerdi. Bu gibiler, sığındıkları evler yıkılmak suretiyle ele geçirildiler. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Degrisi, Sayı 14, Belge 377.

(124) İsyanın kışkırtıcılarından 12 kişi askeri mahkeme kararı ile asılmıştı. Bak, Çerkes Ethem, S. 65.

(125) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. (İç Ayaklanmalar) S. 103.

(126) Alaca Alayı adı verilen bu kuvvetlerin başına Çerkes Ethem Bey, kendi komutanlarından Yüzbaşı Ethem Bey'i getirmişti. Bak, Çerkes Ethem, S. 71.

silinmiş değildi. Nitekim, aman dileyenlerden kurulmuş bulunan ve Akdağmadeni Alayı adını taşıyan 500 kişilik bir birlik arasında bu duygu, biraz sonra açıkça meydana çıktı, 5/6 eylül gecesi bu birliğe mensup olanların bir kısmı, Kuvâ-yi Milliyye emrinde çalışmayacaklarını söyleyerek, alaylarını terk etti ve bu hal yeni bir hareketin başlangıcı oldu. Gerçekten,, "7 eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları" Zile çevresinde, "Kara Nâzım, Çopur Yusuf" gibi bir takım adamlar da (128) Erbaa civarında yeniden harekete geçtiler. Alaca, Karamağara ve Mecitözü yörelerinde, çeşitli adlar altında âsî grupları meydana çıktı. Âsîler, Zile'ye bağlı Ortaköy bucağını bastılar, Amasya ile Tokat arasındaki Çengelhan ve civârını yağma ettiler. Akdağmadeni yeniden tehlikeli bir duruma düştü, Kırşehir'e bağlı bir köyde de kıpırdamalar görüldü. Bunlara karşı çıkan jandarma ve mahallî millî kuvvetler başarılı olamıyor ve yeniliyorlardı. Bunun üzerine, Eskişehir bölgesine çekilmiş olan "İkinci Kuvve-i Seyyâre" (129), tekrar isyancıları tenkile memur edildi. 420 er, 4 makineli tüfek ve iki top'la harekete geçen İkinci Kuvve-i Seyyâre (130), her ne kadar 23 eylül'de Küçük Ağa, Aynacıoğulları ve katil Mustafa çeteleriyle Akdağmadeni civârında çarpıştı ve onları bozguna uğrattı ise de büsbütün dağılmalarını sağlayamadı, hatta 25 eylül'de onlarla tekrar karşılaşmak zorunda kaldı. Buna rağmen yine de kesin sonuç alınmış sayılamazdı. Çünkü bundan sonra da âsîler, küçük grup-

(127) Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik telgrafında aynen şöyle deniliyordu: "Alaca havâlisinde Kuvâ-yi Te'dibiyye Umum Kumandanı Ethem Bey efendiye. 28 Haziran 1336. Son Arapseyfi Boğazında vâki' muvaffakıyyet-i kahirenizden dolayı an-samîm-il-kalb zât-i âlilerini ve rüfeka-i besâletinizi tebrik eyleriz. Münhezimen dağılan perâkende âsîlerin mıntıkalarında ta'kîbleri için Çorum'da Re'fet Bey'e (Paşa), Zile'de Cemil Bey'e (Cemil Cahit Toydemir), buradan da emir verildiği ma'ruzdur efendim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Çerkes Ethem, S. 71.

(128) Nutuk, 2, S. 12.

129) Çolak İbrahim Bey'in komutasındaki kuvvetlere bu ad verilmişti. Bak, Nutuk, 2, S. 12.

(130) İç Ayaklanmalar, S. 108.

lar hâlinde faaliyyetlerine devam ettiler. Bu yüzden "İkinci Kuvve-i Seyyâre" bölünerek çeşitli taraflara yönelmek zorunluğunu duydu. İşte bu halden faydalanan âsîler, 19 ekim'de, Deli Hacı idaresinde, Akdağmadeni'ni bastılar, jandarma silâh deposu ile "Düyûn-ı Umûmiyye" kasasını yağma ettiler (131). Bununla beraber, kuvvetli şeflerden mahrum kalmış olan isyancıların hareketlerindeki şiddet yavaş yavaş söndü ve 30 aralık 1920'den sonra bir-bütün yok oldu.

3 — Konya isyanı :

Konya ve çevresinde, bir kısım halk'ın, Kuva'-yi Milliyye'ye karşı besledikleri antipati, Bozkır ayaklanmasından (1919 eylûl) sonra da sürmüştü. 1920 mart'ında 15 kadar hacı efendi arasında yapılan bir toplantıda, memleketin o günkü durumu tartışılmış, Büyük Devletlerin kudretlerine karşı durulamayacağı, bu sebeple herhangi bir direnmenin faydadan ziyade zarar getireceği ve hükûmeti güç duruma düşüreceği ileri sürülmüş, direnme teşebbüslerine girişildiğinden dolayı Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal ettiği, bu yolda yürünmeğe devam edilecek olursa Konya'nın da işgal edileceği sonucuna varılmıştı. Bu kişilerde, Konya'daki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, halkı ikiye böldüğü kanısı da vardı. Bundan başka Konya'daki 12. Kolordu Komutanı'nın ve Konya Valisinin davranışlara da (132) bu adamların cesaretlerini artırmıştı. Gerçi Ankara'da alınan tedbirler sonunda Kolordu komutanının tutumu değişti, fakat Konya'daki muhâlefet gün geçtikçe kuvvetlenmişti. Nitekim 1920 mayıs'ında Konya civârındaki Pınar köy'ü halkı ile diğer köylülerin Konya'yı basacakları duyuldu. Gerçekten bir ayaklanma için bu-raflarda gerekli tertiplerin alındığı, atlı ve silâhlı köylülerin, Konya'ya yürümelerinin kararlaştığı, inceleme sonunda anlaşılmıştı. Bunun üzerine Konyalılar'dan bir

(131) İç Ayaklanmaları. S. 109.
(132) Bak, S. 69.

çok kimse tutuklanmış (133), suçlular cezalandırılmış ise de bunlar, Mustafa Kemal Paşa tarafından af olunmuşlardı (134). Bu olay da gösteriyordu ki, Konya ve çevresi yeni bazı macarâlara sahne olabilirdi. Çünkü kışkırtıcılar gizlice ve fakat usanmadan propagandalarına devam etmekte idiler. Her sınıf halka hitap etmesini bilen bu adamlar, aydın kişilere, Pâdişah mağdurdur ve esasen yurdun selâmeti için İngilizlere boyun eğmek zorunluğu vardır. Çünkü memleket ancak bu suretle kurtulabilecektir. Millî Hareket ise buna engel olmaktadır. Eğer Kuvâ-yi Milliyye yok edilirse, İstanbul yolu açılacak, ticâret gelişecek ve iflâsa gitmiş olanlar da kurtulacaktır diyorlardı. Aydın olmayan kişilere ise, Kuvâ-yi Milliyyeciler ceplerini doldurmak ve Halîfe'ye karşı yürümek için çalışıyorlar. "Halbuki bu halleri bizim şerîatımız tecvîz etmez. Kim bunlara iştirak ederse, kim bunlarla birlikte Yunan'a karşı giderse şer'an kâfir" dir diyecek kadar ileri gidiyor, kendi tutumlarının doğru olduğunu anlatmak için de Müttefiklerin kudretlerine karşı, Birinci Dünya savaşından yenilerek çıkmış olan "Pek bîçâre" Türkiyenin, karşı duramıyacağını ileri sürüyorardı (135).

---

(133) Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hatıralarım. Hayat Mecmuası, sayı 12. Bu hususta verilen bir raporda aşağıdaki bilgiler vardı : "Hâdiseden yirmi beş gün önce Kumköprü bağında Cambaz Zâde Mevlüd'ün bağ evindeki yirmi kişilik bir çay ziyafetinde İstanbul'un neşrettiği fetva ve Pâdişah'ın beyannâmesi bahis konusu olmuş, halkı, Kuvâ-yi Milliyye aleyhinde toplamak da karar altına alınmıştır. Beyannâmeyi ve fetvâyı, Çumralının Kâmil okumuş ve toplantıda bulunanlar arasından sekiz kişilik bir hey'et seçilerek teşkîlâta başlanmıştır. Daha sonra İakender Ali'nin ve hancı Atâ İbrahim'in evinde toplantılar yapılarak köylere gönderilecekler ayrılmış ve bunlara, fetva ve beyannâmenin bulunduğu İstanbul gazeteleri verilmiştir. Bunlar köylerde fetva ve beyannâmeyi okuyarak halk.... (?) ederek teşkîlât için iâne toplamışlar ve 5/5/1336 çarşamba günü halkın, silâhlı, silâhsız Konya hükûmet meydanında toplanmalarını te'mîn etmişlerdir". Bak, Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hâtıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı, 13. Ayrıca Bak, Fahrettin Altay, II, S. 243.

(134) Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hâtıralarım, Hayat Mecmuası, Sayı, 13. Fahrettin Altay, II. S. 243.

(135) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 9. S. 160.

Onlar, askere gitmemek ve vergi vermemek hususları üzerinde de önemle durmakta idiler (136). Bundan başka, Konya ileri gelenlerinden bir hey'et, 23 eylül'de Batı Cephesi'ne giderek incelemelerde bulunmuş ve dönüşlerinde, Kuvâ-yi Milliyye'nin köyleri soyduğunu propagandaya başlamıştı (137). İşte bu ve bunun gibi propagandalar ve Konya ilindeki askerî ve mülkî idarenin dikkatsizliği sonundadır ki (138), Bozkır isyanlarında büyük bir faaliyet göstermiş olan Delibaş Mehmet ile etrafına toplanmış olan 500 asker kaçağı, "Padişahım çok yaşa" diye diye 2/3 ekim 1920'de Çumra'yı bastılar. Ancak bundan sonradır ki Konya Valisi Haydar Bey'in, bütün imkânları kullanarak isyanı söndürmeğe çalıştığı, 12. Kolorduдan yardım istediği (139) ve mevcut jandarmalarla (140), şehri savunduğu, fakat yardımcı kuvvetler zamanında yetişemediği için (141), âsîlere boyun eğdiği bilinmektedir. Bu kahramanca fakat çok az bir kuvvetle yapılan direnmeyi ((142) çökerttikten sonra âsîler, Konya vilâyet konağını, postahane'yi, jandarma okulunu ve askerî lise binasını hemen işgal etmişler,

---

(136) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 9. S. 160.

(137) İç Ayaklanmalar, S. 119.

(138) Konya isyanını müteâkib, "Vezâif-i me'mûresini ihmal ve sû-i isti'mal" ettiği gerekçesiyle Konya Valisi Haydar Bey hakkında, Konya, Şarkîkarahisar, Canik, İsparta ve Erzurum Milletvekillerinden bazıları, Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge vermişlerdi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 6. S. 387.

(139) Konya Valisi Haydar Bey tarafından, 12. Kolorduya, Konya istasyonundan bir telgraf çekilerek, "Asker kaçaklarının başlarında Delibaş Mehmet isminde bir serseri olduğu halde isyan ederek Çumra'yı bastıkları, Nâhiye Müdürünü bağladıkları, Konya'ya yürüdükleri" bildirildi ve Alâeddin Tepe'de bunlara karşı durulacağı açıklanarak acele yardım gönderilmesi istendi. Bak, Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hâtıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı, 16.

(140) Vâlinin elindeki jandarma kuvveti 130 kişi idi, bunların da bir kısmı silâhsızdı.

(141) Yardımcı kuvvetler 4 Ekim'de Konya civarına gelebilmişlerdi.

(142) Âsîlerin sayısı, silâhlı ve silâhsız olarak 5000 kişi idi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, c. 5. S. 103).

bir vali, bir jandarma komutanı ve bir de polis müdürü ta'yin etmişlerdi. Durum çok kritik görünüyordu. Çünkü aynı günlerde âsîler, Akşehir ve Beyşehir'de hâkim duruma geçtiler; Ilgın köylerinde toplanmış olanlar, kendilerine nasihat için gönderilen hey'ete ateş açtılar, Sultaniye onların elne geçti; Karaman'da da toplandıkları duyuldu (143) ve nihâyet "Tekmil Konya ve İsparta sancaklarının Konya'ya civar yerleri" isyancılara katıldı (144). Ancak bu hâkimiyyetin uzun süreceği şüpheli idi. Çünkü, Ankara Hükûmeti, Afyon, Kütahya, Ankara, Batı ve Güney Cephelerinden, isyan bölgesine acele kuvvetler yollamıştı. Bu durum karşısında Delibaş Mehmet, elinde esir gibi tuttuğu Vali Haydar Bey'i, anlaşmak üzere, tenkîl kuvvetleri katına gönderdi, fakat bundan bir sonuç alamadı ve 6 Ekim'de Konya'yı Millî Kuvvetlere terketmek zorunda kaldı. Millî Kuvvetler 8 Ekim'de de bazı başarılar sağladılar. Buna karşılık âsîler, 9/10 Ekim'de Akseki'yi işgal ettiler ve telgrafhane'den çevredeki ilçelere bir bildiri yayımladılar. Çok dikkate değer olan bu bildiride onlar, Halife tarafında olduklarını, bu yolda yürüyeceklerini söylüyor ve iş birliği yapılmasını istiyorlardı (145). Bununla beraber 11, 12 Ekim'de ve daha sonraki günlerde Millî Kuvvetler, arka arkaya zaferler kazandılar

---

(143) Nutuk, 2, S. 44.

(144) İç Ayaklanmalar, S. 123.

(145) "İkinci Konya isyanı devam ederken, isyan bölgesine komşu yerlerde Hak ve Halife Cemiyyeti adı ile cemiyyetler kurulmuş ve isyanı destekleyici mâhiyyette beyannâmeler dağıtmışlardır. Bunlardan birini örnek olmak üzere aynen" veriyoruz. "Beyanname. Konya, Bozkır, Seydişehir, Akhisar, Karaman, Ulukışla, Karaağaç, Yalvaç, Ilgın, Kadınhanı, Ereğli, Hadım kazalarında, daha diğer kazalarda olduğu gibi kazamızda da umum ahali ile beraber Hak ve Halife taraftarlığını kabul ve iltizam ve bu maksadın temini için bütün mevcudiyetimizle mücadeleye azim ve karar verdik. Bütün vatandaşlarımızın istihdaf ettiği ve doğruluğuna kani bulunduğumuz şu emele vusul için bizimle tevhidi âmâl ve efkâr edeceğinize iman eden cevabımızı makina başında bekleriz. Akseki Hak ve Halife Cemiyeti Reisi Bektaş" Bak, 24 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

ve 16 ekim'de Bozkır'a girdiler (146). 18 ve 19 ekim'de Seydişehir ve Beyşehir, baskın suretiye Millî Kuvvetlerin eline geçti. 23 ekim 1920'de Çiğil'deki ayaklanma da bastırılınca isyan büsbütün önemini kaybetti ve Delibaş Mehmet de, Bozdağlarından Mersin'e, oradan da İstanbul'a kaçtı (147). Sözün kısası, Bozkır ve Konya dolaylarında zaman zaman beliren ve Ankara'yı çok güç durumlara düşüren ayaklanmaların belki de en önemlilerinden biri olan Delibaş Mehmet ayaklanması, 15 Kasım 1920'de tamamiyle sona ermişti. Fakat çarpışmalarda öldürülenler hariç yargılanma yolu ile ölümlerine karar verilmiş olanların sayısı, öteki ayaklanmalardakinden çok fazla idi bu rakam ikiyüz elli'ye yükseliyordu (148).

4 — Cemil Çeto olayı :

Mondros Mütârekesinden sonra Doğu Anadolu'da Kürtçülük hareketleri ve bir Kürdistan kurma hayali gün geçtikçe daha yaygın bir hâle gelmişti. Çünkü bu hususun kökleşmesi ve gelişmesi için bir yandan İngilizler, bir yandan da bazı aşiret başkanları, Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs yörelerinde büyük gayretler harcamış, şerîatın kaldırılacağını söyleyerek şeyh ve hocaları harekete geçirmeye çalışmış, Kürtçe konuşulmasını telkîn etmiş, Kürtçe eserler yayımlamış ve Kürtçülük fikirlerini kabul edenleri silâhlandırmışlardı (149). Bununla beraber yabancıların ve öteki ilgililerin kışkırtmaları ve dağıttıkları paralar, Kürt aşiretlerinin bütününü aynı fikir etrafında toplayamamıştı. Nitekim Erzurum civârındaki Kürtler, İstanbul'un İ'tilâf Devletleri tarafından işgaline çok üzülmüş, bu olaydan duydukları acıyı bir telgrafla ilgili makamlara bildirmişlerdi. Çok enteresan olan bu telgrafta onlar, "Hilâfet ve Saltanat maka-

(146) Bundan sonra Âsiler Hadım ve Aladağ doğrultusunda kaçmışlardı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 125.
(147) Delibaş, İstanbul'dan direktif aldıktan sonra tekrar Konya tarafında görünmüş ise de, sonunda yanındakiler tarafından öldürülmüştür. Bak, Fakrettin Altay, II, S. 272.
(148) Türk İstiklâl Harbi. 2. 2. (İç Ayaklanmalar). S. 132.
(149) Şerif Fırat, S. 118.

mının uğradığı tecâvüz ve ihânetin tazmîni ve mevcûdiyyet ve istiklâlimizin te'mîni için son damla kanlarımıza kadar mukavemete ahdediyoruz" diyorlardı (150). Fakat, birlik ve beraberlik ifade eden bu asîl düşünceye taraftar olmayan Kürtler de vardı. Nitekim, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonraki günlerde Diyarbakır çevresinde bir homurdanma başlamış ve "Türklerin içimizde ne işleri var gitsinler" diyeyenler görülmüştü (151). O tarihlerde belki bu fikirleri taşıyanlar çok değildi, ancak Kürtçülük fikirleri durmadan besleniyordu. Gerçekten, 1920 Mayısında Hıdranlı aşîreti Başkanı Hüseyin Paşa'nın Garzan çevresinde dağıttığı Kürt Teâlî Cemiyyeti'nin bir beyannâmesinde, İ'tilâf Devletleri tarafından Kuvâ-yi Milliyenin dağıtılacağı ve bir Kürdistan kurulacağı belirtiliyor, bundan ötürü silâhlı ve hazır bulunulması isteniyordu (152). Öte taraftan 'Bahtiyar aşîreti Reisi Cemil Çeto", başka bir kaç aşîretle birleşerek yine Garzan bölgesinde bir huzursuzluk konusu olmuştu. Onun da macı, kendi bölgesnde bir Kürt teşekkülü meydana getirmekti. Bundan dolay Reşkotan aşîretini de kendi tarafına alabilmek için teşebbüslere girişmiş, bu aşîretin başkanına yazdığı bir mektupta, hükûmeti yıkmak üzere bir kısım aşîretlerle işbirliği hâlinde bulunduğunu ve Reşkotan aşîretinin de bu işbirliğine katılmasını, aksi takdirde zarar göreceğini hatırlatmıştı (153) Fakat Reşkotan aşîreti başkanı bu tehdide aldırmamış ve hükûmete sadık kalacağını bildirmişti. Buna rağmen Cemil Çeto, harekete geçerek Garzan yöresine bir süre hâkim oldu. Ancak 13. Kolordu'nun aldığı tedbirler karşısında hâkimiyeti devam edememiş, adamlarından bir kısmı esir düşmüş, bir kısmı da kendisini terketmiş olduğu için Cemil Çeto, 4 oğlu ile birlikte 7 Haziran 1920'de teslim olmak zorunda kalmıştı.

---

(150) K. Karabekir, S. 567.

(151) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 130.

(152) İç Ayaklanmalar, S. 139.

(153) İç Ayaklanmalar, S. 136.

5 — Milli aşîreti'nin ayaklanması :

Tâbi' oldukları tarihten i'tbâren devlet otoritesinden uzk yaşamış olan Kürtlere karşı Osmanlı Sarayı, her zaman toleranslı hareket etmeği politikasına uygun görmüş ve ayrıca onlara, devletin en yüksek makamlarını açık tutmuştu. Meşrutiyyet idâresiyle birlikte daha çok imkânlara kavuşmuş olan Kürtler, devlette İmparatorluk ve Osmanlılık fikri hâkim olduğu için Osmanlı Parlamentosuna, Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunduklarına göre de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilme hakkına sahip idiler. Onun için Kürtçülük fikri taşıyan ve bu yolda yürüyen Kürtlerin en yüksek makamlar katında savunucuları bulunuyordu. Nitekim, Büyük Millet Meclisi üyesi olan Yusuf Ziya Bey'in, Cibranlı Halit Bey'le dostluğu ve münâsebeti vardı (154). O Halit Bey ki, 15 Haziran 1920'de Kürt aşîretlerine, birlik halinde bulunmadıkları için altı yüz yıldan beri Türk boyunduruğu altında yaşadıklarını, fakat şimdi kurtuluş gününün geldiğini, bu sebepten dolayı silâhlanarak harekete geçmelerini, esâsen Ankara'da kurulmuş olan hükûmetin de Pâdişahı tanımadığını ve bu teşekkülün yakında Yunanlılar tarafından ortadan kaldırılacağını bildirmişti (155). İşte bir yandan yabancı devletlerin kışkırtması ve yardımı, bir yandan da bu şekildeki propagandaların etkisi ile bazı aşîretler, bir süredir Kürt istiklâlini gerçekleştirme çabası içine girmiş bulunuyorlardı, Milli aşîreti (156) bunların başında idi. Bu aşîretin başkanları olan Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler, güneydeki düşmanlarla da gizli temas ve bağlantı kurmuş (157) ve harekete hazır bir duruma gelmişlerdi. Onun için Fransızların, Urfa'yı ikinci defa ele geçirmek için harekete geçişini fırsat saydılar ve Siverek'e doğru ilerlemeğe başladılar. Fakat o yöredeki Millî Kuvvetlerle beslenen Beşinci Tümen, 19 Haziran 1920'de onları güç duruma

(154) Şerif Fırat, S. 119.

(155) Aynı yer.

(156) Bak, Cilt I.

(157) Nutuk, 2, S, 12.

soktu ve Suriye'ye kaçmak zorunda bıraktı. Bununla beraber bu bölgede kaynaşma devam ediyordu. Öte taraftan Suriye'ye kaçmış olnlar, orada yeter derecede hazırlandıktan sonra, "24 Ağustos 1920'de 3000 atlı ve deveil ve 1000 kadar piyâde'den ibâret bir kuvvetle (158) geri döndüler, Viranşehir çevresine kadar ilerlediler. Diğer yandan aman dilemek için geldiklerini söyleyerek ilgilileri aldattılar ve dağınık haldeki müfrezeleri yenerek 26 Ağustos'da Viranşehiri işgal ettiler (159). Bundan sonra onlar, "Büyük Millet Meclisi'ne karşı harekete geçtiklerini i'lân" etmiş, "Dersim ve Elazığ'a kadar bu bölgede bütün aşîretlerin başı olmak" iddiasında bulunmuşlardı (160). Halbuki bu iddianın doğru olmadığını Dersim İzoli aşîretinden, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilmiş olan bir mektup açıkça ortaya koyuyordu. Çünkü bu mektupta aşîret başkanı Aziz, isyancılar hakkında ağır sözler kullanıyor, "Din ve kan kardeşi" kabul edilen Türkler'le alın yazılarını birleştirmeğe and içtiklerini, "İngiliz ve Fransız parası ile" araya sokulmak istenilen "Nifâkı kırmağa azm" ettiklerini ve Büyük Millet Meclisinin "Arzu ve emeline hâdim" olacaklarına inanılmasını istiyordu (161). Öte yandan onbeş gün sonra Beşinci Tümen, Hükûmet ve millete sadık aşîretlerin de yardımı ile âsîleri ikinci defa yenmiş ve onları tekrar çöle doğru kaçmak zorunda bırakmıştı.

---

(158) Ntuk, 2, S. 12.

(159) Aynı yer.

(160) İ. İnönü, Milli Mücâdele. 26 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(161) "Meclis'e sadık olduklarına dâir Dersim'in İzoli aşîretinden mevrud telgraf. Ankara Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Arnavut ve Arab kardeşlerimizin başlarına getirilen ibret-âmîz felâket Kürtleri de ma'ruz bırakmak istiyen bir takım vicdansızların teşebbüsât-ı hâinânelerini bütün mevcudiyyetimizle reddediyoruz. Yedi asırdan beri islâmiyyeti muhafaza eden din ve kan kardeşlerimiz olan Yüksek Türk milleti ile tevhîd-i mukadderat etmeğe ahd ü peyman eyledik. İngiliz ve Fransız parası ile aramıza girmek istiyen bu sülevves nifâkı kırmaya azmettik. Meclis-i âlînin arzu ve emeline hâdim ve muvaffakiyyetine düâhan olduğumuza i'timâd-ı fahîmânelerini istirham eyleriz. Dersim İzoli aşîreti reislerinden Aziz". Bu telgraf 19/10/1336'da Meclis'de okundu. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 5, S. 84.

IV — 10 nisan 1920'de dağılmış olan ilk Londra Konferansında, daha sonraki toplantının San Remo'da yapılması kararlaşmıştı. Bu sebeple 18 - 26 Nisan'da, İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları orada toplanarak (162), "Başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Almanya ve Rusya'nın yıkılması ile ortaya çıkan meseleleri" karara bağlamaya çalıştılar (163). Fakat bu konferansta daha çok Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve küçük bir devlet haline getirilmesi bahis konusu olduğu halde bu devletler, Osmanlıların mütâlealarını bile almak lüzumunu duymamışlardı. Yalnız bir Türk diplomatı, Galip Kemalî Söylemezoğlu, toplantı başlamadan önce, İtalya Başvekili Nitti'ye bir mektup sunarak, "Gayet mühim ve vahîm kararlar alınmadan evve bir Türk'ün de" dinlenmesini istemiş, fakat onun bu isteği yerine getirilmemişti. Bununla beraber Söylemezoğlu, 23 nisan 1920'de, konferans'a bir muhtıra sunmaya muvaffak oldu. Bu muhtırada o, İzmir, Trabzon, Adana, Bitlis, Erzurum ve Trakya'da, nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler'in ve müslümanların teşkil ettiğini belirtiyor ve Mondros Mütârekesinden beri türlü felâketlerle karşılaşmış olan Türk milletinin, "Muzaffer devletlerden âdilâne, insanca ve âlîcenâbâne bir karar vermelerini" istemiş olduğunu bildiriyordu (164). Ancak, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama azmi içinde bulunan Müttefikler, ne bu muhtırayı, ne konferans sırasında ortaya atılan çok dikkate değer fikirleri, ne de Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında, "Bütün taraflar için dürüst ve âdil" olunmasını tavsiye eden Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un, 30 mart tarihli telgrafını dikkate aldılar (165),

San Remo Konferansı.

(162) Bir çok toplantılara Japon temsilcisi de katılmıştır.

(163) Taner Baytok, S. 105.

(164) T. Bıyıklıoğlu, 2, I. S. 245.

(165) İlk Londra Konferansı'nın devam ettiği sıralarda gelen ve Türkiye ile yapılacak barış hakkında bazı mütaleaları kapsayan Wilson'un bu telgrafı, İ'tilâf Devletleri Başbakanlarınca cevaplanmak üzere, San Remo Konferansına götürülmüştü. Bak, Taner Baytok, S. 106.

tersine olarak, adâletten ayrılacaklarını vesikalandırmaktan bile çekinmediler. Gerçekten, Wilson'un telgrafına, Lord Curzon tarafından hazırlanan taslak cevapta, Türkiye'nin bir yandan Almanya ve Avusturya safında savaşa katılması, bir yandan da, "Hayatlarını ve mallarını kaybeden eski Türk vatandaşı müslüman olmayan halkın çıkarları, eşit olarak düşünüldüğünde, hak ve eşitlik içinde hareket edilememiş olacağını da hatırdan çıkarmamak" gerekir denildikten sonra Pâdişah'ın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının, "Yalnız etnik faktörlere değil, coğrafî ve ekonomik faktörler de" dikkate alınarak çizileceği, Boğazlar Komisyonunda Rusya'nın da temsîl edilmesinin memnuniyyetle karşılanacağı, ancak, bu önemli konunun Rusya ile yapılacak görüşmeler sonuna bırakılamayacağı, Birleşik Amerika'nın da istediği bağımsız Ermenistan'ın kurulacağı (166), Arap memleketlerinin, yine Birleşik Amerika'nın istediği gibi, Türk idâresinden kurtarılacağı, Doğu Trakya ile İzmir'in Yunanlılara verileceği, fakat Türkler'in İzmir limanından serbestçe faydalanmalarının dikkate alınacağı belirtilmekte idi (167). Ancak bu cevap, İtalya Başbakanı tarafından itirazla karşılandı. Çünkü o bu şartların Türkler'e kabul ettirilmesi mümkün olmayacak ve savaş yeniden kaçınılmayacak bir hale gelecektir, bu takdirde büyük devletlerin tutumu ne olacaktır diyor, ayrıca Yunanistan'a verilmek istenilen yerlerde halkın çoğunluğunu Türkler'in ve müslümanların teşkil ettiğini, iki taraf arasında hemen çarpışmaların başlayacağını, bu yüzden de Yunanlılar'ın hemen Müttefiklerden yardım istiyeceklerini söylüyor ve "Müttefiklerin bu yardımı yapmaya güçleri" yetecek midir diye soruyordu (168). Fransızlara gelince onlar da, Osmanlı İmparator-

---

(166) 22 nisan 1920'de Lloyd George, "Harbden evvel Erzurum'da şüphesiz... orada pek az mikdarda Ermeni bulunduğunu" söylemiş, fakat buna rağmen San Remo Konferansı, "Bu bölgenin Ermenilere verilmesi ve sınırlarının ta'yin edilmesi için Başkan Wilson'a ricada bulunmayı kararlaştırmıştı. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 42.

(167) Taner Baytok, S. 107.

(168) Taner Baytok, S. 109.

buğunun parçalanması işinde pek rahat görünmüyorlardı. Nitekim Fransız delegeleri, "Türkiye'ye yükletilecek bu ağır antlaşma şartlarını Fransa Hükûmeti imzalamamak durumunda kalırsa işin, sonu ne olacaktır diye ortaya bir soru bile atmışlardı. Ancak Lloyd George, "O halde Türkiye ile Fransa arasında harb hali devam edecektir" demek suretiyle (169) onları cevaplamış ve böylece şartların, Türklere zorla kabul ettirileceğini açıklamıştı. Onun için Konferans, askerî uzmanların mütâlealarını almak lüzumunu da duydu, 20 nisan 1920'de, Fransız komutanı Mareşal Foch'u dinledi. Bu Mareşal, şartların Türkler'e zorla kabul ettirilebilmesi için, "En az 27 tümen'e ihtiyaç bulunduğunu" söylediği vakit Venizelos, Yunanlıların 14 tümenle Türkiye'ye karşı harekete geçebileceğini ve bu kadar kuvvetin "Kemalist orduları yok etmeğe ve antlaşma şartlarını" Türkler'e zorla kabul ettirmeğe yeter olduğunu söyledi (170). Mareşal Foch'un itiraz etmesi üzerine Venizelos, bu defa da Türkiye'nin önemli bazı şehirlerinin işgalini ileri sürdü ise de ilgililer bunu da yeter bulmamışlardı. Bununla beraber Fransız ve İtalyanların, Türkiye lehinde gibi görünen bu tutumlarında ısrarlı olmadıkları görüldü. Çünkü biraz sonra imzalanacak olan L'Accord Tripartite (üçlü mukavele) ile, "Güney Anadolu'da İtalya'nın ve Kilikya ile Cezîre-i ibni Ömer'e müntehî Suriye hudutlarına kadar garbî Kürdistan aksâmında Fransa'nın hususî" çıkarlarının kabul edileceği anlaşılmıştı (171). Onun için 21 nisan 1920'de San Remo'da, varılan kararları duyurmak üzere Türkiye'nin Barış Konferansına çağrılması kararlaştırıl-

San Remo Kararlarının Osmanlılara tebliği

(169) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. S. 180.

(170) Aynı eser, S. 181. İstanbul'daki İngiliz yüksek komiser vekili Amiral Webb, barış şartlarını Türkler'e kabul ettirebilmek için İ'tilâf Devletlerinin kendi kuvvetlerine güvenmeleri gerektiğini, Yunanlıları bu işe karıştırmanın tehlikeli olacağını söyliyordu. Bak, B. Şimşin II, S. 71.

(171) Üçlü Mukavele'nin (L. Accord Tripartite) müsveddeleri, 23 nisan 1920'de hazırlanmış bulunuyordu. Bak, G. Jaeschke, I, S. 100. Bu mukavele, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında, Sevres Antlaşması'nın imzalandığı gün yani 10 ağustos 1920'de imzalandı.

dı (172) ve durum Osmanlılara bildirildi. Bunun üzerine "Hey'et-i Vükelâ" tarafından, eski sadrazamlardan Tevfik ve Nâfia Nâzırı (Bayındırlık Bakanı)) operatör Cemil Paşalarla Dâhiliyye Nâzır'ı (İçişleri Bakanı) Reşit ve Maarif Nâzırı (Millî Eğitim Bakanı) Fahreddin Beylerin delege olarak Paris'e gönderilmeleri kararlaştırılmış ve bu hususta bir de İrâde-i Seniyye çıkartılmıştı (173). İşte San Remo kararları, II mayıs 1920'de, öğleden sonra, Fransa Dışişleri Bakanlığında bu hey'et'e tebliğ edildi. Millerand'ın başkanlık ettiği o günkü toplantıda İngiltere'yi, Paris Büyük Elçisi Lord Derby, İtalya'yı, Paris Büyük Elçisi Bonin Longare, Yunanistanı M. Athos Romanos, Belçika'yı, M. Roland Jac Quemins, Japonya'yı M. Adacti, Hicazı Rüstem Necip Bey, Çin'i M. Wellingotn Koo, Portekiz'i M. Alfonso Costo, Romanya'yı M. Cantucuzene, Çekoslovakya'yı M. Beneş, Ermenileri Bogos Nubar Paşa, Sırbistan'ı da bir kişi temsil ediyordu. Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı delegeleri, protokol müdürü M. de Fouquires ile bir Fransız albayı ve bir İtalyan subayı tarafından içeriye alındıkları vakit bütün salondakiler ayağa kalktılar. Osmanlı delegeleri yerlerine oturduktan sonra Millerand, barış şartlarını gösteren projeyi kendilerine vermeğe me'mur edildiğini söylemek suretiyle söze başlamış, verilecek cevabın yazılı olmasını, bunun için bir aylık müsaade verilmiş olduğunu bildirdikten sonra sözlerine aşağıdaki şekilde devam etmişti :

"Dış baskılara dayanamayarak Türkiye 1914'de İtilâf Devletlerine karşı savaşa girmişti. Türkiye'nin bu hatası, İ'tilâf Devletleri için pek çok kayıplara mal olarak savaşın belki yıllarca uzamasına sebep oldu. Müttefik Devletler, kendileri için bir daha böyle korkunç bir durumun yeniden meydana gelmemesini sağlamak için bir takım kesin tedbirler almak zorundadırlar. Boğazların serbestisini te'mîn etmekle beraber devletler, İstanbul üzerinde Zât-ı Şâhâne'nin hukuk-ı hükümrânîsini ib-

(172) G. Jaeschke, I, S. 99.

(173) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 259.

kaya karar vermişlerdir. Bu karar, hak, hürriyet ve adâletin kurulması için harb eden Müttefik Devletlerin hukuk, menâfi' ve meşru temâyüllerine riâyet ve binâberîn Osmanlı İmparatorluğuna ne derece âlicenâbâne bir sulh akdetmek istediklerine bir delildir" (174).

Derin bir sessizlik içinde dinlenmiş olan bu sözlerden sonra protokol müdürü Fouquieres, Osmanlı delege başkanı Tevfik Paşa'ya, projenin bir örneğini sundu, Teyfik Paşa, Titrek bir sesle ve kısaca bu projeye zamanında cevap verileceğini bildirdi. Bu çok önemli ve tarihî toplantı sadece beş dakika sürmüştü (175).

Türkiye ile imzalanacak olan antlaşmanın esaslarını teşkil eden San Remo Kararlarına göre Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de bir Fransız mandası kuruluyor, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da, Anadolu içlerine doğru uzanan İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri meydana getiriliyor, İngilizlerin himâyesi altında bir Kürdistan teşkil olunuyordu. Ayrıca Doğu Anadolu, altı Vilâyet (Vilâyât-ı sitte) dâhil Ermenilere, İzmir ile Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bir kısmı Yunanlılara veriliyor (176), Boğazlar da, milletler arası bir komisyona bırakılıyordu. Sözün kısası Türkiye taksim edilmiş, büyük bir

---

(174) G. K. Söylemezoğlu, S. 232, 233.

(175) G. K. Söylemezoğlu, S. 233. Barış şartları, 12/5/1920 tarihli Temps gazetesinde yayımlanmıştır.

(176) Konferans, Trakya'ya ait kararlarını, Yunanlıların verdiği uydurma istatistiklere dayanarak almıştı. Bu istatistiklere göre Doğu Trakya'da, 268000 Rum'a karşılık 249000 Türk ve 67000 Bulgar vardı. Yine onlara göre Çatalca sancağı ile birlikte Batı ve Doğu Trakya'daki nüfusun 305000 nini Rumlar, 265000 nini Türkler, 73000 nini de Bulgarlar teşkil ediyordu (176). Halbuki 14 mart 1914'de Osmanlıların resmî istatistiklerine göre Doğu Trakya'da 360417 Türk, 224680 Rum, 19888 Ermeni, 26109 da çeşitli milletlere mensub insan vardı. Aynı tarihte Batı Trakya'da ise 362445 Türk, 86255 Rum, 68656 Bulgar, 1296 Ermeni ve 3952 de başka milletlere mensup insan yaşıyordu. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 147, 247).

Yunanistan kurulmuştu (177). Sızan haberler ve söylentilerden, memleketlerinin Yunanlılara verilmek istendiğini anlamış olan Doğu Trakyalılar, böyle bir hal gerçekleştiği takdirde, ne yapılması lâzım geleceğini bir karara bağlamak ve gerekli tedbirleri almak üzere Edirne'de bir kongre toplanmasını lüzumlu saydılar ve kongreye Trakya'nın her şehir ve kasabasından temsilciler çağırdılar. 8 mayıs 1920'de toplanan delegeler o gün Selimiyye Camii avlusunda bir miting yapmış, 9 mayıs 1920 günü de, Trakya'nın silâhla savunulup savunulmaması, İstanbul Hükûmetinin emirlerine itâat edilip edilmemesi, yayımlanan fetvalara uyulup uyulmaması, Pâdişah'la "İrtibatın" kesilip kesilmemesi, meseleleri üzerinde tartışmışlar (178) ve sonunda, "12 çekimser, 2 muhâlif, 3 nâ mevcut, 1 aklım ermez'e karşı ittifaka yakın 200 reyle" Trakya'yı savunmağa karar vermişlerdi (179). Ayrıca bu Kongre Trakyalıların hukukunu korumak maksadı ile de bir hey'et seçerek bunun İstanbul hükûmeti hatta devletlerle temas'da bulunabileceğini kabul etti (180).

---

(177) T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 148. Venizelos, San Remo kararlarını Yunanlılara aşağıdaki şekilde duyurdu: "Bütün Trakya Yunanistan'a verilmiştir. Bulgaristan'a da, Dedeağaç yolu ile Akdeniz'de bir iktisâdî mahreç te'mîn edilmektedir. İstanbul, antlaşma'nın diğer hükümlerine kesin olarak riayet edilmek şartiyle Türkiye'ye bırakılmıştır. Antlaşmanın tatbiki için gerekli tedbirler alınmış bulunmaktadır. Antlaşmanın araziye âit diğer hükümleri ise şunlardır : Osmanlı Devleti, Yunanistan'a bıraktığı İzmir'de lâfzî bir hâkimiyyet muhâfaza etmektedir. Yerli Diet Meclisi, beş sene sonra İzmir'in Yunanistan'a katılmasını i'lân hakkını hâiz olacaktır. Suriye, Irak, Filistin, Mısır, Klikya ve Wilson'un cevabından sonra hududu ta'yin olunacak Ermenistan, Türkiye'den alınmaktadır. Gelecekteki Osmanlı Devletinin nüfusu, Yunanistan'ın nüfusundan fazla olmayacaktır". Bak, Bıyıklıoğlu, 2, S. 246, 247.

(178) Pâdişah, bu tarihlerde, bütün umudunu kaybetmiş, hatta Edirne'nin elden çıktığına inanmış bulunuyordu. O, bir telgrafında, "Edirne ahâlisinin sadâkatından emînim, müdâfaa edilmediği takdirde Hilâfete geri gelmesi ihtimali yoktur" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu 2, S. 268.

(179) T. Bıyıklıoğlu, 2, 2, S. 273.

(180) T. Bıyıklıoğlu, 2. 2. S. 290 - 293.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından biraz sonra Trakya'da da böyle bir kongrenin toplanması ve düşman istilâsına silâhla karşı konacağını karara bağlaması, Türk yurt severliğinin bir örneği idi. Halbuki bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa, millet adına İstanbul Hükûmetinin bile konuşma yetkisi bulunmadığını, bu yetkinin yalnız Büyük Millet Meclisi'ne âit olduğunu savunuyor ve bu hususu Trakyalılara da duyurmuş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Trakyalıların İstanbul ve yabancılarla, özellikle Fransızlarla olan temaslarını doğru bulmuyor ve bu halin onlara zarar getireceğini söylüyordu (181). Buna rağmen Edirnelilerden kurulu bir hey'et İtalya'ya giderek, 16 haziran'da, Trakyalıların aldıkları kararları İtalya Başbakanına ve basın yolu ile de bütün dünyaya duyurmuştu. Bundan başka Trakyalıların istek ve kararları Paris Barış Konferansına da bildirildi (182).

Bulgarların Trakya işleriyle ilgilenmeleri.

Trakya'daki Birinci Kolordu Komutanı Muhiddin Bey 12 mayıs 1920'de, Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği bir yazıda, "Murahhaslarımız tarafından müâhede-i sulhiyye imza edilsin veya imza edilmesin" bir Yunan işgali karşısında Trakya'nın savunulacağını, iyi bir sonuç alınabilmesi için "Yunanlıların Trakya'da vuku'bulacak

---

(181) 14 temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa, bir kaç gündenberi Trakya ile münâsebetlerin kesilmiş olduğunu söylemiş ve "Eğer Trakya'nın başına bir felâket gelmiş ise biliniz ki ve sizi te'min ederim ki, zehirnâk olan İstanbul'un iğfâlâtına kapılmış olduğu içindir".... "Binâenaleyh, Trakyalılarla İstanbul çok münâsebette bulundular ve zannettiler ki, Fransızlarla İstanbuldakiler, kendilerini himâye eder, sıyânet ve tahlis eder. Gerek İstanbuldakiler, gerek Fransızlar Trakya'yı ve Trakyalıları sühûletle Yunanlılara ezdirebilmek için îcâb eden tedâbîri almak ile meşgul idiler. Binâenaleyh bu, felâketi müntiç olmuş ise bunu görüp takdir edemiyenlerin eser-i hatasıdır. Maahâza her ne olursa olsun Trakya'yı bu gün Yunanlılar, İngilizler işgal edebilirler, kim isterse işgal edebilir. Madem ki, bu milletin âkıbeti bu meclis'de tekarrür edecektir ve bu meclis de koca Anadolu'ya ve büyük millete istinad ediyor, binnetice, İstanbul'u olduğu gibi, Trakya'yı da yine burası kurtaracaktır" demişti. Bak, B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 3. S. 190.

(182) T. Bıyıklıoğlu, 2. 2. 293.

taarruzları ânında", İzmir'deki Yunanlılara karşı taarruza geçilmesinin, gerektiğine hatta İzmit civarına sevkedilmiş olan ve Süleyman Şefik Paşa idaresinde bulunan "Kuvâ-yi İnzibâtiyye ile de anlaşarak, onların da Yunanlılar üzerine saldırtılmalarının mümkün olabileceğine inandığını bildirdikten sonra Trakya savunmasına Bulgarların da katılması için konuşmalara başlandığını açıklıyordu (183). Halbuki Birinci Dünya Savaşı'nda, ortak düşmanlara karşı aynı safda çarpışmış olmalarına rağmen Bulgarlar, Paris Barış Konferansına baş vurarak, Doğu Trakya'nın kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bununla beraber onlarla iş birliği yapılması mümkün görülmüş olmalıdır ki, Ca'fer Tayyar Bey, Karaağaç'da "Okul Müfettişi Naçav ile" buluşmuş, 10 mayıs'ta da Bulgar sınırına giderek bir Bulgar binbaşısı ile görüşmüştü (184). Edirne Kongresi müzâkerelerini yakından izlemek üzere, Bulgar çete başkanlarından bazıları da Edirne'ye gelmişlerdi. Halbuki Trakya'da, savunmanın aleyhinde bulunanlar vardı (185), İstanbul Hükûmeti de, Doğu Trakya'nın savunulması taraftarı değildi. Nitekim, Birinci Kolordu Komutanı, Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dâir duyulan haberin doğru olup olmadığını sorduğu vakit İstanbul'dan çok üzücü bir cevap almıştı. Bu cevapta : "Bâbıâlice İ'tilâf Mümessilleri nezdinde mükereren teşebbüsde bulunulmuştur. Ahâlinin

(183) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 14. belge, 369.

(184) Stefan Velikov, S. 140. Ankara'nın, Bulgarlarla hangi tarihte ilişki kurduğunu kesin olarak söyliyemeyeceğiz, yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın 30 nisan 1920'de Bulgar Başvekili İstanbuliski'ye bir mektup göndererek İstanbul'un ve Meb'uslar Meclisinin İ'tilâf Devletleri tarafından işgal edilmiş olduğunu, Ankara'da yeni bir meclisin açıldığını, Kuvâ-yi Milliye aleyhine çıkartılmış olan fetvaların bir değeri bulunmadığını ve Türkiye'deki hıristiyanlar hakkında herhangi bir endişe duyulmaması gerektiğini bildirmişti. Bu mektup Bulgarların eline 11 ağustos 1920'de geçti. Bak, Ttefan Velikov. S. 92.

(185) Bir sarıklı, daha sonraki bir tarihte 55. Tümen askerlerine "Siz bu harbi müslümanların Halifesinin fetvâsiyle değil, Edirne'de Fransızlara satılmış dört buçuk serserinin kararıyle yapıyorsunuz. Bunun için ne ölenler şehid ne de kalanlar gazi olur ve karılarınız da boş düşer" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 347.

sözleşmesi cihetine ka'tiyyen gitmeyiniz" deniliyordu (186). İşte olayların bu şekilde geliştiği ve Bulgarlarla ilişkilerin yoğunlaştığı bu sıralarda, Yunanlılar Batı Trakya'yı işgal ederek 4 haziran 1920'de, Edirne - Enez arasında, Meriç'in kenarına kadar geldiler ve Birinci Kolordu'ya karşı mevzi'lendiler. Bu suretle 250 kilometrelik bir cephe hattı meydana gelmiş ve Birinci Kolordu'nun savunma alanı, kendisi tarafından savunulması mümkün olmayacak derecede genişlemişti (187). Bununla beraber Birinci Kolordu seferberlik ilân etmiş ve Doğu Trakya'yı savunmaya karar vermişti (188). Trakya ve Paşaeli Cemiyyeti ise 16 yaşından yukarı olan erkeklerin, Trakya'dan dışarı çıkmalarını yasaklamış ve 6 haziran'da Sofya'da yapılacak olan "Bulgarlar Trakya Komitesi" toplantısına delegeler göndermişti. Ancak Bulgarların, Batı Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine sinirlenmiş olmalarına ve Başvekil İstanbuliski'nin verdiği sert beyânnâta, (189), hatta Türk delegesinin kendi-

---

(186) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 345.

(187) Birinci Kolordu'nun, savaş başlamadan biraz önceki kuvveti 17500 er, 761 subay ve askerî memur, 10000 tüfek, 38 ağır ve 9 hafif makineli tüfek, 53 top'dan ibaretti. Topların onaltısı sahra topu idi. Tüfek başına 350 mermi düşüyordu. Top mermisi ise gayet azdı. Taşıma araçlarını, halktan toplanmış olan öküz arabaları teşkil ediyordu. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 335.

(188) Seferberlik için verilen emrin bir maddesi şöyle idi: "Kolordu'nun bu seferberlikteki gayesi, Trakya'yı Yunanlılar'a vermemektir. Kolordu Yunanlılar'ı Edirne vilâyetine ayak bastırmamak azmindedir. Yunanlılar'ın gerek Meriç'den ve gerek kıyılardan vukubulacak tecâvüzleri derhal silâhla karşılanacaktır. Hadımköy'deki Yunan taburu da bu günkü durumunu muhafaza ettikçe, bu tabura karşı düşmanca bir hareket yapılmayacaktır. Fakat bulunduğu yerden batı'ya doğru bir tecâvüz hareketinde bulunduğu takdirde ona da silâhla mukabele edilecektir". Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 321.

(189) İstanbuliski bu beyânâtında, "Trakya'nın Yunanistan'a terki" Bulgarlar'ı üzmüştür, "Fakat Bulgar milleti yakın bir gelecekte Akdeniz'de bir kapı'ya" mutlaka sahip olacaktır, Yunanistan elde ettiği toprakları" koruyamayacaktır, "Bulgaristan Makedonya'yı, Trakya'yı, Çatalca'yı nasıl muhafaza edemedi ve kaybetti ise Yunanistan da kendisine verilen büyük kemiği mi'desine indiremiyecektir" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 318.

siyle görüşmesine rağmen, silâh ve cephane yardımında bile bulunmakta güçlük çekecekleri (190), sadece Bulgaristan'a sığınacak olan Türklere karşı "İyi kabul" göstereceklerî anlaşılmıştı (191). Öteden beri Damat Ferit Paşa'nın izlediği politikaya karşı olan Ankara'da ise, son olaylar karşısında, çok sert bir hava esmiş ve Ferit Paşa'nın tutumunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden birisi, vatana karşı ihânet sayarak onun "Vatandaşlık hukukundan tecrîdine" ve milletimiz arasından kovulmasına karar verilmesini istemişti (192). Bundan dolayı Büyük Millet Meclisi "Adliye Encümeni", 19 mayıs 1920'de, "Damat Ferit Paşa Kabinesinin Hiyânet-i Vatanîyye Kanununa tevfikan gıyâben muhâkemesinin icrasına" ve "Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan iskatına" karar verdi (193). Bundan başka 22 milletvekili, San Remo kararlarının gazetelerde yayımlanması üzerine, Mec-

---

(190) Bulgarlar tarafından yapılan yardım, Stefan Velikov'un Kemalist ihtilâl ve Bulgaristan adlı kitabından özetlenerek aşağıda gösterilmiştir: 1 — Bir İsviçre gazetesinin yazdığına göre "Bulgar Hükûmeti, emekliye ayrılmış Bulgar asker ve subaylarını Anadolu'ya sevk ederek onların müttefik işgalcilere karşı Türk Milliyetçileri ile omuz omuza çarpışmasını sağlamıştır". 2 — Yunan ordusu tarafından silâh altına alınan Batı Trakya'daki Bulgarlar, Türklere karşı savaşmak istememiş, birliklerinden kaçmış ve Türk Milliyetçilerine sığınarak, birlikte Yunanlılara karşı savaşmışlardır. 3 — Makedonya ihtilâlî teşkilâtı, Yunan ordusundaki Bulgarlar'a dağıttığı bir beyannâmede, "Türk milletinin büyük savaşı bizi yardıma ve ortak davranışlara çağırmaktadır. Yunan ordusundan kaçan Bulgarlar, Türk ordusunda kardeşçe bir davranış görmektedirler. Size müşterek vatan, millî ve şahsî menfaatlarımız adına seslenmekteyiz. Sizlerin, Bulgar halkının hakikî dostu olan Türk askerlerine katılmanız gerekmektedir. Siz onların arasında bir kardeş şefkati bulacaksınız" demektedir. 4 — Bulgarlar Türklere sadece silâh yardımı değil, ekonomik yardımda da bulunmuşlardır, 1922'de münâsebetler büsbütün artmış ve "Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1034225837 lira değerinde 136000289 kilo mal ihraç edilmiştir". O yıl "Bulgaristan'dan Türkiye'ye ihraç edilen mallar", aşağıdaki şekilde sıralanabilir: 472526 kilo buğday, 13506297 kilo un, 6905565 kilo fasulye, 584592 kilo kaşar peyniri, 218014 kilo beyaz peynir, 113645 adet yumurta". 5 — Bulgar teşkilâtı, "1920'de Kırım'dan Türkiye'ye geçerek Gelibolu'ya yerleşen Wrangel ordusu arasında da aktif bir faaliyyet göstermişti. Sayıları altmış bin'in üs-

lis'e bir önerge vererek, bu kararların uygulanması hususunda harekete geçecek olan düşmanlara karşı millî kuvvetlerin takviyesini ve milletçe gereğinin yapılmasını istemişti (194).

Yunanlılara ilerleme izni verildi.

V — Kuvâ-yi Milliyye ile "Uzlaşma siyâsetinin, Fransa menfaatları ile daha ziyade uyuşmasından dolayı Fransız Meclisi'nin", Türkler hakkında Londra ve San Remo Konferanslarında verilen kararları tasdik etmiyeceği anlaşılıyordu (195), İtalyanların da, Venizelos'un Türkiye üzerindeki aşırı istekleri yüzünden, rahat olmadıkları bir gerçekti. İşte böyle bir ortam içinde Müttefik Devletler temsilcileri ile bazı tanınmış askerler, Hythe'de toplanarak Türkiye meseleleri üzerinde de bir defa daha konuşmalarda bulundular. Ancak Venizelos'un Türkiye hakkındaki düşüncelerinde her hangi bir değişiklik yoktu. O, Yunan askerlerinin, Anadolu'da daha ilerilere git-

---

tünde olan bu Wrangel ordusu İstanbul'daki askerî idâreciler tarafından bir anti soviet müdâhalede kullanılmak üzere tam bir askerî teşkilâtlanma halinde muhafaza ediliyordu. Boğaz sahillerine yerleştirilmiş olan bu beyaz Rus ordusu, Türk milletinin anti emperyalist kurtuluş savaşı için de büyük bir tehlike yaratıyordu. Bu kuvvetlerin her an İngiliz - Fransız emperyalistleri tarafından Anadolu'ya sevk edilmeleri muhtemeldi". İşte Bulgar teşkilâtı bu kuvvetler arasında propaganda yaptığı için bunların bir kısmı Rusya'ya dönmek ve yeni Rus hükûmetine tabi' olmak istiyordu. Bak, Stefan Velikov, S. 117 - 122. 19 Haziran 1921'de Beykoz kadısı Mehmet Sırrı'nın Wrangel Ordusu hakkında verdiği bilgi çok dikkate değer. Kadı'ya göre "Tekfurdağı'nda sekiz alay miktarında bulunan Wrangel askerleri bilvasıta âcizlerine müracaat ederek kendileri Sovietlere affettirilmek veya ba'dessulh Anadolu'da tevattun eylemelerine müsaade olunmak şartı ile ellerinde bulunan eslihayı ve mitralyözlarla parahotları arzu edildiği surette Hükûmet-i Milliyye namına terk etmeye veyahut Trakya'da istenilen şekilde Yunanlılar aleyhine icra-yı harekete âmâde olduklarını bildirmişlerdir. Mes'ele-i ma'ruza mukaddema bilvasıta arz edilmiş ise de şimdiye kadar bir gûna emir vürud etmemiştir. 19 Haziran 337". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1278.

(191) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 340.

(192) Mersin millet vekili İsmail Safa Bey'in bu hususdaki önergesi aşağıdadır : Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine. Damat Ferit Paşanın sulh konferans'ında Toros'un cenubundaki dört mil-

mesine ve bu suretle Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin dağıtılmasına izin verilmesini istiyordu (196). Onu bu inancından, ne İngiltere Kurmay Başkanı Wilson'un ihtarı (197), ne İngiltere Harbiye Nâzırı Winston Churchill'in, Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin bu işi başarıp başaramıyacağı üzerinde ciddî olarak durması ve bir Yunan askerî hareketinin olumlu sonuçlara varacağından şüphe etmesi (198), ne Fransızların "Yunan dostluğu hesabına öz menfaatlarını feda edemiyeceklerini açıklamaları (199), ne de askerî uzmanların, Mustafa Kemal'i yenebilmek için büyük bir orduya ihtiyaç bulunduğunu söylemeleri vazgeçirebildi. Nihayet o, 20 haziran 1920'de Hythe'de, "Barışın zorla sağlanması için" Yunan ordusunun Bandırma'ya doğru hemen ileri yürüyüşe geçmesi iznini elde etti (200). Fakat verilen bu

---

yon'a yakın Türkü hayme-nişin ve yabancı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve son günlerde milletimizin mukavemet ve müdâfaasını yıkmak için Anadolu'nun muhtelif mahallerinde şûriş ve fesad îkaına kalkışması en büyük bir ihânet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesini hey'et-i muhteremeye teklif ederim. 13 mayıs 1336. Mersin Meb'usu İsmail Safa. Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. I. S. 289.

(193) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. I, S. 342.

(194) T. B. M. Zabıt Ceridesi, C. 2. S. II, 23.

(195) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(196) G. Jaeschke, 4. S. 90.

(197) İngiltere Genel Kurmay Başkanı Wilson, "İngiltereden insanca hiç bir yardım beklememelisiniz" dediği vakit Venizelos, "Bize verilmiş olan kısımlarda barış sözleşmesi şartlarını zorla tatbik etmeği" üzerimize aldık demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 90.

(198) Bu hususta Churchill, 24 mart'ta Lloyd George'a şunları yazdı: "Hükûmet'in ciddî şekilde kısıtladığı askerî imkânlarla Türkiye'yi barışa zorlamak için müttefikleri ateşe sürüklüyoruz. Aslında bu hareket, güçlü ve büyük ordular, uzun süreli ve çok pahalıya mal olacak savaşlar ve işgalleri gerektirebilir. Savaşlarla dolu şu dünyada sizin Yunan ordularını - herkesin, özellikle kendilerinin güvenliği bakımından - unutmanızı diliyorum". Bak, David Walder, S. 107.

(199) G. Jaeschke, 4, S. 90.

(200) Aynı yer. Yunan Ordusunun harekete geçmesini İtalyanların uygun görmediği anlaşılmaktadır. Bak, Şimşir, II, S. 150.

izin gerekçesini İngilizler başka surette açıklamışlardı. Nitekim, "İstanbul'da bulunan İngiliz hükûmet-i işgaliyyesi, İstanbul gazetelerine verdiği tebliğ-i resmî'de, Kuvâ-yi Milliyyenin İzmit'e taarruz etmek suretiyle mütâreke ahkâmını yeniden ihlâl" ettiğini ve bundan dolayı Barış Konferansı'nın "Yunan ordusunu ileri harekete mezun kıldığını" bildiriyordu (201). Gerçi, Yunanlıların 22 haziran'da taarruza geçeceklerini önceden haber almış olan ve bu sıralarda Paris'de bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Müttefiklere bir nota vererek, mütârekenin imzalanmasından bu yana meydana gelip de Türkiye'nin halledemediği, hatta Müttefiklerin bile gideremediği güçlüklere, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin bir başlangıç ve sebep teşkil ettiğini belirtti, alınmak istenen son tedbirin yani Yunan ordusunun ilerlemesine izin verilmesinin karışıklıkları daha da artıracağından kortuğunu bildirdi, "İzmir'in işgalinde vukua gelen fezâyih ve fecâyiin tekerrürünü intaç edecek tedâbirin tatbîkinden ferâgat edilmesini insâniyyet nâmına" rica etti ve Türkçe konuşan yerlerin bütünün "İstiklâlini ve tamamiyyet ve hâkimiyyet-i mülkiyyesini tasdik" eden bir antlaşma istedi (202). Fakat bunun da ne Müttefikler ne de Yunanlılar üzerinde her hangi bir etkisi olamamıştı. Çünkü Yunanlılar, poli-

Damat Ferit Paşa'nın bir notası.

Yunanlıların 22 haziran taarruzları.

(201) Nimet Arsan, S. 341.

(202) Damat Ferit Paşa'nın verdiği nota şudur: "Memâlik-i Osmaniyye'de iâde-i âsâyiş hususunun Sulh Konferansı tarafından bu kerre Yunanistan'a tevdi' edildiği istihbar olundu. Mütârekenin akdinden beri şarkda hâdise olup Türkiye'nin halledemediği ve Düvel-i Müttefika'nın def'ine muktedir olamadığı müşkilâta İzmir'in Yunan orduları tarafından işgali mebde' ve sebep olduğuna ve bu münâsebetle dahi nazar-ı dikkati celbetmeği vazife addeylerim. İzmir'de infilâk eden bir bârika bütün Anadolu'yu serâpâ ateş içinde bıraktı. Halbuki vaziyyet-i hâzıra her vakitten ziyade basîret ve teennî ve ihtiyatı istilzam etmektedir. İğtişaşı izâle için bugün ittihaz olunan tedâbîrin bu halin tevessü' ve tezâyüdüne bâis olması câ-yi havf ve endîşedir. Şarkta teskîn-i şûriş, kuvâ-yi Yunaniyyenin ilerlemesi değil tamâmiyle geri çekilmesini îcab ettirmektedir. Bu zarûreti, Hükûmet-i Seniyye 1919 mayısından beri müteaddid def'alar gerek doğrudan doğruya meclis-i âli'ye ve ge-

tikacıların masa başında, Yunanistan için tanıdıkları hakları elde etmek üzere, 22 haziran 1920'de altı tümenlik bir kuvvetle, bir kaç koldan, Anadolu içlerine doğru ilerlemeğe başladılar (203). Bu hareket, Müttefiklerin ve Yunanlıların "Türkiye'yi dize getirmek için yapılan dört tazyik teşebbüsünden sonuncusu ve en önemlisi" telâkkî ediliyordu (204). Çünkü bu tarihte Anadolu'daki Türk kuvvetleri çok zayıftı. Ayrıca bu kuvvetlerden bir kısmı, iç ayaklanmaları bastırmak üzere cephelerden ayrılmış bulunuyorlardı. Onun için Salihli doğrultusunda hareket geçen Yunan birlikleri 22 haziran'da Akhisar'ı, 23 haziran'da Kırkağaç, Soma ve Salihli'yi, 25 haziran'da da Alaşehir'i zaptettiler. Aydın'dan ilerliyen Yunanlılar da 3 temmuz'da Nâzilli'yi ele geçirdiler. Bu arada İngilizler,

---

reksc İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlere iblâğ etmekten hâlî kalmadı. Türkler'in ne muhik ve ne de şâyân-ı kabul addetmediği bir millete (?) Yunan ordusu vâsıtasiyle cebren kabul ettirmeğe teşebbüs edilmesi ve alelhusus tarfeyden biri mükemmelen müsellâh ve mücehhez, diğeri ise her türlü vâsıta-i müdâfaadan tecrîd edilmiş bulunması millet-i Osmaniyye'yi fart-ı ye's ve nevmîdi'ye dûçar edeceğinden şarkta hâdisât-ı müdhişe zuhuru muhtemeldir. Binâenaleyh geçen sene İzmir'in işgalinde vukua gelen fezâyih ve fecâyiin tekerrürünü intaç edecek tedâbîr'in tatbîkinden ferâgat edilmesini insâniyyet nâmına ve bütün âlemin dört gözle beklediği sulhün hulûlünü kolaylıkla istihsal ettirmek arzusu ile Sulh Meclis-i âliyesinden rica ederim. Zîra bu def'a zuhûru melhuz olan felâketlerin ta'mîri kabil olmayacaktır. Türk lisâni tekellüm eden memleketler hey'et-i umumiyyesinin istiklâlini ve temâmiyyet ve hâkimiyyet-i mülkiyyesini tasdik edecek olan bir muâhedename, bir kuvve-i ecnebiyye sevk ve i'zâmından ziyâde bir te'sîr-i rehâkâr husulünü te'mîn eder. Bu takdirde Hükûmet-i Seniyye sulh'ün in'ikadiyle dâhil-i memlekette serbesti-i harekâtını iktisab eylemiş olacağından dâhil-i mülkte âsâyişi kemâl-i sühûletle te'mîn edebilirdi". Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 329.

(203) Orhan Duru, No. 8. Yunan taarruzu daha önce başlamıştı. Bak, A. Fuat Cebesoy, I, S. 423.

(204) Bu teşebbüslerden birincisi "Mütârekeden sonra İstanbul'un işgali, ikincisi İzmir'in işgali, üçüncüsü 16 mart'da İstanbul'un işgalidir". Bak, Jean Deny, S. 73. Yunan Başkomutanı Paraskevopoulos 24 haziran'da bir bildiri yayımlayarak yunan askerî hareketinin fetih amacı gütmediğini, sadece Mustafa Kemal Paşa teşkilâtını dağıtıp güvenliği yeniden kurmak olduğunu açıkladı. Bak, B. Şimşir. II, 163.

bir miktar Türk kuvvetini cepheden uzak tutmak için, Marmara'nın güney kıyılarını gözlediler, Karamürsel'i işgal ettiler ve Mudanya'ya asker çıkardılar. Gerçi buradaki Türk müfrezesi onları ateşle karşılamış, bazı kayıplar verdirmiş, fakat sonunda kasaba dışındaki mevzi'lerine çekilmek zorunda kalmıştı (205). 30 haziran'da Yunanlılar Balıkesir'i, 2 temmuz'da da Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) ve Karacabey'i işgal ettiler. Türk "Nizâmî ve milis" birlikleri "Düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta" idiler (206). Bundan ötürü bütün umutlar, Yozgat ayaklanmasını bastırmakla meşgul bulunan Çerkes Ethem'e bağlandı ve 3 temmuz'da kendisine bir yazı gönderilerek, kuvvetleri ile birlikte acele cepheye hareket etmesi istendi (207). Bu sıralarda İngiliz ve Yunanlıla-

---

(205) O gün akşam üstü İngilizler Mudanya'yı boşalttılar. Onun için Türk müfrezesi yeniden burayı işgal etti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 14, Belge 380. Boğaziçinin Asya kıyılarındaki Türk Çeteleri de İngiliz kuvvetlerine saldırdılar. Çatışma 5 temmuz'da bütün gün sürdü. İngiliz gemileri sahili ve Beykoz'u topa tuttular. Bak, Orhan Duru, No. 8.

(206) Çerkes Ethem, S. 78.

(207) Genel Kurmay Başkanlığı tarafından Çerkes Ethem'e aşağıdaki telgraf gönderilmişti : "Yozgat'da Kuvâ-yi Te'dîbiyye Umum Kumandanı Ethem Beyefendiye. 3 temmuz 336. Yunan ordusunun ânî taarruz neticesi, cephelerimizi bozmağa muvaffak olarak ileri harekete geçtiğini bundan evvelki şifreli telgraflarla bildirmiştim. Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye'ye gelen son harb raporlarına göre hiç bir tarafta ciddî mukavemet gösteremiyen nizâmî ve milis kıt'alarımız düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, müdâhaleyi zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi bir taraftan bir darbe indirmeğe muvaffak olamazsak durmadan ilerliyecekler, Kuvâ-yi Milliyyenin can damarlarını teşkîl eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu pek tabiîdir. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu vaziyyet içinde bizler için sonradan mümkün olmayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır. Böyle bir mukavemeti, böyle mühim bir vazifeyi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet ancak, sizin ma'neviyyâtı kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu i'tibarla te'dipleri sona eren Yozgat havâlîsinin âsâyişine, geri kalan ufak tefek mes'elelerle meşgul olmak üzere Miralây Çolak İbrahim Bey'e, Ankara'dan Yozgat'a hareket etmesi emrini verdim. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Miralây İsmet". Bak, Çerkes Ethem, S. 78.

rın saldırısı başarı ile devam ediyordu. Nitekim 6 temmuz'da bir İngiliz deniz filosu Mudanya'yı üç saat kadar top'a tuttu ve kasabayı işgal etti (208), Yunan baskısı karşısında da Mustafa Kemal Paşa, 7 temmuz'da, Bursa'nın boşaltılması lâzım geldiğini kabul etmek zorunda kaldı (209), 8 temmuz'da Bursa, Yunanlılar tarafından işgal edildi (210). İşte bu karışık devre içinde idi ki Ankara, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Batı Cephesi Komutanlığına getirdi (211). Onun acele olarak bazı tedbirler alması (212) ve bu arada küçük Türk birliklerinin özellikle Halil Nuri (Yurdakul) adındaki teğmen'in (213) idâresindeki çok küçük bir müfrezenin düşman karşısındaki direnişinin karşı taraf üzerindeki etkisi büyük oldu (214). Bununla beraber saldırı devam ediyordu. Nitekim 10 temmuz'da İngilizler, İzmit civarındaki Kuvâ-yi Milliyye'ye, karadan ve havadan hücum ettiler. Gerçi ba-

---

(208) Bu gün 25 Türk askeri şehid düşmüştü. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 219.

(209) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 219. 8 temmuz'da Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey, Büyük Millet Meclisinde cephelerdeki durumu açıklarken çok sinirli bir hava ile karşılaşmıştı. Bak, B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 2, S. 205. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa uzun ve yatıştırıcı bir konuşma yaparak: "Erkân-ı Harbiye Reisi'nin size verdiği ma'lûmat, harekât-ı askeriyyenin fen dâiresinde sevk u idâresinden ibarettir. Asker olanlar pekâlâ bilirler ki, kuvvet hedef-i asliyi teşkil eder. Müdâfaaya me'mur olan kuvvet hedef-i aslî ile iştigal eder. Mevâki' hiç bir vakit mevzu-i bahis değildir" dedikten ve teknik bazı bilgiler verildikten sonra

"Bizce mevzu-i bahs olan binnetice maksada vüsuldür. Binâenaleyh, kuvâ-yi dâimemizden a'zamî derecede istifade edebilmek için bu gün ve belki yarın için elimizde bulunan kuvvetleri idâreli istihdam etmek mecburiyetinde kalacağız. Kuvvetlerimizi fâik düşman kuvveti, fâik düşman vesâiti karşısında izmihlâle düçar etmekten ise dâima elimizde onu düşmana fâik hâle getirecek güne kadar hüsn-i muhâfaza etmeğe mecburuz. Binâenaleyh, bu halin hiç bir vakit bizde nevmîdi tevlid etmiyeceği kanaatındayım" dedi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi. C. 2, S. 208.

(210) Bursa'nın kaybedilişi 10 temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisinde bahis konusu olmuş ve 31 Milletvekili tarafından verilen bir önerge ile oturuma 20 dakika ara verilmesi ve "Riyâset Kürsüsü'nün" kara bir örtü ile örtülmesi teklif edilmişti. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 2, S. 218. Aynı gün Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey de, Yunanlıların Bursa'da yaptıkları kötülükler

şarı kazanamadılar, fakat onların bu hareketi, çevredeki Rum ve ermeni eşkıyasının tecâvüzlerini büsbütün artırdı (215). 11 temmuz'da Yunanlılar, bir İngiliz savaş gemisinin himâyesi altında, Karamürsele 400 asker çıkardılar. Orda 36 saat kalmış olan bu kuvvet, kasaba halkı için bir felâket oldu (216). Salihli civarındaki Yunanlılar, 12 temmuz'da Borlu'yu işgal etmişlerdi, Demirci'nin güneyindekiler de, kolayca ilerleyerek 21 temmuz'da Demirci'yi zaptettiler (217). Trakya'daki çöküntü ise büsbütün büyük oldu. Çünkü, 19/20 temmuz gecesi Tekirdağ'ın doğusunda ve Ereğli'nin batısında bulunan Çanta deresi civarında karaya çıkan Yunanlılar, bir kaç gün içinde bütün Trakya'yı ele geçirmişlerdi. Gerçi Trakya'daki Birinci Kolordu, Yunanlıları ateşle karşıladı ve durumu 19 temmuz'da İstanbul'a bildirdi (218). Ancak, Sadrazam Damat Ferit Paşa, 20 temmuz 1920'de verdiği cevapta, beyhûde kan dökülmemesini ve savunmadan

Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali.

---

hakkında bir önerge vermiş ve bir de konuşma yapmıştı. Bu oknuşmadan alınan bir parça aşağıda gösterilmiştir : "Yunanlılar Bursa'ya giriyorlar, eşrafı Ulucâmi' caddesine diziyorlar, siz Bursa'yı bizden zapt ettiğiniz zaman bizden şu kadar kız aldınızdı, onları bize vereceksiniz diyorlar, o kadar kız alıyorlar ve bunları palikaryaların kollarına vererek eşrafın önünden geçiriyorlar. Sonra efendim bizim en nefis en mukaddes ma'bedimizi, bütün cihânın hayran olduğu ve bir hücresinin Ayasofya'yı yaptıracağını söyledikleri (?) o ma'bed-i nefisimizi telvîs ediyorlar, bombalarla tahrîb ediyorlar, hiç bir şeyi affetmiyorlar. Efendiler, Nilüfer Sultan'ın kabrini, vaktiyle sen bir Türk'e vardın diye yedi asır evvelki vakayii affetmiyerek bomba ile atıyorlar". Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 2, S. 223. Aynı gün Milletvekilleri "Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'ın ve Vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir gaye ta'kibi etmiyeceğime v'Allahi" demek suretiyle and içtiler. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 2. S. 215.

(211) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 424.

(212) Aynı eser, S. 435.

(213) Halil Nuri Yurdakul, albaylıktan emekli olmuş ve Niğde Milletvekilliği yapmıştır.

(214) Halil Nuri Yurdakul'un bir de mehter takımı vardı. Bunların kıyafetlerinin Yunan kuvvetlerinin moralleri üzerinde çok olumsuz bir etkisi olmuştu. Bir Yunan kolordusuna komuta etmekte

vaz geçilmesini tavsiye ediyordu (219). Bu telgrafın, İstanbul ile muhâbere kesilmiş olduğu için, kolordu komutanlığınca alınıp alınmadığı belli değildir. Fakat şu bir gerçektir ki, kolordu sayıca ve malzemece üstün düşman kuvvetlerine karşı duraksamadan savaşa girmiş, fakat gerektiği kadar bir direnme göstermemişti. Bu hâli, Yunan kuvvetlerinin sayı ve gereç üstünlüğüne mi, yoksa Birinci Türk Kolordusu'nun görevini yerine getirmemesine mi bağlamak daha doğrudur? Bunu kestirmek çok güçtür. Bununla beraber Yunanlıların silâh ve gereç bakımından çok üstün oldukalrını kabul etmek gerekir (220). Ancak bu hal Birinci Kolordu'nun kolayca yenilmesini kabul etmek için bir ma'zaret sayılmaz, yenilgi için başka sebepler de aramak lâzımdır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "Birinci Kolordu Kumandanından, milletin

---

olan Prens Andrea bu hususu aşağıdaki şekilde açıklamaktadır: "İlk günlerde karşımızda nizâmî Türk kuvvetleri yoktu, halkın da silâhlarının toplandığını başda İngiliz resmî makamları olarak müteffiklerimiz te'mîn etmişlerdi. Ele geçirdiğimiz yerlerde zaten eli silâh tutabilecek erkek nüfusa da pek rastlanmıyordu. Erkekler, yaşlılar, çocuklar ve sakatlar idiler. Bütün tedbirlerimiz tamdı. Sadece Ankara'ya değil, daha ilerilere gitmemek için hiç bir sebep yoktu. Karşılaştığımız mukavemetin sadece maddî olmadığını burada açıkça i'tirâf etmekle mükellefim. Bu söyleyişim, hâdisede mücrimiyyet payını azaltmak veya tefsire tâbi' tutmak için değildir. Askerlerimiz, yeşil cübbeli, kırmızı sarıklı, başları kavuklu, ellerinde bizim muhârebe ettiğimiz Türklerin cedlerinin harb marşlarını terennüm eden musikî âletleri bulunan, kalın kuşaklı ve münhasıran gözlerin değil, dimâğın da mebhût ve hayran kalacağı garip kıyafetli destânî insanların, muhâtabını dehşete sürükleyen sesler içinde hücuma kalktıklarını söylüyorlardı. Bozüyük, Söğüt havâlisini ele geçirdiğimiz zaman yerliler ve daha sonra İntelligence Service'in mümessili Binbaşı Hekon Hayt bana, bizim Bursa'yı ve Balıkesir'i işgal ederek devam eden ileri hareketimizde Türk milis kuvvetleri tensîk ve tanzîm edilirken, Türkler'in millî kıyafetlerini giymiş, millî cenk ve cidal nağmeleri terennüm eden mehter takımlarının buralarda dolaştığını, halkı heyecanlandırdığını ve millî şuûru ayaklandırdığını anlattılar. Atavik hususiyyetlerine ne derece bağlı olduğu cihânın ma'lûmu olan Türk milletini böylesine bir hayat, memat kavgasının içine mehâretle sürükleyebilmiş olanların himmeti, bizim adem-i muvaffakiyyetimizin başlıca âmili olmuştur. Saflarımız arasında harbin sonuna kadar Türklerin efsânevî varlıklardan himâye ve müzâheret gördüğü kanaatı devam etti. Bunu, asırlarca Türklerin hâkimiyyei altında yaşamış olmak

taleb ve intizar ettiği basîret, dikkat ve fedâkârlığın tecellîsine" kimse şâhit olmadı (221) ve yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre hiç bir güçlük, "Trakya'daki kolordunun, icâbât-ı askeriyyeyi ve vatanperverlik nâmusunu îfâ etmesine mâni olamazdı. Eğer bu yapılmamış ise" bunun tek sorumlusu "Ca'fer Tayyar Paşadır" (222). Sözün kısası dört koldan harekete geçen Yunan birlikleri 20 Temmuz akşamı Çorlu'yu, 25 Temmuz'da Edirne'yi ve 27 Temmuz'da da bütün Trakya'yı ele geçirdiler. Bu durum karşısında Birinci Türk Kolordusu birliklerinden bir kısmı esir düşmüş (223), bir kısmı da Bulgaristan'a sığınmıştı (224). Fakat, "olayların yerinilecek sonuçlarına ve her şeye rağmen" Edirne'yi Türk topluluğunun bir

---

ve epope'ler diyarı olan yakın şark'da harb etmek gibi mantıkî neticeye de bağlarsanız, masaldan değil de hakîkatten bahsettiğim kabul edilebilir. Bizim mağlûbiyyetimizin sebepleri arasında Türklerin ma'nevî ve tarihî varlıklarını mahâretle kıymetlendirmiş olmalarının hissesi cidden büyüktür". Bak, Cemal Kutay, I, S. 151.

(215) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 438.

(216) Rahmi Apak, I, S. 137.

(217) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C, 3, S. 329. Bu sıralarda Yunan generali Paraskevopoulos "Ankara'ya bir kol gönderilmesi" için bir teklif yaptı. Fakat General Milne, "Bu plânın Yunan kıt'alarını Anadolu'nun içinde tehlikeye düşürebileceği ve bu yüzden onları bu tehlikeden kurtarmak için İngiliz yardımına ihtiyaç göstereceği" gerekçesiyle bu teklifi reddetmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 154. İngiliz komutanlarına göre "Mustafa Kemal Kuvvetlerini yoketme veya esir alma amacı güden Yunan harekâtı bu bakımdan başarılı" olamamıştır. Bak, B. Şimşir, II, 198.

(218) Ca'fer Tayyar Bey'den gelen telgrafta, "Yunanlılar'ın tecâvüze başladığı ve avn-i İlâhî'ye güvenilerek mukabele edildiği ve müsademâtın devam etmekte olduğu" bildiriliyordu. Bak, Refik Halid Karay, S. 204. Doğu Trakya'nın işgali için Venizelos daha önce Yunan komutanına Anadolu'dan Trakya'ya bir kısım Yunan kuvvetlerinin naklini emretmişti. Bu komutan 2 temmuz 1920'de General Milne'den bu husus için yardım istedi. Bak, B. Şimşir, II, S. 191.

(219) Ferit Paşa'nın telgrafı şudur: "Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanlığına. Yunanlılar'ın Tekirdağı'na asker ihrâcına ve hududta müsâdemâtın devam etmekte olduğuna dâir telgrafnâmeniz vâsıl oldu. Şarkî Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali Konferans'ın müekkid mukarrerâtından olmağla bilâ fayda sefk-i dimâ'a ve ahâlî-i islâmiyyenin perişâniyyetini intaç edecek müsâdemâta

parçası sayan Türkiye Büyük Millet Meclisi "Bu mübârek diyârın anavatana avdedini te'mînen her türlü fedâkârlığı yapmağa karar vermiş ve Anadolu'nun iştiyaklarını, selâmlarını Trakya'ya" duyurmak için Cevat Abbas ve Galip Bahtiyar Beyleri görevlendirmişti (225). Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Trakyalılara bu durumu bildirirken, "Trakya da'vası Anadolu da'vası ile tev'emdir, Türk milletinin fedâkarlığı sâyesinde her iki da'va da kurtarılacaktır" diyor, kurtuluş ânına kadar "İttihad ve vifak ile hareket olunmasını" rica ediyordu (226).

---

meydan verilmiyerek harekâtınızın ona göre ta'yin ve tanzîmi ve harbden kat'iyyen içtinab edilmesi tavsiye olunur. 20 temmuz 1336 Damet Ferit". Bak, Refik Halid Karay, S. 204.

(220) "Yunan ordusu en mükemmel silâhlarla donatılmıştır, depoları malzeme yığılıdır, ordusu İngiliz ve Fransız subayları tarafından eğitilmiştir. Bunların hepsinin üstünde onların arkalarında büyük bir imparatorluğun orduları durmaktadır". Bak, Stefan Velikov, S. 123.

(221) Nutuk, 2, S. 43.

(222) Aynı yer.

(223) Esir düşenler arasında Birinci Kolordunun eski komutanı Cafer Tayyar Bey de vardır. Bak, Nutuk, 2, S. 43.

(224) Bu savaşta Birinci Kolordunun insan kaybı 3 subay ile 40 - 50 er'dir. Bak, S. Selek, S. 22. Bulgaristan'a, 700 subay ve askerî memur, 4 bin er ve 10 bin göçmen sığındı. Götürülen silâhların sayısı ise 3000 piyâde tüfeği, 30 makineli tüfek ve 27 top'du. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 369. Sığınanları Bulgarlar, çok iyi karşılamışlardı.

(225) Nimet Arsan, S. 363.

(226) Bu bilgileri aldığımız belge aşağıdadır: "Ankara, 14 kânunuevvel 36. Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimâiyye İcrâ Vekâleti. Hususî. Hâdisâtın netâyic-i müessifesine ve her şeye rağmen Edirne'yi büyük Türk câmiasının eczâsından addeyleyen Türkiye Büyük Millet Meclisi bu mübârek hıtı'nın ana vatana avdetini te'mînen her türlü fedâkârlığı ihtiyâra karar vermiş ve Anadolu'nun iştiyaklarını, selâmlarını Trakya'ya tebliğe Bolu Meb'usu Cevat ve Galip Bahtiyar Beyleri me'mur etmiştir. Trakya da'vası Anadolu da'vasiyle tev'emdir. Türk milletinin fedâkârlığı, metâneti sâyesinde her iki da'va da kurtarılacaktır. O ân-ı mes'ûdun hulûlüne değin ittihad ve vifak ile hareket olunması mercûdur. Muvaffakiyyet temennî ve en samîmî selâmlarımı ihtaf eylerim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 363.

Yunanlılar'ın 22 haziran 1920'de girişikleri taarruzun birden bire gelişmesi karşısında Denizli halkı, çok telâşlanmış ve şehri terketme hazırlıklarına başlamıştı. Bu durum karşısında Müftü Hulûsi Efendi, 1 temmuz'da halkı toplamış, onların heyecanlarını dindirmeğe çalışmış ve bu arada 115 kişilik bir gönüllü müfrezesi bile toplamıştı (227). Fakat, "Millî İntikam Bölüğü" adını alan bu müfrezenin Yunanlılara karşı sevk edildiği sıralarda idi ki, Yunanlılar'ın Sarayköy yakınlarına geldikleri duyuldu, bu sebeple de halktaki kaygı ve göç etme isteği büsbütün arttı. Göç etmek istiyenler arasında Müftü Hulûsi Efendi ile "Hey'et-i Milliyye" üyelerinden ba'zılarının ve jandarmaların bulunması halktaki telâşın daha da fazlalaşmasına sebep olmuştu (228). Öte taraftan Denizli Rumları, Yunanlıları karşılama hazırlıklarına girişmiş bulunuyorlardı. Onların bu halinden çok rahatsız olan Müftü Hulûsi Efendi, Denizliden ayrılmadan önce (229), bazı tedbirler almağı faydalı gördüğü için, Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe ile 5 temmuz'da makine başında görüşerek, Denizli'deki Rum erkeklerinin iç kısımlara göç ettirilmesini istemişti. Fakat Denizli'de bu işe taraftar olmayanlar da vardı. Onun için Demirci Mehmet Efe, Denizliye gönderdiği 40 kadar Zeybek'le Rum erkeklerini toplamaya başladığı vakit, bu muhalifler harekete geçerek yapılan işin zararlı olacağını ve bundan vazgeçilmesini istediler. Fakat zeybeklerin başında bulunan Sökeli Ali Efe, bu sözlere önem vermedi ve Denizli'deki işe yarar Rum erkeklerini, 7 temmuz'da Eğridir'e gönderdi. Ancak toplama işi yapılırken Rum ve hatta islâm mahallelerinde zeybeklerin bazı uygunsuz hareketleri de görülmüştü. Bundan dolayı muhâlifler, Demirci Mehmet Efe'ye, dokuz imzalı bir mektup göndererek, halkın malına ve ırzına tecâvüz edildiğini bildirdiler. Bu mektubu imzalayanlar arasında Mu-

Denizli olayı.

(227) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 46.

(228) Tütenk, S. 42.

(229) Müftü Hulûsi Efendi, jandarma komutanı ve "Hey'et-i Milliyye" üyelerinden bazıları 6 temmuz'da Denizli'yi terk ederek Tavas'a gittiler. Bak, A. Tütenk, 42.

tasarrıf vekili ile Askerlik Dâiresi Başkanı da vardı. Bunun üzerine Demirci Mehmet Efe, görüşmek için Ali Efe'yi yanına çağırmış, fakat bu görüşme mümkün olmamıştı. Çünkü, tahrik edilen ve kışkırtılan halk, Ali Efe ile bir zeybek'i öldürmüştü. İşte bu hale çok sinirlenen Demirci Mehmet Efe, acele Denizli'ye gelerek, Hükûmet Konağı bahçesinde, Denizlilerden 38 kişiyi öldürmüştü (230). Ancak bu üzücü olaydan sonra Demirci Mehmet Efe gözden düşecek (231), 29 temmuz'da, 57. Tümen komutanlığına ve Mutasarrıf vekilliğine getirilen Yarbay Nazmi Bey'in çabaları sonunda Denizli'den uzaklaştırılacak ve Sarayköy bölgesi, bundan sonra Batı Cephesi Karafgâhına bağlanabilecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde heyecan.

Balıkesir, Bandırma ve özellikle Bursa'nın Yunanlılar eline geçmesi, yurdun her köşesinde büyük bir üzüntü yaratmış, Büyük Millet Meclisinde bazı üyeler, kendilerini tutamayarak ağlamışlardı (232). Çünkü Bursa, Türlü bakımlardan önemli bir şehirdi; Türk büyüklerinden bir çoğunu ve bu arada Osmanlı Devleti'nin kurucularını ve bunların torunlarını koynuda uyutan bir şehirdi. Onun için Büyük Millet Meclisindeki heyecan fazla oldu, Hükûmet ve iş başındakileri eleştirme de her an biraz daha sertleşti. Nitekim bazı Milletvekilleri, yenilmenin sebeplerini düşünmeden, sorumlu aradılar, "Bütün bu işleri yapıb sonra cepheye gitmiyen adam nerede diye Meclis'de" söylenmeğe başladılar (233). Onların kasd

(230) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 48. Mutasarrıf vekili ve askerlik dâiresi başkanı da öldürülenler arasında idi. Bak, Fahrettin Altay, Millî Mücâdele Hatıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı 14. 1959.

(231) Denizli'den Tavas'a gidenlerle Tavas'lılar, 10 temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya Denizli'deki olayları duyurdular ve şikâyette bulundular. Musafa Kemal Paşa verdiği cevapta, "İş'ârınız kemal-i ehemmiyyetle dikkate alınmıştır" diyordu. Bak, Rahmi Apak, 1, S. 172. Denizli yakılacak ve halktan daha bir çok kişi öldürülecekti. Fakat Şeyh Tahir Efendi, Demirci Mehmet Efe'ye "Seni din namına Allah'ın emrini yerine getirmeye davet ediyorum, yaptığın Cenab-ı Hakkın rizasına aykırıdır. Fazla oluyorsun" deyince Efe Kanlı hareketini durdurdu. Bak, C. Bayar. 8-5-2454.

(232) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 227.

(233) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 27 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

ettikleri kişi, Mustafa Kemal Paşa idi. Bunun üzerine paşa, gerçekleri göremiyenleri veya görmek istemiyenleri uyardı, ortada bir suçlu bulunmadığını, Yunan taarruzundan daha tehlikeli olan iç ayaklanmaları bastırmak üzere, kuvvetlerin bir kısmının cephelerden alındığı için bu yenilginin meydana geldiğini anlattı. Bununla beraber suçlu telâkkî edilen "Bursa kumandanı Bekir Sami Bey" ile "Alaşehir Cephesi kumandanı Âşir Bey" görevlerinden alınmışlardı. Bu durum karşısında bile Meclise bir gensoru önergesi verilerek suçluların neden mahkemeye verilmedikleri sorulldu (234). Onun için Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy), görevlerinden uzaklaştırılmış olan iki komutan hakkında soruşturma yapması emrolundu. Ancak Ali Fuat Paşa'nın raporu, komutanları suçlar mahiyyette olmamıştı (235). İşte bu üzüntülü olayların sürüp gittiği sıralarda idi ki, gönülleri ferahlatıcı, umutları artırıcı bir zafer kazanıldı, belki de bu zafer, olayların yatışması sebeplerinden biri oldu. Çünkü mağrur düşman, bütün çabasına rağmen yenilmişti. Gerçekten Yozgat isyan bölgesinden alınarak Kütahya ve çevresi komutanlığına atanan Çerkes Ethem Bey, acele cepheye koşmuş, 30 temmuzda "Demirci'nin 10 kilometre kadar kuzeyinde bulunan Yunan birliklerine" taarruz

Demirci zaferi.

(234) 22 Haziran Yunan taarruzu ile uğranılan yenilginin sorumluları hakkında Meclisteki görüşmelere yol açan gensoru önergesi aşağıdadır : "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Taksirat ve idaresizlikleri sebebile, hepimizin yüreklerini yakan Bursa ve Alaşehir'in sukutuna ve bir çok mal, can ve namusun heder edilmesine ve Yunanlılar'ın hunhar pâ-yi tecavüzleri altında kalmasına bâis oldukları katiyetle söylenen Bursa kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hacim Muhittin Beylerle Alaşehir Cephesi Kumandanı Aşir Beylerin bu gün infisallerini öğrenmekle zevatı mumaileyhim hakkında söylenen sözler resmen teyit olunuyor demektir. Bunların taksirat ve idaresizlikleri nedir, ve ne için şimdiye kadar bir divana tevdi edilmedi? Esbabının Dahiliye ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti Vekâletlerinden istizah eylerim.

27 temmuz 1336. Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü, Bak, I. İnönü Millî Mücadele. 27 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(235) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 28 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

etmiş ve Yunanlıları geriye itmişti (236). 31 temmuz'da düşman, karşı taarruza geçmiş ise de yedi buçuk saat süren kanlı bir savaştan sonra yine başarı kazanamamıştı. Bununla beraber çarpışmalar sürüp gidiyor, Kuvâ-yi Milliyye, düşman ileri harekâtını durdurmak maksadiyle, Yunanlılar da, şimdiye kadar kazanmış oldukları zaferleri gölgeletmemek için elden gelen her şeyi yapıyorlardı. Ancak, düşmanın günden güne kuvvetlenerek tahminen 10 bin kişilik bir tümen hâline geldiği (237), top, makinelitüfek ve öteki silâhlar bakımından da büsbütün güçlendiği görüldü. Buna rağmen savaş, Ağustos ortalarına kadar devam etti ve 17/18 ağustos gecesi Çerkes Ethem Bey'in yaptığı baskın sonunda Yunanlılar, her bakımdan büyük kayıplara uğratılarak Demirci'nin güneyine sürüldü.

Sevres (Sevr) Antlaşmasının imzasına doğru.

VI — Osmanlı Barış Hey'eti Başkanı Tevfik Paşa, San Remo kararlarını İstanbul'a bildiren telgrafında, bu kararların "İstiklâl ve hatta devlet mefhumları ile kabil-i te'lif" olmadıklarını da belirtmiş (238), ayrıca kendileri tarafından hazırlanan ve İ'tilâf Devletlerine verilecek olan cevabı da Reşid Bey ve Cemil Paşa ile İstanbul'a göndermişti (239). Damat Ferit Paşa da 26 mayısta İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret ederek barış şartlarının çok ağır olduğunu, andlaşma bu haliyle imza edilirse hükûmetin ve Padişahın çok güç durumda kalacağını belirtti ve barış şartlarının yumuşatılmasını istedi, Padişah'ın da aynı husus için İ'tilâf Devletleri başkanlarına mesajlar göndereceğini de söyledi (240). Ayrıca Damat Ferit Paşa, Parise gönderilmiş olan delegeler "Devlet'in hukukunu mühâfazaya kadir değilmiş ve kendi bulunursa te'mîn-i maksad muhakkak imiş gibi" kendisini de delege

(236) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 443.

(237) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 444.

(238) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731. Âli Türkgeldi S. 126.

(239) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731.

(240) Şimşir, II, S. 117. Pâdişah'ın 27 mayıs'ta İngiliz Kralına gönderdiği mektup'a bu Kral'ın verdiği cevap olumlu bir anlam taşımaktadır. Bak, B. Şimşir, II, S. 120.

ta'yin ettirmiş (241), ve 12 haziran'da İstanbul'dan ayrılarak 19 haziran'da Paris'e varmıştı (242). Öte taraftan barış konferansına verilmek üzere, Paris'deki Türk delegeleri tarafından hazırlanmış, Cemil Paşa ve Reşid Bey ile İstanbul'a gönderilmiş bulunan metin, "Meclis-i Vükelâ'da tetkik ve Pâdişah tarafından tasdik" olunduktan sonra yine onlarla geri çevrilmişti (243). Fakat Damat Ferit Paşa bu onaylı metni, bazı değişiklikler yaptıktan sonra (244), Barış Konferansı'na sundu. Bu muhtırada inandırıcı deliller ve özellikle Doğu Trakya'ya dâir doyurucu bilgiler vardı. Bunlara dayanılarak San Remo kararlarının değiştirilmesi veya hafifletilmesi isteniyordu. Fakat Müttefikler Osmanlılar hakkındaki düşüncelerini değiştirme niyyetinde değillerdi. Bu sebeple ve Yunanlıların 22 haziran taaruzu ile kazandıkları kolay zaferlerin sahoşluğu içinde, Türklerin bu defaki isteklerini de, 7 temmuz 1920 Spa Konferansında reddettiler. Gerçekten onlar, verdikleri cevapta, savaşın iki yıl uzamasına ve İ'tilâf Devletlerinin milyonlarca insan ile "Yüzlerce milyarlık zâtiâta uğramasına" Osmanlıların sebep olduğunu (245), kararların "Trakya ve İzmir'in Osmanlı hâkimiyyetinden ayrılması ile ilgili maddelerinde hiç bir değişiklik" yapılamayacağını, esasen buralarda Türkler'in azınlıkta

(241) Bu hususdaki kararnâme aşağıdadır: "Sulh Konferansında memâlik-i Osmâniyye hakkında Düvel-i İ'tilâfiyye murahhasları ile müzâkerâta iştirak ve ol babda ittihaz olunacak mukarrerâtı imza etmek üzere selâhiyyet-i kâmileyi hâiz olarak Hükûmet-i Seniyyemiz cânibinden Sadrazamımız ve umûr-i hâriciyyemiz nâzırı Ferit Paşa dahi murahhas ta'yin edilmiştir. Bu irâde-i Seniyyemizin icrâsına sadâret memurdur. 10 haziran 1336". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2059.

(242) Onun böyle acele Paris'e gidişinin sebebi, "Taraf-ı devletten Hicaz'a kemâkân Surre-i Hümâyûn îrsâli hakkının muhâfazası imiş". Bak. Ahmed Reşid, S. 290.

(243) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731.

(244) Damat Ferit Paşa'nın Paris'e gelmesine ve onaylı metni değiştirmesine çok sinirlenen Tevfik Paşa, hemen İstanbul'a dönmüş, Paris'de yalnız Ferit Paşa ile Reşid Bey kalmıştı. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1732.

(245) Âlî Türkeldi, S. 128.

bulunduğunu sölüyor (246), ve barışı imzalamak veya red etmek üzere 27 temmuz 1920 akşamına kadar zaman tanıyorlardı (247).

Saltanat Şûrası.

İ'tilâf Devletleri tarafından, Spa Konferansı kararlarının, "Ültimatomu andıran bir kesinlikle" (248) kabulünün istenmesi karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi, 18 temmuz 1920'de yaptığı gizli bir toplantıda, "Misâk-ı Millî sınırları içindeki milleti ve vatanı kurtarmak için" and içti (249), buna karşılık Osmanlı Hükûmeti,

(246) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 299. Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Dışişleri Bakan vekili Muhtar Bey, İ'tilâf Devletlerinin bu notasının özetini, aşağıdaki şekilde açıkladı : "Meselâ 800.000 Ermeni katlettiniz diyorlar, bunlardan 200.000 kişiyi tehcîr ettiniz diyorlar, İstanbul'un ekseriyyet-i islâmiyyesi meşkûkdur diyorlar. Eğer siz bunu imzadan istinkâf eder ve bu şerâiti Anadolu'ya kabul ettiremiyecek olursanız, İstanbul'un Türklere terki hakkındaki mukarrerâtımızı da belki ta'dil ederiz, yani bunun üzerinden hâkimiyyetinizi ref'ederiz ve sizi Anadolu'ya tard ederiz diyorlar ve İzmir'le Trakya'nın ekseriyyeti islâm olduğunun kat'iyyen vârid olduğunu (olmadığını?) söyleyorlar. Hülâsa-i meâli bundan ibârettir". Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 3. S. 69. Nota'nın tam metni için Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 3. S. 77. Kâzım Özalp, S. 155.

(247) Verilen cevabın resmî tercümesinden alınan bir kısmı aşağıdadır : "Bu Muâhede - nâme'nin, Türk Hükûmetlerinin pek zâlimâne ve pek fena idâre eylediği arâzi'den Devlet-i aliyye'nin hâkimiyyetini nez' eylediği doğrudur. Lâkin Türkiye'yi vâsi' ve müessir bir arâziye sahib bir hükûmet-i milliyye olarak ibka etmektedir. Tekarrür eden ahkâmdan hiç biri Türkiye'nin, usûl-i idâresini islâh eylediği takdirde, Türk milletini mes'ud bir millet olmaktan men'edecek mâhiyyete değildir. Muâhede - nâme hatta, İstanbul'da Türkler'in ekseriyyeti teşkîl ettiği meşkûk olduğu halde şehr-i mezkûr'u Osmanlı Pâyitaht'ı olmak üzere muhâfaza etmeğe kadar varmaktadır. Muvâfık-ı ihtiyat ve basiret olduğu câ-yi iştibah olan bu kararı, Düvel-i Müttefika Türklerin sâbıkan iktidârını sû-i isti'mal etmiş olmalarından dolayı bir tereddüd-i azîm içinde ittihaz etmişlerdir. Eğer Hükûmet-i Osmâniyye Muâhede'yi imzadan istinkâf eder ve hatta ba'del imza Anadolu'da nüfûzunu iâde ve Muâhede'nin icrâsını te'mîn etmek hususunda gayr-i muktedir bulunursa Müttefikler Muâhedenin mevaddına imtisâlen bu kararı tekrar tetkîk ve bu def'a Türkleri ebediyyen Avrupa'dan tard eylemek vaziyyetine girebileceklerdir". Bak, Âlî Türkgeldi, S. 128.

(248) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(249) B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 2, S. 335.

"20 temmuz'da muâhedenin imza edilmesini tavsiyeye karar verdi" (250). Öte yandan şartların "Kabulü veya reddi hakkında bir kerre de devlet ricâli'nin ve askerî erkânın fikirlerine baş vurulmasını" uygun gören Pâdişah (251), 22 temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda ikinci bir "Saltanat Sûrâsı" topladı. Kendisinin başkanlık ettiği bu toplantıya, Veliahd, hükûmet üyeleri, o devirdeki devlet ileri gelenleriyle büyük rütbeli generaller ve bilginlerden bazı kişiler katılmıştı (252). Toplantı açıldığı vakit, San Remo kararları hakkındaki, hükûmet görüşünü açıklayan, bir yazı okundu. Bu yazı'da, Müttefikler tarafından ileri sürülen şartların kabulü veya red edilmesi hususları inceleniyordu. Birinci şıkka göre yani şartlar kabul edilirse o takdirde, Osmanlı Devleti, İstan-

(250) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(251) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Barış Andlaşması hükümlerini Türk milletine de, aşağıdaki şekilde duyuracaktır: "II mayıs 1336 tarihiyle Osmanlı Devletine teklif edilen Barış Andlaşması ile Müttefik Devletler, şimdiye kadar sürüp giden şâyialara ve rivâyetlere nihâyet vererek Türkiye'ye muhakkak surette yükletmek istedikleri şartları bildirmişlerdir. Cümlemiz tarafından öğrenilmiş bulunan muâhede'ye göre yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu enkazından Trakya'nın pek küçük parçası ile Anadolu'da pek küçük ve yeni bir Türk Devleti kurulabilecektir. Eğer muâhede'yi imzaya yanaşmazsak bu küçük devlete de müsaade edilmiyecek ve Osmanlı Devleti'nin hayatına kesin olarak son verilecektir". Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 337.

(252) Toplantı'da bulunanlar şunlardır: "Zât-ı Şâhâne, Veliyy-i Ahd Abdülmecid Efendi, Vükelâ, A'yan Reisi Tevfik Paşa, Sadr-ı esbak İzzet, Ali Rıza Salih Paşalar, Mustafa Sabri Efendi, Müşîr Fuad, Ömer Rüşdü, Osman Paşalar, Abdürrahman Şeref Efendi, Rif'at Bey, Topçu Feriki Rıza, Aristidi, Birinci Ferik Süleyman, Hadi, İzzet Fuad Paşalar, Seyyid Abdülkadir Efendi, Tevfik, Rıza Tevfik, Âdil Mavroyani, Abdülhak Hâmid Beyler, Mustafa Vasfi, Hamdi, Mustafa Âsım, Zeynelabidin, Azaryan, Buhur, Aram, Dilber Efendiler, Müşîr Zeki, Kâzım, Nuri Paşalar, Fetva Emîni Ali Rıza, Kadıasker Mehmed Nuri, Meclis-i Tetkîkat-ı Şer'iyye Reisi Tevfik Efendiler, Erkân-ı Harbiyye Reisi Ferik Hamdi, Mustafa Uuri, Birinci Ferik Zeki Müteakaid Feriklerden Muhsin, Ali Refik, Galip, Fuad, Temyiz-i Askerî Reis-i Sâbıkı Fuad, Topkapı Sarayı Muhâfızı Rıza ve Şakir Paşalar". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

bul dâhil, belirli sınırlar içinde devam edecek, ancak, "Ermeni, Rus, Romanya, Bulgaristan ve Yunan Devletleri arasında" varlığını korumak zorunda kalacaktı. İkinci şık yani teklif edilen şartlar red edilirse o zaman, Anadolu'da yapılmakta olan savaş, genişliyecek, bu yüzden "Saltanat-ı Seniyye ve Hükûmet-i Osmâniyye'ye" son verilerek İ'tilâf Devletleri idâreyi ele alacak ve Türkiye toprakları tamamiyle taksim edilmiş olacaktı (253). Bu sebeple, "Yedi yüz senelik Osmanlı Devleti"nin yok olmasını önlemek üzere, Müttefiklerin tekliflerini kabul etmek zorunluğu vardı (254). Ancak yine bu hükûmete göre aşağıdaki istekler, bir defa daha "Barış Meclisinin insafına ve hakseverliğine sunulmalı idi: 1) İstranca - Çatalca hattının, evvelki hududumuz olan Midye - Enez'e kadar ircâı, 2) Tarafsız bölgenin Marmara kıyılarından kaldırılarak Boğazlara hasrı, 3) İzmir'in, Hamburg gibi serbest bir şehir olarak hususî ve muhtar bir teşkîlâtla idâresi, 4) Hilâfet'in, siyâsî ahîdnâmede mevkii olamayacağının tekrar ifâdesi, 5) İzmir ve Trakya hakkındaki teklif kabul olunmazsa, İzmir ve Trakya idâresinin milletler arası mâhiyyeti hâiz olacak Boğazlar Komisyonuna tevdîi" (255). İşte bu son teklifler de kabul olunmazsa o zaman, Müttefik devletlerin yapmış oldukları tekliflerin aynen kabulü gerekirdi (256). Hükûmet'in bu yazısından sonra, Paris'deki delege Reşid Bey'den gelmiş olan iki telgraf okundu. Bunlardan birisi, Spa Konferansı kararlarını, diğeri de bu kararlar kabul edilmediği takdirde. İstanbul'un Türklerden alınacağını bildiriyordu (257). Bu bilgiler verildikten sonradır ki, Sadrazam bir konuşma yapmış ve hazır bulunanların sözlü veya yazılı olarak mütâlealarını istemişti. Bunun üzerine eski Şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Efendi, Hadi Paşa, Abdürrahman Şeref ve Mus-

(253) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 300.

(254) Aynı eser, S. 301.

(255) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(256) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 301. Âli Türkgeldi, S. 130.

(157) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

tafa Asım Efendilerle daha bazı kişiler konuştular, mütâlealarını bildirdiler. Konuşmaların bitmesinden sonra Pâdişah, andlaşmanın imza edilmesini istiyenlerin, ayağa kalkmak suretiyle oylarını açıklamasını istediği vakit çok üzücü bir görünüş meydana gelmişti. Çünkü devletin en ileri gelen, tecrübeli ve gün görmüş kişilerinin hepsi, "A'yandan Topçu Feriki Rıza Paşa" hariç, ayağa kalkmışlardı (258). Böyle yapmakla onlar, hükûmetin tavsiyesine uyumuş, fakat, yüz yıllarca şanla, şerefle yaşamış olan büyük bir İmparatorluğun yıkılması kararını mühürlemiş oldular. Bundan sonradır ki, Hükûmet, barış andlaşmasına imza koymak üzere, delegeler hey'etine katılmalarını bir hafta önce uygun görmüş olduğu, Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Bey'i, bir Fransız savaş gemisi ile yola çıkardı (259). 1 ağustos 1920'de Hadi Paşa, verilmiş olan karara uyarak, andlaşmanın "Türkiye'nin mevcûdiyyet-i milliyyesine derin bir darbe" vuran şartlarından bazılarının hafifletilmesini gerçi Fransa'dan bir kere daha rica etti (260). Fakat bu istek de kabul edilmedi ve andlaşma, "Paris'de Sevr (Sèvres) Müessese-i Sınâiyyesi Dâiresinde", 10 ağustos 1920 salı günü saat onaltı'da, Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Hâlis Beyler tarafından imza edildi (261). Siyâsî, askerî, mâlî ve iktisâdî hükümlerle, Cem'iyyet-i Akvam'a, Türkiye sınırlarına, Boğazlar'a, İzmir'e, Azınlıkların hukukuna, Anadolu'da bir Kürdistan ve Ermenistan teşkiline dâir hükûmleri kapsayan bu andlaşmanın en dikkate değer hükümleri, şunlardı: I) Osmanlı Devleti, İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibâret olacak, fakat Osmanlılar, andlaşma hükümlerine saygı göstermezler ve uymazlarsa, İstanbul da ellerinden alınacaktı. Osmanlı sınırları Trakya'da, Midye'nin çok daha doğusundan başlayarak Büyük Çekmece gölüne inecek, bu hattın ba-

Sevr Antlaşmasının imzalanması ve önemli maddeleri.

(258) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(259) Bern Elçisi Reşad Hâlis Bey de, delege ta'yi nedildiği için, hey'ete katılması kendisine bildirildi. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(260) Âli Türkgeldi, S. 130.

(261) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2065.

tısında kalan Trakya Yunanistan'a verilecekti. Güney sınırı ise, İskenderun Körfezi ile Antalya Körfezi arasında bulunan Karataş Burnundan başlamak suretiyle Antep, Urfa ve Mardin'i dışta bırakarak Irak sınırına varacaktı. 2 — Boğazlar, savaş zaamnında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve kendisine mahsus bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa Komisyonu tarafından kontrol edilecekti. 3 - İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonlar'dan kurulacak bir komisyonun, Osmanlı adlî kapitülasyonlarının yerine geçmek üzere, koyacağı bir usulü Osmanlılar kabul edeceklerdi. Kapitülâsyonlardan bütün Müttefik tebaası faydalanacaktı (262). 4 - İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlılardan kurulacak bir komisyon, "Türkiye'nin servetini idâme ve tezyid için" gerekli tedbirleri alacak, bütçe üzerinde son sözü söylemek yetkisine sahip olacak, Türk parasının cins ve mikdarını düzenliyecekti. Bu komisyonun muvafakatı olmadıkça Osmanlılar, içte ve dışta borç yapamayacaklardı. Türkiye'nin "Bütün servet ve vâridâtı" nı emrinde bulunduracak olan bu komisyon, elde ettiği paraları sıra ile kendi masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan Müttefik tebaasının zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmı da Osmanlılar için harcayacaktı. Bu komisyonda bulunacak olan Osmanlı üyesinin sadece "İstişârî mâhiyyette" bir konuşma hakkı olacaktı. 5 - Azınlıklar, her derecede okul açabileceklerdi. 6 - Türkiye'nin askerî kuvveti, onbeş binî jandarma olmak şartiyle 50. 700 kişiden ibâret olacak ve topları bulunmayacaktı, subaylarının da yüzde onbeş'ini Müttefik veya tarafsız devlerler subayları teşkîl edecekti. Türkiye'de mecburî askerlik hizmeti olmayacaktı .7 - Osmanlı Devletinin, 600 tonilâtodan aşağı olmak üzere, 13 Gambot ve Torpidos'su olabilecek, fakat kara'da ve deniz'de askerî uçağı bulunmayacaktı. 7 - Türkiye'de her hangi bir "tahkîmat" yapılamayack ve Türk silâhlı kuvvetleri, Müttefik komisyonlarının kont-

(262) Mütefik deyimi burada, İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Ermeni, Belçika, Yunan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya ve Çek'leri içine almaktadır. Bak, H. Bayur, I, S. 51 - 59.

rolu altında bulunacakt. 8 - Antlaşmanın uygulanmasına başlandıktan bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir kuruluş meydana getirmek isterlerse ve onların bu istekleri, "Cem'iyyet-i Akvam" tarafından kabul edilip Osmanlılara tavsiye edilirse Osmanlılar, bu tavsiyeyi yerine getireceklerdi. 9 - Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda, bir Ermenistan Devleti Kurulacak, "Bu devletin sınırlarının ta'yini, Amerika Reisicumhûrunun hakemliğine" bırakılacaktı. 10) - Hicaz bağımsız bir devlet olacak, Osmanlılar Mısır üzerindeki bütün haklarından vaz geçecek, Suriye, İrak ve Filistin için "İttihaz olunacak bütün kararları" da kabul edeceklerdi. 11 - Oniki Ada, İtalyanlara, Akdenizdeki öteki adalar da Yunanlılara bırakılacaktı. 12 - "İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı" da içine alan bir bölgedeki "Osmanlı hâkimiyyeti hakkının icrası" Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyyetine işaret olmak üzere, İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecekti. Fakat "Mahallî Parlamento", beş yıl sonra, çoğunluk kararıyle, İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cem'iyyet-i Akvam'dan istiyebileceği gibi aynı husus için bir plebisit'e de karar verebilecekti (263).

Sévres Antlaşmasından sonra meydana gelen olaylar. Hükümet merkezinin Sivas'a nakli düşünülüyor.

VII — Yunanlıların 22 haziran 1920 saldırısından sonra bir çok yerlerin Yunanlılar eline geçmesi; bu yüzden yapılan eleştirmelerin sertliği; Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali; İç ayaklanmaların meydana gelmesi; Rusya'nın Ermenileri korur bir tavır takınması; Sévres antlaşması hükümleri ile İ'tilâf Devletlerinin, Türklere ve Türkiye'ye karşı besledikleri duyguların açıkça ortaya çıkması ve bütün bunların yanı sıra, Damat Ferit Paşa iktidarının durumu, Ankara hükûmetini çok rahatsız etmişti. Gediz'in ve 29 ağustos 1920'de Uşak'ın Yunanlar tarafından işgal edilmesi, savaşlar sırasında insanca çok kayba uğranması, Afyon ve Eskişehir'in de kaybedileceği ihtimali Ankara'daki rahatsızlığı

(263) H. Bayur, I, S. 51-59. Âli Türkgeldi, S. 126. Sévres Antlaşmasının tam metni için Bak, Nihat Erim, Devletler Arası Hukuku ve Siyâsî Tarih Metinleri, C. I, S. 524 - 691.

daha da artırdı. Onun için ilgililer, hükûmet merkezinin Sivas'a naklini düşündü ve bu işi, Eskişehir'in düşmesinden önce yapmayı, psikolojik bakımdan, zorunlu görerek vardığı kararı, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile Batı Cephesi komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya bildirdi, onların bu hususstaki mütâlealarını istedi (264). Fakat her iki paşa da bu işe taraftar olmadı, özellikle Ali Fuat Paşa, 2 eylül 1920'de verdiği cevapta "Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'i terke karar" verildiği vakit söz konusu olabileceği mütâleasında bulundu (265). Çünkü bu komutana göre Ankara, millî hareket'in ve "Millîciler'in Kâ'besi" idi. Türk milletini bu varlıktan yoksun bırakmak için ortada çok ciddî bir sebep de yoktu, onun için Ankara'nın "Sonuna kadar, millî da'vânın muvaffak olacağı güne kadar elde tutulması" gerekirdi (266). Öte yandan Yunan zulmü, halkın çeşitli tabakaları üzerinde çeşitli tepkiler meydana getiriyordu. Nitekim İnönü kasabası çevresindeki 18 köy'ün "Ulema ve eşrâfından yüz kadar zat", İnönü kasabasında toplanarak, düşmana karşı savunma tedbirleri düşündü, bu arada, cephe'den kaçanları sopa ile öldürmeği ve "Firara civar kazalarda, iştirak eden olursa" onlarla da

(264) "Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekili İsmet Bey, Kâzım Karebekir Paşa'ya gönderdiiğ yazıda, "Eskişehir'in ziyâı hâlinde Ankara'da merkez-i hükûmet'in serbest îfâ-yi vazîfe edebilmesi kesb-i müşkilât eyleyeceğinden ve böyle bir zamanda Ankara'dan dahile çekilmenin ma'neviyyat üzerinde icra eyleyeceği te'sîrat der-kâr olduğundan buna mahal bırakmamak üzere merkez-i hükûmet'in şimdiden Sivas'a nakli, Hey'et-i Vekîle kararıyle tasvib edilmiştir" diyordu. Bak, Kâzım Karabekir, S. 868. Ali Fuat Paşa'ya 1 eylül 1920'de gönderilmiş olan bir yazıda da, "Meclis'in ve merkez-i hükûmet'in Sivas'a nakline karar verilmiştir. Vesâit-i nakliye te'mîn ve tanzîm edilir edilmez, yani bir kaç gün içinde nakliyata başlanacaktır, bu babda mütâltea-i aliyyeleri mercudur" denmekte idi. Bu yazının altında da İsmet Bey'in (İnonü) imzası vardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, S. 476.

(265) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 477.

(266) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 478.

selâmı kesmeği kararlaştırdı (267), kendileri gibi ihtiyarların gönüllü olarak Türk kuvvetlerine katılabileceklerini bildirdi. "Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cem'iyyeti" nin telgrafı ise cidden ilginçti (268). Bu sıkıntılı anlarda, İstiklâl Marşı şâiri Mehmet Âkif'in, câmi ve mescitlerde yaptığı içli konuşmalar ise halkı daha da coşturmuştu (269). Komutanların ve Türk milletinin, bu tutumu karşısında hükûmet merkezinin Sivas'a naklinden bir daha bahsedildiği işitilmedi.

Gediz taarruzu.

Bazı komutanlara göre "Gediz ileri mevziinde Yunan kuvvetini yalnız yakalayıp mağlûp etmek bir daha

(267) İnönü Belediyye Başkanlığı tarafından gönderilen ve 23 eylül 1920'de Büyük Millet Meclisinde okunan telgraf aşağıdadır : "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine. Nâhiyeyi teşkîl eden 18 pâre köy'ün ulema ve eşrâfından yüz kadar zât, dünkü gün merkez-i Nâhiye'de içtimâ' ederek İngiliz teşvikiyle Yunan hun-hâr'ının vatanımız, milletimiz hakkında icrâ-yi fecâat ve şenâat ettiği bir sırada cepheden firar etmekten utanmayan efrâdı ve bunlara tesâhüb edenleri bir Yunanlı kadar düşman tanımakla beraber bu kabîl firârîleri sopa ile öldürmeğe ve firâr'a, civar kazalar'da iştirak eden olursa onlarla selâmlaşmamaya karar verdik. Bu kararımızın ordu'daki evlâdlarımıza iblâğı ile beraber biz ihtiyarların da gönüllü olarak hareket etmek üzere bulunduğumuzu arzeyleriz. İnönü Belediyye Reisi Himmet. Ulemadan Ahmed Hamdi. Ulemâdan Ahmed. Eşrafdan Ali Riza. Eşrafdan Halil". Bak, B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 4, S. 254.

(268) "Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cem'iyyeti Reisliği" nin 4/9/1336 tarihli bir yazısında, "Eşkıyâ tînetinde bulunan hâin Yunanlıların İzmir ve Bursa taraflarını işgal ederek oralarda bulunan islâm kadın ve çocuklarına türlü mezâlim ve fecâyi' yaptıklarını işiterek dil - hun oluyoruz. Giydiğimiz kefen yediğimiz zehir olsun. Erkeklerimizin, bu hâinlerle pençeleşmek üzere cephelere koştuğunu görüyoruz. Bize düşen vazîfe de şimdilik asker kardeşlerimizin mümkün olduğu kadar ihtiyacını tedârike çalışmaktır" deniliyordu. Bak. T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 4, S. 4.

(269) Mehmet Âkif Ersoy'un Kastamonu'da Nasrullah Câmiinde yaptığı konuşmadan parçalar : "Milletler topla, tüfekle, zırhlı ile, ordularla, tayyerelerle yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki râbıtalar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatına, kendi menfaatını te'mîn etmek kaygusuna düştüğü zaman yıkılır".

düşmanın bu istikamete kuvet ayırmamasını sağlamak demekti" (270). Ayrıca, yeni bir düşman ileri hareketi sırasında, Bursa'daki düşman grubunun buradakilerle bir bağlantı kurması önlenmiş olacaktı. Bundan başka, Gediz'de bulunan Yunan tümeni bu sıralarda öteki Yunan kuvvetlerinden "Ayrı ve irtibatsız görünüyordu" (271). Ancak İstiklâl Savaşı boyunca Yunan tümenleri

---

"Bizi mahvetmek için tertip edilen muâhede-i sulhiyye paçavrasını mücâhidlerimiz şark tarafından yırtmağa başladılar. Şimdi beri taraftaki dindaşlarımıza düşen vazîfe, Anadolumuzun diğer cihetlerindeki düşmanları denize dökerek o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır. Zîra o parçalanmadıkça islâm için bu diyarda beka imkânı yoktur. Ey cemâat-i müslimîn! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri ne filân vilâyet ne filân sancaktır, doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir.

Ey cemâat-i müslimîn! Ağyar eline geçen müslüman yurtlarının hâli biçim için en müessir bir levha-i ibrettir. İslâmın son mültecâsı olan bu güzel toprakları düşman istîlâsı altında bırakmayalım. Ye'si, meskeneti, ihtirâsı, tefrikayı büsbütün atarak azme, mücâhedeye, vahdete sarılalım. Cenâb-ı Kibriyâ, hak yolunda mücâhede için meydan'a atılan azm ve îmân sahipleriyle beraberdir". Konuşma uzun sürmüş ve sonunda Mehmet Âkif Bey, ellerini havaya kaldırarak aşağıdaki düâyı yapmıştır :

"Ya İlâhî bize tevfikini gönder. Âmîn.
Doğru yol hangisidir millete göster. Âmîn.
Rûh-ı islâmı şedâid sıkıyor, öldürecek
Zulmü te'dîb ise maksûd-ı mehîbin gerçek
Nâre yansın mı beraber bu kadar mazlûmîn
Bi-günâhız çoğumuz yakma İlâhî.
"Boğuyor âlem-i islâmı bir azgın fitne;
Kıt'alar kaynayarak gitti o girdâb içine.
Mahvolan âileler bir sürü ma'sumdur
Kalan âvârelerin hâli de ma'lûmdur
Nasıl olmaz ki tezelzül veriyor Arş'a enîn
Dinsin artık bu hazîn velvele ya Rabbî. Âmîn.
Müslüman yrudunu her yerde felâket urdu
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu
O da çiğnendi mi çiğnendi demek şer'-i mübîn
Hâk-sâr eyleme ya Rab onu olsun. Âmîn."

Mehmet Âkif Ersoy'un bu hitâbeleri Sebîlürreşad Dergisinin 464, 465, 466, 467. sayılarında yayımlanmıştır.

(270) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 494.

(271) "Yunan ordusunun 3 tümeni Bursa mıntakasında, 1 tümeni Uşak'da, 1 tümeni Aydın ve civarında idi. Gediz'deki Yunan tümeni diğer kuvvetlerden ayrı ve irtibatsız görünüyordu". Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele, 29 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

sâima kuvvetli bir halde bulunmuş, Türk tümenleri ise, "En kuvvetli zamanlarında bile bir Yunan tümeninin üçte ikisine" varamamışlardı (272). Bu itibarla Gediz'deki Yunan tümenine saldıracak olan Türk kuvvetlerinin buna göre hesaplanması gerekiyordu ki, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Batı Cephesinde kısa zamanda kurulmuş olan küçük, fakat "Hâkîkaten disiplinli, ta'lîm görmüş, her nevi' harekete kabiliyyet ve iktidârı" bulunan Türk ordusunun bir kısmını bu iş için yeterli sayıyordu (273). Gerçekten milis kuvvetlerle birlikte Batı Cephesinde, "30000 tüfek, 105 makinelitüfek, 5000 kılıç, 52 top ve 7 tayyare"den kurulu bir kuvvet meydana gelmişti (274). İşte Batı cephesi Komutanlığı, bu ordudan ayrılacak iki tümenlik bir kuvvetin, Çerkes Ethem Bey idâresindeki milis kuvvetlerle birlikte, Yunan tümenini yenebileceğini kabul ettiği için (275), Genel Kurmay'a baş vurarak savaşa izin istedi. Fakat Genel Kurmay, özellikle cephane azlığını ileri sürerek taarruza taraftar görünmedi (276), hatta Genelkurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü), Batı Cephesi Karargâhına giderek cephe komutanı ile görüştü (277). Fakat, cephane sağlanması işi ile meşgul olmak üzere İtalya'da bulunan kurmay Yüzbaşı Feridun Bey, bu tarihlerde, İtalyanların ucuz fiyatla tüfek ve cephane verdiklerini ve "Nakliyyata da emîn bir surette başlandığını" bildirince İsmet Bey de Gediz taarruzuna ses çıkarmamıştı (278). Öte taraftan Batı Cephesi Komutanı ve maiyyetindekiler, 16 ekim 1920'de, Alayunt'da toplanarak taarruz işi üzerinde konuştular ve gerekli kararları aldılar. Fakat, 24 ekim 1920'de sabahın erken saatlerinde başlayan taarruz, çeşitli sebep-

---

272) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 29 nisan 1968 tarihli Ulus Gaztesi.

273) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 488.

274) Aynı eser, S. 492.

275) Nutuk, 2, S. 46.

276) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 494.

277) Nutuk, 2. S. 46.

278) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 495, 497.

lerden dolayı başarılı olmadı (279). Tersine olarak 25 ekim'de Bursa cephesinden saldırıya başlayan Yunanlılar, İnegöl ve Yenişehir kasabalarını işgal ettiler (280), Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan Türk kuvvetlerini de çekilmek zorunda bıraktılar. Ancak Yunan harekâtı devam etmemiş ve cephe'de yeniden sükûnet meydana gelmişti.

Milis teşkilâtının kaldırılması.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sıralarda Osmanlı ordusunun subay kadrosu, yedek subaylar terhis edildiği için, korkunç surette boşaltılmış; er sayısı çok düşürülmüş; silâhlarının yüzde doksaniki'si elinden alınmış, üstelik vatanın bazı parçaları da işgal edilmiş bulunuyordu. Gerçi bu durum karşısında Türk milleti yer yer silâha sarılmış, düşmanı hırpalamak ve hareketlerinde serbest bırakmamak için türlü bölgelerde, türlü kuruluşlar altında faaliyyete geçmiş, çeteler kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın işe karışmasından sonra bu

---

(279) Ali Fuat Paşa, başarısızlığın sebebini, Çerkes Ethem Bey kuvvetlerinin yeter derecede faaliyyet göstermemelerine bağlıyor, Çerkes Ethem Bey ise Ali Fuat Paşayı hatalı bulyuor. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 499. Nutuk, 2, S. 48. Nutuk'da, Gediz yenilgisi hakkında, "Dalgalı ve inzibatsız ve emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra, ma'lûmunuz olduğu vechile Gediz'de mağlûp olduk" deniliyor. Bak, Nutk, 2, S. 47.

(280) Yunanlılar'ın yaptıkları kötülükler hakkında verilen bir rapor aşağıdadır : "Yenişehir Kazasının Yunanlılar tarafından hîn-i istilâsında icra edilen mezâlim ve tahrîbat ve hasârât'ın tahkîk ve tesbiti maksadiyle merkez-i livâ'da teşekkül eden hey'et-i keşfiyye meyânında Yenişehir'e ve ihrak edilen kurâ'ya 4 teşrinisâni 1336 (4 kasım 1920) tarihinde azîmet olunmuş ve ikmâl-i tahkîkatı mütеâkib 10 teşrinisâni 1336 (10 kasım 1920) tarihinde merkez-i livâ'ya avdet olunmuştur. Hülâsa-i tahkîkat ve müşâhedât ber vech-i zîr arz olunur: Yenişehir merkez kazasının 200 adetten ibâret bulunan bilûmum dükkân, mağaza ve çarşısı, eşyalariyle beraber, hükûmet binası ve bunun dâhilinde bulunan Ziraat Bankası şubesi, Posta ve Telgrafhâne, Jandarma, Düyûn-i Umûmiyye ve Belediye binası, üç otel, altı han, dört fırın, iki hamam, bir eczâhâne bir tekke, iki imârathâne, ve en ma'mûr otuzdokuz hâne ve yedi karye kâmilen ve yedi karye yarı yarıya ve dört karye kısmen ihrak edilmiş ve ondört karye'nin emval ve eşyâsı ve zehâiri ve araba ve hayvânâtı ve nefs-i kasaba'nın bilûmum eşyâ-yi beytiyyesi kâmilen alınıp götürülmüştür. Bundan başka kasaba ve köylerin ileri gelen ahâlisin-

faaliyyetlerini tek hedefe yöneltmişti. Fakat modern ve güçlü düşman kuvvetlerini çeteler ve milislerle yenmek ve zafere ulaşmak mümkün değildi. Bundan dolayı, ordunun kudretlendirilmesi işi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izliyen günlerde hemen ele alınmış, hatta bu hususta bir Bakanlar Kurulu kararı yayımlanmıştı. Buna göre yeni hükûmet Kuvâ-yi Milliyye'yi "Müdâfaa-i Milliyye" teşkilâtına bağlıyor; yedirilip içirilmeleriyle öteki ihtiyaçlarının hükûmetçe karşılanacağını kabul ediyordu (281). Fakat hükûmetin böyle düşünmesine karşılık, "Büyük çatışmaya mahal kalmadan siyâsî bir anlaşmaya" varmanın mümkün olduğunu ve milis kuvvetlerle sonuç alınabileceğini kabul edenler de vardı. Bunlar, "Düşman ilerler, sen bir tepeden çıkıp bir tepeye gidersin, uğraşırsın. Bu iş böyle devam eder gider, nihâyet düşman usanır ve barış yapma imkânı hasıl olur" diyorlardı (282). Ancak bu fikir, gelişen askerî olaylar karşı-

---

...n bini mütecâviz eşhâsı esir olarak götürülmüş, erkek ve kadın ...mak üzere dört yüz kişi dahi katl ve adedi nâ-ma'lûm kız ve ka...'ların ırz ve nâmusları hetk edilmiştir. Karyelerin ihrakı esnâ...da havfından dışarı çıkmayıp hâneleri derûnunda kalan bir çok ...e ve çocukların muhterik olarak enkaz altında kaldıkları görül...ştür. Yenişehir kazasına âit olup elyevm düşmanın taht-ı istilâ...da bulunduğu cihetle gidilmesi kabil olmayan kurâ ile bunlara ...k yakın olan kurâ'nın mikdâr-ı hasârâtı dâhil olmadığı halde ...lnız sâlifüzzikr kasaab ve kurâ'nın hasârât-ı umûmiyyesi komis...onumuzca yedi milyon lira raddesinde takdir ve tesbit edildiği ...erâ-yi ma'lûmat arz olunur efendim. 16 teşrinisâni 1336. Ertuğrul Z...raat Me'muru Hüseyin Fehmi". Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 6. S. 19. Bu rapor 22 kasım 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okundu.

(281) Kuvâ-yi Milliyye'nin ordu'ya bağlanması hakkındaki karar aşağıdadır :

"Kuvâ-yi Milliyye'nin umumiyyetle Müdâfaa-i Milliyye teşkilâtına ...zu suretiyle tevhîdi ve buna göre tanzîm edilecek bütçe'nin ter...i der-dest olduğundan bunun neticesinde iâşe ve infâk'ın kâmilen ...val-i umumiyyeden te'mîn edilmesine karar verilmiştir. Bu kara...ın icrasına Müdâfaa-i Milliyye Vekili me'murdur. 16 mayıs 36 ...20)". Bu kararın altında o tarihteki Bakanların imzaları ile Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın imzası vardır. Bak, Harb Tarihi ...rikaları Dergisi, Sayı 54, Belge 1235.

(282) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 9 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

sında tutunamamış, 22 haziran Yunan saldırısından sonra düzenli birliklere olan ihtiyaç daha açık olarak meydana çıkmıştı. Onun için Çolak İbrahim Müfrezesi 3. Süvâri Tümenine, Sarı Efe (Edip Bey) Müfrezesi 33. Süvâri Alay'ına, Gök Bayrak Müfrezesi de 61. piyâde alayına çevrilmiş (283), ordunun subay ihtiyacının karşılanması için de, 1 temmuz 1920'de Ankara'da Âbidin Paşa köşkünde "Sunûf-i Muhtelife Zâbitan Namzedleri Ta'limgâhı" açılmıştı (284). Gediz taarruzunun başarıya ulaşamaması, milis teşkilâtının düzenli birlikler haline getirilmesini her halde biraz daha çabuklaştırmıştı. Çünkü bu taarruzdan sonra Ali Fuat Paşa Moskova elçiliğine atanmış, Batı Cephesi de batı ve güney olmak üzere ikiye bölünerek batı kesimine İsmet Bey (İnönü), güney kesimine de Refet Bey (Bele) ta'yin edilmişti. Yeni komutanlara, 8 kasım 1920 günü gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği kesin direktif, "Sür'atle muntazam ordu ve büyük süvâri kütlesi vücûda getirmek" direktifi oldu (285). Bu karardan kısa bir zaman sonra çete teşkilâtı kaldırılacak, yalnız Topal Osman idâresindeki çeteler, İzmir'e girildikten bir ay sonraya kadar kalacaklardı (286).

Sévres Antlaşmasını "Tasdik teşebbüsleri.

10 ağustos 1920 tarihinde imzalanmış olan Sévres antlaşmasının, parlamentolar tarafından onaylanmadıkça bir anlam taşımayacağı tabiî idi. Onun için İ'tilâf Devletleri Hükûmetleri bu antlaşmayı bir yandan kendi parlamentolarına, bir yandan da Osmanlılara onaylatmak zorunda idiler. Halbuki bunların ikisi de kolay olacağa benzemiyordu. Çünkü, her şeyden önce o günkü Osmanlı Anayasa'sının 7. maddesi, barışla ilgili antlaşmaların parlamento'ca onaylanmasını ön görüyordu, fakat ortada bir parlamento yoktu. Büyük Millet Meclisine gelince onun

---

(283) M. Arif, S. 59.

(284) Harb Okulu Tarihçesi, S. 46. O tarihlerde Ankara istasyonu civarında galiba bir ta'limgâh vardı. Bak, Selâhattin Tansel, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, 1919 - 1922. S. 78.

(285) Nutuk, 2, S. 52.

(286) F. Rıfkı Atay, 5, 1, S. 155.

tutumu daha 18 temmuz 1920'de belli olmuş (287), 19 Ağustos'da da büsbütün meydana çıkmıştı (288). İşte bu halleri dikkate alan İstanbul'daki İ'tilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, "Kemalist şeflerin hareketlerinde ısrarları hâlinde, Müttefiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşe geçmesinin, İstanbul'un elden çıkmasının ve nihâyet Türkiye'nin ortadan kalkmasının kaçınılması imkânsız olacağını bu şeflere" anlatmak üzere bir Osmanlı hey'etinin Anadolu'ya gönderilmesi gerektiğini kendi hükûmetlerine bildirdiler ve bu hususun Osmanlılara tavsiyesini istediler (289). Yüksek Komiserlerin 30 temmuz 1920'de ileri sürdükleri bu fikir benimsenmiş olmalıdır ki, Fransa Hükûmeti, 20 ağustos'da, "Nasyonalistlere hareketlerinin da'vet ettiği tehlikeyi izah maksadıyle Anadolu'ya bir Osmanlı misyonu gönderilmesini", Büyük Elçi Fleuriau aracılığıyle Lord Curzon'a teklif etmiş, o da bunu uygun bulmuştu (290), Amiral de Robeck ise 10 Eylül 1920 tarihli raporunda, "Anadolu'nun muâhedeye katılmasını te'min samîmî maksadıyle", Anadolu ile yeniden ilişkiler kurulmasını istiyor ve "Eğer hâdiseler Ferit'i isti'fâya zorlarsa bundan bilhassa müteessir olacak değilim" diyordu (291). Sonunda "Müttefik temsilcileriyle birlikte Nasyonalist liderlerle müzâkerelerde bulunmak üzere bir hey'etin gönderilmesi" gerçekleşme safhasına girdi (292). Fakat Anadolu'ya bir hey'et gönderilerek, "Harekât-ı Milliyyenin yine nasîhatla durdurulmaya çalışılması" fikri kabine'de tartışıldığı vakit, çoğunluk bu-

(287) Bak, S. 170.

(288) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, 3, S. 299.6 eylül 1920'de Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti ve Belediyye üyeleri toplanarak, "Türkiye'de tatbik olunacak barış antlaşmasını Türkiye'de yaşayan ve Türkiye'nin bütün arâzî ve hukukuna sâhib bulunan Türk Milletinden başka kimsenin" imza edemiyeceğini ve "Türk istiklâl-i millisi" tanınıncaya kadar mücâdeleye devam olunacağını karara bağlamışlardı. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, C. 4, S. 37.

(289) G. Jaeschke, 4, 203. Şimşir, II, S. 307.

(290) Aynı yer.

(291) Aynı yer.

(292) G. Jaeschke, 4, S. 203.

nu kabul etmiş, olmasına rağmen "Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile Ticâret ve Ziraat Nâzırı Cemal Bey şiddetle" itiraz etmiş (293), Damat Ferit Paşa da, "Misyonun Kemalist hareketinin cânî müsebbipleriyle temas ve münâsebette bulunmamasını, milliyetçiler üzerine kuvvet gönderilmesini ve onlarla pazarlığa girişilmemesini istiyordu (294). Anlaşılıyordu ki, Antlaşmanın onaylanmasında ve Anadolu'ya bir hey'et gönderilmesinde anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu durum karşısında mesele Yüksek Komiserler arasında yeniden görüşüldü. Fransa'nın, Anadolu'ya bir hey'et gönderilmeden önce sadrazam'ın değiştirilmesini, İngilizler'in de her şeyden önce Sévres Antlaşmasının onaylanmasını istediği anlaşıldı (295). Nitekim de Robeck 1 ekim tarihli raporunda "Damat Ferit kendisinin ve 6. Mehmed'in emniyeti için endişelidir, onu teskin edebilir miyim" diye sorduğu vakit, Lord Curzon, "Önce sulh antlaşmasını tasdik etmelidir" şeklinde bir cevap vermişti (296), işte Damat Ferit Paşa'nın bu davranışlarından sonradır ki, İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri, onun "Vazifeden uzaklaştırılmasını elzem adetti" ve Yüksek

(293) İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, S. 2065.

(294) G. Jaeschke, 4, S. 203. B. Şimşir, II, S. 327, 335.

(295) B. Şimşir, II, S. 333, 334. Ahmet Reşit Bey, Damat Ferit Paşa'nın ısrarına rağmen padişah antlaşmayı onaylamadı diyor. Bak. Ahmet Reşit. S. 299. Profesör G. Jaeschke, bu hususu şüphe ile karşılamaktadır. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 204. Padişah barış antlaşmasının hemen onaylanmasını kabul etmiyordu. Bak, B. Şimşir, II, S. 353, 361, 381.

(296) G. Jaeschke, 4, S. 204. 5 ekim 1920 de Venizolos, İstanbul Hükûmetinin Mustafa Kemal hareketini bastıramayacağını, Lloyd George'a yazmış, Türk milliyetçilerini yok etmek üzere Yunanlıların yeni bir sefere girişebileceklerini, fakat bu seferin sonunda Boğazlar bölgesinde ve Pontus'ta birer devlet kurulmasını istemişti. Bu yazı 12 ekimde İngiliz Bakanlar Kurulunda görüşüldü. Bak, B. Şimşir, II, S. 339, 350.

Komiserlerin 11 Ekim'de Padişahla yaptıkları gizli konuşmada Damat Ferit Paşa'nın değiştirilmesini istedi (297). yine bu sıralarda idi ki, "İngilizler, bazı ricâl-i devlete ve Sir Adam Block (298) vasıtası ile Tevfik Paşa'ya" baş vurarak Ferit Paşa'nın çekilmesi gerektiğini anlatmışlar ve bütün umutlarını Tevfik Paşa'ya bağlamışlardı (299). Onun için 17 ekim 1920 pazar günü, Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi dâhil, İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri Saray'a geldiler ve Pâdişah tarafından kabul edildiler. Hepsinin adına İngiltere Yüksek Komiseri "Hükûmetlerimizden aldığımız ta'lîmât'a göre, Anadolu ile anlaşabilecek" bir hükûmet teşkilini istiyoruz dedi ve bu hususu Pâdişah'dan rica etti (300), Damat Ferit Paşa da o gün isti'fa etti (301).

Tevfik Paşa Hükûmeti

Yeni hükûmetin kurulması işi Tevfik Paşa'ya verilmiş ve 21 ekim 1920'de bu hükûmet göreve başlamıştı.

(297) B. Şimşir, II. 352.

(298) Sir Adam Block, "Britanya tahvil hâmillerini temsil etmek üzere" İstanbul'a gönderilmiş olan bir İngiliz mâliyecisidir. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 22.

(299) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1996. Daha 23 eylül 1920'de Ryan, "Yegâne ümidimiz Tevfik kabinesi ile sulh'ün tasdikindedir" diyordu. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 122.

(300) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 372.

(301) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2066. İ. Hâmi Dânişmend, 4, S. 465. Ferit Paşa 16 ekim 1920'de isti'fa etti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 157, 204. B. Şimşir. II, S. 368. Hariciyyeci olarak Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçilikleri kâtipliklerinde bulunmuş olan Ferit Paşa, yükselebilmek için bir çok çarelere baş vurmuş, İttihadcılardan yüz bulamayınca, "Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası" na girmişti. O, istediği makama Sultan Mehmed Vahidüddin zamanında yükselebilmiş, fakat Millî Hareket'e karşı takındığı tavır yüzünden Türk milleti tarafından sevilmemişti. Beş defa sadrazam olan bu paşa, beşinci isti'fasından sonra Karlsbada' gitmiş, 1922'de tekrar İstanbul'a dönmüş, fakat kalamayarak, âilesi ile birlikte Nice'e kaçmıştır. 6 ekim 1923'de orada öldüğü vakit Times Gazetesi şöyle yazmıştır : "Pek namuslu ve vatan - perver bir adamdı, fakat siyâsî değildi. Hayatı sade, tavırları büyüleyici ve azametli idi. Fakat İstanbul'da çıkmakta olan Tevhîd-i Efkâr Gazetesi buna karşı şu cevabı verdi : "Bilâkis ne vatan - perver idi ne de tavırları büyüleyici ve azametli. Bir bakışta, bir konuşuşta acz ü belâhet'i meydana çıkan bir biçâre idi". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2075.

Bundan dört gün sonra yani 25 ekim'de, İstanbul'daki Yüksek Komiserler, Lord Curzon'un direktifine uyarak, Sadrazam'a müşterek bir nota verdiler ve Anadolu ile anlaşmak suretiyle, Sévres Antlaşması'nın onaylanmasını istediler. Fakat aynı gün hükûmet'in yaptığı "Siyâsî beyan", Yüksek Komiserlerin isteklerini pek karşılar şekilde değildi. Çünkü Hükûmet bu siyâsî beyan'da, "hükûmetle milletin el ele vererek çalışması gereğine" inanıldığını, Sévres Antlaşması'nın "Kânûnî şekle uygun olarak ve Anayasa'nın îcablariyle de te'lîf edilerek tasdik edilebilmesi için, birlik etrafındaki gayretler bir sonuca ulaşır ulaşmaz, parlamento'yu toplantıya da'vet" edeceğini açıklıyordu (302). Buna rağmen Yüksek Komiserler, 24 Kasım 1920'de Bâbıâlî'ye bir nota vererek, Sévres Antlaşmasının onaylanması üzerinde ısrar ettiler ve Osmanlı Hükûmetine yapılacak mâlî yardımın bu antlaşmanın onaylanmasına bağlı olduğunu bildirdiler (303). Bir an geldi ki Osmanlı Hükûmeti, parlamento'nun toplanmasını beklemeden antlaşmayı onaylamayı düşündü, fakat bundan önce Kuvâ-yi Milliyye ile uzlaşmanın lüzumunu kabul ederek bunu yüksek Komiserlere bildirdi (304) ve "en az bir aylık mühlet verilmesini rica etti (305). Olayların bu şekilde bir gelişme gösterdiği sıralarda idi ki, Yunanistan da Venizelos, iktidarı kaybetmiş, Kral Constantine, Yunan halkı tarafından geri çeğrılmıştı. Bu değişiklik karşısında Fransa, "Yunanistan'dan açıkça uzaklaşmış ve 3 aralık 1920'de Leygues, Sévres Antlaşması'nda revizyon yapılmasını istemişti (306). Osmanlı Dışişleri Bakanı da, 20 Aralık 1920'de İngiliz Yüksek Komiserine, durumun

(302) G. Jaeschke, 4, S. 204. B. Şimşir, II, S. 386.

(303) B. Şimşir, II, S. 431.

(304) G. Jaeschke, 4, S. 205.

(305) Aynı eser, S. 205.

(306) G. Jaeschke, 4. S. 205. 12 aralık 1920'de yine Leygues, arka arkaya yirmi Fransız Hükümeti iktidâra gelebilir. Fakat bunlardan hiç birine parlamento, anlaşmanın onaylanması için izin vermeyecektir. "İzmir'in Türk hâkimiyyetine geri dönmesi esâsı üzerinde M. Kemal ile sür'atle anlaşmak âmir bir hüküm olmuştur" demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 205.

eskisi gibi olmadığını Sévres Antlaşmasının değiştirilmesi gerekeceğini, İtalya ve Fransa'nın da böyle düşündüklerini söyledi (307). Sözün kısası Sévres Antlaşması, Osmanlı delegeleri tarafından imzalandı ve fakat ne Osmanlı parlamentosu ne Pâdişah ne de Osmanlı hükûmetleri tarafından onaylandı.

İstanbul, Ankara'ya yaklaşmak istiyor. "Bilecik mülâkatı".

Tevfik Paşa kabinesinde, eski sadrazamlardan Ahmed İzzet Paşa, Dâhiliyye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı), Salih Paşa da Bahriye Nezâreti'ne getirilmişti. Bu hal, İstanbul ile Anadolu'nun birbirlerine yaklaşması için atılmış ilk adım olarak kabul olunabilirdi. Çünkü her iki paşa, Kuvâ-yi Milliyye'ye gösterdikleri yakınlıkla tanınmışlardı. Özellikle Ahmed İzzet Paşa, "Anadolu ile İstanbul'un zâhiren münfek, bâtınen ve kalben müvâfık olarak çalışmalarını" istemekte idi. Onun için bu paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda, "Mustafa Kemal Paşa karargâhında bulunmuş olan ve bu tarihte maiyyet-i Seniyye erkân-ı harbiyyesinde" görevli bulunan kurmay Binbaşı Neş'et Bey'i, Ankara'ya göndermeyi düşünmüş, bu davranış hükûmetçe de yerinde görüldüğü için Neş'et Bey Ankara'ya gitmişti. Orada yetkililerle görüşen Neş'et Bey, dönüşünde "Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuvvet ve kudretini tasvîr eden bir muhtıra ile birlikte Meclis Reisinin bir da'vetnâmesini" de getirdi (308). Fakat buna rağmen bir anlaşma meydana gelemeyecekti. Çünkü İstanbul hâlâ kendini "Meşru' hükûmet sayıyor; memleketin gerçek sahibi telâkkî ediyor ve bu sebeple de her kudretin kendisine tâbi, olmasını istiyordu. Buna karşılık Ankara, Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir otorite tanımamakta idi. Bu sebeple Ankara, "İstanbul'un çâre-i halâs için vuku'bulan i'tilâf ve mülâkat tekliflerini", sadece "Kamu oyunu tatmîne yarayacak şartları hazırlamadan"

(307) B. Şimşir, II, S. 482.

(308) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

reddetmeyi uygun bulmamış (309) ve bundan dolayı Bilecik'de bir görüşme yapılmasını kabul etmişti. Bunun üzerine Ahmed İzzet Paşa başkanlığındaki İstanbul hey'eti (310), 5 aralık 1920'de Bilecik'de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile görüştü. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul Hükûmeti temsilcilerine karşı tutumu çok sert olmuştu. Gerçekten ilk karşılaştıkları vakit Mustafa Kemal Paşa kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi" olarak takdim ettikten sonra onlara "Kimlerle müşerref oluyorum dedi. Bu durumdan belki de biraz şaşırmış olan İstanbul hey'eti (311), kendilerinin kim olduklarını izaha kalkışınca Mustafa Kemal Paşa, bu defa da, "İstanbul'da bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin ricâli olarak tanımadığını", bundan dolayı da "Memleket meseleleri üzerinde" konuşma yetkileri olamayacağını söyledi (312) ve isteklerine aykırı olarak onları Ankara'ya götürdü, fakat bu kişilerin, "Yabancıların baskısından kurtulmak üzere Anadolu'ya sığındıklarını (313);

---

(309) "Ahmed İzzet Paşa'nın ve dâhil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin mâhiyyet ve selâhiyyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükûmet yapan ve o vasıta ile mukadderât-ı millet ve memleket mesâilini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu". Bak, Nutuk, 2, S. 54, 56.

(310) Ahmet İzzet Paşa Başkanlığındaki bu hey'et, "Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticâret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım Bey, Reisathâne Müdürü Hoca Fatîn Efendi, Bern Sefiri Cevad, Bâbı-âlî Hukuk Müşaviri Münir Beylerden" kurulu idi. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal. S. 1733.

(311) Bu hususta İzzet Paşa, "Ben aramızda kadîm ve kavîm hukuk olan rüfeka-yi silâhımla samîmî bir surette derdleşip vatanımın, devletin selâmet tedbirini teemmül edeceğimi düşünüyorken hiç tanımadığım zevat arasında parlemanter bir müzâkereye ma'ruz kalınca doğrusu şaşkınlaştım ve i'tiraf ederim ki, müzâkereyi fena idare ettim, fakat iyi de etsem netice değişmiyecekti" diyor. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

(312) Nutuk, 2, S. 66. İ. İnönü, Millî Mücâdele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(313) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

"Memleketin hayır ve selâmetine daha verimli ve etkili bir surette çalışmak üzere" Kuvâ-yi Milliyye'ye katıldıklarını i'lân etti (314). Halbuki onlar bunu istememekte idiler. Bu sebeple haberi yalanlamağa kalktılar ise de buna imkân bulamadılar (315) ve Ankara'da kaldıkları sürece rahat olamadılar, nihâyet, kabinedeki görevlerinden ayrılacaklarını ve bundan sonra politika ile uğraşmayacaklarını va'd ettikleri için İstanbul'a dönme iznini aldılar (316). Görülüyor ki, İstanbul, Ankara ile ilişki kurma yolunda büyük çabalar harcamış, fakat Ankara bu def'a da onun hareketlerini şüphe ile karşılamıştı (317).

---

(314) Nutuk, 2, S. 67.

(315) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(316) "Atatürk bu şartları ileri sürmekte çok haklı idi. Çünkü adları büyük. Vazîfe alıyorlar ve bunların, Millî Hareket'in karşısında görünmeleri bizim çalışmalarımıza büyük güçlükler çıkarıyor, isyanlar oluyor, çok kan dökülüyor. Tanınmış isimler, tecrübeli adamlar. Bunların iş başında görünmeleri, devletin içine düştüğü hâle bir çâre bulunacağı ümidini uyandırıyor. Bunun için Atatürk, isim yapmış, şöhret sağlamış kimselerin, İstanbul'da vazife almalarını istemiyordu. Ahmed İzzet Paşa hey'eti razı olup Ankara'da kalsaydı, Millî Hareket Pâdişah'a karşı daha çok güçlenecekti. O zaman beraber olurduk, kendilerinden faydalanırdık. Fakat böyle bir niyyetleri yoktu". Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(317) "Öyle anlaşılıyor ki, bu hey'et'in Anadolu'ya gönderilmesinde asıl maksad, Ankara Hükûmetini bir münâsib tarzda İstanbul'a bağlamak. Geçen seneden beri memlekette iki hükûmet var, biri İstanbul Hükûmeti, diğeri evvelâ Hey'et-i Temsîliyye olarak, sonra Büyük Millet Meclisi olarak Anadolu Hükûmeti. İ'tilâf Devletleri İstanbul Hükûmetini tanıyor ve onunla muhâbere yapıyorlar. Bu iş yine böyle devam edecek ve Anadolu'ya gelen hey'et muvaffak olsaydı İ'tilâf Devletleriyle temasa İstanbul Hükûmeti tevassut etsin diye bir kombinezon kurularak, Ankara Hükûmetini de bu vesîle ile İstanbul'dan idâre eder bir vaziyyete gelecekler. İşin esâsı budur. Tabiî Büyük Millet Meclisi Hükûmeti böyle bir anlaşmaya yanaşmadı. Mustafa Kemal Paşa, haklı olarak, memleketin mukadderâtına Büyük Millet Meclisi el koymuştur, binâenaleyh her şeye muhâtap o dur, yabancılar da Büyük Millet Meclisi ile temas etmelidir diyordu. Nihâyet, İstanbbul'a dönünce hükûmetten vazîfe kabul etmiyeceklerine dâir ellerinden kâğıt alındı ve İstanbul'a gitmelerine müsâade edildi". Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

Bununla beraber, her yerde iki tarafın uzlaşacağına o kadar inanılmıştı ki, İstanbul "Meclis-i temyîz-i askerîsi" (Askerî Yargıtay Meclisi) bile, Kuvâ-yi Milliyye'ye katılan veya Millî Hareketi teşvik edenler hakkında verilecek veya verilmiş olan kararların uygulanmasında tereddüde düşmüş ve ne yolda hareket edileceğini Harbiye Nezâretinden sormuştu. Gerçekten bu yazı ile hükûmet'in son günlerde Kuvâ-yi Milliyye ile uzlaşma yoluna gittiği açıklanıyor ve 11 nisan 1920 tarihli "İrâde-i Seniyye" ile Kuvâ-yi Milliyye aleyhindeki fetva hükümlerinin (318) geçerli olup olmadığı, soruluyordu (319). Fakat Harbiye Nezâreti ,bu yazıya doğrudan doğruya cevap vermeği uygun bulmamış olmalıdır ki, onu 16 aralık 1920 tarihinde "Sadaret Makamına" (Başbakanlık) gönderdi (320). Sa-

---

(318) Bak, S. 87.

(319) Askerî Yargıtay'ın yazısı aşağıdadır : "Eyyâm-ı ahîrede hükûmetçe Kuvâ-yi Milliyye ile te'mîn-i i'tilâf esbâbına tevessül edilmiş bulunulmasına nazaran kuvâ-yi mezbûre'ye iltihak veya teşkîlât...? tertib ve teşvik ef'âlinin mâhiyyet-i cürmiyyeleri hükûmetin 11 nisan 36 tarihli İrâde-i Seniyye-i Pâdişâhî ile müstenidün ileyhi bulunan fetâvâ-yi şerife ahkâmının mahtuzıyyet (? Mahfuziyyet olabilir) ve adem-i mahtuzıyyeti (? Adem-i mahfuzıyyeti olabilir) hakkındaki nokta-i nazarının bilinmesiyle teayyün edeceği ve ef'âl-i mezbûre failleri hakkında sâdir olan hükümlerin temyîzen tedkik, tasdik veya nakz-ı hüküm kazıyyesinde ef'âl-i müstenidün bih'a'nın cürüm telâkkî edilip edilmemesi de müessir bulunmak tabiî bulunduğu cihetle evvel be-evvel hükûmetçe marr'ül-arz İrâde-i Seniyye-i Pâdişâhî ahkâmı muhâfaza edilip edilmediğinin i'lâmı muktazî bulunmuş idüğünden icrâ-yi icâbı..... re'yi devletleridir. 9 kânunuevvel 36. Meclis-i Temyiz-i Askerî" Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, S. 4.

(320) Sadâret makamına yazılan yazı aşağıdadır : "Memâlik-i Osmâniyye dâhilinde tebaa-i Osmâniyye tarafından îka' edilen ef'âl-i memnûa fâillerinin usûl-i muhâkemeleri kavânîn-i mevzûa-i devlet dâiresinde hall ü hasm edileceği vâreste-i iştibah olmakla beraber Kuvâ-yi Milliyye hakkında 11 nisan sene 36 tarihinde şeref-sâdir olan İrâde-i Seniyye ve fetâvâ-yi şerife ahkâmı ile hükûmetin ahîren kuvâ-yi mezkûreye karşı almış olduğu vaz'iyyet muhtâc-ı istîzân görüldüğüne dâir Divân-ı Temyîz-i Askeri'nin ittihaz ettiği karar sureti leffen arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda emr ü ferman Hazret-i men leh-ül-em-rindir. 16 kânunuevvel Sene 336. Harbiyye Nazırı. Ziyâüddin". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 5.

Nâzırlık Makamının bu yazıya nasıl bir cevap verdiği bizce bilinmemektedir. Ancak Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı duyulan sempati devam etmiş olmalıdır ki, bu hükûmetin bir kaç ay sonra bile Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili çok ilginç bazı hareketleri daha görülecektir. Nitekim Harbiye Nezâretinden Sadaret makamına sunulan bir yazıda; bakılmakta olan da'valar arasında, Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili olduğu için sanık sayılmış olan bazı kişilere ait olanlar da vardır. Halbuki vatan müdâfaası için kurulmuş bir kuvvet olduğuna şüphe bulunmayan Kuvâ-yi Milliyye'nin, düşmanın saldırısına karşı vatan ve millî namusu yiğitce savunmak ve korumakla meşgul olduğu böyle bir zamanda, sırf Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili olduklarından dolayı sanık sayılmış olan bu kişilerin, vatana karşı duydukları sevgilerinin takdir edilmesi gerekirken suç sayılarak hâlâ zan altında tutulmaları ve sonunda aleyhlerine her hangi bir hüküm çıkarılması adâlete uygun düşemeyecektir. Onun için bu gibi da'vaları "İcrâ-yi ta'kîb ve hükümden" düşürecek bir karar alınması gerekir denmekte idi (321). Bundan başka "Birinci Divân-ı Harb-i Örfi Reisi" kendi bölgesi içinde de "Kuvve-i Milliyye meselesi mevcud olup Vazife-i Milliyye ve Vataniyye ile" meşgul olan bu kuru-

(321) Harbiye Nâzırının imzasını taşıyan bu yazı aynen aşağıdadır: "Ma'rûz-ı çaker kemîneleridir. Birinci Divân-ı Harb-i Örfî Riyâseti'nden vârid olan 12 nisan sene 337 tarih ve 325 numaralı tezkerede derdest-i rü'yet bulunan deâvî meyânında Kuvâ-yi Milliyye ile alâkadar olmakla maznûn addedilmiş bazı zevat ve eşhâsa müteallik husûsat dahi mevcûd olup halbuki Kuvâ-yi Milliyye'nin müdâfaa-i vatan zımnında teşekkül etmiş bir kuvvet olduğu câ-yi teredddüd olmadığı gibi tecâvüz-i a'dâ'ya karşı vatan ve namûs-ı milliyi dilirâne bir surette müdâfaa ve muhâfaza ile meşgul olduğu böyle bir zamanda mücerred Kuvâ-yi Milliyye ile alâkadar olmalarından dolayı maznûn tutulmuş olan zevat ve eşhâs-ı müşâr ve mümâ ileyhim'in sezâvâr-ı takdir ve tahsîn olan mehabbet-i vataniyyelerinin bir cürüm addolunarak taht-ı maznûniyyette bulunmaları ve binnetice icrâ-yi muhâkemeleriyle aleyhlerine bir hüküm isdârı kat'iyyen muvâfık-ı şîme-i ma'delet olamayacağından bu kabil deâvînin kâffesinin birden icrâ-yi ta'kib ve hükümden iskat ve ilga edecek bir karar ittihazı hakkında iktiza eden teşebbüsâtın icrâsı bildirilmiş olmasına binâen bu babda bir bir karar ittihaz ile neticesinin.....". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 5.

luşun, kovuşturmaya tâbi' tutulmasını, vatan savunulması gibi yüce bir görevi yerine getirmeğe çalışanları cezalandırma telâkki ediyor, bu halin giderilmesini ve bu yüzden haczedilmiş olan mallarının üzerinden hacz kararının kaldırılmasını istiyordu. Harbiye Nezareti bu isteği yerinde bulduğu için sadâret makamına bildirdi (322). Ayrıca 22 haziran 1921'de, Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili 823 kişi hakkındaki kovuşturmanın durdurulmasını ve dosyalarının kaldırılmasını istedi. Hülâsa, bütün bunlardan anlaşıldığına göre İstanbul, uzlaşmak üzere Ankara'ya elini uzatmış bulunuyordu. Bize göre bunun sebebi sadece İ'tilâf Devletlerinin, "Harekât-ı Milliyye Rüesâsı ile" uzlaşılması tavsiyeleri değil, fakat Sévres antlaşmasının ağır hükümleri karşısında İstanbul'daki bazı devlet adamlarının, İ'tilâf Devletlerine karşı besledikleri güveni kaybetmeleri ve kurtuluşun Kuvâ-yi Milliyye'ye yardımda olduğunu anlamalarıdır. Ancak Ankara ile İstanbul'un, varmak istedikleri amaç, aynı olmakla beraber, yürüdükleri yollar o kadar ayrı istikamete yönelmişti ki, bu hal onların hiç bir zaman yanyana gelmelerine müsaade etmiyecekti.

---

(322) Harbiye Nezâreti'nin yazısı şudur : "Ma'rûz-ı çâker Kemîneleridir. Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin dâire-i kazası dâhilinde kuvve-i milliyye mes'elesi dahi mevcûd olup vazîfe-i milliyye ve vataniyye ile müteveğğil bu teşkilâtın ta'kîbata tâbi' tutulması müdâfaa-i âliye-i vataniyye hâdisât-ı mübeccelesiyle müteârız olmakla bu vaz'iyyetin ref'iyle ithâmât-ı vâkıaya mebnî emvalleri üzerine mevzu' hacz'in kaldırılması Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfîden bâ mazbata beyan edilmiş ve mazbata-i mezkûre leffen takdim kılınmış olduğundan ma'rûz mazbata iktizasının îfâ buyrulması merhûn-ı irade-i sâmiye-i fahîmâneleridir. Ol babda emr ü ferman Hazret-i veliyyül emrindir. 24 nisan Sene, 37. Harbiye Nâzırı. Ziyâüddin". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Güneydoğu Anadolu'da ve Kilikya'da Türk - Fransız Mücâdelesi.

Sivas'da Picot (Georges), ile varılmış olan kararlara rağmen, Güneydoğu Anadolu ve Kilikya'da, Fransızların tutumunda her hangi bir değişiklik meydana gelmemişti (1). Nitekim, Kilis'i, işgal ettiği vakit General Quérette, Kilis kaymakamlığına bir yazı göndererek bundan sonra "Maraş, Antep ve Urfa sancaklarının" Osmanlı - Fransız ortak idâresine tâbi" olacaklarını, fakat jandarma'nın Fransız komutanlar emrinde, mâliye'nin de Fransız kontrolu altında bulunacağını bildirdi (2). Aynı generalin, müslüman halka yayımladığı bir beyannâme ise, Fransızların Türklere karşı besledikleri duyguların ne kadar düşmanca olduğunu açıkça gösteriyordu (3). Bu arada onlar, er geç Türklerle bir çatışmaya gideceklerini kabul ettikleri içindir ki, durmadan Maraş'a takviye birlikleri getirmekte idiler. Ancak, onların nasıl bir maksad peşinde koştuklarını sezmiş olan Türkler,

Maraş Savaşı.

---

(1) Bak, Cilt 2. S. 217.

(2) T. Gökbilgin, 2, S. 254.

(3) Dört maddeden ibâret olan bu beyannâmede : "1 — Ne için taşıdığını tahkika bile lüzum görmeksizin üzerlerinde revolver bulunan bir adamın kurşuna dizilmesi. 2 — Kargaşalık zuhurunda telef olacak ve yahud yaralanacak bir Fransız neferine mukabil yerliden iki adamın kurşuna dizilmesi ve bunların da kur'a ile intihâbı. 3 — Bir hâneden silâh atılırsa o hânenin yakılması. 4 — Hükûmet-i Osmâniyye me'murlarının böyle bir hal vukuunda derhal hakk-ı idâre ve hâkimiyyetlerinin iskatı ve sokakların mitralyöz ve bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınması" kayıtlı idi. Bu beyannâme, Sivas'daki Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Milliyye-i Vatan Cemiyyeti tarafından İ'tilâf Devletleri katında protesto edildi. Bak, Nimet Arsan. S. 143.

karşı tedbirleri almakta gecikmemiş ve 7 ocak 1920'de, İslâhiyye'den Maraş'a hareket eden bir Fransız birliğini gerektiği kadar hırpalamışlardı. Bununla beraber, Fransızların Maraş'a kuvvet yollamağa devam etmeleri ve yolları üzerindeki köylerde ırza tecavüze kadar varan hareketleri, Türklerin sabrını tüketti ve onları, sonunun nereye varacağı kestirilemiyen bir savaşın içine doğru itti. Gerçekten, 20 ocak 1920'de (4), Fransız komutanı, Maraş hükûmet binâsının işgal edileceğini Mutasarrıfa bildirmiş, ertesi gün şehrin ileri gelenleri ile büyük me'murları karargâhına da'vet ederek, Fransız kuvvetlerine karşı yapılan tecâvüzlerden Maraşlıların sorumlu bulunduğunu ve yapılan saldırıların Fransız hükûmetine karşı girişilmiş düşmanca bir hareket olduğunu söyledikten sonra onlardan bir kısmını tutuklamış ve hükûmet binasını işgal etmek üzere kuvvetlerini harekete geçirmişti. İşte, zaten sinirleri gerilmiş bir halde bulunan milisler, bu son olay üzerine Fransızlara ateş açtılar ve onları püskürttüler. Bu suretle başlamış olan savaş (5), ertesi gün şiddetini biraz daha artırdı ve 23 ocak 1920'de Fransız topları şehrin üstüne ateş yağdırmaya başladı. Fakat buna rağmen 200 kadar mücâhit, silâh ve cephane ile dolu olan bir kilise'ye saldırdı (6), Fransız ve Ermeniler tarafından bir kale hâline getirilmiş olan ve şiddetle savunulan bu kiliseyi ele geçirdi. Fakat herkes biliyordu ki, bu ve buna benzer başarılar, sonucun alınmasını sağlayamazdı. Onun için Mustafa Kemal Paşa'nın, 24 ocak 1920 tarihli

(4) Bugün öğretmen Hâfız Veliyyüddin Efendi ile din adamı Mustafa Efendi şehid düşmüş ve Maraş savaşı başlamıştır. Bak, M. Gologlu, 3, S. 74.

(5) Savaş 21 ocak 1920'de başladı. Bak, Nimet Arsan, S. 169. Savaş 20 ocak 1920'de başladı. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 85.

(6) Fransızlar ve Ermeniler bu kiliseyi şiddetle savunuyorlardı. Bunun üzerine Yusuf Çavuş adındaki kahraman, kilisenin kubbesine tırmandı, açtığı bir delikten "Tutuşturulmuş paçavralarla birlikte bir kaç bombayı" içeriye savurdu. O anda kulakları patlatan bir gürültü duyuldu, alevler içinde kalan kilise çöktü, savunmada bulunan Fransız ve Ermenilerden kurtulan olmadı, bu arada kahraman Yusuf Çavuş şehid düştü. Ömer Sami Coşar, No. 218.

genelgesi, her halde Güneydoğu ve Kilikya'da kurtuluş umudunun artmasına çok hizmet etti. Çünkü, bu genelgede Mustafa Kemal Paşa, "Adana'da 1170, Toprakkale - İslâhiye şimedifer hattı üzerinde 200, Ktma'da 2300. Kilisde 600, Antep'de 1200, Maraş'da 1200 kadar Fransız müstemleke ve Ermeni askerî" bulunduğunu, buna karşılık Arapların bir tümenlik kuvetlerinin büyük kısmının, Haleb - Müslimiyye - İskenderun arasında olduğunu açıkladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak istemiyen ve kuruluş hâlinde bulunan Arab Millî teşkilâtı ile de bağlantı kurulduğunu (7) belirtiyor ve kuzeye doğru harekete geçecek olan bu kuvvetlerle Türk kuvvetleri arasında sıkışıp kalacak olan Fransızlara, saldırılmadan önce, Kuvâ-yi Milliyye komutanları tarafından "En yakın Fransız Kumandanlığına" bir nota verilmesini tavsiye

---

(7) İngiliz ve Fransızların davranışlarından tedirgin olan bir kısım Suriyeliler, Şam ve Haleb gibi şehirler'de ve bazı kasabalarda bir takım dernekler kurmuşlardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 402. Nimet Arsan, S. 202. Bunlar komşu Türk topraklarındaki Müdâfaai - Hukuk Cemiyyetleri ile mektuplaşmaya, Suriye'deki durumu haber vermeğe ve silâh satın almak üzere Suriye'ye geçen Türklere yardım etmeğe başlamışlardı. Bak, S. Uzel, S. 99. 19 aralık 1919'da, Halep'deki kuruluştan (Halep Teşkilât-ı Milliyye Riyâsetinden), Antep Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyeti aracılığı ile, Sivas'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf geldi. Bu telgrafta, Suriye'de kurulmuş olan bazı gizli cemiyyetlerin, müşterek düşmanı kovmak üzere, Türk vatan - severleriyle iş birliği yapmak istedikleri söyleniyor, fakat her şeyden önce aşağıdaki hususların bilinmesi isteniyordu : 1 — Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu teşkilât Suriye'ye nasıl ve ne kadar yardım yapabilecektir. 2 — Suriye'deki teşkilât için düşünülmüş ve kararlaştırılmış bir program varmıdır. 3 — Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti, dıştan yardım almakta mıdır, alıyorsa bu yardımdan Suriye ne kadar faydalanacaktır. 4 — Suriyeli vatanseverlerin maksadı, Filistin de dâhil olmak üzere, Suriyenin bütününün kurtulması ve istiklâlidir. Bak, S. Üzel, S. 102. Bazı İngilizlere göre Suriye liderlerinden "Yasin Paşa, Suriye'de Türk idâresini iâde etmek" istiyordu. Bak, Selâhi R. Sonyel, Türk Kültürü, Sayı 89, S. 323. Bu mektuplaşmalar sonunda anlaşılmıştır ki onlar, Suriye, Irak ve Türkiye, istiklâllerini elde ettikten sonra konfederasyon kurmayı düşünüyorlardı (Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15, Belge 402). Mustafa Kemal Paşa'nın onlara verdiği cevap olumsuz değildi. Ayrıca Antep ve Osmâniyye istikametinde yürüyerek Fransızları arkadan vurmaları

ediyordu. Onlar bu nota'da, Fransızların Türk vatanını "Parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk Milletini esir etmek" istediğini anlıyoruz. Ancak bu hâle tahammülümüz kalmamıştır, Fransız tecâvüzlerine son vermek üzere bütün varlığımızla harekete geçmeye azmetmişizdir. Kuvvetimiz sandığınızdan pek daha çoktur. Beyhûde yere kan dökülmesinden vaz geçilerek 48 saat içinde silâh ve cephânelerinizi bırakır ve memleketinize çekilirseniz" hakkınızda hürmette kusur" edilmiyecektir. Aksi takdirde hakkımız elde edilinceye kadar "Hiç bir fedâkârlıktan çekinmiyeceğiz" diyeceklerdi (8). Bu genelge'de ayrıca, Kolorduların "Millî kuvvetleri hemen teşkîl ve harekete hazır" bir hâle getirmeleri isteniyor ve çok önemli olan Maraş harekâtının lehde sonuçlanması için de 3. Kolor-

---

istenmişti (Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 15, Belge 402. Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 291). Bu arada Emir Faysal ile M. Kemal Paşa arasında 16 haziran 1919'da bir antlaşma imzalandığı söyleniyordu. Sahte gibi görünen bu antlaşmaya göre, din ve vatanı korumak için iki taraf birbirine yardım edecek; kutsal savaş (cihad-ı mukeddes) ilân edecek; Türk İmparatorluğu'nun ve Arabistan'ın parçalanmasını kabul etmiyeceklerdi. Osmanlı Hükûmeti bir Arap devletinin kurulmasını tanıyacak buna karşılık Araplarca, hutbelerde padişahın adı anılacaktı. Bak, B. Şimşir, 1, S. 79. Ancak, Türk İstiklâl Savaşına girişmiş olanlardan bazıları, özellikle Kâzım Karabekir Paşa, Arablarla bir ilişki kurulmasına karşı idi, böyle bir ilişkiyi, Sivas'da verilmiş olan kararlara aykırı görüyordu. Ona göre millî sınırlar çizilmiş bulunuyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, onun, kaygılarını gidermek üzere bir şifre göndererek, maksadımız, Türkiye'ye saldıran düşmanları sınırlarımız dışında, istiklâllerini elde etmeğe çalışan başka milletlerle meşgul etmektir. Bu şekildeki hareket ise millî kararlara aykırı değil, tersine olarak onların uygulanmasını sağlamaya yarayan bir harekettir. "Suriye ve Irak'da hâkim ve nâfiz olduğumuzu gizlemekle değil, bilâkis izhar ve elimizden geldikçe fi'len isbat etmek suretiyle te'mîn olunacak menâfi-i siyâsiyyenin elbette büyük olacağına" inanmalısınız. Bu şekildeki bir siyâsetin sonucudur ki Suriye Yüksek Komiseri Picot, bir hey'etle Sivasa gelmiş ve ileri sürdüğümüz teklifleri kabu letmiştir. Çünkü ona Suriye ve Kilikya'da örgütlenmiş olduğumuz söylenmişti. Bak, Kâzım Karabekir, S. 479. Nimet Arsan, S. 216. İ'tiraz ortadan kalkmamış olmakla beraber daha sonraki günlerde Araplarla olan ilişkilerde biraz daha gelişme görüldü. 25 mayıs 1920'de Millerand, "Mustafa Kemal'in", 8 mart 1920'de Suriye Kralı olan "Faysal ve Bolşeviklerle ittifakı neklenebilir" diyordu (Bak, G. Jaeschke, 1, S. 105). 5 haziran 1920'de Faysal'ın "Ankara mütârekesi (30 mayıs 1920'de imzala-

dunun, "Maraş'a her hususta" yardım etmesi rica ediliyordu (9). 25 ocak 1920'de kolordulara ve öteki askerî birliklere gönderilen bir yazıda da, Maraş çarpışması hakkında henüz bilgi alınamadığı, fakat Fransızların "Kuvvet celbederek olayı kanlı bir surette bastırmaları" ve halkı parça parça ezmeleri ihtimali vardır. Buna engel olmak için "Tarafımızdan her yerde Millî Müfrezelerle ufak büyük harekâta başlamaya mecbûriyyet vardır" deniliyor ve hemen gerilla tarzında işe girişilmesi gerekli-dir deniliyordu (10). Aynı gün kolordulara, başka bir yazı ile aşağıdaki talîmat verildi : a — "Fransız Kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde" kuşatmak ve "Ufak garnizonlardan başlayarak" esir ve yok etmek. b — Tünelleri, köprüleri atmak, yolları tahrib etmek, gezici müfrezelerle yolları kesmek, Fransızların birbirleriyle bağlantılarına engel olmak. c — Fransızlara karşı ilk ayaklanmayı Urfa'da hemen başlatmak.

---

nan 20 günlük mütâreke) Mustafa Kemal Paşa'nın ihtiraslarını çoğaltacak" demişti : Bak, G. Jaeschke, I, S. 106. Faysal Türk - Fransız mütârekesini hayretle karşılamış ve Fransızların bu tedbirinin ortak düşmanı olan Türklerin işine yarayacağını söylemişti. Bak, B. Şimşir, II, 139. Bu arada Suriye'lilerle Kilis Millî kuvvetleri arasında da bazı konuşmalar oldu, hatta "Cenub akıncı Kolları" kurularak iş birliğine gidildi, Türk millî kuvvetlerinin Şam çevresinde faaliyetleri bile görüldü, fakat silâhlı bir Arab birliğinin Türk sınırları içinde düşmanlara karşı bir harekette bulunduğuna kimse tanık olmadı.

(8) Fransız komutanlara verilecek nota'nın metni aşağıdaki gibi olacaktı : "Ekseriyyeti Türklerle meskûn mukaddes vatanımızı birer bahâne ile parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk milletini esir etmekte el'an azmetmiş bulunduğunuzu görmekteyiz. Artık bu hâle tehammülümüz kalmamıştır. Akaid-i diniyye ve âmâl-i milliyyemize merbut olan bizler mâhiyyeti meçhul olmayan her nevi' tecâvüzlerinize nihâyet vermek için bütün mevcudumuzla azmettik. Kuvvetlerimiz tahmîninizden pek fazladır. Beyhûde yere sefk-i dimâ'dan sarf-ı nazar ederek, milletlerinizin vuku' bulacak haklı ithâmâtından kurtulmak için, kırk sekiz saate kadar silâh ve cephânelerinizi ba'detteslim memleketinize avdet ettiğiniz takdirde hakkınızda hürmette kusur edilmiyeceği ve aksi takdirde hakk-ı meş-rûumuzun istihsâli maksadiyle hiç bir fedâkârlıktan çekinmiyeceğimizi tebliğ ve cevabınıza intizar ederiz". Bak, Nimet Arsan, S. 170.

(9) Nimet Arsan, S. 169.

(10) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 382.

d — Fırat'ın doğusundaki Fransızları buralardan çekilmek zorunda bırakmak ve bunun için de her Fransız müfrezesinin ev veya çadırına her gece ateş açmak. e — Aşîretleri harekete kışkırtmak (11). Kolordular verdikleri cevapta, direktifleri yerine getireceklerini ve lüzumlu gördükleri hususları bildirdiler (12). İşte bu tedbirlerin alındığı sıralarda, "Maraş'da Fransız ve Ermeniler tarafından müslümanların katliâmı, insanlığı tedhiş edecek surette devam ediyor" (13), buna karşılık Türkler, kahramanlık tarihi için, yeni örnekler veriyorlardı (14). Ancak, 1 şubat'dan itibâren Maraş"ta savaş daha da şiddetlenmiş, o gün Fransızlar tarafından Maraş çarşısı

---

(11) Kolordulara verilen direktifler aynen aşağıdadır : "Kolordulara, 25/1/36.

1 — Vaz'iyyet-i umumiyye'ye nazaran Fransızlar aleyhine Kuvâ-yi Milliyye'nin harekete geçmesini daha ziyade te'hirde mahzur ve mazarrat vardır. Sulh müzâkerâtının neticeye raptolmak istendiği bu devirde (devrede) memleketimizi istirdad için en büyük kuvveti sarfedeceğimizden Avrupalılar şüphe etmemelidirler. Bu şüpheyi ancak harekât ile izâle etmek mümkündür. Diğer taraftan Fransızlar Maraş'da kuvvet ile kat'i bir surette yerleşmeğe başlamışlardır ki müsâdemenin neticesi ne olursa olsun hâdiseye sükût etmek, her mıntaka ahâlisini münferiden ezilmeğe ma'ruz bırakmak demektir. Bu nokta-i nazardan dahi Maraş Fransız harekâtına, her yerde fi'len cevap vermek mecburiyetindeyiz. 2 — Fransızlar aleyhine kıyam harekâtının şekli, Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde muhâsara etmek ve bundan sonra büyücek Kuvâ-yi Milliyye kütlelerini tedricen muhtelif yerlerde toplayarak ve ufak garnizonlardan başlayarak anları müteâkiben esir ve imha eylemektir. Muhâsara tedâbiri, şimendifer köprülerini ve tünelleri atmak, yolları otomobil işlemiyecek hâle getirmek, her Fransız kuvvetinin her muvâsala yolunu seyyar müfreze ile kesmek, her Fransız kuvvetini, ne kadar az olursa olsun, mutlaka bir kuvvetle tutuşdurmaktan ibârettir. Bu kıyam şeklinde kat'î olan muvaffakıyyetin sırrı muvâsalatın dâima münkatı' bulunmasındadır. Cephe teşkili gibi bizim için düşmandan daha çok fedâkârlığa ihtiyaç olan ve mehâzîr-i siyâsiyyeyi da'vet edebilen usûl-i muntazamadan da bu suretle mümkün olduğu kadar ictihab edilmiş olur. 3 — Kıyam devreleri peydepey ta'yin olunacaktır. Birinci devre Urfa kıyâmıdır, bu kıyâma derhal başlanacaktır. Bu devrede muhtelif cephelerin vazîfe ve maksad ve tarz-ı hareketleri âtide bildirilmiştir. 4 — 13. Kolordu cephesinin vazifesi, Fırat'ın şarkını tahliye ettirmektir. Bunun için şimendifer hattının mütemadiyen tahribiyle muvazzaf müteaddid demiryolu müfrezeleri, Fransızların işlediği her yol için muvâ-

yakılmıştı. 2, 3, 4, ve 5 şubat'da savaş bütün korkunçluğu ile devam etti, 6 şubatta şehrin üstünde bir Fransız uçağı uçtu. 7 şubat'da, İslâhiyye tarafından gelen ve iki topları da bulunan 500 kişilik bir Fransız birliği, Maraş'a bir buçuk saatlik bir mesâfede millî kuvvetler tarafından durdurulurken (15), 300 kişilik bir Fransız birliği, bir dağ bataryası ile şehre yaklaştı ve bombardımana katıldı (16). Bombardıman 8 şubat'da da devam etmiş ve kışlada kuşatılmış duruma düşmüş olan Fransızlara bu suretle yardım imkânı hâsıl olmuştu. Zaten, sayı ve silâhca çok zayıf durumda bulunan Maraşlılar, artık takatlarının son noktasına gelmiş bulunuyorlardı; şehirleri harab olmuş, yiyecekleri tükenmiş, açlık tehlikesi baş göstermişti, şiddetil bir kış mevsimi

---

sala müfrezeleri, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binâları veya çadırları her gece ateşe tutacak temas müfrezeleri ta'yin olunacaktır. Eğer bu müfrezeleri mıntaka-i işgal dâhilinde yerli olarak tertib etmek mümkün olmazsa mıntaka-i işgal hâricinde tertib etmeli, gidip geleceği yolu ve zamanı ta'yin eylemeli, emniyyetsiz köylerde yatmasına hâcet kalmayacak erzâkını yanına vermeli, ikinci müfrezenin gidip vazîfesini teslim alması için mübâdele noktalarını ta'yin eylemelidir. Burada müfrezelerin sâha-i icrââtı Fırat'a kadardır. Muvâsala müfrezelerinin her nöbet esnâsında mutlaka bir Fransız kafilesini urmuş bulunması meşrut olduğuna göre müddet-i hizmet ta'yin olunacaktır. Temas müfrezelerinin hemen her gece, vazîfedâr olduğu Fransız garnizonuna baskın ateşi yapması meşruttur. Eğer iyi tertib olursa her biri takrîben on kişilik yirmi müfreze ile Fırat'ın şarkında bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Bu icrâât esnâsında her taraftan Kuâ-yi Milliyye kısm-ı küllîleri Urfa mıntakası dâhilinde fakat işgal altında bulunmayan yerlere sevk ve tahşîd olunacaktır. Kat'î hücumlar Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf bulundukları yerlerden başlayacaktır. Şimendifer hattının bir kısmı veya muayyen bir muvâsala yolu üzerindeki vazîfeyi bir aşîrete kabul ettirmek pek faydalıdır. Aşîret Fransızlarla tutuşduktan sonra artık devam edip gider. 5 - 13. Kolordu aynı zamanda Antep Fransız mıntakası aleyhine de faaliyyete geçecektir. Tarz-ı faaliyyet dördüncü maddede bildirildiği gibi muvâsala ve temas müfrezeleriyle yapılacaktır. Fakat sâha-i faaliyyet nihâyet Antep gerisine kadardır ve müfrezelerin dâhilde tertibi lâzımdır. 6 — Urfa kıyamı devresinde Maraş cephesinin ne suretle tekarrür ve tevazzuh edeceği şimdilik ma'lûm değildir. Fransızlar Maraş'dan mıntaka-i işgali tevsi' suretiyle ilerlemeye kıyâm ederlerse 3. Kolordu buna resmî ve gayr-i resmî bütün silâh ve kuvvetiyle mukabele edecektir. Fransızlar mıntaka-i işgali tevsi' etmiyerek Maraş'ta kalırlarsa, ne kadar yakın mesâfeye

geçiriyorlardı. Ancak Fransızlar'ın durumu da iyi değildi. Çünkü daha önce Baalbek ve Humus taraflarında araplarla çarpışmalar başlamış ve durum Fransızlar aleyhine bir hal almıştı. Öte yandan "Gazze aşîreti (16), Urfa'ya doğru ilerlemekte ve Suruç tarafından Fransızlar, Birecik mevkiine doğru" geri çekilmekte idiler (17). Türk millî kuvvetleri ise 8/9 şubatta Urfa'ya girmiş ve Fransızları güç duruma düşürmüştü. İşte bu sıralarda idi ki, Fransızlar'ın, Türkler'le anlaşmak fikrinde oldukları ve İngilizler'den gizli olarak Amiral De Bon'u, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve Türk isteklerini öğrenmek üzere, Karadeniz limanlarından birisine göndermek istedikleri İstanbul'dan bildirildi (18). Fakat Hey'et-i Temsîliyye adına verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa, Fransızların bu isteklerinin kabul edilebilmesi için her şeyden önce, Kilikya, Maraş, Antep ve Urfa'yı boşaltmaları lâzım-

---

kadar olursa olsun fakat her halde Maraş, Pazarcık garnizonlarının gerisine yetişecek mesâfeye kadar muvâsala ve temas müfrezelerini sevk edecektir. Kozan mıntakasında dahi en yakın Fransız garnizonu gerisine müfreze sevk olunacaktır. Bu cephelerde Kuvâ-yi Milliyye kısmı-ı küllîleri faaliyyetle ihzar olunacaktır. 7 - 20. Kolordu cephesinde müfrezeler serîan ihzar ve içeriye girmek için ayrıca ta'lîmâta intizar olunacaktır. Mustafa Kemal. İsmet, Kemal. Ali Fuat, Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 383.

(12) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 384 - 387. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Maraş savaşına Türk askeri birliklerinin de katıldığını haber vermiş, bu sebeple mütarekenin bozulduğunu İngilizlerden yardım isteyebileceklerini veya Trakya'daki Fransızları yardıma çağırabileceklerini bildirmişti. Bu durumu İngiliz Yüksek Komiseri 4 şubat 1920'de Londra'ya bildirdi. Bak, B. Şimşir, I, S. 364.

(13) "Sivas Hey'et-i Merkeziyyesine.
25-1-36 şifreye zeyldir : Maraş'ta Fransız ve Ermeniler tarafından müslümanların katliâmı insanlığı tedhîş edecek surette devam ediyor. Her tarafta derhal mitingler yapılarak Hükûmet-i Merkeziyye ve ecnebî Mümessillerine bu mezâlime bir nihâyet verilmesi için müracaat olunması ve bilfiil müdafaa ile meşgul olan felâketzede Maraşlı dindaşlarımızın yapılan teşebbüsattan doğrudan doğruya haberdar edilmesi ehemmiyetle rica olunur. 29/1/1936. Hey'et-i Temsiliyye nâmına Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 174.

(14) "Sivas Kadınları Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hey'eti Riyasetine. "Maraş'ın Kabaili mahallesinde sâkin Bitlis Defterdârının haremi hanım islâmların hûn-ı ma'sûmunun nâ-hak yere akıtılmasından

geldiğini, ancak bundan sonra kendileriyle "Her türlü müzâkerât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyye"ye girişilebileceğini söylemek suretiyle Fransızlar'ın isteklerini red etmiş (19) ve onlara güveni bulunmadığını belirtmişti. Çünkü onlar, Kuvâ-yi Milliyye ile düşmanca hareketlerden sakınacaklarını, işgal bölgelerini genişletmiyeceklerini müslümanlara karşı iyi davranacaklarını va'dettikleri halde sözlerinde durmamış tersine olarak işgal bölgelerini Maraş ve Urfa'ya kadar genişletmişlerdi (20). Bundan başka Adana'da Ermenilere, büyük bir miting yaptırmışlar", "Müslümanlar tarafından yeniden katlediklerini" ve bu yüzden silâh istediklerini söyletmişler ve bu suretle onları silâhlandırmışlardı (21). Anlaşıldığına göre, "Fransızların Kuvâ-yi Milliyye ile bir muhâsım vaziyyet almamaları hakkındaki teşebbüsleri sırf vakit kazanmak"tan ileriye gelmişti (22). Onun için Mustafa Kemal Paşa bu defa onların isteklerini, bazı şartlar ileri sürerek reddetmiş ve 11 şubat 1920 günü "Adana - Pozantı güney bölgesiyle Maraş bölgesindeki millî harekâtın sevk ve idâresi hakkında" kolordulara ve öteki askerî birliklere gerekli direktifi vermişti. Buna göre 12. Kolordu, Adana - Pozantı şi-

---

ve bir çok hânûmanların söndürülmesinden galeyâna gelerek hânesinden açtığı mazgaldan dindaşlarımızı imha için islâm mahallâtına siâyeten (?) saldıran düşmanlara ateş açarak akşama kadar sekiz düşmanı telef etmeğe muvaffak olduğu ve akşam üzeri erkek elbisesi ile ve kemâl-i cür'etle muhâfaza-i ırz ve can kaygusu ile silâhına sarılmış bulunan mücâhidin-i islâmiyye sunûfuna iltihak ile bilfiil müsâdemâta iştirak eylemekte bulunduğu bildirilmiştr. 3/2/1936. Hey'et-i Temsiliyye nâmına Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 179.

(15) Nimet Arsan, S. 191.

(16) Nimet Arsan, S. 185. Bu aşiretin Aneze aşireti olması gerekir.

(17) Nimet Arsan, S. 185.

(18) Aynı eser, S. 188.

(19) Nimet Arsan, S. 188. 9 şubat'da Maraş'a gelen Fransız takviye birlikleri aynı zamanda çekilme emrini de getirmişlerdi. Bak, Orhan Duru, No. 6.

(20) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 401.

(21) Harb Tarihi vesikaları Dergisi, Sayı, 15. 15. Belge 401.

(22) Aynı yer.

men difer yolunun güneyindeki bölgeye Millî kuvvetler gönderecek, halk tarafından takviye edilecek olan bu kuvvetler, Mersin ve Tarsus'daki Fransızlardan Türk topraklarının hemen boşaltılmasını istiyecek, bu yapılmadığı takdirde harekete geçeceklerini bildireceklerdi (23). 20. Kolordu, "Adana Kuzeyine ve kuzeydoğusuna Millî Müfrezeler" gönderecek, bu müfrezeler "Adana - İslâhiyye arasında şimendifer yolu üzerindeki köprü ve tünellerden", muktedir olabildiklerini tahrib ettikten ve bunların ta'mîrine imkân vermiyecek bir tertib aldıktan sonra Adana'daki Fransız komutanlığından, Türk topraklarının hemen boşaltılmasını istiyeceklerdi (24). 3. Kolordu ise, şimdiye kadar Maraş'a yaptığı yardımı daha da artıracak, "Antep Kuvâ-yi Milliyyesini Fransızlar aleyhine kıyam" ettirecek ve "İslâhiyye'den Maraş'a hareket edecek düşman takviye" birliklerinin Maraş'a varmalarını engelleyecekti (25).

Bu direktiflerin ne ölçüde uygulandığını bilemiyoruz. Ancak bunların, ilgililere bildirildiği 11 şubat 1920 günü Maraş kurtulmuştu. Çünkü 10/11 şubat gecesi Fransızlar, yirmi gün kadar kendileri ile kahramanca vuruşan bu şehir halkının karşısında, daha fazla kalamayarak İslâhiyye'ye doğru kaçmışlardı (26). Maraş'ta ölen ve yaralanan düşmanların sayısı küçümsenmiyecek derecede idi (27). Maraş'dan kaçabilenler, yolda millî kuvvetlerin hücûmuna uğramış ve 200 askerlerini daha kaybetmişlerdi (28). Mevsimin kış oluşu, kaçışı büsbütün güçleştirmiş ve bir çok kişinin yollarda donmasına sebep olmuştu. Bütün bunlar bir tarafa bırakılsa bile Maraş zaferi, Fransızların prestiji ve moralleri üzerinde çok sarsıntı meydana getirmiş ve olaylar o kadar düşündürücü bir

(23) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 15. Belge 401.

(24) Aynı yer.

(25) Aynı yer.

(26) Nimet Arsan, S. 193.

(27) Maraş'ta Fransızların insan kaybı 1200, Ermenilerin ise 7000 idi. Bak, Âdil Bağdatlıoğlu, S. 36. "Bütün harekât sırasında 7 - 8 bin kişi can vermişti". Bak, Kinross, I, S. 318.

(28) Nimet Arsan, S. 205.

hal almıştı ki, durumdan kaygılanan Papa, İngilizlerden Fransızlara yardım etmelerini bile istemişti (29).

Maraş zaferinden dolayı Hey'et-i Temsîliyye adına Mustafa Kemal Paşa, 15 şubat 1920'de, 3. Kolordu Komutanını tebrik etmiş, fakat Fransızların ve Ermenilerin, bu yenilginin acısını almak üzere, harekete geçeceklerini de bildirmişti (30). Bundan dolayı İslâhiyye ve çevresinde kuvvetli bulunmak gerekirdi. Bu, Maraş'a doğru sevk edilecek yardımcı kuvvetlere engel olmak bakımından lüzumlu olduğu gibi, "Haleb ve Şam Kuvay-yi Milliyyesi ile" bağlantı kurulması bakımından da gerekli idi (31).

Urfa'da savaş başlıyor.

Urfalılar ve çevredeki aşîretlerden bir çoğu istîlâya uğrayan ötekî Türk şehirleri halkı gibi kurtuluş çareleri aramakta idiler. Bundan dolayı 25 ocak 1920'de, Urfa'nın güneyindeki aşîretler, Maraş mücâhidlerine yardım olmak üzere, demiryolunda gerekli tahrîbâtı yaptıktan sonra, 27 ocak'da Suruc'a çekilmişler ve onlarla birlikte, Urfa'daki Fransız ve Ermenilere saldırma hazırlıklarına girişmişlerdi (32). Anlaşılıyordu ki, İngilizlerin, Kürtleri Osmanlılardan ayırmak işin harcadıkları çabalar, yeter derecede verimli olmamış, tersine olarak Kürtler, düşmanlara karşı, Türklerle iş birliği yapmayı uygun bulmuşlardı. Bu işbirliğinin kurulmasında bu bölgede Kuvâ-yi Milliye'yi teşkilâtlandıran Namık Bey'in (33) büyük payı vardı. Onun harcadığı çaba sonucudur ki, "Urfa'nın beş kilometre kuzeyinde Karaköprü köyünde" aşağı yukarı üçbin kişilik bir kuvvet toplanmıştı (34). İşte bunlar, 7 şubat 1920'de, Urfa'daki Fransızlara bir ültimatom verdiler ve şehrin 24 saat içinde terkedilmesini istediler

(29) Âdil Bağdatlıoğlu, S. 36.

(30) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 4020

(31) Aynı yer.

(32) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 295.

(33) Bu bölgede büyük yararlığı görülen Yüzbaşı Ali Sâip (Ursavaş) Beyin takma adı Nâmık idi.

(34) Ömer Sami Coşar, No: 231.

(35). Buna karşılık olarak verilen cevapta, Fransızların aşîretlerle savaş hâlinde olmadıkları, bölgenin boşatılmasının General Gouraud'nun emrine bağlı bulunduğu, bununla beraber Türk isteklerinin bu generale yazıldığı belirtiliyor ve gelecek cevâbın beklenilmesi rica ediliyordu (36). Fakat buna rağmen, millî kuvvetlerin şehre girmekten vaz geçmedikleri anlaşıldı. Bunun üzerine Fransızlar, son bir çare olarak, onlara öğüt verecek bir hey'et göndermiş fakat bundan da olumlu bir sonuç alamamışlardı. Çünkü 560 kişilik olan Fransız birliği, silâhlı yerli Ermenilerle birlikte, Gurebâ Hastahanesinde savunma tertibatı almış ve burada 8/9 şubat'da, gece yarısından bir saat önce şehre giren Türk millî kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı (37). Ancak dikkate değer olan hallerden birisi iki tarafın da silâha el atmamış olmaları idi. Fakat 9 şubat 1920'de bir Türk jandarmasının yanlışlıkla attığı bir kurşun, savaşa hazır durumda bulunan Fransızların şehre ateş açmalarına ve bu suretle de savaşın başlamasına sebep oldu (38). 9/10 şubat gecesi Badilli aşîreti, "Urfa Fransız hâkim-i siyâsîsinin karargâhına hü-

(35) Ali Sâib, S. 61, 62. Verilen ültimatom aşağıdadır: "Urfa Fransız işgal kuvvetleri kumandanlığına. Yüz yıllardan beri hür ve asîi yaşamış bir millet, esirliği kabul edemez. Wilson prensiplerine ve mütâreke hükümlerine aykırı olarak gittikçe artan işgal hareketine karşı kutsal haklarımızın korunmasına and içmiş bulunuyoruz. Urfa'daki konukluğunuza daha fazla müsaade etmemize imkân yoktur. Mütâreke'ye aykırı işgalinizi reddeder, 24 saat içerisinde Urfa'yı boşaltmadığınız takdirde kesin hareketlere baş vurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size âit olacağını bildiririz. Hıristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku korunacaktır. Urfa'yı boşaltmaya razı olduğunuz takdirde sınırımızın dışına serbestçe gidebileceğinizi te'mîn ederiz" Bak, Ö. Sami Coşar, No: 231.

(36) Fransız komutanının verdiği cevap şudur: "Urfa civârında bulunan bütün aşîretlere. Yazınızı aldım. Sizlerle harb hâlinde değiliz. Arâzinizin boşaltılması General Gouraud'nun emrine bağlıdır. Bu generale istediğinizi bildiririm. Aramızda mevcut olan samimî bağları bozacak hallerin kaldırılması için gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın kesinlikle ve çabuk geleceğinden emînim". Bak, Ö. Sami Coşar, No: 231.

(37) Nimet Arsan, S. 194.

(38) Ali Sâib, S. 100.

cum" etti, oradaki Fransız bayrağını indirerek yerine Türk bayrağı çekti ve bir çok "Ganâim" elde etti (39). Bununla beraber Urfa'daki Fransızlar, 15 şubat 1920'de Urfa Mutasarrıfının "Şehrin muslihâne bir surette tahliyesi" isteğini reddetmişlerdi (40). Öte taraftan "Fransızlar ve onlara pîşvâ olan Ermeniler Urfa ve havâlîsinde ahâli-i islâmiyye hakkında zâlimâne katliâmlara" başladılar (41). Fakat İstanbul'daki İngiliz siyâsî temsilcisi, gerçeklere sırtını çevirerek, 19 şubat 1920'de "Resmen hükûmet'e vâki olan şifâhî tebligatında" İstanbul'un Osmanlılara bırakıldığı şu sıralarda, Ermenilere karşı girişilmiş olan "Katliâm"dan vaz geçilmesini, Yunanlılarla birlikte bütün İ'tilâf Devletlerine karşı devam etmekte olan hareketlerin durdurulmasını, aksi takdirde barış şartlarının değişebileceğini söylemişti (42). Bundan dolayı Harbiye Nezâreti, 19 şubat 1920'de kolordulara bir yazı gönderdi ve "Hiç bir sebeple mûcib-i şikâyet" bir durum meydana getirilmemesini istedi (43). İngilizlerin baş vurmasından ve Harbiye Nezâreti'nin bu yazısından, Ermenilere karşı gerçekten bir katliâm yapılıyormuş gibi bir anlam çıkıyordu. Halbuki bu tarihlerde tamâmiyle bunun tersi bir durum vardı. Çünkü Fransızlarla birlikte Ermeniler, Maraş'ı, top ve mitralyözlerle tahrib etmiş, kadın, çocuk demeden bir çok Türkü öldürmüştü. Buna karşılık, Fransızları çekilmeye mecbur eden Türk millî kuvvetleri, bundan sonra bile Maraş'lı Ermenilere, "Sîne-i şefkatlerini ve himâyelerini" açmışlardı (44). Türk Milletinin bu "Ulüvv-i cenâbını, Maraş Ermenileri de minnet ve şükran ile" anıyorlardı (45). Öte taraftan İstanbul'un Türklerde bırakılması hâlini büyük bir kazanç telâkkî eden Osmanlı Hükûmeti, "Kuvâ-yi Milliyye-

İngiliz siyâsî temsilcisinin bir tehdidi.

(39) Nimet Arsan, S. 195.

(40) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 296.

(41) Nimet Arsan, S. 197.

(42) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451. Nutuk, I, S. 272. Ayrıca bak, S. 14.

(43) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451.

(44) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451. Maraş'da kalan Ermeniler sadece habsedildiler. Bak. Orhan Duru, No. 6.

(45) Aynı yer. Nimet Arsan. S. 208.

nin ikinci bir hükûmet şeklinde görünmemesi, icrâât-ı hükûmete karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere" götürülmemesi gerektiği düşüncesinde idi. Bu düşünce, 19 şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirildi (46). Mustafa Kemal Paşa, İ'tilâf Devletlerinin, İstanbul'un Türklere bırakan kararlarını memnunlukla, İzmir ve Adana cephelerinde Kuvâ-yi Milliyye'nin gösterdiği faaliyyetin durdurulması hakkındaki isteklerini ise hayretle karşılamıştı (47). Onun için, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazı, "Maraş ve Urfa'dan ileriye gidilmemesi hakkındaki hükûmet teklifine' 'uyulamayacağını, "İzmir ve Adana'nın da hâkimiyyet-i Osmâniyyede kalması te'mîn edilinceye kadar" silâhların elden bırakılmayacağını, Türk Milletini "Tatmîn etmek ve Kuvâ-yi Milliyyeyi" durdurabilmek için "Fransızların Adana'yı tahliyeye başlamalarının" lâzım geleceğini, aksi takdirde hareketin devam edeceğini, hatta Suriye ve Halebe de sirâyet edeceğini, onu niçin Adana ve çevresini ne kadar acele boşaltırlarsa Fransızların, o kadar çıkarlı olacaklarını açıkladı (48). Ancak Urfa savaşçıları yeter derecede desteklenememiş ve 1920 martında durum, ço kkritik bir hal almıştı. Onun için Urfa eşrafından bir hey'et, 19 mart 1920'de, Karaköprü köyünden, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, 42 günden beri savaşlara sahne olan Urfa'da bu süre içinde Urfalılar'ın verdikleri şehitlerin, kendilerine yardım için gelen aşîretlerin verdiklerinden daha fazla olduğunu, askerî birlikler işe karışmazlarsa, bir iş görmenin mümkün olmayacağını, üç gün önce, 13. Kolordu'ya, Urfa'ya yardım etmesi emir verildiğini işittikleri halde hâlâ kolordudan bir ses çıkmadığını, Karaçurun'daki tabur'un, Urfa'ya sevk olunması gerektiğini ve isteklerine iki saate kadar cevap alamazlarsa, üzgün olarak Urfa'ya döneceklerini ve Urfalılara, başlarının çâresine bakmalarını bildireceklerini belirtti

Urfa'da durum ciddileşiyor.

(46) Nutuk, I ve 3. S. 272 ve 276.

(47) Nutuk, I, S. 277.

(48) Nutuk, I, S. 277. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451.

(49). Mustafa Kemal Paşa onlara, "13. Kolordu ciddî olarak Urfa meselesini halledecektir. Ta'lîmat verildi. Muhâbere ediniz" şeklinde bir cevap verdi (50). Buna rağmen onüçüncü Kolorduca, Urfa'ya zamanında yardım yapılamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 30 mart 1920'de yine Mustafa Kemal Paşa, Urfa'daki Fransızların yiyecek bakımından çok sıkıntılı duruma düştüklerinin, "Ciddî ve kesin bir teşebbüs üzerine teslim olacaklarının 28 mart'da Urfa'dan bildirildiğini söyledikten sonra, en yakın askerî birliklerden yeter derecede bir kuvvetin hemen Urfa'ya gönderilmesini ve sürüncemede kalmış olan Urfa işinin sonuçlandırılmasını 13. Kolordu'dan rica etmişti (51). Bu-

(49) Urfalıların gönderdiği telgraf şudur: "Hey'et-i Temsîliyyesine (?) ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Karaköprü. Burada beş günden beri dertlerine şifâ-yi âcil intizariyle sizden ümitli haberler bekliyen Urfa ahalisini temsîl etmekteyiz. Kırk iki gündür sahne-i harb olan Urfa, Fransızlardan ziyade mahsur bir haldedir. Bu uzun müddette verdiğimiz şehidlerin ve yaralıların mecmuu, bize muâvenet için gelen aşâirin hepsinin verdikleri zâyiattan fazladır. Kuvve-i muntazama yetişmedikçe hiç bir iş görülemeyeceğine kani' olan Urfa ahâlisinin size karşı istirhâmâtını tebliga me'mur bulunuyorduk. Matlûbumuzun is'af edileceğine ve kolorduya ta'lîmat verildiğine dâir üç gün evvel aldığımız emr-i tebşîrlerinin neticesini sabırsızlıkla beklediğimiz halde henüz kolordudan bir gûna ümit - bahş emir alamadık. Bittabi' iki günden beri alınan İstanbul havâdisleri ile Urfa daha ehemmiyet kesbetmiş bulunuyor. Memleketimiz vilâyât-ı şarkıyye ile alâkadardır. Vilâyât-ı şarkıyye ile Kilikya'nın hadd-ı fâsılı hiç olmazsa Fırat olmalıdır. Fırat terk olursa (terkolunursa) vilâyât-ı şarkiyyenin kapıları da düşmana açılmış oluyor. Menâfi-i umûmiyyeyi te'mîn etmek için yegâne çâreyi, Karaçurun'daki tabur'un bizim ile beraber Urfa'ya hareketi emrine intizarda bulunuyoruz. Bu tabur mevcudu ne kadar noksan olursa Kuvâ-yi Milliyye'den ikmal olunur ve Kuvâ-yi Milliyye bu bir tabur ile beraber yine memleketimizde (?) mühim âmil olur. Bu ma'rûzâtımıza bu gün iki saate kadar cevâb-ı kâfî alamaz isek me'yûsen Urfa'ya avdet ve Urfalılara başlarının çaresini düşünmelerini tebliğ etmeğe mecbur olacaklarını arz eyleriz. 19/3/1936. Urfa eşrafından Hacı Es'ad. Diğeri Hacı Yusuf. Diğeri Şeyh Müslim. Diğeri Şakir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13. Belge 336.

(50) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13. Belge 336.

(51) Aynı dergi, Belge 349.

nunla beraber 13. Kolordu, Urfa'ya esaslı bir yardımda bulunmadı (52). Bu sebepten dolayı Urfa, mart ayı içinde çok sıkıntılı günler geçirdi. Ancak, Fransızlar'ın durumu Urfalılarınkinden daha parlak sayılamazdı. Nitekim, şimdiye kadar yapılmış olan çekilme tekliflerini dâima reddetmiş olan Fransızlar, 8 nisan'da şehrin teslimi hususunu konuşmayı kabul etmiş ve 10 nisan 1920'de, silâh ve cephâneleri ile birlikte Urfa'yı terketmişlerdi. Çünkü Fransızlar bu savaşta, 250 ölü ve 163 yaralı vermişlerdi. Yani mevcutlarından ancak yarısı kalmıştı, dışardan takviye edilemediklerine göre bunlarla şehrin savunulacağı da düşünülemezdi (53).

Maraş'dan sonra burada da yenilmiş olmaları Fransızlara çok dokunmuş, sarsılan itibarlarını kazanmak için bazı teşebbüslerde bulunmayı ve bu arada Urfa'yı yeniden ele geçirmeyi bile düşünmüşlerdi. Bundan dolayı üç Fransız taburunun Cerablus'a geldiği ve nisan'ın on üçünde Suruc'a hareket ettiği duyuldu (54). Ancak bu defa 13. Kolordunun Urfa'yı savunacağı anlaşılıyordu. Çünkü bu kolordu oraya üç toplu bir batarya ile bir süvari alayı, bir tabur asker ve mitralyöz göndermişti (55). 19 nisan 1920'de, bunların dışında daha bazı birliklerin gönderileceği de duyulmuştu.

Antep Savaşı. Şahin ve Kılıç Ali Beyler.

Fransızlar'ın, yolları üzerindeki köylerde yaptıkları kötülükler (56) duyulunca köylüler ve millî kuvvetler, Ça-

(52) Kolordunun bu tutumu çevre halkının, özellikle Diyarbakırlıların gözünden kaçmamıştı. Onun için, Fransızların Diyarbakır'a doğru yürüyeceğini duydukları vakit çok telâşlanmış, bir münâsebetle Beşinci Tümen komutanına, "Eğer Fransız işgaline meydan verirsen seni mes'ûl ederiz" demiş ve bu sıralarda Diyarbakır'a gelen bir Fransız albayını, kendi şehirleri için gönderilen Fransız Vali sandıkları için, kabul etmemişlerdi. Fransız albayının, niyyetimiz işgal değildir, halka hizmettir, şimendifer yapmaktır, ekonomik yardımdır demesine karşılık da, "Eşraf, sizi hiç bir vechile istemiyoruz, şimendiferiniz de paranız da lâzım değil. İsterseniz mevcut hattı da söküp götürünüz, yalnız buralara gelmeyiniz" demişti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 21. Belge 532.

(53) Türk İstiklâl Harbi, Cilt 4. Güney Cephesi, S. 116.

(54) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 14. Belge, 360.

(55) Aynı Dergi. Belge 362.

(56) Bak, S. 194.

tahmazı Boğazında Fransızları sıkıştırmış ve onlardan bir çoğunu öldürmüşlerdi. Bu hareket gerçi Antep'deki Fransız komutanını kızdırdı, fakat belki de Fransızlar'ın kabahatli olduklarına kanaat getirdiği için her hangi bir harekete girişmedi. Ancak Fransızları sinirlendiren olaylar bundan sonra büsbütün artmıştı. Çünkü onlar sözlerini tutmamış (57) ve maksatlarını gerçekleştirmek üzere, bu bölgeye durmadan takviye birlikleri getirmeye başlamıklardı. İşte bu durumu önlemek için Antep "Hey'et-i Merkeziyyesi", bir takım tedbirler aldı ve bu arada Şahin Bey'i de Antep - Kilis yolu Kuvâ-yi Milliyye Kumandanlığına getirdi (58). Türk kahramanlık tarihinde adı her halde çok saygı ile anılacak olan bu kişi, karargâhını Ulumeşe köyünde kurmuş ve Antep - Kilis yolu üzerinde üç savunma hattı meydana getirmişti. Bu suretle Antep'le Kilis arasındaki bağlantı kesilmiş veya hiç olmazsa çok tehlikeli bir hal almış ve bu yüzden Antep'deki Fransız kuvvetlerinin yedirilip içirilmesi işi çok güçleşmişti. Çünkü millî kuvvetler, Kilis'den Anteb'e erzak getirmekte olan ve 1000 kişi ile iki top ve 8 makinelitüfekten kurulu bir Fransız kuvvetini bile yenmişlerdi. 8 martta yine Kilis'ten Anteb'e hareket etmiş olan, süvari ve piyâdelerden kurulu bir Fransız birliği de Şahin Bey'in saldırısı karşısında Kilis'e geri dönmek zorunda kaldı. On gün sonra bu yoldan geçmekte olan Fransızlar da fena halde hırpalanmışlardı. Çok güç durumda bulunan Antep'deki Fransızlar ise, telsizle Kilis ve Katma'daki Fransızlardan, her çareye baş vurularak, kendilerine yardım edilmesini istemekte idiler. Bunun üzerine, "Üç piyâde alayı, 200 süvari, bir batarya top, dört tank, bir çok ağır ve hafif makineli tüfeklerle" donatılmış olan bir Fransız kuvveti Anteb'e hareket etti (59). Şahin Bey, bunlara karşı da harekete geçmekte du-

(57) Bak, S. 218.

(58) Şahin, Birinci Dünya Savaşında esir düşen ve esirlikten kurtulduktan sonra Antep savaşlarına katılan Üsteğmen Said'in takma adıdır.

(59) S. Üzel, S. 18.

raksamamış, 26 mart 1920'de onlarla savaşa girişerek üç gün vuruşmuş, fakat sonunda kuvvetleri dağılmış ve kendisi de Fransız süngüleri altında can vermişti. Bununla beraber millî müfrezeler (60), faaliyetlerini artırarak, Fransız garnizonlarına baskınlar yapıyor, tren yolları ile köprüleri tahrib ediyor ve bu suretle de düşmanı rahat bırakmıyorlardı. Ancak ayrı birer kuruluş hâlinde çalışan bu müfrezelerin, daha etkili bir hale gelebilmeleri için bir elden idaresi gerekmekte idi. Bu sebeple daha önce bu taraflardaki millî kuvvetleri örgütlemeye memur edilmiş bulunan Kılıç Ali Bey, işte birbirinden ayrı iş gören bu müfrezeleri bir idare altında toplamış, Antep "Hey'et-i Merkeziyyesi" ile sıkı bir iş birliği yapmış, hatta millî harekete taraftar olmayan bazı Antep'lilerle de görüşerek onlara, "Teşkilât-ı Milliyye" ile birlikte olduklarını açıklayan bir beyanname yayımlatmıştı. Muhâlifler, bundan başka, Antep'i terk etmeleri için Fransızlar'a bir protestonâme bile vermişlerdi. Fakat bütün bunlar Fransızlar üzerinde bir etki yapmadı ve 1 nisan 1920'de, Antep'de Türklerle Fransız ve Ermeniler arasında çok korkunç bir savaş başladı. Fransızlar Antebi, insafsızca bir top ateşi altına almışlardı. Hafif silâhlarla donanmış olan Türk millî kuvvetleri ile düşman kuvvetleri arasında sayı ve silâh bakımından büyük bir dengesizlik vardı. Gerçi, hiç olmazsa insan sayısı bakımından daha ölçülü bir hale gelebilmek ve yalnız Fransızlar'la dövüşebilmek maksadiyle Kılıç Ali Bey, bir an Ermeniler'i, Fransızlar'dan ayırmayı düşündü ve bundan dolayı 6 nisan 1920'de gerekli teşebbüsleri yaptı. Ancak ne bundan, ne de 11 nisan'da Maraş'tan gelen üç kişilik "Hey'et-i Nâsıha" nın çalışmalarından olumlu bir sonuç alınmış, tersine olarak Ermeniler, kendilerinden ayrılmayacaklarına dâir Fransızlar'a söz vermişlerdi (61). Onun için Fransız ve

(60) Bu müfrezelerden bazıları şunlardır : Kâmil Polat'ın başında bulunduğu Kilis Kuvâ-yi Milliyyesi, Nizip'li Habeş'in idâresindeki Nizip Kuvâ-yi Milliyyesi, Pehlivan Zâde Nur idaresindeki Urfa Millî Kuvvetleri.

(61) S. Üzel, S. 65.

Ermeniler'e karşı savaşı sürdürmek zorunda kalan millî kuvvetlerin, bir an geldi ki, çevredeki köylerle bağlantıları kesildi. Onlar şimdi sadece şehrin dışında bulunan Kılıç Ali Bey'le muhâbere edebiliyor, fakat kendisinden, direnmeye kışkırtmaktan başka bir yardım göremiyorlardı (62). 17 nisan'da 800 kişilik bir takviye kuvveti alan Fransızlar ise, 18 nisan'da Mutasarrıfa bir mektup göndererek, vuruşmaktan vaz geçilmesini, Fransız idaresine tâbi' olunmasını istetmiş, aksi takdirde şehrin daha şiddetle bombalanacağını bildirmişlerdi. Fakat bu tehdide kimse aldırmadı, hatta 19 nisan'da Türk millî kuvvetleri, şehrin etrafındaki Fransız çemberini parçalayarak, içeriye 200 kişilik bir kuvvet sokmayı başardı. Bu suretle güçlenen Türk milisleriyle Fransız ve Ermeniler arasında 26 nisan'da başlayan ve Birinci Mağarabaşı savaşı adını alan bu çatışmada millî kuvvetler büyük bir başarı sağlamış ve dışarı ile olan bağlantıyı yeniden kurmuşlardı. Bundan sonradır ki, askerlik bakımından çok önemli olan ve fakat Fransızlar'ın elinde bulunan Kurbanbaba tepesine saldırıldı, kanlı bir savaştan sonra bu tepe de ele geçirildi ve Fransızlar bu suretle tehlikeli bir duruma düşürüldü. Bundan dolayı onlar, Türk millî kuvvetleri' ateş etmedikçe, kendilerinin ateş etmiyeceklerini bildirdiler ve anlaşma isteğinde bulundular. Buna karşılık, 2 mayıs'ta kendilerine bir mektup gönderilerek, 3 mayıs günü saat on ikiden önce şehri terketmeleri istendi, fakat bu isteğe uyulmadığı için 3/4 mayıs gecesi harekete geçildi. Gerçi bu defaki saldırının sonunda bir zafer sağlanamadı (63), ancak, Fransızların sıkıntı içinde oldukları da anlaşıldı. Bununla beraber Anteplilerin de güç anlar geçirmekte oldukları görülmektedir. Nitekim, Antep Heyet-i Merkeziyyesi'nin, 27 mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, dört aydır uğraş hâlinde bulunan Anteb'in, 100 bin altına varan gelirinin

(62) S. Uzel, S. 38.

(63) Antep halkının fedâkârlığını ve kahramanlığını takdir eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendilerine teşekkür etmeye karar vermiş ve Mustafa Kemal Paşa Meclisin bu isteğini 5 mayıs 1920'de yerine getirmişti. Bak, S. Üzel, S. 50.

harcandığı, Anteb'e yardım için gönderilmiş olan 9. Kafkas Alayı'nın, Antepliler tarafından tepeden tırnağa kadar donatılmış olmasına rağmen, her hangi bir yardımda bulunmadığı, hatta Antep Yıldırım Taburunu, ateş hattında yalnız bırakarak düşmandan dört saat uzağa çekilip istirâhata geçtiği, onun çekilmesi sebebiyle Antep'teki milislerin, morallerinin sarsılarak, dağıldığı bildirildi. Bu yazıda ayrıca, şehir Fransız toplariyle yıkılmıştır ve bütün gelir kaynakları kurumuştur. Acele yardım edilmez, asker ve komutan götdrilmez ve her türlü felâket karşısında hâlâ hareketsiz kalmakta olan 9. Kafkas Alayı'nın başındakiler sorumsuz kabul edilirse, Antepliler her şeyi göze alacaklardır deniliyordu (64).

Mustafa Kemal Paşa'nın bir protestosu.

Fransız zulüm ve işkencesi o kadar dayanılmaz bir hal almıştı ki, Mustafa Kemal Paşa, bazı gerçekleri "İtalyan Ajansı vasıtasiyle bütün dünya'ya duyurmak için, Refet Bey'e (Paşa/Bele), 31 mart 1920'de bir yazı gönderdi. Bu yazıda, "Adana'nın ahvâl-i umûmiyyesi günden güne fenalaşıyor. Fransızlar Maraş ve Urfa'da yaptıklarını" burada da uygulayarak Ermenileri silâhlandırıyorlar. Bunlar müslüman ahaliye saldırmaktadır. Nitekim Kozan çevresindeki bazı çiftlik ve köyler, Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından baştan başa yakılmıştır. Bu köylerden kaçarak kurtulabilenlerden bin yediyüz ellisi Ceyhan ve binbeşyüzü de Karsantı taraflarına göç etmişlerdir. Yaşları elverişli olan bütün Ermeniler silâhlandırılırken Türklerden bir tek jandarma bile yazılmamaktadır. Koazn yöresinde bulunan bir Fransız binbaşısının yaptığı kötülük ve yapılanlara karşı gösterdiği tolerans ise anlatılamayacak derecededir. Adanadaki Türk me'murları, bu durum karşısında görevlerini yapamıyor ve istifa ediyorlar. "İstanbul işgal altında bulunduğundan yeni me'murlar ta'yin olunamayacak veya ta'yin olunsa bile vazifelerine devama imkân bulamayacaklardır." Bunun sonucu olarak Fransızlar daha serbestçe hareket imkâ-

(64) S. Üzel, S. 83.

rına kavuşacaklardır. Onun için "Meşru olmayan, zor ve baskı ile yapılmış olan işgalin meydana getirdiği fâcialar ve istenilerek ortaya çıkarılan olayları" "Bütün millet kemâl-i teessürle protesto eyler" deniliyordu (65). Öte taraftan, örgütlenmeyi oldukça tamamlayan millî kuvvetler, Pozantıya kadar ilerlemiş olan Fransızları, baskınlar yapmak ve savaşlar vermek suretiyle (66) geri attılar, bu baskınlarda da kahramanlık örnekleri verdiler (67), hatta bir Fransız taburunu, komutanı ile bir- Binbaşı Memil.

(65) telgraf ..... 31/3/36. Ankara. Refet Beyefendiye. Âtideki tebliğin İtalyan Ajansı vasıtasıyle neşrine delâlet buyurulması mercudur. Suret.

Adananın ahvâl-i umumiyyesi günden güne fenalaşıyor. Fransızlar Maraş ve Urfada yaptıklarını Adanada da aynen tatbik ederek Ermenileri silâhlandırıyorlar. Bunlar ahâli-i islâmiyyeye saldırıyor. Kozan civârında islâm ahâliden toplanan silââhlar ve hatta hayvânât, mütecâviz Ermenilere veriliyor. Kozan civârında Hamam, Kurtcalu çiftliği, Toklunlu çiftliği, Çolak Hasan, Yassı, Cani, Mehmetaba ve Kabasakal köyleri Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından tamamen ihrak edilmiştir. Bu köylerden firar ederek kurtulabilen ahâliden binyediyüz elli nüfus Ceyhan ve bin beşyüz nüfus Karsantı taraflarına hicret etmişlerdir. Bucak civârında diğer bir kaç köyün yakıldığı da haber alınmıştır. Yaşları müsâit Ermeniler, peyderpey terh edilmekte iken bir tek islâm jandarma bile kaydedilmiyor. Bilhassa Kozan taraflarında bulunan Fransız binbaşısı Tyarde (?) nin ika' eylediği veya vukuuna müsâmaha ettiği fecâyi' nâ kabil-i tasvirdir. Adana'daki Türk me'murları bu feci' vaz'iyyet içinde vazifelerine devâma imkân görmediklerinden peyderpey isti'fa ederek çekiyorlar. İstanbul işgal altında bulunduğundan yeni me'murlar ta'yin olunamayacak veya ta'yin olunsa bile vazifelerine devama imkân bulamayacaklardır. Bunun neticesinde Kilikya kuvâ-yi işgaliyyesi zaten tamamen taht-ı tazyîk ve nüfuzlarında bulunan me'mûrîn-i Osmaniyye'nin adem-i vücûdundan istifâde etmek fırsatını kaçırmıyacaklardır. Kilikyada ve civârındaki işgal manâtıkında Fransızların ihdas eylediği vaziyyet Türkler ve Ermeniler arasında mütekabil bir hiss-i intikamî beslemek ve bunun neticesinde de işgalin raf'i hâlinde ahâli-i mahalliyyenin birbirini boğazlayacağını âleme i'lân ederek nâil-i maksad olmaktır. Gayr-i meşru' ve cebr ü tazyîka mukarin olan işgalin tevlîd eylediği fecâyii ve bililtizam ihdas olunan vekayiin istihdaf eylediği gayeyi bütün millet kemâl-i teessürle protesto eyler". Bak Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13 Belge 350.

(66) Savaşların başlıcaları şunlardır: Birinci Kavaklıhan Savaşı, Afak Savaşı, İkinci Kavaklıhan Savaşı, Şakirpaşa müsademesi, Kar-

likte esir aldılar. Gerçekten, Gülek Boğazı kuzey ve güney'den, Türk milisleri tarafından kapatılınca, Fransızların Pozantı'da Binbaşı Menil'in idaresi altında bulunan bir taburu, güneydeki Fransız kuvvetleriyle bağlantısını kaybetti ve her taraftan küçük çete grupları ile kuşatıldı. Bunun üzerine top, mitralyöz ve buna benzer modern silâhlarla donatılmış olan Fransız birlikleri ve Ermeniler, bu taburun yardımına koştular, 11 nisan 1920'de Türk milislerinin öncülerini geriye atarak, bunlardan yakaladıklarını kurşuna dizerek ve Türk köylerini yakarak ilerlediler (68), fakat 12 nisan'da Kavaklıhan'da durmak zorunda kaldılar. Çünkü burada, 100 - 200 kişilik bir Türk milis kuvveti onları silâhla karşılamış, top ve makineli tüfeklerle donatılmış olan 3000 kişilik Fransız birliğini Tarsus'a doğru çekilmek zorunda bırakmıştı (69). Bununla beraber Fransızlar, Binbaşı Menil'e hâlâ yardım edebileceklerini ummakta idiler. Bundan dolayı 15 nisan 1920'de uçak'la gönderdikleri bir mesajla yardım yapılacağını bildirdiler ve gerekli hazırlıklara başladılar (70). Ancak yardım için harekete geçen beş bin kişilik

---

boğazı Savaşı, Hinnepli Savaşı, Taşçı Harbi, Tarsus Bağları Savaşı, Fransızlar'ın Kurttepe Baskını, Fransızlar'ın Zeamet köyüne hücumları, Mecin Harbi, Haçin Savaşı, Büyük Fadıl Savaşı, Bak, Kasım Ener, S. 45.

(67) Bu kahramanlıklardan birisini, 1 nisan 1920'de Fransızlar'ın idâresi altındaki Kadircan karakoluna yapılan baskın sırasında 18 yaşındaki bir Türk delikanlısı göstermiştir. Bu karakol'da baskına uğrayan Fransızlar teslim olmayı reddettikleri için Abdürrahman adındaki bu genç, karakol binasına sokulmuş, bir fırsatını bulacak binanın üstüne çıkmış ve yağlı bir paçavra ile binayı tutuşturmuş, fakat kendisi de şehid düşmüştü. Bak, Kasım Ener, S. 44. Kuvâ-yi Milliyye Savaşı'nın kahramanlarından birisi de "Hüseyinağa Kuvâ-yi Milliyyesinde" gönüllü olarak bulunan Rahime adındaki kadındır. Osmaniyye ilçesinin bir köyünden olan Rahime Kadın, 1920 şubatında Hasanbeyli çevresindeki dokuzuncu tünele saldıranlar arasında bulunmuştur. Burada iki erkek şehid düşmüş ve cesetleri düşman tarafında kalmıştı. Bunları kurtarmak gerekiyordu. Fakat erkekler buna cesaret edememekte idiler. Bunu anlamış olan Rahime Kadın, düşman içine atılarak cesetleri kurtardı ve bundan sonra da "Tayyar" adını aldı. Aynı yılın temmuz'unda Osmaniyye'deki Fransız Müstahkem mevkiine yapılan saldırıda erkek arkadaşlarından bazılarının cesaretsizliğini görünce dayanamıyarak, "Ben kadın olduğum

Fransız birliği, top, tank ve uçaklarla desteklenmesine rağmen, 19 mayıs 1920'de ikinci defa Kavaklıhan'da Türk milisleri karşısında başarı gösteremedi. Onun için Adana'daki Fransız komutanı, 25 mayıs'da Binbaşı Menil'e, bundan sonra herhangi bir yardımın yapılamayacağını, kurtuluş için bir "Huruç hareketi" yapmaktan başka bir çâre kalmadığını, böyle bir harekete baş vurulduğu takdirde, kendilerini Mersin'e götürebilecek yolları bildirdi (71). Bunun üzerine Menil, (72), bir çıkış hareketi yaptı ve zayıf Türk kuvvetleri çenberinden kurtulmayı başardı. O, Toros'ların üstündeki sarp yerlerden ve patikalardan ilerliyerek, Namrun - Gözne yolundan Mersin'e inebileceğini ummuştu. Fakat yolu şaşırdı. Bunun üzerine Panzinçukuru köyünden para vermek ve zor kullanmak suretiyle Kumcu Veli'yi ve Hatice adındaki kadını kılavuzluğa aldı. Ancak kılavuzlar Fransızlara dostluk göstermemişlerdi. Nitekim Hatice kadın, bir yolunu bulup Fransızların yanından kaçmış ve Kumcu Veli'nin, Fransızları Karboğazına götüreceğini köylülere anlatmıştır. Onun için, kendilerine katılanlarla birlikte 44 kişiye varan Panzinçukuru köylüleri, hemen harekete geçerek, Ağaçkesen deresindeki Sünedir boğazında Fransızlara pusu kurdular. İşte 27 mayıs 1920'de bu boğaza sokulmuş olan Fransızlar, 28 mayıs'da Türk millî kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldılar (73). Şimdi onlar, "Nisbeten vahşî saydıkları bir milletin ,dağlar arasında

---

halde ayakta duruyorum da siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz" diyerek onları kınamış ve o gün Fransız karargâhının kapısı önünde vuruştuğu bir sırada, alnından vurulmak suretiyle şehid düşmüştür. Bak, M. Arif, S. 76.

(68) "Sabah'a karşı Çırpılar Köyüne geldik. Tepenin üzerine çıktım. Çakıt ve Fadıl sırtlarına doğru uzanan bir saha görünüyordu. Camtepe, Kayadibi, Bayramlı Köyleri ateşler içinde yanıyordu. Yanan evlerin kıvılcım ve alevleri gök yüzünü kaplamıştı. Her tarafta öbek öbek ateşler yanıyor ve kaçışan halkın gürültüleri, bağrışları uzaklardan uzaklara yayılıyordu". Bak, Cemal Efe, 55 - 63.

(69) Damar Arıkoğlu, 112 - 115. Adana ve Tarsus çevresindeki millî kuvvetlerin teşkilâtlanmasında Karaisalı müftüsü Mehmed Efendinin payı büyüktür. Onun aşağıdaki sözleri çok dikkate değer görülmüştür: "Pâdişah, İngilizler'e âlet-i şerr ü fesad olmaktadır, ana

yaşayan ve bu sebeple de elbette daha sert huylu olmaları gereken köylülerinin ellerinde esir idiler ve yaptıkları kötülüklerden ötürü, iyi olmayan her çeşit harekete lâyık idiler. Fakat, Türk köylüleri onlara karşı olağan üstü insanca davrandılar, öldürme veya hiç olmazsa hakaret yerine kendilerine sıcak bulgur pilâvı ile serin ve yağlı ayran ikram ettiler (74).

20 günlük Mütâreke.

Maraş ve Urfa'da yenilen, Antep'de ve Kilikya'da sıkışık duruma düşmüş olan Fransızlar (75), 1920 mayısının başından itibaren önce İstanbul hükûmeti ile, onun aczi anlaşılınca, Ankara ile temas aramaya başladılar. Bundan dolayı İstanbul'dan Ankara'ya, "Bir binbaşı ile bir sivil geldi" (76), fakat bunlarla yapılan konuşmalardan bir sonuç alınamadığı için ayın sonlarına doğru "Suriye Fevkalâde Komiseri nâmına hareket eden" (77), de Caix Robert'in başkanlığında bir hey'et Ankara'ya gelmiş ve yirmi günlük bir mütâreke imzalamıştı. Buna göre 29/30 mayıs gece yarısından itibaren "Bütün Fransız cephesinde" yirmi gün için düşmanlığa son verilecek, Pozantı ve Sis'de (Kozan) bulunan Fransızlar, silâhları ve eşyalarını da götürmek suretiyle Adana - Mersin şimendifer hattına, Antep şehri içindeki Fransız kuvvetleri de şehrin dışındaki Fransız ordugâhına çekilmiş olacak, düşmanlığın kesilmesinin ilk on günü içinde

---

tâbiiyyet ahkâm-i şeriyyeye muhâlefettir. Binâenaleyh din ve memleketi kurtarmak için meydân-ı mücâhedeye atılarak rüesa ve kumandanlara iltihak ve onlara itaat etmek farz olmuştur". Bak, M. Arif, S. 46.

(70) Bu hazırlıkların yapıldığı sıralarda Adana'daki Fransız Komutanı 17 nisan'da halkı toplamış, gerekli telkinlerde bulunmuş ve eliyle kışlayı işaret ederek, "Türkler şunu iyi bilsinler ki her hangi bir vaziyyete düşersek düşelim, şehri dâima yarım saat içinde yerle bir edecek kudretteyiz" demişti. Bak, Kasım Ener, S. 74.

(71) 25 mayıs'da, Binbaşı Menil'e uçakla gönderilen mesaj'ın bir yerinde, "Yardım kuvvetlerimiz düşman müdafaalarını yaramadılar. Bonu tekrarlayacağımıza imkân olup olmadığını bilemiyoruz. Yiyecek ve mermileriniz, sizi karar almaya mecbur ediyorsa, taşınacak her şeyi imha ile bir huruç hareketi yapınız" deniliyordu. Bak, Kasım Ener, S. 57.

Pozantı, Sis ve Antep'in boşaltılması işi sona ermiş bulunacak, esirlerin değiştirilmesi işine ise düşmanlığın kesildiği ilk günden itibaren başlanacaktı (78). Konuşmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, "Millî sınırlar içinde olup Fransızların işgali altında bulunan" bölgelerin baştan başa boşaltılmasını istemişti. Fakat Fransız delegeleri, bu husus için yetki almak üzere Paris'e gitmeleri gerektiğini ileri sürdüler. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'ya, Fransızların Adana ve çevresini boşaltacakları kanaati gelmişti (79).

Mustafa Kemal Paşa Fransızlarla yapılmış olan mütârekе hükümlerini gerekenlere bildirirken, bu hükümlere ciddiyet ve dürüstlükle uyulmasını özellikle belirtmiş bulunuyordu (80). Çünkü, Fransızlarla yapılmış olan bu mütârekenin, Ankara'da kurulmakta bulunan yeni Türk hükûmetinin siyâsî tarihinde derin bir anlamı, politik ve hukukî bakımdan da büyük değeri vardı. Bu hükûmet, şimdiye kadar İ'tilâf Devletleri tarafından hukukî bir kuruluş olarak kabul edilmediği için, Türk milletine ve Türk vatanına âit bütün işler, İstanbul hükûmeti ile konuşulmuştu. Bu def'a ise İstanbul Hükûmeti bir tarafa itilerek Türkiye'ye âit bir meselenin halli için Ankara'ya baş vuruluyor ve bu suretle de İ'tilâf Devletlerinden birisi tarafından Ankara, meşru, bir ku-

---

(72) Bu sıralarda Binbaşı Menil'in karısı Türkler tarafından esir edilmişti. Türk millî kuvvetleri Binbaşı Menil'e bir mektup yazarak, "Madam Menil ile yarbay Pommier" nin esir edildiklerini, bunların "Daha ziyade sıkıntı çekmesi istenmiyorsa" kendisinin teslim olması gerekeceğini bildirmişlerdi. Bak, Kasım Ener, S. 56.

(73) Binbaşı Menil, teslim olacağı sıralarda askerlerine aşağıdaki sözleri söyledi: Fransız Hükûmeti, bizim Pozantı'da mahsur bulunduğumuz sırada iki defa Kavaklıhan şosesini, bir defa da şimendifer hattını ta'kîben göndermek istediği imdad kuvvetleri, Pozantı'ya ilerlemek için yaptıkları taarruzda muvaffak olamadı. Tayyare vasıtasıyle gönderdikleri ta'lîmatla bizim kurtulabilmemizi kendi irâdemize terkederek Pozantı'dan huruç hareketi yaparak, gönderdikleri kroki'de gösterdikleri yolu ta'kîben Namrun - Gözne istikametine hareketle Mersin civârına vardığımızda deniz toplarının himâyesinde biz içeri (Mersin'e) alabileceklerini ve şose yolunu kat'iyyen ta'kîb etmememizi, çünkü Kavaklıhan ile Çamalan arasında 15000 kişilik Türk kuvvetleri bulunduğunu bildiriyordu. Biz de pusuya düşürüldü-

ruluş olarak tanınmış oluyordu. Bundan başka bu mütâreke Güney Cephesinde bulunan ve "Kısmen askerlerle de takviye olunan millî kuvvetleri sükûnetle tanzîm ve tensik etmek" imkânını yaratmıştı (81). Ancak Fransızlar'ın mütâreke hükümlerine ne derece bağlı kalacakları belli değildi. Çünkü onların şimdiye kadar olan davranışlarında Ankara'ya karşı dâima bir samîmiyyetsizlik hâkim olmuştu (82). Nitekim bu defa da onlar aynı tutum içinde olduklarını gösterdiler. Çünkü Adana'daki Fransız işgal komutanı, mütâreke'nin imzalanmasından bir gün sonra yani 31 Mayıs 1920'de bir beyanname yayımlayarak, Adana'da Türk çetelerinin gizlenmiş olduğunu, bunların teslim edilmesini, aksi takdirde gizlenmiş oldukları yerlerin topa tutulacağını açıkladı (83). Yine bu mütârekenin imzalanmasından sonradır ki, Ermenilerin taşkınlıkları ve azgınlıkları büsbütün artmış,

---

ğümüz mevkie kadar vazifemizi tamamen ve harfiyyen yaptık. Ne yapalım ki, talih bize yardım etmedi. Hepiniz vazifelerinizi çok güzel ifâ ettiğinizden dolayı ellerinizi sıkmak isterdim. Fakat şimdi buna ne sizin ve ne de benim vaktim müsâit değildir. Yine de şerefli Türk ordusuna teslim olduğunuzdan dolayı mütesellîyim. Hayatımız taht-ı emniyyete alınmıştır". Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 15.

(74) İ. Ferahim Şalvuz, S. 17. Binbaşı Menil'i, Karabomba Müfrezesi teslim almıştı. Bu müfrezenin başında Karaisalı jandarma komutanı üsteğmen Kara Âfet vardı. Kara Âfet'in gerçek adı Hasan'dır. Daha sonra albaylığa kadar yükselen ve Akıncı soy adını alan Hasan Akıncı'ya, o gün teslim olan Fransızlar, 650 er ile 23 subaydan ibaretti. Çarpışmalarda 200'den fazla Fransız ölmüştü. Bu savaşta, "İki top, sekiz makinelitüfek, kırk otomatik tüfek, bin kadar çeşitli silâh, onüç katana, doksan katır ele geçirilmişti". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 4, Güney Cephesi, S. 146.

(75) Kilikya'da Fransızlar pek kötü duruma düşmüş ve Türklerle anlaşmaktan başka çıkar yolları kalmamıştı. Bak, B. Şimşir, II, S. 122.

(76) Nutuk, 2, S. 16.

(77) Aynı yer.

(78) Mütâreke şartlarını bildiren ve Feke Kuvâ-yi Milliyye Komutanı Ruhi Bey'e çekilen telgraf aşağıdadır : "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden 30/31.5.36 gecesi alınan telgraf sureti ber-vech-i âtîdir. Fransızlarla icra edilen müzâkerat neticesinde tarafeyn arasında bervech-i âti hususat kabul edilmiştir. 1 — Mayıs'ın 29/30 uncu gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla ta'til-i muhâsamat edilecektir. Ta'-

hatta Mustafa Kemal Paşa, olaylardan bazılarını, 13 haziran 1920'de General Gouraud'ya duyurmak lüzumunu duymuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yazısına göre, I - II haziran'da Ermeniler Adana'da "Hacıbayram kapısındaki islâm mahallelerine" saldırarak, Türkleri zorla evlerinden dışarı atmış, eşyalarını yağmalamıştı, 2 - Neye uğradıklarını bilemiyen ve "Kâhyaoğlu Çiftliği ve Dikili Yolu ile" göçmeye mecbur olan bu insanlar, Kâhyaoğlu çiftliğine geldikleri vakit orada 30 silâhlı Ermeniden kurulu bir çetenin saldırısına uğramış, neticede 43 erkek, 21 kadın ve sayısı belli olmayan çocuk, Ermeni kamaları altında can vermiş 4 erkek ve 18 kadın da yaralanmış, bu arada kadınların kolları ve kulakları kesilmek suretiyle bilezik ve küpeleri alınmıştı. 3 - 9 haziran'da Ermeniler, Adana yakınlarındaki İncirlik köyü halkının bütününü, öldürmüşlerdi. 4 - 8/9 haziran'da da Ermeniler, Karaoğlan köyünde dört Türk'ü öldürmüşlerdi, 5 - Adana

til-i muhâsamat müddeti yirmi günden ibarettir. 2 — Pozantı ve Sis'te bulunan Fransız kıtaâtı silâhları ve bilumum eşya ve malzemeleriyle Adana - Mersin şimendifer hattına kadar çekilecekler, Antep şehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve şehir dâhilinde bulunan Fransız kuvveti kasaba haricindeki Fransız ordugâhına çekilecektir. Ta'til-i muhâsamâtın ilk on günü zarfında Pozantı, Sis ve Antep tahliyesi hitam bulacaktır. 3 — Ta'til-i muhâsamâtın ilk günü zarfında yedimizde bulunan Fransız üserâsının kendilerine iâdesine başlanacak ve Fransızlar tarafından gerek siyâseten tevkif olunan müslümanlar, gerek esir edilen (silik okunamadı) bize iâde edilecektir. 4 — Adana valisi ile Osmanlı me'mûrûn-i hükûmeti arasında serbestçe açık muhâbere icra edilecektir. Pozantı, Sis ve Antep'in şerâit-i tahliyesi ve üserâ mübâdelesi hakkında ayrıca teblîgat yapılacağından şimdilik yalnız mayıs'ın otuzuncu günü sabahından itibaren ta'til-i muhâsamat edilmesi te'mîn edilmelidir. Bu emir, 30 mayıs 336 sabahına kadar en ileri hattaki kıtaata tebliğ edilmiş bulunacaktır. Tekarrür eden mevadda kemâl-i ciddiyyet ve dürüsti ile tamâmen riâyet olunması ve riâyet ettirilmesini kat'iyyen talep ederim. Emrin alındığı ve bütün cephenin mukarrından (?) (bu karardan olabilir) haberdar edildiği gün ve saat buraya bildirilecektir. 29/31 mayıs 336. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal. 30/31 mayıs 336. Kilikya Kuvâ-yi Milliyye Kumandanı Kozanoğlu Doğan". Bak. Nimet Arsan, S. 333.

(79) Nutuk, 2, S. 17.

(80) Nimet Arsan, S. 334.

(81) Nutuk, 2, S. 16.

çevresindeki köylerin ve çiftliklerin bütün hayvanları zorla alınmıştı. Köylülerden öldürülenler olduğu gibi 1500 koyunu birden elinden alınan da vardı. 6 - Bazı köyler topa tutulmuş ve yakılmıştı. İşte 13 haziran 1920 tarihinde General Gouraud'ya çekilmek üzere, Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e "Makine başında yazdırılan bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki hususları belirtiyor ve Kilikyalı müslümanların çok heyecanlanmasına sebep olan bu olayların, "Esirlerin teslimi için" yapılmakta olan hazırlıkların uygulanmasını engellediğini, bu hallere hemen son verilmediği takdirde, Kilikya'da çıkacak olaylardan sorumluluk kabul etmeyeceğini bildiriyordu (84). Bundan üç gün sonra idi ki yani 16 haziran'da Mustafa Kemal Paşa, 12. ve 13. Kolordulara ve bazı kişilere gönderdiği bir şifrede Fransızlar'ın mütâre-

Mütârekenin bozulması.

(82) Daha önce, İnebolu üzerinden Ankara'ya gelen bir Fransız yarbayı, yolculuğu sırasında, görüşebildiklerine, bir anlaşmaya varmak üzere Ankara'ya gidiyorum demişti. Halbuki Ankara'ya geldikten sonra sözlerini değiştirmiş ve "Buraya teklifinizi öğrenmeye" geldim demiş, kendisi hiç bir teklifte bulunmamıştı. Millî Hükûmetin, hiç kimseye yapılmış bir teklifi olmadığı kendisine söylendiği vakit de bu yarbay hemen geriye dönmüş ve uğradığı her yerde ihtilafın hall olunması, sulhün gelmesi için Ankara'ya gittim, teklifler yaptım. Ama Ankara Hükûmeti kabul etmedi, bunun üzerine şimdi geri dönüyorum" demek suretiyle olumsuz bir propaganda yapmıştı. Bak, İ. İnönü. Millî Mücâdele, 19 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(83) B. Şimşir, II, S. 180. Kasım Ener, S. 69.

(84) "Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendiye. 13 haziran 336. Fevkalâde müsta'celdir, makine başında verilecektir. Âtideki hususâtın General Gouraud'ya hemen kaşide edilmek üzere kumandan Brissot'ya tebliğini rica ederim : Kilikya da ta'til-i muhâsamattan sonra Ermeniler tarafından ahâli-i islâmiyye'ye karşı yapılan ve yapılmakta olan mezâlim ve fecâyii, âtîye derc ediyorum. İşbu vekâyi' bütün Kilikya ahâli-i islâmiyyesinin fevkâlade galeyan ve heyecanını mucip olmuş ve bu heyecan, üserâ'nın teslimi için yaptığımız istihzârâtın tatbikine mâni' olmakta bulunmuştur. İşbu fecâyie derhal nihâyet verilmesi için ciddî teşebbüsatta bulunmanızı rica ederim. Aksi takdirde bizim arzumuz ve emrimiz hilâfında olarak orada vuku' bulacak hâdisattan hiç bir mes'üliyyet kabul etmiyeceğimi beyan ederim. Bu ahval, muhâsamâtın bizim tarafımızdan ta'til edilmesine rağmen taraf-ı mukabilden idâme edilmekte olduğunu göstermektedir. Fecâyi' hülâseten ber-vech-i âtîdir : I. — 11 haziran 1336'da sabahleyin Hacıbayram kapusundaki islâm ma-

keden sonra da bir çok Türk'ü tutuklamak, müslüman halkı Ermenilere öldürtmek, Fransız esirleri sayısı kadar Türk tutuklusunu bırakmamak suretiyle mütâreke hükümlerine saygı göstermediklerini bildirmiş, onların bu mütârekeyi imzalamaktaki maksatlarının, sadece esirlerini kurtarmak ve ondan sonra yapacakları tearruzun, hazırlıklarını tamamlamak olduğu şeklinde yorumlamıştı; Ereğli'ye asker çıkarmalarını da, bu mütârekeden faydalanma hâli olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten itibaren hiç bir Fransız esirinin bırakılmamasını ve 18/19 gece yarısında, bütün Fransız cephesinde, düşmanlığın yeniden başlayacağını ilgililere bildirmişti, 17 haziran'da da, mütârekenin Fransızlar tarafından ne suretle bozulduğunu anlatan Fransızca bir metni, Kumandan Brissot aracılığı ile, General Gouraud'ya bildirmek

---

hallâtına hücum eden Ermeni muhâcirları, bütün islâmları cebren evlerinden sürüp çıkararak bütün eşyalarını gasbetmişlerdir. Neye uğradıklarını bilemiyen islâmlar, Kâhyaoğlu çiftliği ve Küçük Dikili tarikiyle muhâcerete mecbur olmuşlardır. 2 — 11 haziran öğleden sonra saat üç'te bu bi'çâre ahâli yolda Kâhyaoğlu çiftliğine muvâsalatlarında otuz müsellâh Ermeni'den mürekkeb bir çetenin taarruzuna uğrayarak bütün erkekler bir eve ve kadınlarla çocuklar diğer bir eve doldurulmuş, kırk üç erkek, yirmi bir kadın ve mikdarı tesbit edilemeyen çocuklar kamadan geçirilmişlerdir. Ayrıca dördü erkek ve on sekizi kadın olmak üzere yirmi iki mecruh vardır. Kadınların kollarını ve kulaklarını kesmek suretiyle bilezik ve küpelerini almışlardır. 3 — Adana'nın 10 kilo metre şarkındaki incirlik köyünde 9 haziran 336 günü Ermeni çeteleri bütün köy halkını bir yere doldurup bomba ile berhava etmişlerdir. 4 — 8/9 haziran gecesi Ermeniler, Karaoğlan köyünde Çerkes Hasan Beyin çobanlarından dört kişiyi öldürmüşlerdir. 5 — Adana'nın civârında Çotlu ve İkizce (?) ve Gemisürek (Düzce), Karaoğlan, Câmili ve Hergel (?) (belki Herekli) karyeleriyle civarlarındaki çiftliklerin tekmil hayvânâtı Ermeniler tarafından gasbedilmiş ve Karaoğlanlılardan Çerkes Hasan Bey'in bin beşyüz koyununu gasbetmişler ve bu gasb ve garetler esnâsında Hergel'den (Herekli'den) ve bir Karaoğlanlıdan altı kişi öldürülmüştür. 6 - 11 haziran'da Adana'dan gelen bir tren, derunundaki topla Kürkçü istasyonundan Kürdcü (?) karyesi bombardıman edilmiştir, ve bombardımanı müteâkib Ermeniler köyü abluka ederek eşyalarını kâmilen gasb ve ondan sonra köyü ihrak etmişlerdir. Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14. Belge, 372.

üzere, 56. Tümen Komutanına gönderdi (85). Buna rağmen Fransızlar, 18 haziran'da Zonguldak'ı işgal ettiler (86) ve bunu, mütâreke hükümlerine aykırı saymadılar. Çünkü onlara göre mütâreke, yalnız Güney cephesi ile ilgili idi. Esâsen, bu tarihlerde Fransız Hükûmeti, hâlâ 11 ocak 1920 tarihli memorandum'undaki görüşünü muhafaza etmekte idi (87). Onun için "24 - 26 haziran 1920 tarihli Meb'uslar Meclisinde geçen müzâkerelerde Briand", Kilikya'dan ayrılmanın yüzbinlerce Ermeninin öldürülmesi demek olduğunu söylemişti (88). Bu tarihlerde Antep ve Kilis'de bulunan Ermenilerle Türkler arasında dostça ilişkilerin başlar gibi görünmesi, hatta Kilis'teki Ermeni cemâatinin, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Osmanlı Hükûmetinin idaresi altında Ermenilerin, öteden beri Türkler'le bir arada ve kardeşçe yaşadıklarını, bundan sonra da aynı suretle yaşamak istediklerini bildirmesi de (89) gerçeği yansıtmış olamazdı. Çünkü onla-

(85) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14. Belge, 373.

(86) Zonguldak'ı işgal eden Fransızların daha içerilere doğru sızmaları ihtimali vardı. Onun için bazı komutanlar hemen harekete geçtiler, din adamlarından çok yardım gören bu kişiler, Kastamonu'dan Bartın'a kadar uzanan bölge halkından topladıkları kuvvetlerle, 1920 ağustosunda ilerlemeğe çalışan bir Fransız birliğini durdurdular. Bu çarpışmada Fransız birliğindeki Cezayirli ve Tunuslu müslüman askerler Türkler tarafına geçmişlerdi. Bak, C. Rifat Atılhan, S. 42 - 72.

(87) Londra'daki konuşmalarda Fransız delegesi Berthelot'nun 11 ocak 1920 tarihli Memorandum'unun bu hususa âit olan kısmında, "Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali, stratejik ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihî müdâfaasını teşkîl eden Toros geçitlerini ele geçirmeyi iltizam etmektedir. Fransa Hükûmeti; Klikya'nın idâresini Türk çoğunluğunun olduğu kadar..... Ermeni azınlığının da, haklarını ve himâyelerini en geniş ölçüde emniyete alacak bir tarzda teşkilâtlandırmaya istekli bulunmaktadır" deniliyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 212.

(88) Fransa parlamentosunda Briand, "Kilikya'dan ayrılmak... bilir misiniz, bu ne demektir? Yüzbinlerce erkek, kadın ve çocuğun Fransız bayrağından mahrum bulundukları için öldürülmeleri demektir ki : Fransa'nın bu suretle hareket etmeye hakkı yoktur" demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 212.

(89) S. Üzel, S. 90.

ra da Türkler'e karşı hareketleri bu sıralarda anlatılamayacak kadar sert ve vahşice idi (90). Kısacası, mütâreke, iki taraf arasında bir sükûnet meydana getirememişti. Onun için Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar'ın Zonguldak'ı işgal etmelerini bir sebep sayarak, 18/19 haziran'da mütârekeyi bozmuş, 20 haziran 1920'de General Nihad'ı (Mirliva Nihad Paşa) Elcezire, Albay Selâhaddin Adil Bey'i de Adana, Antep cephesi komutanlıklarına getirmişti. Bu suretle İran sınırlarından Fırat'a, buradan da Antalya'ya kadar uzanan Türk savunma hattı iki cepheye ayrılmış ve Fransızlarla Ermenilere karşı daha esaslı şekilde mücâdeleye girme tertipleri alınmış oluyordu. Gerçi, Fransızların isteği ve Antep Hey'et-i Merkeziyyesi'nin uygun görmesi üzerine Antep'te Türk - Fransız mütârekesi, 29 temmuz tarihine kadar uzatıldı. Ancak bu süre içinde olaylar hiç bir zaman eksik olmadı. Nitekim, Ermeniler, Kilikya'da bağımsızlık ilân ettiler; Komutaları Serop Roupignan, Mustafa Kemal Paşa'ya bir ültimatom göndererek 48 saat içinde Kilikya'nın boşaltılmasını istedi. Bu ültematomu, takma adları Prens Chichmaoaff ve Murad Paşa olan kişiler de imzalamıştı (91). Öte yandan mütareke bozulur bozulmaz harekete geçen Türkler, 20 - 21 haziran'da Kozan'ı, "3 temmuz'da da Şar kasabasını geri aldılar. Buna karşılık 2 ve 3 temmuz'da Yüreğir ovasının bir kısım köylerinin halkı, Ermeni zulmüne dayanamayarak, Adana'ya kaçtı, bu yüzden Hükûmet meydanı, her şeylerini kaybetmiş sefil ve perişan halli insanlarla doldu. Olaylar okadar çok ve o kadar üzücü idi ki, İran Konsolosu Âsaf Han başkanlığındaki bir hey'et, 4 temmuz'da vilâyete giderek Protesto'da bulunmak zorunluğunu duydu (92). Buna rağmen 10 temmuz 1920'de, Ermeni Lejyonunun Adana'ya girmesi münâse-

Türk - Fransız ve Ermeni mücâdelesi.

(90) Ermenilerin elinde bulunan Haçin (Saimbeyli de, 400 kadar Türk vardı. Ermeniler onlara o kadar zulüm ve işkence yapıyorlardı ki, bu zavallıların çığlıkları çok uzaklardan işitiliyordu. Bak, Kasım Ener, S. 109.

(91) B. Şimşir, II, S. 176.

(92) Âsaf Han, Türkleri himâyesi ve Kurtuluş savaşına gösterdiği yakın ilgi ile tanınmış bir kişi idi. Bak, Kasım Ener, S. 75.

beti ile şehirde büyü karışıklıklar oldu. Türk mahalleleri ateş altına alındı ve Türklerden bir çoğu evlerini bırakarak başka taraflara kaçmak zorunda kaldı (93). Öte taraftan Türk çetelerinin faaliyyeti de artmıştı. Nitekim 13 temmuz'da "İçel - Mersin ve havâlisi Kumandanı" Şemseddin Bey, Tarsus'un Fransızlardan kurtarılması için 15 temmuz'da harekete geçileceğini Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirmişti (94). Ancak bölgeyi kurtarmak istiyenlerin bir kısmının, baltadan başka silâhları yoktu. Onun için, top ve makineli tüfeklerle donatılmış 800 Fransız askeri ile çarpışacak olan bu fedâkâr insanların, olumlu bir sonuç alacakları da şüpheli idi. Gerçekten, belirli zamanda yapılmış olan baskından ve daha sonraki taarruzlardan bir başarı elde edilemedi. Fakat 19 temmuz 1920'de, şafakla birlikte başlayan Türk taarruzu, bir kaç saat içinde gelişmiş ve büyük bir başarı ile sonuçlanmıştı. Savaş alanını terk ederek Tarsus'a doğru kaçan Fransızların bu savaştaki kayıpları 200 insan ile 200 tüfek, 7 makinelitüfek ve 5 otomatik tüfek idi (95). ayrıca Tarsus'a kaçmış olan Fransızların dışarı ile olan bağlantıları da kesilmişti. Ancak Adana'daki Fransız komutanlığı Adana - Tarsus yolunu açmak için 27

Tarsus bağları savaşı.

(93) Damar Arıkoğlu, S. 162.

(94) Bazı sebeplerden ötürü 1920 mayısında Emin Arslan Bey, bu bölge komutanlığından alınmış, yerine de Yarbay Şemseddin Bey atanmıştı. Bu komutan Tarsus'u kurtarmak üzere alınmış olan taarruz kararını, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetlerine aşağıdaki şekilde bildirdi : "13 temmuz 336. Gözne'den. 1 — Bi-inâyet - illâhi teâlâ 15 temmuz 36 gününden itibaren Tarsus kasabasını pâ-yi a'dâ'dan kurtarıp işgal etmek için, Tarsus Grub'u ciddî taarruz'a başlayacaktır. Bunun için bu grubun ihtiyât-ı umûmîsini teşkîl etmek üzere Mersin ve Tarsus cephesinin ve gerisinde bulunan silâhlı, kılıçlı, baltalı ahâli celbedilecek ve bunlara Belenkeşli Hacı İshak Ağa kumanda etmek şartiyle yevm-i mezkûrda Sayköy karyesinde hazır ve âmâde bulunacaktır. 2 - 15 temmuz 36 perşembe günü bizzat Sayköy'de bulunacağım". Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 39.

(95) İ. Ferahim Şalvuz. S. 70 - 72. Fransızlar, Türk kuvvetlerinin 100000 kişi olduğunu ve Alman subayları tarafından yönetildiklerini kabul ediyorlardı. Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 70 - 72. Bu savaşta, baltalı ve bıçaklı Türklere komuta etmiş olan altmışlık Hacı İshak Ağa şehid düştü.

temmuz'da 2000 kişilik bir kuvveti harekete geçirdi ve Türk milislerinin engelleme hareketlerini göğüsleyerek, 28 temmuz 1920'de Tarsus'dakilerle yeniden bağlantı kurmayı başardı (96). İşte bu sıkıntılı günlerde idi ki, Fransızlardan geri alındığı günden sonra, Kuvâ-yi Milliyenin önemli bir merkezi hâline gelmiş olan Pazantı'da, bir kongre yapılması düşünülmüş ve bu maksadla Kayseri, Niğde, Bor ve güneydeki cephelerden çağırılmış olan delegeler ve temsilciler, 5 ağustos 1920'de Pozantı'ya gelmiş bulunuyorlardı. Aynı gün Fevzi Paşa (Çakmak) ve daha bazı arkadaşları ile birlikte oraya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa, pek candan gösterilerle karşılanmış ve toplantı'da bir konuşma da yapmıştı (97). Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi adına cepheleri ziyaret etmekte olduklarını ve cephelerde bulunanlara bu meclisin selâmlarını duyurmaya memur bulunduklarını söyledikten sonra, "Mücâhid orduların öncüsü, bütün islâm âleminin göz bebeği ve bütün Anadolu için bir vatanseverlik örneği olan Adana Vilâyeti halkı ile görüşmekten büyük bir memnunluk duyduğunu söyledi ve "Bütün islâm âlemi" adına kendilerine teşekkür etti (98).

Mustafa Kemal Paşa Pozantı'da

---

(96) Çeliktaş Müfrezesinin yöneticisi kahraman Molla Kerim, Kamberhüyüğü savaşında esir düşmüş ve sonra Fransızlar tarafından öldürülmüştür. Bak, Damar Arıkoğlu, S. 166 - 170.

(97) Bu konuşmaya, ne Nutuk'da ne Atatürk'ün Söylev ve demeçleri arasında rastlayamadık. Konuşmanın tam metni, Kasım Ener'in Çukurovanın işgali ve Kurtuluş Savaşı adlı eseri ile Y. Ayhan'ın 1963 tarihinde Adalet gazetesinde yayımlanan yazıları arasında ve 5 ocak 1966 tarihli Sonhavadis gazetesinde vardır, fakat bu üç metinde müşterek olmayan noktalar da görülmektedir. Pozantı Kongresinin toplandığı gün yani 5 ağustos 1920'de Adana'da da önemli bir olay geçti. O gün Mihran Damadian adındaki Ermeni, "Kendisini Fransa mandası altında Kilikya'nın geçici valisi i'lân" etmişti. "Bunun üzerine General Dufieux örfî idâre kurarak Adana halkına şu hitâbede bulundu : Yağmacılıktan başka bir şey bilmiyen..... kimselerin şehre karışıklıklar getirmelerine müsaade etmiyeceğim. Maskaralıklara, ateşli nutuk çekmelere ve bir takım yalan dolan sözlere paydos". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 47.

Şefik Özdemir Bey.

10 ağustos 1920'de imzalanmış olan Sevr (Sévres) antlaşmasiyle Fransızların yalnız Adana ve Maraş'tan vazgeçtikleri, fakat Antep, Urfa ve Mardin'i istemekte devam ettikleri görülüyordu (99). O takdirde savaşın sürdürüleceği de tabii idi. Ancak Anteb'in Fransızlar tarafından ele geçirilmesi şimdi biraz daha zorlaşmış bulunuyordu, bunun türlü sebepleri vardı ve bunlardan birisi de Şefik Özdemir Bey'in Antep kuvvetleri başına geçmesi idi. Gerçekten, Suriye'de Faysal idâresine karşı harekete geçen ve bu toprakların yeniden Türkiye'ye katılması hususunda büyük çabalar harcayan Özdemir Bey; Anteplilerin isteği üzerine 8 ağustos 1920'de Antep millî kuvvetlerinin komutanlığını üzerine almış (100) ve bu iş Anteplîler için faydalı olmuştu. Çünkü, Özdemir Bey, hem çok tecrübeli hem çalışkan, hem de sağlam karakterli bir kişi idi. Nitekim işe el koyar koymaz, millî kuvvetleri yeni baştan düzenlemiş, cepheler arasında bağlantı kurmuş ve Antep'deki Türk mahallelerini bir savunma alanı haline getirmişti. Çünkü Antep'deki durum, her gün biraz daha Anteplîler aleyhine bir hal alıyordu. Gerçekten, gelen takviyelerle birlikte Antep etrafındaki Fransız kuvvetleri, 11 ağustos 1920'de 7 piyâde taburu ile iki süveri bölüğüne yükselmişti, bunların çok sayıda topları vardı. Şehir her gün topa tutulduğu için ölenlerin sayısı çok oluyor hatta bunlardan bazılarını gömmek bile mümkün olmuyordu. Öte taraftan 11 ağustos'da Fransız kumandanları, Andréa ile Abadie, Anteb'i kuşatan Fransız kuvvetlerinin top ve tankları karşısında direnmenin mümkün olamıyacağını, şehrin tahribi istenmiyorsa, aşağıdaki tekliflerin kabul edilmesi lâzım geleceğini aksi takdirde meydana gelecek kötülüklerden Fransızların sorumlu olmayacağını Anteplilere bildirmişlerdi. Fakat ileri sürdükleri şartlar çok

(99) G. Jaeschke, 4, S. 212.

(100) 1289'da Mısır'da doğmuş olan Şefik Özdemir Bey, bir Kölemen âilesindendir. Çok cesur bir kişi olan Özdemir Bey, Faysal idâresine ve Fransızlara karşı mücâdele de bulunmuş, Suriye savaşı hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya gerekli bilgileri vermek üzere Antep'e gelmiş ve Suriye'nin Fransızlar tarafından işgali üzerine bir daha oraya dönmemişti.

ağırdı. Bunlara göre: 1 — Şehrin iki saate kadar kayıtsız ve şartsız teslim olması, 2 — İki saat içinde bütün me'murlarla millî kuvvetlerin komutanının, Hey'et-i Merkeziyye üyeleri ve memleket ileri gelenlerinin, Fransız karargâhına giderek "Arz-ı mutâvaat etmesi, 3 — Silâhlı birliklerin, silâhları ile teslim olması, 4 — Antep halkının bir buçuk milyon altın lira tazmînât vermesi gerekiyordu. Bu teklifleri Özdemir Bey, "Antep halkı ya ölmeyi ve yahud vatanını kurtarmayı kendisine düstûr ittihaz etmiştir", bu sebeple Antep'de canlı bir insan bulundukça ve memleket batşan başa yıkılmadıkça "Fransız askeri bu kasabaya kat'iyyen giremiyecektir" şeklinde gayet sert bir cevapla reddetmişti (101). Bu cevabı aldıktan iki saat sonra Fransızlar bu defa da Mutasarrıf'a bir mektup gönderdiler ve Antep'in, Türkler tarafından imza edilmiş bulunan barış antlaşması ile, Fransız mandasına bırakıldığını, Fransızların din, mezheb ve millî âdet ve geleneklere saygı göstereceklerini, Fransa'nın kontrolu altında Antep'in, yine Türk me'murları tarafından idare edileceğini açıkladılar, "Vatanperver kisvesine bürünen entrikacılara" uyulmamasını tavsiye ettiler, Fransa'nın kudretli ve hayır sever olduğunu, kendisine itaat etmiyenleri gerekirse, kuvvet ve kudretini kullanarak zorla yola getireceğini bildirdiler (102). Bunun üzerine, Özdemir Bey dâhil, ilgililer Mutasarrıfın yanında toplanarak durumu bir daha müzâkere ettiler ve bombardımanı durdurmuş olmak, aynı zamanda vakit kazanmak için Fransızlara, Mutasarrıf'in imzası ile bir mektup göndererek Antep'in Fransız mandasına bırakıldığının bilinmediğini, durumun öğrenilebilmesi için çalışılacağını, bunun için de biraz zamana ihtiyaç olduğunu ve Fransızlarla savaşmakta olan Türk milislerinin şehir dışında dövüştüklerini ileri sürerek şehrin bombardıman edilmemesini istediler (103). Ancak bu cevap, Fransızları tatmîn etmedi. Onun için 13 ağustos'da doğrudan

(101) S. Üzel, S. 126.

(102) S. Üzel, S. 127.

(103) Aynı eser, S. 129.

doğruya Antepliere' "İki günden beri yediğiniz dayaktan aklınız başınıza gelmedi mi ve hâlâ uslanmadınız mı" diye başlayan bir yazı göndererek, akşama kadar teslim olunduğu takdirde eski tekliflerin belki biraz hafifletilebileceğini, teslim işâreti olarak KALE BURCUNA bir beyaz bayrak çekilmesi gerekeceğini, aksi takdirde şehrin daha şiddetle bombalanacağını bildirdiler (104). Aynı gün Antepli Ermeniler de bir mektup göndererek, akşama kadar teslim olunmadığı takdirde bütün kuvvetleriyle düşmanlığa yeniden başlayacaklarını ihtar ettiler (105). Bunun üzerine Karatarla câmiinde bir toplantı yapılmış, savaş istemiyenlerle isteyenler arasında tartışmalar olmuş ve sonunda, şavaşın sürdürülmesi fikri üstün geldiği için (106) kale burcuna, beyaz bayrak değil Türk bayrağı çekilmişti. Onun için Fransızlar, şehri yeniden bombalamaya başladılar. Bu sıralarda idi ki ilgililer, biraz rahatlayabilmek için, şehrin etrafındaki Fransız çemberinin parçalanması lâzım geldiği kanısına varmış bulunuyorlardı. Fakat, bu yapılmadan önce halkın morâlinin yükseltilmesi gerekiyordu. Bu sebeple "Mıntaka Kumandan İrfan Bey", 16 ağusto'da "Yedi oymak Pazarı, Harran, Beziki, Barak, Türkmen aşiretlerinden" binden fazla atlı geldiğini ve öteki yardımcı kuvvetlerin de şehrin dışında toplanmakta olduğunu Anteplilere bildirdi (107). Doğru olmayan bu haber, Anteplileri çok sevindirmiş, hatta davul ve zurna çalmak suretiyle bunu her tarafa duyurmuşlardı. İşte estirilen bu havadan faydalanan Özdemir Beyle İrfan Bey, 18/19 ağustos gecesi Fransızlara saldırmış ve kuşatma hattını yararak dıştaki Türk kuvvetleriyle yeniden bağlantı kurmuşlardı. Bununla be-

(104) S. Üzel, S. 129.

(105) Antep Ermenilerinin Antepli Türklere gönderdiği ihtar yazısı aşağıdadır : "Antep halkına. Bugün akşama kadar siz Türkler, bilâ kayd ü şart Fransız kuvâ-yi işgaliyyesine teslim-i silâh etmezseniz, biz Ermeniler bu teslim şerâitini size kabul ettirmek üzere bu akşamdan itibaren bütün kuvvetimizle tekrar muhâsamâta başlamayı pek zarûrî telâkkî ediyoruz". Bak, S. Üzel, S. 129.

(106) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 3, S. 268.

(107) S. Üzel, S. 137.

rber şehirde yaşama şartları gittikçe güçleşti, özellikle yiyecek meselesi kaygılanılacak bir hal aldı. Budan dolayı Mustafa Kemal Paşa'dan ve Antep mebuslarından, acele asker gönderilmesi istendi, fakat bunun mümkün olamıyacağı ve mahallî kuvvetlerle düşmana karşı durulması gerekeceği cevabı alındı. Bu umut kırıcı haber, her tarafta yankılar yaptığı bir sırda idi ki Haçin'in Ermenilerden geri alındığı işitilmişdi. Etrafı uçurumlarla ve iri kayalarla çevrilmiş olan Haçin kasabası, altı aydan beri Türk millî kuvvetlerine karşı Ermeniler tarafından savunulmakta idi. Gerçi bir ara orada da bir yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Fakat Ermeniler, 24 eylül 1920'de, Türk kuşatma hattını yarak Rumlu bucağını yağmaladılar ve yeter derecedeki gıda maddesini Haçin'e getirerek sıkıntıyı giderdiler. Bununla beraber Haçin'in daha fazla direnmesi mümkün olamayacaktı. Çünkü, Ankara'dan istenilen toplar gelmiş ve Türk millî kuvvetleri 15 ekim'de taarruza geçmişlerdi. Bu durum karşısında direnmenin artık bir anlamı kalmadığını anlayan Ermeniler, yeni bir çıkış hareketine baş vurmuş ve 200 kadarı, kuşatma hattını yararak kaçabilmişti. Geri kalanlardan bir kısmı ölmüş, bir kısmı esir düşmüş, kasaba da, 15/16 ekim'de millî kuvvetlerin eline geçmişti (108). Fakat Antep olayları hâlâ devam ediyor ve Türkler aleyhine bir gelişme gösteriyordu. Çünkü bu işe bir son vermek istiyen Fransızlar, General Goubeau'nun başında bulunduğu bir tümeni Antep'deki Fransızlara yardımla görevlendirdiler. Onun için tümen, Adana - Tarsus - Mersin şimendifer hattını tekrar Fransız hâkimiyyetine aldıktan sonra 21 kasım 1920'de Antep'deki kuvvetlere katıldı ve o günün akşamından itibaren Antep yeniden kuşatılmış oldu (109). 1 aralık 1920'de General Goubeau'nun, Kuvâ-yi

Haçin'in Ermenilerden geri alınması.

Antep sıkıntı içinde.

(108) Haçin kurtulduğu vakit, millî kuvvetlerin komutanı olan Saim Bey, oraya kaymakam olarak atanmış, fakat yedek üsteğmen rütbesinde olan bu kahraman Türk, bir ay sonra yapılan bir baskında şehid düşmüştü. Adana İl Genel Meclisi, 30 aralık 1923'de Haçin'in adını Saimbeyli olarak değiştirmekle kurtarıcısının adını unutulmayacak hale getirdi.

(109) Antep'i kuşatan Fransız kuvveti, "13 piyâde taburu, 4 sahra bataryası, 5 dağ bataryası, 15,5 luk bir batarya, 10,5 luk bir batarya" ile 1 uçak ve bir kısım süvariden ibaretti. Bak, S. Üzel, S. 191.

Milliye komutanına gönderdiği bir yazıdan sonra durum daha da ciddî bir hal almıştı. Çünkü, general bu yazısında, Sévres antlaşmasının Antep şehri ile ilgili hükmünü yerine getirmeye me'mur olduğunu söyledikten sonra Antep dışındaki Türk kuvvetlerinin Fırat'ın doğusuna atıldığını, Maraş'tan gönderilmiş olan imdad kuvvetlerinin de dağıtıldığını bildiriyor ve eğer yeniden huzur ve rahat içinde yaşamak istiyorsanız, savaş tazmînatı ödememek suretiyle, aşağıdaki şartları kabul etmelisiniz diyordu: 1 — Fransa mandasının kabulü, 2 — Savaşa katılmış olan askerlerle Jandarmaların savaş esiri kabul edileceği. 3 — Bütün silâhların ve savaş gereçlerinin teslimi. 4 — İstihkâmların 24 saat içinde yıkılması. 5 — Adları verilecek olan kışkırtıcıların teslimi. 6 — Aralık ayının ikinci günü öğle vaktine kadar bunlara cevap verilmesi (110). Fakat ilgililer hem bu teklifleri hem de 5 aralık'da yapılanları reddettikleri için General Goubeau, şehri şiddetle bombardımana başlamıştı. İşte Antep'i, düştüğü bu sıkışık durumdan kurtarabilmek için bazı tedbirler düşünüldü, bu arada Arab millî teşkilâtını idâre eden liderlerle temasa geçildi, kendilerine gerekli direktifler verildi ve "Cenup Akıncıları" ile Suriye'de bazı hareketlere girişildi. Bundan sonradır ki, Kuzey Suriye'de ayaklanmalar olmuş ve durum, Fransızları kaygılandırır bir hal almıştı. Onun için, Antep'deki kuvvetlerden bir kısmı, Goubeau'nun idaresinde, 18 aralık 1920'de Suriye'ye hareket etti. Bununla beraber Antep'de bir rahatlık meydana gelmemişti. Çünkü, geri kalan Fransız kuvvetleri kuşatmayı devam ettirecek kadar fazla idi. Bu sebeple Antep'deki sıkışık durum sürüp gitti. İlgililer, şehirdeki at, sığır, koyun ve keçilerle, üzüm, fıstık ve buna benzer maddelerin hepsini toplayarak, "İâşe-i umumiyye" anbarına koydular ve her gün, buradan Anteplilere, ölmiyecek kadar gıda maddesi dağıtmaya başladılar (111).

---

(110) S. Üzel, S. 205.

(111) S. Üzel, S. 247.

II

Doğu Anadolu'da olaylar, Ermeniler'in yenilmesi ve Türk - Rus ilişkileri.

Olaylar Ankara Hükûmetini, doğudaki devletlerden biri ile düşmanlığa, ötekisi ile de dostluğa doğru itmişti. Çünkü, bunlardan birisi Türk vatanının parçalanmasını istiyor, diğeri ise, samîmî olmasa bile, yeni Türk hükûmeti'nin kuruluşuna hizmet eder görünüyordu. Onun için bu iki devletle olan ilişkileri, birbirleriyle çok yakından ilgili olmalarına rağmen, ayrı ayrı ele almayı ve önce Ermenilerle yapılan mücâdeleyi anlatmayı, daha sonraki olayların iyice anlaşılabilmesi için lüzumlu gördük.

Türkler'in Erivan hükûmetini uyarması.

1 — Mondros Mütârekesinin imzalandığı tarihte düşmanlar tarafından işgal edilmemiş ve sınırlarımız içinde kalmış olan yerler, Türk vatanı olarak kabul edildiğine ve doğudaki "Üç Sancak" da (Kars, Ardahan ve Batum) o tarihte işgal edilmemiş olduğuna göre bunların da millî sınırlar içinde düşünülmesi tabii idi. Onun için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, oralardaki Türk ve Müslümanların durumu ile yakından ilgilenmekte idiler. Öte taraftan İstanbul'un İ'tilâf Devletleri tarafından işgali, Milletvekillerinden bazılarının tutuklanması ve "Vatanımızın bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmiş" olması Kürt aşîretlerinin sinirlenmesine ve "Din ve Vatan uğrunda açılacak" mücâdeleye katılmaya hazır olduklarını, Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmelerine sebep olmuştu (1). Kâzım Karabekir Paşa, bir yandan onlara teskîn edici cevaplar verir ve gerektiği zaman vatan hizmetine çağrılacaklarını bildirirken, bir yandan da 22 mart 1920'de "Erivan Cumhuriyeti Askerî Kumandanlığına" bir mektup yazarak müslümanlara karşı Ermenilerin yaptıkları kötülükleri anlattı, bu hâlin Türkleri ve aşîretleri çok he-

(1) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26, Belge 681.

yecanlandırdığını bildirdi, Kürtlerin Ermenilerle asla birlikte hareket etmediklerini; kendi adlarına konuştuğunu iddia eden Şerif Paşa'ya böyle bir yetki vermediklerini, onu bu hareketinden dolayı telîn ettiklerini, İ'tilâf Devletlerine bir çok defa, Osmanlı topluluğundan ayrılmayacaklarını bildirdiklerini açıkladı. Ayrıca, "Galeyan ve heyecan'ın teskîni için" olumsuz propagandalara ve müslümanlara karşı girişilmiş olan zulüm ve "Kıtâl" e son verilmesinin, müslümanların uğradıkları zararların ödenmesinin ve "İslâmların ırz ve nâmus ve can ve mal ve her türlü hukuklarının muhâfaza altına alınmasının", Ermeni Hükûmetine düşen bir görev olduğunu hatırlattı (2). Aynı tarihte, "Anadolu ve Rumeli Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsîliyyesi Nâmına Mustafa Kemal "Paşa da, Ermeni mezâlimini "Devletler katında protesto etmişti (3). İşte bu sıralarda idi ki Rusya'da Denikin kuvvetlerinin son direnişleri de kırılmış ve bu yüzden Ermenistan'a yürümek için müsâit bir durum meydana gelmişti (4). Bundan başka bu tarihlerde İngiltere'de bile Erme-

(2) K. Karabekir, S. 555.

(3) Protesto'nun bir sureti aşağıda verilmiştir : "22/11/1920. Tohumluk istemek, vergi tarhetmek, silâh toplamak gibi bahânelerle öteden beri Ermeni zulüm ve işkencesine ma'ruz kalan şark hududumuz hâricindeki ahâlî-i islâmiyye ve şubat ayı zarfında Ermeni fırka kumandanları tarafından sevk ve idâre edilen sunûf-i muhtelifeden mürekkep müteaddid müfrezelerin taarruzları karşısında bir çok kurban vermiş ve Kars vilâyetine tâbi' Çıldır, Zarşad, Şuragel, Akbaba kazalarında isimleri mazbut kırk islâm köyü kâmilen tahrib ve imha olunmuştur. Bu köylerin bî-çâre halkından iki binden ziyade islâm nüfusu pek feci' bir surette katl olunmuştur. Ve katliâm'a uğrayan islâmların eşyası Kars pazarlarında alenan satılmıştır. Hemen her gün kemâl-i teessürle haber almakta olduğumuz Ermeni zulüm ve kıtâline yeni bir ilâve olmak üzere Orduâbâd, Ahur, Civa, Ciyusi, Vedi mıntakalarındaki ahâlî-i islâmiyye'ye karşı Ermeniler, 19 marttan itibâren taarruz'a başlamışlardır. Ayrıca Oltu havâlîsine karşı da yeni bir taarruza hazırlandıkları mevsûkan haber alınmıştır. Bu harekâtı kemâl-i şiddetle protesto ettiğimizin ve bu tecâvüzlerin önü alınmazsa cihânın pek büyük fecâyi' zuhûruna şâhid olacağının mensûp olduğunuz hükûmete sür'atle iblâğını rica ve takdîm-i ihtirâmât eyleriz. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hey'et-i Temsîliyyesi nâmına Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 268. K. Karabekir, S. 556.

(4) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26, Belge 684.

niler aleyhinde konuşan politikacılar görlüyordu (5). Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, "Şark taarruzu hakkında öteden beri mevzu-i bahs olan fikrin, zaman" ve uygulanma imkânı hakkındaki düşüncelerini Karabekir Paşa'dan sordu (6). Bir aya kadar Kafkaslar'a inecekleri'ni tahmin ettiği Bolşevik ordularının bu davranışlarını, Türkiye sınırları içinde hareketsiz olarak beklemeyi esâsen zararlı bulan Karabekir Paşa, o günkü durumdan faydalanılarak Brest - Yitovsk antlaşmasiyle çizilmiş olan sınıra varmayı mümkün görüyordu. Bu sebeple "Aras'a kadar olan mıntıkayı ve Elviye-i Selâse'yi (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmek üzere harekete geçmenin lüzumlu olduğunu ve bu hareketin 15 nisan'dan sonra yapılmasının doğru olacağını, 28 martta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi (7). Mustafa Kemal Paşa onun düşündüğü hareket tarzını çok yerinde bulmuş ve bu hareketin, "Devlet ve milletimizin tahlisi ve istiklâlinde yegâne âmil olarak" mütalea edildiğini bildirmişti (8). Gerçekten, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti için emperyalist devletlerin politikasını güden ve onların direktifiyle hareket eden bir Ermeni hükûmetinin yıkılması kadar tabii bir şey olamazdı. Öte taraftan bu tarihlerde İngiltere'de bir Büyük Ermenistan kurulması fikri zayıflamış bulunuyordu. Çünkü böyle bir devletin kurulabilmesi için çok sayıda savaşçıya ihtiyaç vardı (9). Gerçekleri daha yakından görmeğe başlamış olan Lloyd George, San Remo Konferansının 22 nisan toplantısında, Erzurum'da çok az Ermeni bulun-

(5) Avam Kamarasında Lord Curzon, Ermeniler için, "Bana öyle geliyor ki, siz, Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve ma'sûm bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanılıyorsunuz. Zîra Ermeniler bilhassa son harekât-ı vahşiyâneleriyle ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını isbat eylemişlerdir" demişti. Bak, Nimet Arsan, S. 275.

(6) Nimet Arsan, S. 254.

(7) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26, Belge 684.

(8) Aynı Dergi, Belge 685.

(9) G. Jaeschke, 4, S. 41. General Harbord'un raporuna göre Ermeni meselesi için 59.000 askere ve 756 milyon dolara ihtiyaç vardı. Buna rağmen Wilson, "Ermeniler lehine bir mandanın kabulünü" Senato'ya tavsiye etmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 196.

duğunu, Mustafa Kemal Paşa'yı yenmek için ise büyük kuvvetlere lüzum bulunduğunu söylemiş (10) ve doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kolay kurulamayacağını anlatmak istemişti (11). Bununla beraber İngilizler'in, bu iş için bir çok silâh ve cephâne verdiği (12), Amerika Birleşik Devletleri'nin de 23 nisanda Ermenistanı, "de facto" tanıdığı (13), San Remo Konferansının ise, 25 nisan 1920'de Amerika cumhurbaşkanı Wilson'dan "Ermeni mandasını kabul" etmesini istediği, bu benimsenmediği takdirde "Ermenistan hudutlarının tesbitini tavsiye etmesini" rica ettiği (14) bilinmektedir. Belki de bütün bunlar bilindiği veya tahmîn edildiği için, Ermeni meselesi Ankara'da Bakanlar Kurulunda görüşüldüğü vakit, bazı noktalar üzerinde durulmuş ve şimdilik Ermeniler üzerine yürünmesi uygun bulunmamıştı (15). Bu durumu Mustafa Kemal Paşa, 6 mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirerek mütalealarını istedi (16). Ancak Kâzım Karabekir Paşa Ermenilere karşı yapılacak hareketten vaz geçmemişti. Onun için 10 mayıs'ta kendisine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, sınır dışı askerî hareketlere izin vermediği

(10) G. Jaeschke, 1, S. 99.

(11) 29 nisan 1920'de Avam Kamarasında Lloyd George, Ermeniler hakkında şunları söylemişti : "Müşkilât şudur ki, Ermenistan'a vermek istediğimiz vâsi' araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yoktur. Askerî müşâvirlerimiz bu vazîfeyi başa çıkarmak için muazzam ve teşkîlâtı mükemmel bir kuvvete ihtiyaç gösteriyorlar. En büyük müşkül masrafta değil, asker bulmaktadır. Biz Boğazları, Filistin ve Irak'ı, Fransızlar Kilikya'yı, İtalyanlar Antalya havâlîsini himâye ile muvazzaftırlar. Hiç bir hükûmet yoktur ki, Ermenistan nâmına bir takım araziyi feth ve zabta razı olsun. Ermeni murahhasları kuvvetleri hakkında mübâlâğalı erkam gösterdiler. Mütehassıslarımıza göre bu Ermeni kuvveti ancak kendi cumhuriyyetlerini müdâfaa edebilir. Lâkin askerî geleneklerden yoksun Ermeni askerlerinin istedikleri geniş araziyi, askerî tecrübesi olan bir düşman elinden zabt edebileceklerini ümid etmek abestir". Bak, K. Karabekir, S. 746.

(12) Melzig, S. 85.

(13) G. Jaeschke, 1, S. 100.

(14) G. Jaeschke, 1, S. 100.

(15) Nimet Arsan, S. 318. Ayrıca Bak, S. 103.

(16) Aynı yer.

bildirildi (17). Buna rağmen komutan, fikrinde ısrar ediyordu. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu Kâzım Karabekir Paşa'nın "Şark harekâtı hakkındaki 30 mayıs tarihli telgrafı" ile verilen bilgileri de ikkate alarak meseleyi 1 haziran'da tekrar incelemiş ve sonunda "Ermenistan seferinin açılması vaktinin gelmemiş olduğunu" geniş bir gerekçe ile karara bağlamıştı (18). Fakat Rus ordusuna, "Menşevik Ermenistan ve Gürcistan'i da" sovietleştirmek görevinin verildiği (19) ve "Üç Sancak"ın Ruslar'ın eline geçeceği anlaşılınca (20) Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti Ermenistan'a taarruz etmeye karar verdi ve bu sebeple de 9 haziran 1920'de doğu villâyetlerinde seferberlik i'lân ederek bir kısım gençleri göreve çağırdı (21); 15. Kolordu Komutanlığını, "Doğu Cephesi Komu-

(17) Nimet Arsan, S. 327.

(18) Nimet Arsan, S. 334.

(19) Azerbaycan, 28 nisan 1920'de sovietleştirilmişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 85.

(20) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 28.

(21) Seferberlik aşağıdaki şekilde i'lân edilmiştir: "Müslümanlara revâ görülen dehşetli zulüm ve haksızlık, Türkistan, Afganistan, Hindistan ve Azerbaycan'daki bütün dindaşlarımızı ayağa kaldırdı. İmdâdımıza yetişmek için bizimle beraber dinimizi, vatanımızı kurtarmak için Asya'nın uzak yerlerinden kalkan müslüman orduları işte bugün bize el verecek kadar yakınımıza geldiler. Düşmanlarımızı yok etmek için, Bolşevikler de müslüman orduları ile beraberdir. Din kardeşlerimizin bu kadar büyük fedâkârlıklara katlanarak Ermenistan içersine kadar girmeleri zahmetine karşılık şimdi sınır boylarındaki bizlere de pek kısa sürecek bir hizmet düşüyor. Sel gibi akan islâm orduları önünde ne yapacağını şaşıran Ermeniler, kaçacak ve kaçarken fırsat bulursa zulüm yapacak yer arıyorlar. Şimdiye kadar bize en büyük düşmanlık gösteren Ermenilere sınırlarımızı kapayacağız ve fenalıklarını hiç bir zaman unutmayacağız, bunlara bir daha güzel topraklarımızı çiğnetmiyeceğiz. Bunun için 1899'dan 1900 doğumlulara kadar eratı geçici bir zaman için silâh altına da'vet ediyoruz. En büyük hızla kıt'alarımızın saflarını doldurmak, yalnız doğu vilâyetlerini değil bütün vatanımızı az zamanda kurtaracaktır. Ey kahraman fedâkâr millet... Bu son ve en şerefli ve mukaddes vazife için haydi silâh başına". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 3, Doğu Cephesi, S. 85.

tanlığına" çevirerek yetkisini artırdı (22) ve bu bölgedeki bütün kuvvetleri onun emrine verdi. Kâzım Karabekir Paşa, 23 haziran'da Ermeniler üzerine yürümeyi kararlaştırmıştı. Fakat 3 haziran'da yazılan ve ancak 15 haziran"da Ankara'ya varan "Soviet Hâriciyye Komiseri" Chicherine'in bir mektubu, ilgilileri düşündürmüştü. Çünkü bu mektup'da, Kürdistan, Lâzistan, Batum ve Doğu Trakya'da "Referandum" yapılmasına, "Ermenistan ve İranla Türkiye arasında" çizilecek yeni sınırlara dâir teklifler vardı (23). Bu, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir haldi. Öte taraftan, bu tarihlerde Anadolu'da yer yer ayaklanmalar olmuş ve bunların bazıları tehlikeli bir hal almıştı, Yunanlılar'ın taarruza geçeceklerinden de şüpheleniliyordu (24). İngilizler ise, Kafkasya'daki kuvvetlerini geri çekme kararı almış olmalarına rağmen henüz bu kararlarını uygulamamışlardı (25). İşte bu sebeplerden dolayı Ermenistan seferi yeniden geri bırakılmış, Chicherine'e verilen cevapta da, Ermenistan ve İranla Türkiye arasındaki sınırların tesbitinde yapmak istedikleri aracılıktan ötürü teşekkür edildikten sonra, "Elviye-i Selâse dâhilinde" bazı yerlerin işgaline karar verilmişken gelen mektup üzerine bundan vaz geçildiği bildirilmişti (26). Ankara Hükûmetinin bu çekingen hareketine, Ruslar'ın Ermeniler lehine bir harekete girişebilecekleri düşüncesi sebep olmuştu. Bununla beraber Lenin, Moskova'da Türk murahhas Hey'eti başkanının kulağına, "Ermenilerle muâhede yapmakta hata ettik. Biz düzeltmeye çalışacağız. Biz yapamazsak siz tashih ediniz." (27) demişti. İşte Ruslar'ın bu iki taraflı görünüşü

(22) "15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi Komutanlığına ta'yin olunduğu. Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu Kararıyle tebliğ ve i'lân olunur. Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesinde bulunan bütün sivil ve askerî makamlar üzerinde seferdeki ordu komutanı yetkisini hâizdir". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 3, Doğu Cephesi, S. 191.

(23) Bak, S. 252 - 255.

(24) Yunanlılar, 22 haziran'da taarruza geçtiler.

(25) Y. Hikmet Bayur, 1, S. 63.

(26) Nimet Arsan, S. 338.

(27) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 70.

Ankara'yı tereddüdlere sevk ediyor ve Ermenilere karşı hemen harekete geçilmemesine sebep oluyordu. Bununla beraber Ermenilere de bir takım notalar gönderildi. Bunlardan 9 temmuz 1920 tarihini taşıyan notada özet olarak, daha önceki notalara rağmen Oltu bölgesine karşı girişilen saldırılardan vaz geçilmediği görüldü. Halbuki bu bölge Brest - Litovsk ve Batum andlaşmaları ile Osmanlılara bırakılmıştır. Bu sebeple Oltu bölgesine karşı yapılan saldırılar iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine aykırıdır, Ermeni kuvvetlerinin bu yöreden hemen çekilmeleri gerekir, deniliyor ve durum protesto ediliyordu (28). 29 temmuz'da son Türk notasına verdikleri cevapta, Ermeniler, Brest - Litovsk ve Batum andlaşmaları İstanbul Hükûmeti ile yapıldığına ve Ankara Hükûmeti de İstanbulu tanımadığına göre Ermenistan'ın bu andlaşmalarla bağlı olamıyacağını, Ermenistan Hükûmetinin Türkiye'deki Ermeni topraklarından vaz geçemiyeceğini, Oltu bölgesindeki kuvvetlerini de geri çekemiyeceğini belirtti ve Türkiye Hükûmeti, "Ermenilerin tarihî, etnik ve ekonomik haklarını tanıdığı takdirde Ermenistan'ın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurabileceğini bildirdiler (29). öte yandan Ermeni saldırganlığı gün geçtikçe arttı. Nitekim onlar 12 ağustos 1920'de Oltu bölgesinde bazı köyleri işgal ettiler. 20 ağustos'ta bir Ermeni birliği Türk kuvvetlerine saldırdı, eylül'de de iki Ermeni uçağı Türk mevzi'lerini bombaladı. Ayrıca Doğubayazıt kuzeyindeki Türk kuvvetlerine saldırmaktan çekinmediler (30). Bu durum karşısında, 20 eylül'de Ankara'da Ermenilere taarruz edilmesi kararlaştı ve gereği yapılmak üzere bu karar Doğu Cephesi Komutanlığına bildirildi. Zaten bir savaş için ha-

(28) B. Şimşir, II. S. 287.

(29) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 5, S. 4.

(30) Ermenilerin, "İki cephe kumandanlığına ayrılmış muntazam bir kara ordusu vardı. Ayrıca 10 tayyereden ibâret bir de hava kuvvetine sahiptiler. Bunlara ilâveten birer alay'a muâdil kuvvette her biri 1000 - 2000 mevcutlu milis alayları, Taşnak müfrezeleri vardı.." "Denikin ordusu artıklarından bir kaç bin kişi de" Ermeni ordusuna katılmış bulunuyordu. Bundan başka iki alay kadar da süvarileri vardı. Bak, İ. İnönü, Millî Mücâdele. 3 mayıs 1968 tarihli Ulus Gaztesi.

zırlıklı bulunan Doğu Cephesi komutanlığı, 27 eylül'de harekete geçileceğini, 23 eylül'de Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Ancak buna zaman kalmadı. Çünkü 24 eylül'de Ermeniler, "Bardiz cephesinden baskın tarzında" bir hareketle Türk topraklarına girdiler (31). Bunun üzerine Türk kuvvetleri de, 28 eylül sabahı sınırı geçerek ilerlediler, 29 eylül'de Sarıkamış'ı (32), 30 eylül'de de Merdenek'i işgal ettiler. Fakat Türk Ordusu, "Bazı esbab ve mülâhazâta binâen 28 ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış - Lâloğlu hattında" kalmayı (33) lüzumlu saydı. Çünkü Ermeni Hükûmeti, 30 eylül'de, Ermenistan tehlikededir" diye bir beyannâme yayımladı (34), Ermenistan Dışişleri Bakanı Ohancaniyan da Chicherine'e çok dikkate değer bir mektup gönderdi. O bu mektubunda, Ermenistan ile Ruslar arasında kurulmak istenen dostluk şartlarını müzâkare ve tesbit etmek üzere Rus temsilcisinin Ermenistan'a geleceği bir zamanda, Türk ordusunun Ermenilere karşı harekete geçmesi, Ermeniler'in Rus dostluğuna karşı güvenlerini sarstığını söyledikten sonra Türk ileri harekâtının hemen durdurulmasını, böyle bir hareketin tekrarlanmamasının sağlanmasını ve Türkler'in eski sınırları gerisine çekilmeleri için gerekli teşebbüslerin yapılmasını istiyordu (35). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine gelince o, yukarda da açıklandığı gibi bazı sebeplerden ötürü harekâtı durdurmuş ve 6 ekim 1920'de Moskova'da bulunmakta olan Türk hey'eti başkanına bir ta'lîmat göndermişti. Buna göre başkan, Rus hükûmetine, "Taşnak Ermenistan Hükûmetinin" ve çetelerin, gerek kendi idareleri altında yaşıyan ve gerekse Türk sınırları içinde bulunan Türkler'e karşı dayanılmaz zulümler yapmalarına rağmen, Sovlet Hükûmeti'nin "Ta-

Ermeni saldırıları ve Türk - Ermeni savaşının başlaması.

(31) Nutuk, 2, S. 39.

(32) Nutuk, 2, S. 39. Sarıkamış 30 eylül'de alındı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 70.

(33) Nutuk, 2, S. 39. Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'daki tutumu, Ermeni harekâtını geciktiren sebepler arasında mütalea olunmaktadır. Bak, Nutuk, 2, S. 29 - 39.

(34) G. Jaeschke, 1, S. 122.

(35) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 93.

lep ve ısrarı üzerine", yaz süresince kendilerine karşı harekete geçilmediğini, fakat bir yandan İ'tilâf Devletlerinin entrikalarına âlet olan, bir yandan da "Yunanlılar'a yardım etmek ve Şark Cephesindeki" Türk kuvvetlerinin başka yerlerde kullanılmasına engel olmak için, durmadan tecâvüzde bulunduklarını, İstanbul Hükûmeti delegeleri tarafından imzalanmış olan Sévres antlaşmasındaki hükümlere bel bağlıyarak, Büyük Ermenistan'ın kurulması için doğu Türk illeri topraklarından bir kısmını işgale fırsat aradıklarını bildirecek, bu yüzden üzerlerine yürüdüğünü, Taşnaklar yenilince "Ermeni milletinin ma'kulât dâiresinde" harekete başlayacağını ve Ermenistan'da "Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebetleri müdrik bir hükûmetin iş başına geleceğini" umduğunu, "Moskova hükûmetinin de bu hususta müzâheretine intizar" ettiğini söyliyecekti (36). Bu sıralarda idi ki, Rusların, Taşnaklarla ilişkilerinin zayıfladığı görüldü, hatta "Ermenistan'a taarruz etmeleri ihtimalli belirdi" (37). Bu durum karşısında Ankara, Bekir Sami Bey'e Ruslar'ın, "Mîsâk-ı Millî'ye aykırı arazî isteklerinin şiddetle reddedilmesi için direktif verdi (38), aynı tarihte, Ermeni harekâtı için Kâzım Karabekir Paşa'nın mütalealarını sordu. Alınan cevap" Elviye-i Selâsenin işgaline devam" edilmesi şeklinde idi (39). İşte bütün bunlardan sonradır ki, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar'la İsmet Bey (İnönü), 21 Ekim'de durumu incelemiş ve Kâzım Karabekir Paşa'nın teklifine uyarak kendisine, "Ermeni ordusunun" yok edilmesi görev ve yetkisini vermişlerdi (40). Onun için Türk Ordu-

Savaş yeniden başladı.

(36) Ali Fuad Cebesoy, 2, S. 93.

(37) İ. İnönü, Millî Mücâdele. 3 mayıs 1968 tarihli Ulus Gaztesi. Ruslar, 13 ekim 1920'de Ermenilere bir ültimatom verdiler. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 124.

(38) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 20. Ayrıca Bak. S.

(39) K. Karabekir, S. 895.

(40) Kâzım Karabekir Paşa'ya yetki veren şifre aşağıdadır : "Şark Cephesi Kumandanlığına. Reis (Mustafa Kemal) Paşa ve Fevzi Paşa ile vaziyyet bugün tetkik olunmuş ve mütâlâamız arz edilmişti. Telgrafnâme-i âlileri Reis Paşa ile tekrar mütalâa ve tetkik edildi. Harekât-ı kat'iyyenin derhal icrası hakkındaki mütalâa ve kararınız

su, 28 ekimde yeniden harekete geçti ve dört günlük çetin bir savaştan sonra, 30 ekim 1920'de Kars'ı geri aldı. Bu, büyük bir "Muvaffakıyyet-i askeriyye" idi (41). Burası alınmakla Türkiye'nin doğu sınırları güven altına alınmış (42) ve Mîsâk-ı Millî sınırlarına varılmış, Ermeni ordusu da Türkiye için tehlikeli olamayacak bir hale sokulmuş, kısacası amaca varılmıştı (43). Çünkü Türkiye, Ermeniler'in "Mevcudiyyet-i siyâsiyesini ortadan kaldırma" niyyetinde değildi (44). Sadece kendi topraklarına göz diken Taşnakları zararsız hâle getirmek istiyordu. Bunu 1 kasım 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın yayımladığı bir beyannâmeden de açıkça anlamak mümkündü. Gerçekten, bu beyannâmede Taşnakların Ermeni milletine yaptığı kötülükler anlatıldıktan sonra, "Maksadımız ve hedefimiz," "Müslüman ve Ermeni fukara halkını kırdıran Taşnaklar'ın elinden", bu halkı kurtarmaktır deniliyor ve ihânet etmedikleri takdirde Ermenilerin rahat ve sükûnet içinde yaşayabilecekleri bildi-

---

pek musîb görülmüştür. Gürcülerin müdâhalesine vakit kalmadan netice-i kat'iyye ihrâzı fevkalâde mühim bir muvaffakıyyet olur. Tertîbâtın tatbîkinde Aras boyunda bulunan bütün müfrezelerle vâsi' miktarda faaliyyete geçilmesi hâtıra kabilinden arz olunur. Harekâtımızın hedefi Ermeni ordusunun Kars içinde veya Kars'ı müteakib, ta'kîb ile, imhâsı olduğundan bu netice istihsal edilinceye kadar Şark Ordusunun serbest ve kat'i hareket etmesi lâzımdır. Şark Cephesi lüzumu kadar efrâdı silâh altına da'vet edebilir. Beyânat ve neşriyyat-ı münâsibe yapılacaktır. 21 ekim 36. Saat üç evvelde yazılmıştır. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi İsmet". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 49. Belge, 1138.

(41) Nimet Ersan, S. 359.

(42) Kars'ı almakla Türk Milleti, içten ve dıştan kendisine yöneltilmiş olan "Muhâcemât-ı imhâkârâneye karşı" büyük bir güven duygusu kazanmıştı. Bak, Nimet Arsan, S. 359.

;(43) Kars'da Ermenilerden, 3 general, 6 albay, 16 yüzbaşı, 59 teğmen, 16 sivil me'mur, 12 "Zâbit vekili", 4 "Zâbit namzedi" ve 1150 asker esir alınmış 1110 asker de öldürülmüştü. Esirler arasında Harbiye Nâzırı Araratof ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Vekilof, Kars kalesi grup komutanı Primof ve bir de sivil Nâzır vardı. Bak, K. Karabekir, S. 897. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 49. Belge, 1139.

(44) B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 5, S. 301.

riliyordu (45). Bu sözlerin doğruluğuna inanmamak için bir sebep te yoktu. Çünkü Türk ordusu Kars'a girdiği vakit, kendi milletini yok etmek istiyenlere karşı görülmemiş derecede soylu hareket etmişti (46). Öte taraftan Ankara Hükûmeti "Öteden beri dünyaya duyurduğu barışseverlik isteğinin samîmiyyet derecesini açığa vurmuş olmak için," 1 kasım 1920'de, gönderdiği bir nota ile Ermeniler'e barış teklif etti. Bu notada Türkler'in ne şimdi ne de bundan önce "Ermenistan'ı ifnâ veya istiklâlini imhâ" etmek gibi bir düşünceleri olmadığı söylendikten sonra Ermenilerin önceleri Doğu Anadolu'da hâkimiyyet kurmak istiyen Çarlık idaresi emrinde çalıştıkları ve bu idâreni'n yıkılmasından sonra aynı bölgede faaliyyete geçen İngiliz emperyalizminin hizmetine girdiği belirtildi; "Türkiye kendi hayâtına Ermenilerin sû-i kasd etmelerine ve doğu vilâyetlerini işgal ederek Irak ve İran'daki İngilizlerle" bağlantı kurmalarına elbette göz yumamazdı denildi; buna rağmen, Ermeni ordusunun tecâvüz ettiği tarihe kadar, Türkler'in harekete geçmedikleri söylendi; eğer bundan sonra Türkler'in aleyhine hareket edilmez ve doğuda "İngiliz kapitalistlerinin" öncüsü olmaktan vaz geçilirse, barış müzâkerelerine girişilebile-

---

(45) Ermenilere hitâben yayımlanan beyanname aşağıdadır: "Memleketinizi senelerden beri uzayan harbin musîbet ve sefâletlerine sürükleyen ve hükûmetimizin göstermek istediği dostluğu, sizden habersiz reddeden Taşnaklardır. Taşnaklar, bütün dünyayı kendisine hazîne ve bütün insanları da servet ve saltanata bir köle gibi kullanmak istiyen sermâyedarlara hizmet eden ve milletini rahatta yaşatmayı düşüneceğine sefâhat âlemlerindeki zevkli ve âlâyişli hayatı tercih eyleyen hâinlerdir. Bütün Ermeni milleti bunların istibdat ve hiyanetlerinin.....? elîm istikballerde görmelidir. Maksadımız ve hedefimiz, hayâlî ve vâhî gayeler peşinde bilâ tefrîk müslüman ve Ermeni fukara halkını kırdıran, Taşnakların elinden ma'sûm halkı kurtarmak ve bu suretle karşımızda daha medenî ve müdrik, islâm ve hıristiyan ahâlinin refah ve seâdetine hâdim ve komşusu olan Türkiye'ye dost ve münâsebet-i hasene te'sîsine hâhişker bulunan bir Ermeni hükûmeti bulmaktır. Taşnakların kuvvetli ordumuzun önündeki hezîmeti de hakkın ve adâletin kudret ve muvaffakiyyetini isbata kâfî bir delildir. Türk Hükûmetinin Ermeni ahâlisine ni'met

Barış teşebbüsleri.

ceği açıklandı (47). Ancak Ermeniler, Türkiye'ye değil, Rusya'ya ve Amerika Birleşik Devletlerine baş vurarak düştükleri sıkışık durumdan kurtulmayı bir daha denediler. Fakat Ruslar katında yaptıkları teşebbüsten bir sonuç alamadılar. Amerika ise onlara "Uzlaşmazlıkların halli yolunda aracılığa hazır" bulunduğuna dâir boş bir cevap vermişti (48). Bu arada Türk askerî hareketi Gümrü istikametinde hızla gelişmiş ve 6 kasım 1920'de Türk kuvvetleri, Gümrü çevresindeki istihkâmlar önüne gelmemişti. Onun için Ermeniler, aynı gün akşam üstü, Türk ordusu komutanlığına baş vurarak mütâreke istediler (49). Doğu Cephesi Komutanlığı bir yandan bu baş vurmayı Ankara'ya duyurmuş, bir yandan da Ermenilere, aşağıdaki şartlarla mütâreke yapılabileceğini bildirmiş ti : "1 — Arpaçayı batısında bulunan Ermeni kuvvetlerinin, Gümrü'yü de boşaltarak en az 15 kilometre doğusuna çekilmesi, 2 — Gümrü kasabası tarafımızdan işgal ediimiyerek yalnız Gümrü kalesi ile istasyonun askerî işgal altına alınacağının ve Gümrü'de hukuk ve genel emniyyetin teahhüd altında bulunacağının Gümrü halkına i'lânı. 3 — Erivan - Tiflis - Kars demiryollarının birleştiği

Mütâreke şartları.

---

ve adâleti göstereceğinden tamamen emîn olarak evlerinizde iş ve gücünüzde dâima müsterih olunuz. Ancak şehrin (Kars'ın) âsâyişine, ordumuzun emniyyetine dokunacak en ufak bir şeyin büyük bir şiddetle hareketi îcab ettireceğini ehemmiyyetle nazar-ı dikkate alarak her tehlikeli ve memnûiyyet teşebbüsünden sakınınız ve böyle teşebbüste bulunanları derhal hükûmete (haber) veriniz. Herkes, evinde ve üzerinde bulundurduğu, av tüfeklerinden maada olan, her nevi' tüfek, tabanca, revolver, kılıç, hançer, kama ve pala ile bomba ve dinamit nev'inden her türlü muvadd-ı infilâkıyye'yi, nihâyet 48 saat zarfında Kars şehrindeki hükûmetimize kâmilen teslim edecektir. Bu müddetin hitâmında bulunacak o kabîl esliha sahipleri ve hânelerinde Ermeni ordusuna mensub zâbit ve efrâdı saklayıp Türk ordusuna haber vermiyen ve teslim etmiyenler şiddetle cezalandırılacaklardır. Bilhassa hâin ve câsuslar yakalanırsa kendileri ile onları saklayan ve koruyanlar, selâmet-i umûmiyye nâmına derhal i'dam olunacaklardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Şark Cephesi Kumandanı, Ferik Kâzım Karabekir". Bak, K. Karabekir, S. 898.

(46) K. Karabekir, S. 897.

(47) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 5, S. 301.

(48) Kinross, I, S. 374.

(49) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 5. S. 299.

yer olması dolayısiyle ehemmiyyeti olan Gümrü'nün, 10 kilometre çevresine kadar olan bölgenin Türk ordusu güvenlik birlikleri tarafından işgaline engel olunmaması. 4 — Türk ordusu birliklerine mütârekenin devamı süresince hiç bir tarafta hiç bir sebeple taarruz edilmemesi. 5 — Yukarıdaki maddelerin 7 kasım 1920 saat onyedi'ye kadar tamamiyle uygulanması. 6 — Bu şartlar kabul edilmediği ve 7 kasım 1920 saat sekiz'e kadar cevap verilmediği takdirde askerî harekâtın yürütülmesi zorunluğunda kalınacağından bundan doğacak maddî ve ma'nevî sorumluluğun Ermeni ordusu komutanlığına âit olacağı" (50).

Ermeniler, bu geçici mütâreke şartlarını hemen kabul etmiş (51) ve Gümrü kale ve kasabasını bırakarak doğuya çekilmişlerdi (52). Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti 8 kasım 1920'de Ermeni hükûmetine verdiği bir notada "Siyasi ve askerî isteklerini" belirtiyor ve mütârake için yeni şartlar ileri sürüyordu. Bunlar Ermenilere, "1 - Gümrü doğusunda bulunan asker ve sevil Ermeni kuvvetleri, bildirilmiş olan (Arpa çayının 15 kilometre doğusundaki) hatta çekilecek ve beşinci maddede yazılı techîzat ve harb gereçlerini teslim edeceklir. 2 - Bunlar üç gün sonra Karakilise'deki Türk askerî hey'etine teslim olunacaktır. 3 - Barış müzâkeresine Gümrü'de başlanacak ve delegeler en yakın zamanda oraya geleceklerdir. 4 - Teslim işi başlamadığı takdirde, mütâreke şartlarına uyulmadığı anlaşılacağından, askerî harekâtta Doğu Cephesi Kumandanlığı serbest kalacaktır. 5 - Mütâreke şartları gereğince 2000 adet mükerrer ateşli tüfek, koşulu ve techîzatlı 20 ağır ve 40 hafif makinelitüfek, üç batarya koşulu top, 4000 sandık piyade, 6000 topçu cephânesiyle iki tren verilecektir" denmek suretiyle duyurulmuştu (53). Fakat Ermeniler

(50) Türk İstiklâl Harbi, 3, (Doğu Cephesi), S. 212 - 213.

(51) Aynı yer.

(52) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi 5, S. 299.

(53) Türk İstiklâl Harbi, 3 (Doğu Cephesi), S. 214 - 215.

ikinci defa yapılan teklifleri kabul etmedikleri için (54), iki taraf arasında çatışmalar başladı ve 14 kasım 1920'de Türk ordusu yeniden taarruza geçti (55). Kars yenilgisinden sonra bir daha toparlanma imkânı bulamayan Ermeni ordusu, şimdi yer yer bozulup kaçıyor ve her saat daha da tehlikeli bir hale düşüyordu. Bu sebeple 17 kasım 1920 günü, saat 15'de bir Ermeni subay, Karabekir Paşa'nın karargâhına gelerek, mütâreke şartlarının kabul edildiğini bildirdiği (56) için, 18 kasım'da başlamak üzere, 7 günlük bir mütâreke imzalandı ve barış konuşmalarına da hemen başlandı. Ancak, kabul edilen süre içinde bir sonuca varılamadığından mütâreke, 5 aralık 1920 tarihine kadar uzatıldı (57) ve müzâkerelere Gümrü'de devam olundu (58). Bu konuşmalarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum valisi Hâmit ve Erzurum Milletvekili Necati Beyler, Ermenileri de A. Külhanyan Hatisyan ve İ. Gorgonyan temsil etmişlerdi.

Gümrü Antlaşması.

Gümrü'de devam eden konuşmalar, 2/3 aralık 1920'de imzalanan ve Gümrü Antlaşması adını alan bir antlaşma ile sonuçlandı. Ankara Hükûmetinin imzaladığı bu ilk antlaşma ile (59) Türkler, vaktiyle kayb etmiş oldukları Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmış, çok miktarda silâh ve cephane ele geçirmişlerdi (60). Bu antlaşma sonundadır ki Türk kuvvetlerinden bir kısmının ve çok sayıda silâh ve gerecin Batı

(54) Ermeniler Türk tekliflerini reddettikleri gün bir beyannâme yayımlayarak "Yap yalnız bırakıldıklarını" bütün dünyaya duyurdular. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 128.

(55) Türk İstiklâl Harbi, 3, (Doğu Cephesi), S. 217.

(56) K. Karabekir, S. 902.

(57) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 29.

(58) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 49. Belge 1149.

(59) Antlaşmanın hükümleri arasında, "Bu ahid - nâmenın tarih-i imzasından i'tibâren bir ay zarfında Ankara'da suret-i musaddakaları teâtî edilmek" kaydı da vardı. Bak, T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7. S. 146.

(60) M. Arif, S. 70.

Cephesine gönderilmesi imkânı hâsıl oldu (61) ve yine bu zafer sonundadır ki, Ankara Hükûmeti rahat bir nefes aldı (62). Ancak, 5 aralık 1920'de Ermeni Hükûmeti Sovyetleştirilmiş (63) ve yeni hükûmet tarafından 10 aralık 1920'de Ankara'ya bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda, şimdiye kadar İ'tilâf Devletleri elinde bir oyuncak olan Ermeni Taşnak Hükûmetinin yıkılmasından ve Ermenistan'ın bolşevik bir idâreye kavuşmasından sonra Türk'ler'le Ermeniler arasındaki düşmanca hareketlerin yerine kardeşlik duygularının geçeceği, bu itibarla da "Taşnaklar tarafından imza edilen mevadd-ı sulhiyyenin muvafık ve münâsip" olamayacağı belirtiliyor ve yeni bir toplantının yapılması isteniyordu (64). Fakat Ankara Hükûmeti Ermenilerin bu tutumundan hoşlanmamıştı. Onun için verdiği cevapta, Ermenistan'da Taşnak Hükûmetin yıkılmasından ve Bolşevik bir idare kurulmasından Türkiye memnun olmuştur. Ancak yeni Ermeni hükûmeti henüz "Taşnaklara karşı esaslı bir tedbire girişmemiş ve "Komünist esâsâtı dairesinde" de hiç bir ciddî işe teşebbüs etmemiştir. Onun için "Şimdilik icrââtınıza intizar etmeyi tercih ederiz" dedikten sonra esas meseleye geçerek, barış antlaşmasının "Ta'dîli meselesinin ortaya atılmasının doğru olmadığını, çünkü, Türkiye'nin, çoğunluğu Türk olanların

(61) Kurtuluş Savaşı sırasında Doğu Cephesinden Batı Cephesine silâh ve gereçler yaklaşık olarak aşağıdaki kadardır : "15 adet sahra, 68 adet cebel ve 34 adedi ağır olmak üzere 117 top, 12000 küsur tüfek, 140000 küsur süngü, 170000 top mermisi, 32 milyon fişek, 70000 tapa ve kartuş, 110 bin bomba ve külliyyetli miktarda malzeme ve edevât-ı tahkîmiyye, eyer ve koşum takımları ve malzeme-i sıhhiyye ve .....". Bak, M. Arif, S. 70.

(62) İsmet Paşa'nın (İnönü), Kâzım Karabekir Paşa'ya bir yazısın'da, "Şark harekâtı bizi ve da'vamızı ihya etti. O kadar sıkılmış idik, o kadar daralmış idik ki, vaz'iyyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyac-ı kat'îsi vardı. Allah'ın inâyetiyle bunu sen, kemâl-i muvaffakiyyet ve intizam ile açtın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler, senin için mukadder ve mev'ud'dur. Allah seni milletimize bağışlasın. Bilhassa Mustafa Kemal, şükrânını izhâr ve ifâde için ne yapacağını bilmiyordu, herkes böyle idi" demektedir. Bak, K. Karabekir, S. 903.

(63) G. Jaeschke, I, S. 131.

(64) T. B. M. M. Zabit Cerîdesi, cilt 7, S. 151.

ve kendisini istiyenlerin topraklarını geri aldığını, kaldıki bu toprakların Ermenilere, "Müslümanların her türlü hukuku paymal edilerek", İngilizler tarafından verildiğini bu itibarla da Bolşevik Ermeni Hükûmetinin bu hususdaki ısrarının, "Kendisinin ismini değiştirmiş bir Taşnak hükûmetinden başka bir şey olmadığını ve aynı emperyalist ve fütühatcı" bir kuruluş olduğu hissini uyandırmakta bulunduğunu belirtmişti (65). Bu yazışmalardan, Gümrü antlaşmasına rağmen, Ermenistan meselesinin halledilmiş sayılamıyacağı anlaşılıyordu. Yalnız bundan sonra mesele bir Türkiye - Ermenistan meselesi olarak değil, fakat bir Türkiye - Rusya meselesi olarak bir süre daha devam edecektir.

Türk - Rus ilişkileri.

II — Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı başında Türkiye'nin politik durumu aşağıdaki şekilde mütalea ediyor ve (66): Müttefik Devletlerin, Türkiye ile barış imzalamak için, 1919 yılı sonuna doğru, gösterdikleri büyük ilgi sönmüş ve Türkiye barışı belli olmayan bir zamana bırakılmıştır. Çünkü, Müttefik Devletlerin, bir takım olup bitti-leri yani bu gün işgal altında bullunan Türk topraklarını, işgal eden devletlere bırakmayı, barış için "Esas ittihaz etmek istedikleri anlaşılmıştır". Fakat bir yıldan beri yaptıkları konuşmalar sonunda, "Boğazların İngiltere'ye terki gibi bu kadar vuzuh ile ilk defa tebârüz eden mesele bütün Türkiye ve Karadeniz hâkimiyyetinin İngiltere'ye tevdii demek" olduğunu ortaya koyunca Fransa ve İtalya, "İslâm tebaanın feryadı ve Türklerin me'yûs edilmesi gibi zâhirî sebebler" ileri sürerek bu hususa siddetle itiraz etmişlerdir. Onun için Boğazlar üzerinde Müttefikler anlaşamamış ve bu hal Türk barışının geri bırakılması sebeplerinden birisi olmuştur. Bolşevik başarılarının, umulmadık bir hızla gelişmesi de, Türk barışının geri bırakılması sebeplerinden bir başkasıdır. Çünkü, barış şartları ne olursa olsun Türklerin bunları, "Teslîmiy-

(65) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7. S. 151 - 152.

(66) 7 ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya bir mektup göndermiş ve Türkiyenin o günkü politik durumunun "Muhâkemesi" ni yapmıştı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 55 ve 15. Belge 1260 ve 388.

yet-i tâmme ile" kabul edecekleri şüpheli idi. Nitekim onlar, Anadolu'da işgal edilmiş olan toprakların terki karşılığında bir barışa razı olmayacaklarını silâha sarılmak suretiyle göstermişlerdi. Öte taraftan barış imzalanmış olsa bile, "Bolşevik muvaffakiyyâtı" Türklere "temas ettiği zaman Avrupa'nın vaziyyeti yine nezâket kesbedecektir. Çünkü Bolşeviklerle temas eden" her millet onlarla ya sosyal veya politik bir iş birliğine girmiş veya onlara karşı silâha sarılmaya mecbur kalmıştır. Türklerin de bu iki "şıktan birisini seçmeleri lâzımdır ki" Müttefik Devletlerin, Bolşeviklere karşı Türklerin, silâhla karşı koyacaklarını ummaları için bir çok fedâkârlıklara katlanmaları en, azından bir yıldan beri geçici işgal altında bulundurdukları Türk topraklarını geri vermeleri, bunu yapmayacaklarına göre de Türk direnmesini "Kırmaya karar" vermeleri gerekir. Bu takdirde ise Türkiye'nin kuşatılması şarttır. Gerçi bu gün Adalar Denizi ile Karadeniz kıyılarında ve Avrupa cephesinde bu yapılmış gibidir. Suriy ecephesi de, Hicaz'dan İskenderun'a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuşatılmış sayılabilir. Irak ve İran cepheleri büsbütün kapanmış olmasa bile "Seri, ve vâsi istifâdeye tabîaten pek müsâit değildir." Türkiye'nin bir başka cephesi olan Kafkasya ise, "Gayr-i müsâit sulh şartlarına karşı" Türklere, silâhlı direnme kudretini en fazla verebilen bir yerdir. Türkiye, Kafkasyadan bolşevik istîlâsını kolaylaştırır ve onunla tevhid-i harekât etmekle Batıdan doğuya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan" kapılarını açmış olur ki, İ'tilâf Devletleri bu kapıları kapamak için gerekli kuvvetleri çabuk sağlayamayacaklardır. Gerçi Batum'dan bir hareket düşünülebilir. Ancak bunun da "Kafkasya ile Hazer Denizinin arası tıkanmak" suretiyle imkânı vardır. Fakat bu takdirde "Batum'dan i'tibâren 400 kilometreden fazla uzaklaşmak icâb eder" Onun için İ'tilâf Devletleri "Bolşevikler'le Türkler arasını Kafkas milletleri vasıtası ile kat'etmek plânını bulmalıdır". Onlar bu plânlarını hızla gerçekleştirmek için, "Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, belki kuzey Kafkasya hükûmetlerinin istiklâllerini" tanımış ve bu milletleri Bolşeviklere

karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Ayrıca, sevk ettikleri kuvvetlerle, bir yandan Bolşeviklerle vuruşmayı çabuklaştırmak, bir yandan da bu milletleri, Türkler ve Bolşeviklerle temastan "Men ve mürâkaba eylemek" istemektedirler. Eğer onlar plânlarında başarı kazanır yani Kafkas milletlerini Türkler'e karşı bir sed hâline getirir ve Türkiye'yi bu suretle kuşatırlarsa Türkler o zaman direnme imkânlarını yitirmiş olurlar. Bundan sonra "Mevcûdiyyet-i siyâsiyyelerini tamâmen kaybedebilecek olan Anadolu Türkleri", İ'tilâf Devletleri subaylarının idâresi altında, "Müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek, hem Kafkasya milletlerinin İ'tilâf itâatında tutulmasını ve hem Bolşevik istîlâsının durdurulmasını te'mîn için kan dökeceklerdir". Müttefikler bir yandan da Türkiye'yi, içteki "siyâsi nifaktan" faydalanarak yıkmağa çalışmaktadırlar. Onun için Kafkas saddini önlemek üzere her çareye baş vurmak, bu arada Doğu Anadolu Cephesinde "Resmî veya gayr-i resmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşişâta başlamak," Kafkas hükûmetleri ile ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi Müslüman devletlerle temâsa geçerek İ'tilâf Devletlerinin "Plânlarına karşı kararlarını ve vaziyyetlerini anlamak" lâzımdır. Eğer Kafkas milletlerinin Türkler'e karşı sed olma fikirleri varsa o takdirde "Harekât-ı taarruziyyemizi tevhîd için Bolşeviklerle anlaşmak" millî teşkilâtı içte de kuvvetlendirerek "silâh ve cephane ve malzememizi Müttefiklere teslim etmemek için silâh kullanmak gerekir diyordu (67). Bütün kolordulara ve askerî birliklere de duyurulduğu anlaşılan bu mütâlealara komutanlardan bir kısmı katılmadı ve Ruslarla işbirliği yapılmasında tennî ile hareket edilmesini istendi (68). Halbuki bu tarihlerde Türkiye'deki bazı kuruluşlar ile Ruslar arasında bazı konuşmaların yapıldığı, hatta 11 ocak 1920'de Bakû'da, "Türkiye ihtilâl hareketini temsil eden Karakol Cemiyyeti ve Uşak Kon-

(67) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 55. Belge 1260.

(68) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 15. Belge, 392, 393, 394, 397 ve 398.

gresi Hey'et-i İcrâiyyesi" ile tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifaknâme akd" edildiği bilinmektedir (69). Halbuki, Hey'et-i Temsiliyye hariç, Türk milleti adına yabancılarla her hangi bir kuruluşun her hangi bir mukavele imza etmesi elbette meşru" sayılamazdı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu antlaşmadan kendisinin haberi olmadığını gerekenlere bildirmiş ve antlaşmayı Türkiye için zararlı bulmuştu (70). Ancak Ruslarla ilişki kurmak istiyen sadece bu cemiyyet değildi. İttihad ve Terakkî Cemiyyetinin en ileri gelenlerinden Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar da bu işle yakından ilgili idiler. B usebepledir ki Rus yazarlarından Radek, Berlin'deki Tal'at Paşa ile temasa geçti ve ona, Cemal ve Enver Paşalar Moskova'ya gittikleri takdirde kendilerine "Anadolu hareketine yardım etmeleri te'min olunacağı" va'dinde bulundu (71). Bu sebeple, arkadaşlarından daha önce Berlin'den ayrılarak Moskova'ya gelen Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paaş'ya bir mektup geldi. O bu mektubunda, kendisinin Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da faaliyyette bulunmasına Rusya hükûmetinin izin verdiğini, bu faaliyyetin şimdilik o yöreler halkına, "Hilâfet-i İslâmiyyenin ve garb Türkleri'nin" tehlikede bulunduğunu ve Anadolu'da kurulan ihtilâl hükûmetine İslâmların yardımcı olması lâzım geldiğini anlatmak olduğunu bildiriyor, ayrıca Hindistan ihtilâlcileri ile birleşerek İngilizler'e karşı büyük bir ihtilâl hazırlamanın da faâliyyeti içinde bulunduğunu açıklıyordu (72). Yine bu mektubunda Cemal Paşa, Ruslar'ın Ankara'ya bir elçi göndermekte olduklarını Türkler'le bir ittifak antlaşması imzalamak istediklerini; Avrupa'daki işçi partilerinin Ermenileri tutuması sebebiyle Ruslar'ın, Ermeni meselesine çok önem verdiklerini, bu mesele halledildiği takdirde Türkler'e yapılacak yardımın artırılacağını da yazıyordu (73). Biraz sonra Enver Paşa'dan da mektuplar gelmişti.

Bakû'da imzalanan antlaşma.

Tal'at, Enver ve Cemal Paşalr.

(69) Antlaşmanın metni için Bak, K. Karabekir, S. 628 - 630.

(70) Nimet Arsan, S. 231.

(71) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 60.

(72) Aynı eser, S. 49.

(73) Aynı yer.

Bunlardan anlaşıldığına göre bu paşaların hâlâ hayal peşinde koştukları ve birer suretle Anadolu harekâtına karışmak istedikleri anlaşılıyordu. Halbuki Mustafa Kemal Paşa onların bu ilgisini Türkiye için faydalı kabul etmemiş ve bu sebeple 20 haziran 1920'de, "Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar'ın Büyük Millet Meclisi nâmına hiç bir teşebbüs-i siyâsîye girişmeğe" yetkili olmadıklarını ilgililere bildirmişti (74). Ancak Anadolu'da teşkilâtlanabilmek için çok sayıda silâh, cephane ve paraya ihtiyaç vardı. Bu yardımın sadece Ruslar tarafından yapılabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin her hareketini yakından izliyor ve onların her başarısından memnunluk duyuyordu (75). Çünkü Bolşevikliğe ve Bolşeviklere karşı girişilen teşebbüslerin çoğunda Türkiye aleyhinde bir hareket olduğu görülüyordu. Nitekim, İ'tilâf Devletleri, şubat 1920'de, Ruslar'a karşı bir harekete geçtikleri takdirde Doğu Trakya'nın kendilerine verilebileceğini Bulgarlara bildirmişlerdi (76). Onun için Mustafa Kemal Paşa, Denikin kuvvetlerinin yenildiğini ve bunların Batum ve çevresi için bir tehlike teşkîl ettiğini öğrendiği vakit, Batum Müslüman halkının Bolşevikleşme isteklerini, Kâzım Karabekir Paşa'nın kanaatına uyarak, 16 mart 1920'de kabul etmişti (77). Bi rara galiba, Türk - Rus ilişkilerinin yalnız 15. Kolordu Komutanı tarafından yürütülmesi ve yapılan işlerin, gerektiğinde, Hey'et-i Temsîliyye ile de muhâbere edilerek, idaresi düşünüldü (78). Bununla beraber, 7 ağustos 1919'da Bekirağabölüğünden kaçarak (79) Sivas'a gelen Halil (Kut) Paşa, 1920 yılı başlarında, Rusya'dan yardım sağlamaya me'mur edildi

Halil (Kut) Paşa'nın sağladığı yardım.

(74) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262.

(75) Nimet Arsan, S. 162.

(76) Aynı eser, S. 204.

(77) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 588. Nimet Arsan 254.

(78) Nimet Arsan, S. 249.

(79) Bekirağa bölüğü, "Harbiye Nezâretinde daha çok siyâsi suçluların hepsedildiği bir yerdir.

(80). 1920 mayısında "Türk millî kuvvetlerinin mümessili olarak" Sovyet Dış İşleri Komiserliği ile temaslara başlayan (81) Halil Paşa'ya onlar, yapacakları maddî yardım karşılığında, "Bitlis, Van ve Muş vilâyetlerinden bazı yerlerin Ermenistan'a verilmesini" istediler (82). Fakat Halil Paşa, bir karşılık göstermeden onlardan aldığı bir miktar silâh ve cephaneyi, deniz yolu ile Trabzon'a göndermeyi başardı (83). Ayrıca kendisi de 100000 lira kıymetinde altınla Moskova'dan ayrılmış ve bunları Karaköse'de Tümen komutanı Cavit Bey'e (General Cavit Erdelhun) teslim etmişti (84).

"İlk siyâsi teşebbüs".

Büyük Millet Meclisi, açılışından üç gün sonra yani 26 nisan 1920'de, Moskova Hükûmetine bazı teklifleri kapsayan bir yazı gönderdi ve bu suretle "İlk siyâsî teşebbüsünü" de yapmış oldu (85). Bu yazıda "Emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların esâreti altında yaşayan milletlerin kurtarılması için Bolşevik Ruslarla iş birliğine gidilebileceği, Bolşevikler, eğer Gürcüler üzerine yürürlerse veya bu hükûmeti bolşevikleştirir ve oradaki İngilizleri koğmak üzere harekete geçirirlerse o takdirde Türk ordusunun emperyalist Ermeniler üzerine yürüyeceği ve Azerbaycan Cumhuriyyetinin, "Bolşevik Devletler zümresine" katılmasına yardım edeceği bildiriliyor, fakat her şeyden önce Türk topraklarından emperyalist kuvvetlerin kovulmasını, sonra da "Emperyalizm aleyhine" girişilecek ortak mücâdele için, Türk iç kuv-

---

(80) Halil Paşa'nın görevi, "Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silâh ve cephane ve para" sağlamaktı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 19. Ali Fuat Cebesoy 2, S. 34.

(81) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 19. Mustafa Kemal Paşa, 20 haziran 1920 tarihli bir yazısında, "Rus soviet hükûmetiyle ilk temasa tarafımızdan Doktor Fuat Bey şifâhî ta'limatla gönderilmiştir" diyor. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262.

(82) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 19.

(83) Aynı eser, S. 65.

(84) Aynı eser, S. 19.

(85) İ. İnönü, Millî Mücâdele. 17 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

vetlerini teşkilâtlandırmak üzere, "Şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altın'ın ve tekarrür ettirilecek miktarda cephane ve sâir vesâit-i fenniyye-i harbiyye" ile sıhhî gereçlerin ve doğuda harekete geçecek olan Türk kuvvetleri için yeter derecede azık'ın verilmesi gerektiği açıklanıyordu (86). İşt bu işleri sağlamak üzere Hariciyye Vekili (Dışişleri Bakanı) Bekir Sami Bey başkanlığındaki hey'et (87), Ruslar'a yazılan mektubun cevabı beklenmeden, 11 mayıs 1920'de yola çıkarıldı. Hey'et, "Ulukışla - Niğde - Sivas - Koçkırı - Erzincan yolu ile Erzurum'a", oradan da Trabzon'a gitti (88). Fakat bu hey'et, Rusya'daki iç savaşlar yüzünden, "Trabzon yakınındaki bir köyden motor'a binerek" Suci'ye, oradan Tuapse'ye daha sonra da trenle Moskova'ya hareket edebilmiş ve 19 temmuz 1920'de oraya varabilmişti. Ancak heyetin Ankara'dan hareket ettiği gün yani 11 mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lenin'in çok dikkate değer bir mesajı okundu. Bu mesajda özellikle "Ermenilere tanınmış olan mukadderatını ta'yin haklarından" bahsediliyordu (89). Bu, üzerinde durulması lâzım gelen bir mesele idi ve düşündürücü idi. Bundan başka, Büyük Millet Meclisi tarafından gönderilmiş olan 26 nisan tarihli yazıya, 3 haziran 1920'de verilen ve 15 haziran'da Ankaraya varan cevabında Rus Dışişleri Komiseri Chicherine, "Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk dev-

Bekir Sami Bey hey'eti ve hazırlanan antlaşma.

(86) Nimet Arsan, S. 304.

(87) "Rus Soviet Cumhuriyyeti ile Büyük Millet Meclisi nâmına ve selâhiyyet-i fevkalâde ile müzâkere ve akd-i mukaveleye me'zun olarak Hariciyye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyler ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa tevzîf edilmişlerdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262. Hey'et, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin başkanlığında. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Doktor Albay İbrahim Tali' (Öngören), Lâzistan Milletvekili Osman ve Kurmay Seyfi (Düzgören/General) Beylerden kurulu idi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 61. 26 nisan 1920 tarihli ta'limatı Rusya'ya İbrahim Bey götürdü. Bak, Harb T. Vesikaları D. Sayı 55. Belge 1262.

(88) Y. Kemal Tengirşenk, 23 eylül 1968 tarihli Cumhuriyyet Gazetesi.

(89) Ş. Süreyya Aydemir, 2. 421.

letine ilhâkını kabul ettiğini" bildirmekle beraber (90), yardım ve ittifaktan bahsetmiyor, ayrıca Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye dönmesini ve daha başka teklifler ileri sürüyordu (91). Bu itibarla, Ruslar'la bir anlaşmaya varmanın çok güç olacağı daha şimdiden anlaşılmakta idi. Nitekim, 19 temmuz 1920'de Moskova'ya varan Türk Hey'eti, 24 temmuz'da Chicherine tarafından kabul edilmesine rağmen esaslı müzâkerelere bir türlü başlanamamış, başladıktan sonra da güçlükler hemen ortaya çıkmıştı. Çünkü onlar, Ermeni meselesinin kendileri tarafından halledileceğini ve Türkiye'nin, "Eski Rus sınırının beri tarafından bahsetmesini" istemediklerini söylemiş (92), başka bir toplantıda da Ermenilerle bir anlaşma imzaladıklarını ve Culfa - Şahtahtı şimendifer yolunu onlara bıraktıklarını bildirmişlerdi. Bu hal, Türkiye ile Rusya arasındaki gidiş geliş yolunun kesilmesi demekti (93). Bundan başka Chicherine, "Eski Ermeni vilâyetlerinden Bitlis, Van, Muş diye bir takım yerlerin" Ermeniler'e bırakılmasını istiyordu (94). Türk delegelerinin, çok anlamsız olan bu isteğe, şiddetle itiraz etmelerine, "Türkiye"de hiç bir zaman bir Ermeni vilâyeti bulunmamış" olduğunu söylemelerine, hatta Lenin'in, 14 ağustos 1920'deki ümit verici sözlerine rağmen (95) Chicherine, 28 ağustos'da yapılan toplantıda yine Van ve Bitlis vilâyetlerinde Ermeniler'e toprak verilmesi için ısrar etmiş ve

(90) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 67.

(91) Bak, S. 187.

(92) Y. Kemal Tengirşenk, 23 eylül 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi. Ayrıca bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 64.

(93) Bu husus Türk delegeleri tarafından açıklandığı vakit Chicherine bunun geçici olduğu cevabını verdi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 69.

(94) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 70.

(95) 14 ağustos 1920'de Lenin, Türk hey'etini kabul etmiş ve Başkan Sami Bey'e "Mazlûm milletlere yardımın Soviet hükûmetinin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve bilhassa İngiltereye karşı metânetle savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samîmî hisler beslediklerini, müzâheretten geri durmayacaklarını" söylemişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 72.

yapılacak Rus yardımının buna bağlı olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Türk Hey'eti başkanı Türklerin bir buçuk yıldan beri, İ'tilâf Devletlerine karşı giriştikleri mücâdelenin tek sebebinin, Ermenilerle Yunanlılar'a toprak vermemek olduğunu, dost bilinen Ruslar'ın da, Türk topraklarının başkasına verilmesi fikrini beslediğine göre, İ'tilâf Devletlerinden bir farkı olmayacağını söylemiş ve sadece Türkiye'den göç etmiş olan Ermeniler'in, isterlerse yerlerine dönebileceklerini sözlerine eklemişti (96). Anlaşılıyor ki, taraflar fikirlerinde ısrar ettikleri takdirde, Türk - Rus ilişkilerinin bundan daha ileri gitmesi çok güçtü. Kaldı ki, bunun tek sebebi Ermenistan meselesi de değildi, Rusların İngilizlerle bir ticâret anlaşması yapmak istemeleri de Türklerin dikkatini çekmişti. Çünkü Ruslar, "İngiliz ablukasının kaldırılması ve İngilizlerle ticârî ve iktisadî anlaşmaya varılması" hususunu kendilerince en çıkarlı bir yol olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı, hazır hale getirilmiş olan Türk - Rus dostluk anlaşmasını imzalamaktan kaçındılar ve bu suretle de "Bir İngiliz - Rus compromi'sine güzel bir yol" (97) açmak istediler. Bu hareket tarzı bir an Türkler'le Rusları birbirlerinin aleyhine propagandaya bile götürdü. Nitekim Türk Hey'eti başkanı Bekir Sami Bey, Kafkasya'da (98) ve özellikle Dağıstan'da "Sovietler aleyhinde faaliyyetlere" girişti (99), buna karşılık Ruslar da "Avrupa proletaryasına hoş görünmek siyâsetini ta'kîbe başladılar" (100). Durum çok kritik görünüyordu. Ankara'da bazı kimseler, Ruslar'ın kaybedileceği korkusuna düşerek ,onların Ermeniler lehindeki tekliflerinin kabulünü bile ileri sürüyorlardı. Bundan başka, Bekir Sami Bey'in, 30 ağustos tarihli

---

(96) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 85.

(97) Ali Fuat Cebesoy, 2. S. 98.

(98) Bekir Sami Bey, 11 eylül'de Kafkasya'ya gitmişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 69.

(99) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 69.

(100) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 112.

raporunda da (101), Ermeniler için istenilen toprak parçasının verilip verilmiyeceği sorulmakla beraber, Bolşevikleri darıltma yoluna gidilmemesi tavsiye edilmekte idi (102). Halbuki, 1 eylül 1920 tarihinde Bakû'da toplanan Şark Milletleri Kurultayı'nda (103) bambaşka bir havanın estiği görülüyordu. Nitekim bu Kurultay'a başkanlık etmiş olan Zinovyev, açış söylevinde, Türkiye hakkında çok dikkate değer sözler söylemiş ve "Başında Mustafa Kemal bulunan hareketin komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz", "Fakat İngiliz Hükûmetinin aleyhine yürüyen her inkılâp mücâdelesine yardım etmeğe" hazır olduklarını söylemişti (104). Öteki hatiplerin konuşmalarında da Türkiye'yi benimser cümleler vardı. İşte bütün bu birbirine aykırı görülen olaylar karşısında Ankara, herhangi bir karara varmadan önce komutanların mütâlealarını almak lüzumunu duymuş ve bu sebeple de 14 ekim 1920'de "Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi" (Genelkurmay Başkanı) İsmet Bey (İnönü), Doğu, Batı, Elcezire ve Adana Cepheleri komutanlıklarına bir şifre ile antlaşma esaslarını bildirerek (105), fikirlerini sormuştu.

Türk Hey'etine verilen direktif.

(101) Bu rapor, Yusuf Kemal Tengirşenk'le Ankara'ya gönderilmişti.

(102) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 86.

(103) Bu Kurultay'da İbrahim Tali' Öngören müşâhid olarak bulunmuştur.

(104) Ali Fuat Cebesoy, 2. S. 22 - 23.

(105) Genelkurmay Başkanlığının yazısı şudur : "1 — Moskova'ya giden hey'et-i murahhasamız Soviet Cumhuriyyetiyle bir dostluk ve kardeşlik ahidnâmesinin esaslarını kararlaştırmıştır. Ahidnâme esaslarının birincisi, Türkiye Hükûmet-i milliyyesinin kabul etmediği bir sulh muâhedenâmesini veya sened-i düveliyi Rusya asla tanımayacaktır. İkincisi şimdiye kadar iki memleket arasında mün'akit muâhedenâmeler kâmilen mülga addedilecektir. Üçüncüsü iki memleket aralarındaki demiryolu münâkalâtını her türlü mevâni'den âri olarak mümkin mertebe sür'atle te'mîn için tedâbir-i muktazıyyeyi müttehiden ittihaz edeceklerdir. Dördüncüsü tarafeyn, memâlikinde sâkin mukabil tebaa, mukîm bulundukları memleket kavânînine tâbi' olacaklardır. Müdâfaa-i milliyyeye tâbi' ahkâm, Hukuk-ı âile, verâset, ehliyyet-i hukukiyye mesâili müstesnadır. Bu meseleler ayrıca i'tilâfnâme ile halledilecektir. Beşincisi tarafeyn, memleketlerindeki muka-

Komutanların bu yazıya nasıl bir cevap verdikleri bizce bilinmemektedir. Fakat 16 ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Moskova'daki Türk Hey'etine gönderdiği bir yazıda Ruslar'ın, "Mîsâk-ı Millî'ye aykırı isteklerinin" reddedilmesi direktifini vermiş ve bu gibi isteklerin Türkleri, 'Emperyalizme karşı birlikte mücâdele arzusunda" olduklarını söyleyen Ruslar'dan şüphelenmeye sevk ettiğinin

---

bil tebaa hakkında en ziyade mazhar-ı müsâade millet muâmelesi yapacaklardır. Altıncısı Boğazların münâkalât-ı ticâriyyeye serbest kalmasını te'mîn maksadıyle tâbi' olacakları beynelmilel ahkâm Türkiya'nın gerek boğazlar üzerindeki saltanat-ı mutlakasına ve gerek Türkiya'nın pâyitahtı olan İstanbul'un emniyyetine asla halel iras etmiyecek surette mücâvir devletler murahhaslarından ileride teşekkül edecek bir konferansa terk olunacaktır. Yedincisi tarafeyn-i âkıdeyn, mümkün olduğu kadar sür'atle münâsebâtın takviyesine muktazî iktisâdî, mâlî ve sâir bilcümle mesâili tanzîm edecek mukaveleler akdedeceklerdir. Sekizincisi, muâhedenin tasdiknâmelerinin teâtisini mütcâkib sefâret ve konsolosluk münâsebâtı başlayacaktır, ve konsolosluk muâhedesi akd olunacaktır. 2 — Birinci maddedeki ahitnâme bir ittifak muâhedesi değildir. Çünkü, Ruslar böyle bir ittifakın prensiplerine mugayir olduğunu ifâde etmişlerdir. Mezkûr dostluk ve kardeşlik ahitnâmesi dahilindeki Türkiya kelimesi, İstanbul Meclis-i Meb'ûsânı tarafından Mîsâk-ı Millî nâmı altında i'lân olunan hudud-ı milliyye dahilindeki araziyi ihtivâ ettiği birinci maddeye müzeyyel bir fıkrada ayrıca ifade olunmuş idi. Ahitnâmeyi imza etmek zamanı olan ağustos nihayetinde Rus Hariciyye Nâzırı istinkâf etti. Ve Ermenilere Van ve Bitlis'ten bir kıt'a ifrazını ve buradaki islâm ahaliyi dahile celb etmekliğimizi, gerek ahitnâmeyi imza için ve gerek bize va'd olunan muâvenetleri îfâ için şart koymuştur. Bu şart üzerine hey'et-i murahhasa bizden ta'lîmât-ı cedîde talep etmektedir. 3 — Ruslar muhâverelerinde Sarıkamış ve Şahtahtı'nın tarafımızdan işgalini de şifâhen kabul etmişlerdir. Bu halde talepleri Erivan Ermenistanından ayrı Van ve Bitlis de diğer bir Ermenistan ihdas etmek şeklini andırmakta ise de, Bayezit'ın müslüman olduğunu kabul etmekle beraber, bu iki Ermenistanı birleştirilecek bir koridor bulunabileceğini şifâhî muhâveratta ayrıca ilâve etmişlerdir. Ahitnâmenin imzasına bakmaksızın muâvenet-i nakdiyye ve askeriyyeden şimdilik yapabildiğimiz dedikleri miktarı göndermeye başlamışlardır. Bu miktar üç milyon kâğıt lira, 6000 İngiliz tüfek ve cephanesi, 100 mitraliyoz, 8 top, dört milyon Alman mavzer fişeğidir. Bunun takrîben bir milyon lirası gelmiştir. İngiliz töfekleri de batî bir surette gelmeye başladı. 4 — Vaziyyet-i askeriyyemiz; Vesâit-i müdâfaayı cepheler arasında tevzin için şarktan garba nakletmekte olduğumuz vesâit'in miktarı cephe kumandanlarınca ma'lûmdur. Vaziyyet-i siyâsiyyemiz: Garp devletleri aleyhimizdeki hükümlerinde dâimdirler. Diğer taraftan bizim

kendilerine duyurulmasını istemişti (106). 22 ekimde, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hariciye Vekâleti ise, Moskova'daki hey'ete gönderdiği bir telgrafta, 21 ekim 1920'de kurulmuş olan Tevfik Paşa kabinesi üyelerinin hemen hepsinin Kuvâ-yi Milliyye taraftarı olduğunun, bu şekilde bir kabinenin kurulmasına İngilizler'in engel olmamalarının, "Anadolu halkını garpla uyuşabilmek ümidine" düşürmekten ileri geldiğinin, Ruslar'a anlatılması isteniliyor ve eğer "Rus Hükûmeti, Türk milletinin emperyalizme karşı mücâdelesine eski azm ve îman ile devâmını arzu ediyorsa" o takdirde Ermeniler için ileri sürülen arazî isteklerinden vaz geçmelidir deniliyordu (107). Bununla beraber Türk - Rus ilişkileri günden güne daha kritik bir hal aldı. Nitekim, Ermeni hükûmeti sovietleştirildikten sonra, "Rusya'nın bazı yetkili siyâsîleri", Taşnaklarla yapılmış olan Gümrü antlaşmasının Bolşevikler için çok ağır şartları kapsadığını ve bu sebepten değişmesi lâzım geleceğini söylemeye başladılar (108). Ankara'daki Rus elçiliği Müsteşârı da Türk Dışişleri Bakanını ziyaret ederek, Ermenistan'da Bolşevik bir idâre kurulmasından sonra, Taşnak Ermeni hükûmeti ile yapılmış olan antlaşmanın "Ta'dîli hakkında ne mütâleatta" bulunulduğunu sordu (109). Fakat Türk Dışişleri Bakanı soruyu hayret verici bulmuştu. Çünkü bu antlaşma, Rusla-

---

da'vamızın kuvveti hudud-ı milliyyemizi muhâfaza için gösterdiğimiz teassub ve azmdir. Binâenaleyh, Ermenilere Van ve Bitlis'ten kıt'a ifrazı esasını kabul edip etmemek hususunda cephe kumandanlarının mütâleâtını Heyet-i Vekîle (Bakanlar Kurulu) istîzah etmektedir. On altı teşrinievvel (Ekim 16) akşamına kadar cevap i'tâsını rica ederiz. 5 — Muâhedeyi imza ettiğimiz halde üçüncü maddede gösterilen ..... den başka muâvenet muhtemeldir. 6 — Hey'et-i Vekîle kararı ile Şark, Garp, Elcezîre, Adana Kumandanlıklarına 14 teşrinievvel 36 akşamı yazılmıştır. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi İsmet". Bak, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1264.

(106) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 88.

(107) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 91.

(108) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7, S. 147.

(109) Aynı yer.

rın da kabul ettikleri bir prensibe yani "Milletlerin bizzat mukadderâtına hâkim olması prensibine müsteniden yapılmış" idi (110). Bu itibarla Ermeni hükûmetini, Taşnakların veya komünistlerin kurmuş olmasının bir önemi olamazdı (111). Kaldı ki, Ermenilerin yenilmiş oluşu, bu memleketin kolaylıkla komünize edilmesine hizmet etmişti. Bu antlaşma ile Türkler'in sağladıkları menfaatlar ise, "Rusler'ın murad ettikleri prensiplere mugayir" değildi, ayrıca Gümrü antlaşması ile Türk topraklarına katılan yerlerde bir pilebisit yapılacağı da kabul edilmiş olduğuna, "Bir fütühatçılık maksadı" güdülmediğine, Ermenilere her türlü yardım yapılacağı hatta "Hariçten vuku'bulacak bir taarruza" karşı kendilerinin savunulacağı va'd edildiğine göre (112), Rusları kaygılandıran hal ne idi ve neden antlaşmanın değiştirilmesini istiyorlardı. Bu yüzden Ankara hükûmeti, 22 aralık 1920'de Rus hükûmetine bir nota vererek, 1 — Ermenistan'da Taşnaklardan sonra kurulan yeni Ermenistan idâresine karşı Rusya'nın ta'kîb edeceği siyâset ne olacaktır; 2 — "Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın nokta-i nazarı ve İngiltere ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın "Mevadd-ı mündericesi" ne dir diye sordu (113). İşte Türk - Rus ilişkilerinin bu hale girdiği yani daha çok bir anlaşmazlık içine düştüğü bu sıralarda 1920 yılı sone ermiş bulunuyordu.

---

(110) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7. S. 147.

(111) Aynı yer.

(112) Aynı yer.

(113) Aynı yer.

İNDEKS

Abadie. 226
Abaza, Abazalar, 115, 127.
Abbâsî Hilâfeti. 97.
Abdullah Çavuş. 47.
Abdullah (Dürrî - zâde). 86, 98.
Abdurrahman Bey. 143.
Abdurrahman Şeref Bey. 172.
Abdülaziz Mecdi Efendi. 52, 86.
Abdülvahab Bey. 123.
Âbidin Paşa Köşkü. 182.
Adacti. 148.
Adam Block (Sir). 185.
Adana. 9, 41, 95, 104, 145, 195, 202, 206, 212, 215, 223.
Adapazarı. 26, 113, 117, 118, 120, 121, 125, 127.
Adnan Bey (Adıvar). 105, 106.
Afganistan. 235, 247, 249.
Afrika. 72, 103.
Afyon. 21, 60, 140.
Ağa Han. 15.
Ağapınar. 60.
Ahırkapı. 49.
Ahmet Anzavur Paşa. 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 71, 84, 110, 115, 120, 124.
Ahmet Hamdi Paşa (Kiraz). 26, 107.
Ahmet İzzet Paşa. 20, 186, 189.
Akbaş Cephaneliği. 23, 25, 29, 30.
Akdağmadeni. 132, 133, 136, 137.
Akdağmadeni Alayı. 136.
Akdeniz. 12, 20, 154.
Akhisar. 140, 158, 175.
Akseki. 140.
Akşehir. 140, 158.
A. Kilhanyan Hatisyan. 244.

Alaca. 132, 133, 134, 136.
Alaca Alayı. 135.
Alâeddin Bey. 79, 81, 82.
Alâeddin Câmii. 9.
Alâeddin Tepesi. 139.
Alaşehir. 21, 159, 159, 167.
Alayunt. 179.
Alevî, Alevîler. 130, 132, 134.
Alfonso Costo. 148.
Alfred Rüstem Bey. 105, 106.
Ali Fuad Bey (Türkgeldi). 38, 49.
Ali Fuat Paşa (Cebesoy). 94, 105, 106, 110, 119, 120, 121, 123, 124, 160, 167, 176, 179, 180, 182.
Ali Han. 73.
Ali Rıza Paşa. 21, 35, 37, 84, 89, 104.
Ali Rüştü Bey. 83.
Almanya. 145, 146.
Amasya. 39, 64, 65, 66, 115, 136.
Amerika (B. D.). 6, 11, 12, 100.
Anadolu. Birçok yerde.
Anadolu Fevkalâde Müfettişliği. 110.
Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Milliyye Vatan Cemiyyeti. 9.
Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti. 177, 193.
Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti. 195, 232.
Andrea (Prens). 162, 226.
Ankara. Birçok yerde.
Antalya. 234.
Antalya Körfezi. 174.
Antep (Gaziantep). 73, 97, 193, 195, 199, 209, 212, 216, 223, 226, 229, 230.
Antep Savaşı. 234.
Antep Yıldırım Taburu. 212.
Arab, Arablar. 6, 43, 196, 197.
Arapseyfi Boğazı. 135, 136.
Araratof. 240.

Aras Çayı. 240.
Arpa Çayı. 242, 243.
Arslan Efendi. 46, 47, 48.
ÂSaf Han. 223.
Âsâyiş Müfrezesi. 115.
Askerî Nigehban Cemiyeti. 26, 115.
Asya. 7, 73, 96, 103, 235.
Âşir Bey. 167.
Athos Romanos. 148.
Avam Kamarası. 6, 15, 233, 234.
Avrupa. 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 103, 247.
Avusturya. 146.
Ayasofya. 49, 161.
Aydın. 8, 31, 158, 178.
Aynacıoğulları. 131, 136.
Ayndman. 14.
Azerbaycan. 235, 247, 248, 251.
Baalbek. 200.
Bâbıâlî. 58, 126, 152.
Badilli Aşîreti. 204.
Bağdat. 103.
Bahtiyar Aşîreti. 142.
Bahur Bey. 143.
Bakırköy. 44.
Baku. 248, 254.
Balfour, Arthur James. 8.
Balıkesir. 26, 31, 33, 34, 126, 159, 162, 166.
Balıkesir Hey'et-i Merkeziyyesi. 23, 24.
Balya. 33.
Bandırma. 21, 24, 25, 28, 29, 33, 37, 76, 156, 166.
Barış Konferansı (Paris Barış Konferansı).
Basra. 97.
Basra Körfezi. 96.
Batum. 236, 237, 247.
Bayazıt Câmii. 47.
Bayburt. 9.
Bekirağabölüğü. 250.
Bekir Sami Bey (Komutan). 71, 167.

Bekir Sami Bey. 239, 251, 252, 254.
Belçika. 174.
Beneş, Edward. 148.
Benoi xv. 73.
Berlin. 185.
Berthelot. 222.
Beşiktaş. 49.
Beykoz. 155.
Beyoğlu. 49, 53.
Beypazarı. 116, 117, 119.
Beyşehir. 140, 141.
Biga. 26, 28, 29, 31, 32, 34, 37.
Bilecik. 67, 188.
Birecik. 200.
Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî. 191, 192.
Birinci Dünya Savaşı. 110, 152
Birinci İdâre-i Örfiyye Dîvân-ı Harbi. 106.
Bitlis. 145, 175, 251, 253.
Boğazlar. 6, 8, 11, 12, 19, 20, 26, 29, 41, 172, 173, 174, 184, 250.
Boğazlar Komisyonu. 146, 172.
Boğazlayan. 132.
Bogos Nubar Paşa. 148.
Bolşevik, Bolşevikler. 23, 27, 43, 102, 117, 233, 235, 245, 246, 247, 248, 249, 254, 256, 257.
Bombay. 73.
de Bon (Amiral). 200.
Bonin. 148.
Bor. 225.
Borlu. 161.
Bosna-Hersek. 96.
de Bourgogne. 81.
Bozkır. 119, 139, 140, 141.
Brest - Litovsk Antlaşması. 233, 237.
Briand, Aristide. 205.
Brissot. 220, 221.
Britanya İmparatorluğu. 7.
Bryce, James. 14.
Bulanık. 141.

Bulgar, Bulgarlar. 43, 152, 153, 154.
Bulgaristan. 153, 164.
Burrows. 14.
Bursa. 21, 31, 33, 34, 68, 71, 90, 126, 160, 162, 166, 177, 178, 180.
Büyükçekmece. 173.
Büyük Ermenistan. 9, 12, 41, 234, 253.
Büyük Millet Meclisi (Türkiye Büyük Millet Meclisi). 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 105, 113, 117, 119, 130, 144, 151, 154, 160, 164, 166, 170, 177, 181, 182, 186, 188, 189, 225, 233, 234, 238, 243, 244, 249, 251, 252.
Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeni. 154.
Büyük Millet Meclisi Şer'iyye Encümeni. 103.
Câfer Tayyar Bey (Paşa). 75, 80, 81, 82, 152, 163, 164.
de Caix, Robert. 216.
Calthorpe, Sir Arthur Somerset Gouh. 68.
Cantacuzine. 148.
Canterbury. 14.
Cecil, Lord Robert. 14.
Celâl Bey. 79.
Celâl Bey. 131, 132.
Celâleddin Ârif Bey. 92, 238.
Cemal Bey. 59.
Cemal Bey. 184.
Cemal Paşa. 21, 47.
Cemal Paşa. 249, 250.
Cemil Efendi. 46.
Cemil Cahit Bey. 73, 134, 136.
Cemil Çeto. 141, 142.
Cemil Paşa. 148, 168, 169.
Cemiyyet-i Ahmediyye. 26, 27, 29.
Cemiyyet-i Akvam. 173, 175.
Cenup Akıncıları. 197, 230.
Cerablus. 208.
Cevat Bey. 188.
Cevat Paşa. 21, 48.
Ceyhan. 212.
Cezayir. 97.
Chicherine. 236, 238, 252, 253.

Churchill, Winston. 156.
Constantine. 186.
Croker. 51.
Culfa - Şahtahtı Demiryolu. 253.
Curzon (Lord). 5, 7, 8, 14, 15, 39, 43, 146, 183, 186, 233.
Çamlıbel. 129.
Çanakkale. 30, 110, 126.
Çankırı. 132, 134.
Çanta Deresi. 161.
Çapanoğulları. 128, 130, 131, 132.
Çatalca. 41, 42, 153.
Çatalmazı Boğazı. 209.
Çekirge. 113.
Çerkes, Çerkesler. 115, 118, 127, 130.
Çerkes Ethem Bey. 33, 34, 119, 121, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 159, 167. 168, 179, 180.
Çerkes Kara Mustafa. 127.
Çerkes Şirin Bey. 121.
Çerkeş. 132, 134.
Çiçekdağı (Mecidiye). 133.
Çolak İbrahim Bey. 119, 133, 159.
Çolak İbrahim Müfrezesi. 182.
Çopur Yusuf. 136.
Çorlu. 163.
Çorum. 129, 132, 133, 134, 136.
Çorum Müfrezesi. 129, 130, 131.
Çumra. 139.
Dağıstan. 248, 254.
Dâhiliyye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı). 107. 108.
Dâmat Ferid Paşa. 22, 27, 35, 36, 37, 38, 55, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 98, 99, 107, 120, 121, 154, 155, 157, 161, 163, 168, 175, 185.
Damişmentli İsmail Efe. 34.
Dedeağaç. 150.
Defrance. 49, 53.
Delibaş Memhet. 139, 140, 141.
Deli Hacı. 136, 137.
Deli Ömer Çetesi. 131.
Demirci. 161, 166, 167.

Demirci Mehmet Efe. 31, 34, 165, 166.
Denikin. 107, 232, 237, 250.
Denizli. 165, 166.
Derby (Lord). 148.
Dersaâdet. 11, 58, 62, 82, 122.
Dersim. 144.
Direklerarası. 44, 45.
Diyarbakır. 142, 208.
Doğubayazıt. 237.
Dufieux. 225.
Dumlupınar. 180.
Düyûn-ı Umûmiyye. 75, 137, 180.
Düzce. 91, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 133.
Düzce İsyanları. 115.
Edincik. 35.
Edip Efendi. 63.
Edip Bey. 131.
Edirne. 9, 11, 75, 76, 78, 81, 82, 150, 152, 153, 163, 164.
Edirne Kongresi. 150, 152.
Eğridir. 165, 221.
Elazığ. 144.
Elcezire. 255.
Elviye-i Selâse (Üç Sancak/Kars, Ardahan, Batum). 18, 19, 233, 236, 239.
Emin Arslan Bey. 224.
Enez. 153.
Enez - Midye Hattı. 8.
Enver Paşa. 108. 249, 250.
Erbaa. 64.
Erenköy. 49.
Erivan. 242.
Ermeni, Ermeniler. Birçok yerde.
Ermenistan. 237, 241, 245, 258.
Ermeni Patriği. 83.
Ermeni Lejyonu. 223.
Erzincan. 252.
Erzurum. 9, 41, 42, 62, 129, 141, 145, 146, 175, 238.
Erzurum Kongresi Beyannâmesi. 18.

Eskişehir. 59, 60, 61, 67, 120, 133, 176.
Fahrettin Bey (Paşa/Altay). 69, 70.
Fahreddin Bey (Rumbeyoğlu). 84, 148.
Fas. 97.
Fâtımî Hilâfeti. 97.
Fâtih. 11, 48.
Fatih Bey. 60.
Faysal (Emîr). 196, 197, 226.
Feke. 218.
Felâh-i Vatan Grubu. 18, 36.
Feridun Bey. 179.
Fevzi Paşa (Çakmak). 51, 68, 99, 133, 225, 239.
Fleuriau. 183.
Fırat. 198, 202.
Filistin. 96, 110, 149, 150, 175.
Foch (Mareşal). 147.
Forbes. 63, 64, 65, 67.
de Fouquiers. 148.
Franchet d'Esperey. 80, 81.
Fransa. 11, 12, 21.
Fransız, Fransızlar. Birçok yerde.
Fürüzan Bey. 81. 82.
Galip Bahtiyar Bey. 164.
Galip Dede. 135.
Galip Kemâlî Söylemezoğlu. 145.
Garzan. 142.
Gâvurimam. 29, 33, 35.
Gazi Bey. 135.
Gazze. 200.
Gediz. 175. 177, 178, 179, 182.
Gelibolu. 8, 23, 154.
Gemlik. 84.
Gerede. 120, 123.
Geyve. 59. 61, 125.
Geyve Boğazı. 59, 61, 119, 120. 121.
Geyve İstasyonu. 120.
Girit. 105.
Goncalı. 165.

Goubeau. 229, 230.
Gouraud. 204, 219, 220.
Gökbayrak Müfrezesi. 182.
Gönen. 26, 28, 31, 32, 33, 34, 37.
Göynük. 120.
Gözne. 215, 217.
Gülek Boğazı. 214.
Gümrü. 242, 243, 244.
Gümrü Antlaşması. 244, 246, 256, 257.
Gümüşhane. 53
Gürcistan. 9, 247, 258.
Hacıbayram Câmii. 93.
Hacıbayram Kapısı. 219.
Hacı İshak Ağa. 224.
Hâcim Muhiddin Bey (Çarıklı). 167.
Haçin (Sâimbeyli). 229, 230.
Hadım. 140.
Hadımköy. 153.
Hâdî Paşa. 173.
Hâfız Veliyyüddin Efendi. 194.
Halhambaşı. 83.
Hak ve Halîfe Cemiyyeti. 140.
Haleb. 195, 203.
Hâlide Edip Hanım (Adıvar). 106.
Halil Nuri Efendi (Yurdakul). 160. 161.
Halil Paşa (Kut). 250, 251.
Hâlit Bey. 131.
Hâlit Bey. 143.
Hamburg. 172.
Hamdi Efendi. 53.
Hamdi Bey. 28.
Hamdi Bey. 23, 24, 29, 30.
Hâmit Bey. 244.
Harbiye Nezâreti. 40, 41, 44, 48, 49, 51, 53, 69, 107, 108, 126, 190, 191, 192, 205.
Harb Okulu. 49, 53.
Harbord (General). 233.
Harput. 84.

Hatice Kadın. 215.
Haydar Bey. 139, 140.
Hazer Denizi. 247.
Hekon Hayt. 162.
Hendek. 117, 118, 121.
Hey'et-i Temsîliyye. 17, 57, 59, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 82, 92, 130, 165, 189, 200, 207, 248.
Hıdranlı Aşîreti. 142.
Hınıs. 141.
Hicaz. 104, 169, 247.
Hilmi Bey. 86.
Hindistan. 8, 13, 15, 95, 235, 247, 249.
Hind Müslümanları. 7, 13.
Hiyânet-i Vataniyye Kanunu. 98, 122, 154.
Hoca Fatîn Efendi. 188.
Hoca Necâti Efendi. 120.
Hulûsî Efendi. 165.
Hums. 200.
Hüdâvendigâr Vilâyeti (Bursa). 71.
Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası. 26, 115, 130, 185.
Hüseyin Kâzım Bey. 82, 83, 188.
Hüseyin Paşa. 142.
Hüsrev Bey. 122.
Hythe. 155, 156.
Iğdır. 244.
Ilgın. 140.
Irak. 149, 150, 174, 175, 195, 196, 247.
Istranca - Çatalca Hattı. 172.
İbrahim Talli Bey (Öngören).
İ. Gorgonyan. 244.
İkinci Anzavur İsyanı. 30
İkinci Kuvve-i Seyyâre. 136.
İlk Londra Konferansı. 12, 14, 145.
İnebolu. 220.
İnegöl. 180.
İngiliz, İngilizler. Birçok yerde.
İnönü. Kasabası. 176.
İntelligence Service. 162.
İran. 236, 247.

İrfan Bey. 228.
İskenderun. 195, 247.
İskenderun Körfezi. 174.
İslâhiye. 194, 195, 199, 202, 203.
İsmail Bey. 143.
İsmail Safa Bey. 155.
İsmail Suphi Bey. 160.
İsmet Bey (Paşa/İnönü). 71, 113, 133, 160, 176, 179, 182, 239, 255.
İstanbul. Birçok yerde.
İstanbul Tütkocağı. 44.
İstanbulîski. 153.
İtalyan, İtalyanlar. Birçok Yerde.
İ'tilâf Devletleri. Birçok yerde.
İttihad ve Terakkî Cemiyyeti. 17, 20, 249.
İttihad ve Terakkî Kulübü. 92.
İzmir. 7, 8, 12, 22, 41, 43, 95, 97, 145, 150, 152, 157, 158, 170, 172, 173, 175, 177, 187, 206.
İzmit. 61, 84, 109, 113, 121, 124, 125, 126.
İzmit Çuha Fabrikası. 125.
İzmit Körfezi. 110.
İzmit ve Havâlisi Fevkalâde Kumandanlığı. 108. 109.
İzoli Aşireti. 144.
Japonlar. 174.
Kadıköy. 44, 49.
Kadir Hoca. 120.
Kafkasya. 236, 247, 248, 254.
Kağızman. 244.
Kahire. 104.
Kâhyaoğlu Çiftliği. 219, 221.
Kalküta Konferansı. 13.
Kaman Köyü. 128.
Kandıra. 121.
Kâni Bey. 30.
Kanellepoulos. 53.
Kara Âfet (Hasan Akıncı). 218.
Karaağaç. 80. 81, 152.
Karabiga. 27, 29, 35, 37.

Karabomba Müfrezesi. 218.
Karacabey. 24, 31, 159.
Karaçurun. 206.
Karadeniz. 12, 51, 84, 247.
Kara Hasan. 28, 29, 30.
Kara Hasan Çetesi. 28, 29.
Karakeçili Müfrezesi. 119.
Karakilise. 243.
Karaköprü. 203, 206.
Karamağra. 136.
Karaman. 140.
Karamürsel. 159, 161.
Kara Nâzım. 136.
Karatarla Câmii. 228.
Karataş Burnu. 174.
Kara Vâsıf Bey. 48, 52, 105, 106.
Karesi. 84.
Karesi Livâsı. 71.
Karboğazı. 215.
Karlıova. 141.
Karlsbad. 185.
Kars. 204, 241, 242, 244.
Karsantı. 212.
Kasımpaşa. 49.
Kastamonu. 11, 12, 58, 59, 117.
Katma. 159, 209.
Kavaklıhan. 217.
Kayseri. 84, 225.
Kâzım Bey. 118.
Kâzım Bey (Paşa/Özalp). 33, 34, 71.
Kâzım Karabekir Paşa. 62, 63, 67, 90, 176, 196, 231, 233, 234, 235, 236, 240, 244.
Keskin. 133, 134, 135.
Kılıç Ali Bey (Âsaf Bey). 131, 132, 210, 211.
Kılıç Ali Müfrezesi. 134.
Kırım. 158.
Kırkağaç. 158.
Kırşehir. 132, 136.

Kızıl Hançerliler Cemiyyeti. 26, 27.
Kilikya. 21, 50, 147, 150, 193, 195, 216, 220, 222, 225.
Kilis. 193, 195, 209, 222.
Kırmasti (Mustafakemalpaşa). 159.
Kocaeli Bölgesi. 61.
Kocaeli Yarımadası. 84.
Konya. 9, 70, 71, 137, 139, 140, 141.
Konya İsyanı. 137.
Koç Bey. 116, 123.
Koçkiri. 252.
Kozan (Sis). 200, 212, 223.
Köhne (Sorgun). 132.
Kulp. 244.
Kumcu Veli. 215.
Kurbanbaba Tepesi. 211.
Kurtoğlu Çiftliği. 213.
Kurtuba. 103.
Kuvâ-yi İnzibâtiyye. 106, 107, 108, 109, 121, 123, 124, 152, 159.
Kuvâ-yi Milliyye. Birçok yerde.
Kuvâ-yi Muhammediyye. 26.
Kuvâ-yi Te'dibiyye Umum Kumandanı. 133, 135, 136.
Küçükağa. 136.
Kürt, Kürtler. 141, 143, 175, 203, 231.
Kürt Aşiretleri. 231.
Kürdistan. 6, 41, 141, 142, 147, 149, 173, 236.
Kürt Teâlî Cemiyyeti. 142.
Kütahya. 60, 140.
L'Accord Tripartite. 147.
Lâzistan. 9, 236, 252.
Ledoulx. 49.
Lefke (Osmaneli). 61, 99.
Lenin, Nikolai. 252, 253.
Libâdiye. 49.
Lloyd George, David. 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 39, 40, 73, 107, 146, 147, 184, 233, 234.
Lüleburgaz Kongresi. 80.
Maan Ali Bey. 116.

Macaristan. 97.
Maçka Silâh Deposu. 109.
Mağarabaşı Savaşı. 211.
Mahmut Bey. 67, 117, 118, 119.
Mahmut Bey. 143.
Mahmut Nedim Bey. 115, 116.
Mahmut Paşa. 48.
Maissa. 49, 53.
Makedonya. 104, 153, 154.
Malazgirt. 141.
Maraş (Kahramanmaraş). 95, 97, 104, 154, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 208, 212, 230.
Mardin. 174, 226.
Marmara Bölgesi. 130.
Marmara Denizi. 19, 20, 84, 159.
Mecitözü. 133, 136.
Meclis-i Ayân (Senato). 45.
Meclis-i Kebîr-i Millî. 92.
Meclis-i Meb'usan. 13, 16, 17, 18, 19, 20, 37, 48, 52, 53, 58, 74, 85, 86, 111, 152.
Meclis-i Millî. 17.
Meclis-i Müessisan. 74.
Mehmet Âkif Bey (Ersoy). 177, 178.
Mehmet Ali Han. 14, 73.
Mehmet (Onbaşı). 47.
Mehmet Sırrı Bey. 155.
Menil (Binbaşı). 214, 215, 216, 217.
Merdenek. 238.
Meriç. 153.
Mersin. 40, 141, 202, 215, 216, 229.
Merzifon. 73.
Mısır. 95, 150, 175.
Midye - Enez Hattı. 172.
Mihalıccık. 119.
Mihran Damadian. 225.
Millerand, Alexandre. 13, 148, 196.
Milli Aşîretler. 143.
Millî İntikam Bölüğü. 165.

Milne, Sir George. 21, 163.
Mîsâk-ı Millî. 18, 19, 143, 170, 239, 240, 255.
Moda. 48, 51, 103.
Molla Kerim. 225.
Mondros Mütârekesi. 5, 18, 23, 79, 94, 109, 141, 145, 231.
Montagu. 7, 8.
Mora. 96.
Moskova. 238, 249, 251, 252, 255, 256.
Mudanya. 113, 160.
Mudurnu. 120
Muhiddin Bey 82, 151.
Muhtar Bey. 170.
Mustafa Efendi. 194.
Mustafa asım Efendi. 173.
Mustafa Sabri Efendi. 27, 172, 183.
Muş. 251, 253.
Müdâfaa-i Hukuk Grubu Cemiyyeti. 18.
Münir Bey. 188.
Müslimiyye. 195.
Müttefikler. Birçok yerde.
Naçav. 152.
Nâil Efendi. 46, 48.
Nallıhan. 119.
Nâmık Bey (Ali Sâip). 203.
Namrun. 215, 217.
Nasrullah Câmii. 177.
Nasrullah Meydanı. 11, 12.
Nasuh. 47.
Nâtık Paşa. 86.
Nâzım Bey. 119.
Nâzım (Postacı). 113, 127, 128.
Nazilli. 70, 158.
Nazmi Bey. 166.
Necâti Bey. 244.
Necip Bey. 130.
Nemrut Mustafa Paşa. 105. 107.

Neşet Bey. 187.
Niğde. 225, 252.
Nihat Paşa. 223.
Nilüfer Sultan. 161.
Nitti. 13, 145.
Nüfren (Nuhveren/Nofran). 117, 118.
Nümûne-i İrfan Mektebi. 48.
Ohancanian. 238.
Oltu. 237.
Oniki Ada. 175.
Osman Bey. 71.
Osman Bey. 122.
Osmaniye. 195.
Osmanlı. Birçok yerde.
Osmanlı Bankası. 75.
Ödemiş. 175.
Ömer Osman. 47.
Pâdişah. Birçok yerde.
Papa. 203.
Paraskevopoulos. 158, 163.
Paris. 157, 169, 172, 173, 185, 217.
Paris Barış Konferansı. 5, 9, 14, 15, 22, 151, 157, 169.
Pazarcık. 200
Perring, J. S. 65, 67.
Petersburg. 185.
Pichon. 5.
Picot, Georges. 193.
Polonya. 174.
Pontus. 184.
Pozantı. 59, 201, 213, 214, 216, 217, 225.
Primof. 240.
Quérette. 193.
Rahime Kadın. 214.
Rahmi Bey. 33.
Rawlinson, Alfred. 62, 63, 67.
Recep Efendi. 113.
Refet Bey. 113.
Refet Bey (Paşa/Bele). 70, 119, 121, 123, 132, 134, 136, 182, 212.

Reji İdaresi. 75.
Reşad Hâlis Bey. 173.
Reşat Hikmet Bey. 20.
Reşit Bey. 107, 148, 168, 169, 172.
Reşit Paşa. 58.
Reşkotan Aşîreti. 142.
Riza Bey. 23, 25.
Riza Bey. 132.
Riza Nur Bey. 86.
Riza Paşa. 173.
Riza Tevfik Bey. 173.
de Robeck, Sir John. 7, 14, 43, 49, 53, 107, 183.
Roland Jac Quemins. 148.
Roma. 73.
Romanya. 172.
Ruhi Bey. 218.
Rum, Rumlar. Birçok yerde.
Rum Patriği. 33.
Rus, Ruslar. 23, 132, 155, 172, 236, 238, 241, 253, 255, 258.
Rusya. 23, 107, 145, 155, 175, 232, 249, 252.
Rüstem Necip Bey. 148.
Safranbolu. 118.
Sait Bey. 118.
Salih Bey. 131.
Salihli. 158, 161.
Salih Paşa (Kezrak). 38, 39, 83, 84, 89, 104, 186, 188.
Saltanat Şûrâsı. 170.
Samsun. 63, 64, 65, 66, 128, 180.
San Remo. 145, 148, 149, 150, 154, 171.
San Remo Fonferansı. 155, 233, 234.
Sapanca. 113, 121, 124.
Sarayköy. 165.
Sarayönü. 70.
Sarı Efe (Edip Bey) Müfrezesi. 182.
Sarıkamış. 238, 244.
Sarıkamış - Lâloğlu Hattı. 238.
Sarrail. 8.

Sefer Bey. 116, 123.
Sekili. 134.
Selâhaddin Bey. 67.
Selâhaddin Âdil Bey. 223.
Selçuk Türkleri. 97.
Sülimiye Câmii. 150.
Senâi Bey. 110.
Sévres (Sevr) Antlaşması. 93, 147, 175, 186, 187, 192, 239.
Seydişehir. 140, 141.
Seyfi Bey (Paşa/Düzgören). 252.
Shuttleworth. 51, 125, 126.
Sinop. 94.
Sis (Kozan). 216, 217, 218.
Sivas. 56, 129, 133, 134, 195, 250, 252.
Sivas Kadınları Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti. 200.
Sivas Kongresi. 128.
Siverek. 143.
Sofya. 153.
Soma. 158.
Sökeli Ali Efe. 165, 166.
Spa. 126.
Spa Konferansı. 169, 170, 172.
Suci. 252.
Sultanahmet Meydanı. 11.
Sultan Hamit. 131.
Sultan Osman. 96.
Sulusaray. 129.
Sungurlu. 133.
Suphi Bey. 70.
Suphi Paşa. 110, 124.
Suriye. 96, 144, 147, 149, 150, 175, 196, 226, 230.
Surre-i Hümâyûn. 169.
Suruç. 203, 208.
Susurluk. 24.
Süleyman Şefik Paşa. 107, 108, 110, 122, 152.
Süleymaniye Câmii. 49.
Sünedir Boğazı. 215.

Sünnîler. 132.
Şahin Bey. 209.
Şahismail. 29.
Şam. 103, 195, 203.
Şar. 223.
Şarkışla. 133.
Şefik Özdemir Bey. 226, 227, 228.
Şehzâdebaşı. 44, 45, 47, 53.
Şehzâdebaşı Karakolu. 46.
Şemseddin Bey. 224.
Şerâfeddin Câmii. 9.
Şerif Bey. 94.
Şerif Paşa. 18.
Şerif Paşa. 232.
Şevket Bey. 33.
Şeyh Tahir Efendi. 166.
Şile. 118.
Şişli. 49.
Tahsin Bey. 48.
Talât Paşa. 20, 249, 250.
Tarsus. 202, 214, 229.
Tarsus Bağları Savaşı. 224.
Taşnak, Taşnaklar. 238, 239, 240, 241, 245, 257. 258.
Tavas. 166.
Teâlî-i İslâm Cemiyeti. 28, 29.
Tekirdağ. 76, 77, 78, 79, 161, 163.
Tesalya. 103.
Tevfik Paşa. 82, 148, 149, 169, 184, 186.
Thomas, J. H. 14.
Tiflis. 242.
Tire. 175.
Tokat. 129, 131, 133, 136.
Toklunun Çiftliği. 21.
Tophane. 53.
Toprakkale. 195.
Toros, Toroslar. 155, 215.
Trablus. 97.

Trabzon. 9, 10, 12, 42, 43, 73, 80, 145, 175, 236, 251, 252.
Trakya. 5, 6, 7, 8, 17, 18, 41, 42, 68, 75, 80, 81, 82, 145, 149, 150, 151, 152, 155, 161, 163, 164, 170, 175, 200, 250.
Trakya ve Paşaeli Cemiyeti. 80, 82.
Tuapse. 252.
Tunus. 73.
Türkistan. 235, 249.
Türkiye. Birçok yerde.
Ulukışla. 140. 252.
Ulumeşe Köyü. 209.
Urfa. 95. 104, 174, 193, 198, 199, 201, 205, 207, 208, 212, 226.
Uşak. 175, 178.
Üç Sancak (Elviye-i Selâse). 231.
Üsküdar. 49, 51.
Vahidüddin (Sultan). 52, 106, 185.
Van. 12, 175, 251, 253.
Varto. 141.
Vehbi Efendi. 52.
Vekilof. 240.
Venizelos, Eleutherios. 43, 147, 150, 155.
Vilâyât-ı Sitte (Altı Vilâyet). 149.
Viranşehir. 144.
Webb, Richard. 21, 147.
Wellington Koo. 148.
Wilson, Sir Henry. 7, 156.
Wilson, Henry F. M. 49, 50.
Wilson Wodrow, 145, 150, 233, 234.
Wilson Prensipleri. 10.
wrangel. 154, 155.
Yalışıhan. 134, 135.
Yahya Galip Bey. 131.
Yalvaç. 140.
Yâsin Paşa. 195.
Yavuz Zırhlısı. 110, 121.
Yayaköy. 34.
Yenice. 25, 30.
Yenihan (Yıldızeli). 120, 127, 128, 129, 133, 134.

Yenişehir. 180, 181.
Yozgat. 127, 130, 131, 132, 133, 134, 159, 167.
Yozgat İsyanları. 130.
Yugoslavya (Jugoslavia). 174.
Yunan, Yunanlılar. Birçok yerde.
Yusuf Çavuş. 194.
Yusuf İzzet Paşa. 33, 34, 68, 69, 71, 72.
Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk). 252, 253.
Yusuf Ziya Bey. 142.
Zeki Bey. 53.
Zeki Efendi. 46, 47, 48.
Zeki Paşa (Mareşal). 110, 113.
Zile. 129, 130, 133, 134, 136.
Zinovyev. 254.
Ziraat Bankası. 75, 76.
Zonguldak. 222, 223.